

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED NITRA

56 – 2014

Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV Nitra
56 – 2014

Recenzovaný časopis / Peer-reviewed journal

Hlavný redaktor / Editor-in-chief
Gertrúda Brezinová a Alena Bistáková

Redakčná rada / Editorial board
Lucia Benediková, Jozef Bujna, Jana Čižmářová, Eva Fottová, Joachim Henning, Ivan Cheben, Alexandra Krenn-Leeb, Ján Rajtár, Peter C. Ramsel, Jozef Zábojník

Výkonný redaktor / Executive editor
Miriama Nemergutová

Počítačové spracovanie / Computer elaboration
Beáta Jančíková

Grafický návrh a počítačové spracovanie obálky / Graphic layout and computer elaboration of the cover
Ivan Kuzma

© Archeologický ústav SAV Nitra, 2014
IČO vydavateľa – 00 166 723

Dátum vydania – december 2014
Ročník vydávania – 56. ročník

Evidenčné číslo MK SR 3403/09 / Ministry of culture evidence No. 3403/09

Kontaktná adresa (príspevky, ďalšie informácie) / Contact address (Contributions, Further informations)
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra, Slovakia
Tel: +421 6410051, Fax: +421 37 7335618, e-mail: gertruda.brezinova@savba.sk, alena.bistakova@savba.sk

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma / Distributing, booking and subscription receives
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra
e-mail: nraukniz@savba.sk

Za znenie a obsah príspevkov zodpovedajú autori. / The authors are responsible for their contributions.

Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť reprodukováaná alebo rozširováaná v žiadnej forme – elektronicky či mechanicky, vrátane fotokópií, nahrávania alebo iným použitím informačného systému vrátane webových stránok, bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydavateľských práv.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form – electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior written permission from the copyright owner.

Vychádzajú dvakrát ročne. Príspevky v Študijných zvestiach sú indexované a citované v databáze The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH).

Published twice a year. Articles in Študijné zvesti are abstracted and indexed in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH).

ISSN 0560-2793

Tlač / Printed by VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

OBSAH

Miroslava Švihurová

Osídlenie horného Ponitria v eneolite	5
Settlement in the region of the Upper Nitra basin in the Eneolithic period	21

Dominik Repka

Pohrebiská z doby laténskej na Slovensku	
Stav bádania	23
Gräberfelder aus der Latènezeit in der Slowakei	
Stand der Forschung	51

Martin Furman – Gabriela Brežňanová

Výpovedná hodnota garnitúr ozdobných kruhov z včasnolátenských hrobov z Mane k pôvodu ich nositeľiek	55
Reflection of long-distance contacts in the inventory of La Tène graves from Maňa cemetery	68

Peter Horváth

Laténske sídlisko v Komjaticiach, poloha Kňazova jama	69
Latènezeitliche Siedlung in Komjatice, Flur Kňazova jama	109

Jozef Elgyütt

Umelo deformované lebky v období sťahovania národov a vo včasnóm stredoveku na území Slovenska.....	111
Artificially Deformed Skulls during the Migration Period in the Early Middle Ages on the Territory of Slovakia	121

Miriám Jakubčinová

Nálezy železných predmetov z hradiska Bojná-Valy	123
Funde eiserner Gegenstände aus dem Burgwall Bojná-Valy	130

Peter Fecko – František Javorský †

Výskum zaniknutého kostola vo Vlkovej	133
The archaeological excavation of perished church in Vlková	152

Martin Hanuš – David Kušnirák

Podoba benediktínskeho kláštora sv. Kozmu a Damiána v Ludaniciach na základe archeologického a geofyzikálneho výskumu	155
Das Aussehen des Benediktinerklosters der Hl. Cosmas und Damian in Ludanice anhand der archäologischen und geophysikalischen Forschung	167

Marian Fabiš – Zora Bielichová

Štúdia k archeozoológii vo Veľkom Mederi	169
Archaeozoology in Veľký Meder: a pilot study	181

Správy

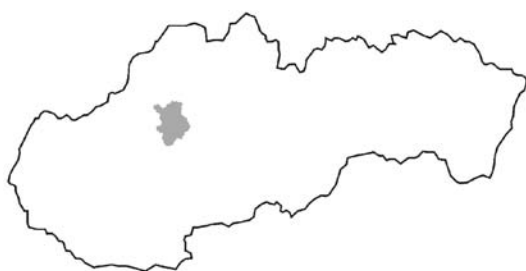
Včasnostredoveké mocenské centrá v strednom Podunajsku (ukončenie projektu APVV-0553-10)
(*Karol Pieta*) 183

Implementácia projektov financovaných zo štrukturálnych fondov Európskej únie
(*Barbara Zajacová*) 186

Skratky časopisov a periodík 187

OSÍDLENIE HORNÉHO PONITRIA V ENEOLITE ¹

Miroslava Švihurová

Kľúčové slová: eneolit, Horné Ponitrie, súpis lokalít, sídelné stratégie, GIS

Key words: Eneolithic, the region of the Upper Nitra basin, list of sites, settlement strategies, GIS

Settlement in the region of the Upper Nitra basin in the Eneolithic period

The paper sums up the present knowledge on settlement strategy of Eneolithic in the region of the Upper Nitra basin. It deals with the questions concerning settlements and with the relationship of settlement towards selected elements of natural environment (elevation above sea level, super elevation of terrain in the surroundings of the settlement, sloping of hillside and its exposition towards cardinal points, relation with soil types and the distance from nearest water source). This region was important in the past because it was an important communication line between the Ponitrie eventually Pohronie and Turiec, which is proven by numerous archaeological finds. The importance of the region was increased also by the presence of copper ore and by rich primary supplies for production of chipped stone industry.

ÚVOD

Oblasť horného toku rieky Nitry, od prameňa po vyústenie z Hornonitrianskej kotliny, patrí voči územiu jej stredného a dolného toku z archeologického hľadiska skôr do periférnej oblasti záujmu. Väčšie prieskumné akcie boli vykonávané najmä terajším Hornonitrianskym múzeom v Prievidzi a Vlastivedným múzeom v Topoľčanoch, ale predovšetkým koordinácia ich činnosti s Archeologickým ústavom SAV v Nitre viedla k intenzívnym terénnym prieskumom a výskumom, ktorých výsledkom bolo čoraz rozsiahlejšie odkrývanie archeologických nálezísk². Okrem množstva lokalít z rôznych období praveku a stredoveku sa podarilo na území Horného Ponitria objaviť aj menší počet lokalít patriacich do obdobia eneolitu. Všetky prieskumy, výskumy, ale aj náhodné nálezy upozorňujú na mimoriadne dôležitú oblasť na ceste z Podunajskej nížiny a Pohronia smerom na sever, na Turiec a Oravu.

V tomto príspevku je cieľom posúdiť vzťah osídlenia k prírodnému prostrediu zastúpenom vybranými základnými činiteľmi, t. j. reliéfom, geologickým podložím, resp. pôdnym pokryvom a vodnou sieťou. Ide o činitele, ktoré by mohli ovplyvniť podmienky výberu umiestnenia lokality, či už z hľadiska pohybu a presunov v krajine, dobrej viditeľnosti výrazných geomorfologických prvkov krajiny alebo prítomnosti vhodnej pôdy pre pestovanie plodín, či zdrojov nerastných surovín³. V práci vychádzame z predpokladu, že umiestnenie lokalít v krajine nie je náhodné, ale je výsledkom určitej sídelnej stratégie, ktorá sa menila v priebehu času, v závislosti na klíme, spôsobe využívania zdrojov a kultúrne podmienenom správaní (Škrdlá/Svoboda 1998, 293).

¹ Príspevok predstavuje skrátenú a upravenú verziu diplomovej práce autorky s názvom „Sídelné stratégie v eneolite na Hornom Ponitří“ obhájenej na FiF UK v Bratislave v roku 2013 (Švihurová 2013).

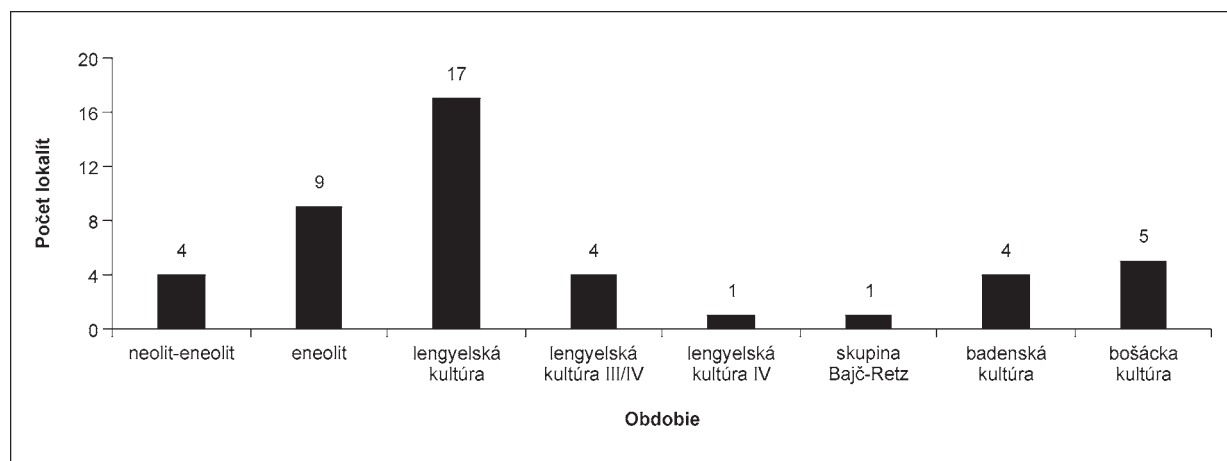
² Dejinám archeologického bádania na Hornom Ponitří sa vo svojich štúdiách venovali najmä M. Remiášová (1986, 57–95) a E. Wiedermann (2000, 11–24).

³ Je však potrebné brať ohľad na využívanie súčasných máp a podkladov – kým pôdne druhy a typy vznikali už na začiatku holocénu, riečna sieť sa s najväčšou pravdepodobnosťou meandrovaním menila, podobne ako reliéf v dôsledku sedimentácie a erózie.

OPIS ANALYZOVANÉHO MEZOREGIÓNU⁴

Analyzovaná oblasť Horného Ponitria, s rozlohou približne 100 km², tvorí geomorfologicky dobre ohraničený celok. Jadro predstavuje Hornonitrianska kotlina pozostávajúca z Handlovskej, Prievidzskej, Rudnianskej a Oslianskej kotliny, obklopená horskými masívmi (Lukniš 1968, 249). Na západnej strane susedí so Strážovskými vrchmi, a teda západná hranica⁵ analyzovaného územia sleduje hrebeň podcelku Strážovských vrchov Nitrické vrchy (Suchý vrch 1028 m n. m.), na severe nadväzuje na Zliechovskú hornatinu (Strážov 1214 m n. m.) a na severovýchode na Malú Maguru (Magura 1141 m n. m.). Na severovýchode susedia Strážovské vrchy s pohorím Malá Fatra, ktorej južné svahy, resp. južné úpätia vrchu Revň (1205 m n. m.) tvoria severnú hranicu vymedzeného územia. Hranica ďalej pokračuje juhovýchodným smerom po hrebeni pohoria Žiar (Chlieviská 1024 m n. m.), ktorý oddeľuje Hornonitriansku kotlinu od Turčianskej. Východnú hranicu predstavujú západné svahy Kremnických vrchov, pričom hranica ďalej prechádza západným smerom nadväzujúc na svahy pohoria Vtáčnik (Vtáčnik 1346 m n. m.). Na juhu prechádza Hornonitrianska kotlina plynule do Nitrianskej pahorkatiny, čím sa v týchto miestach výrazne odlišuje od charakteru severnejšie ležiacej krajiny.

Hlavný tok v mezoregiónu predstavuje rieka Nitra, na ktorú je viazaná husto rozvetvená fluvialná sieť potokov so zreteľnou zbíhajúcou koncentráciou (Šimo 1972, 290). Jej najvýznamnejšími prítokmi sú Handlovka, Nitrica a Osliansky potok. Dominantným pedologickým typom sú kambizeme, ktoré vznikli na substráte nekarbonátových hornín. Z hľadiska významu pre praveké poľnohospodárstvo sú dôležité fluvialne pôdy nachádzajúce sa v inundácii riek Nitry, Nitrice a Handlovky, ktoré sú pôdnym typom s takmer univerzálnym využitím (Wiedermann 2001, 13). Pri styku zarovnaných typov reliéfu a svahov sa vyskytujú pseudogleje a v pohoriach, ktorých materskými horninami sú pevné karbonátové horniny, rendziny. Bonita týchto pôd je oproti černozemiam a hnedozemiam, ktoré sa na území Horného Ponitria nevyskytujú, oveľa nižšia (Atlas krajiny 2006). Z hľadiska klimatických pomerov patria najnižšie polohy Prievidzskej a Oslianskej kotliny (do 300 m n. m.) do dostatočne teplého a suchého klimatického regiónu. V oblastiach s výškou nad 300 m n. m. sa klimatický región postupne mení z mierne teplého a vlhkého k mierne chladnému a mierne vlhkému klimatickému regiónu vo vyššie položených svahoch pohorí a ich hrebeňoch. Vo všeobecnosti sa pre obdobie eneolitu uvažuje o charakteristickom striedaní krátkych suchých a vlhkých fáz, počas ktorých celkovo ubúdalo zrážok. To spôsobilo, že podnebie nadobudlo kontinentálnejší ráz (napr. Krippel 1986, 35; Ložek 2007, 62; Pavúk/Bátora 1995, 161).

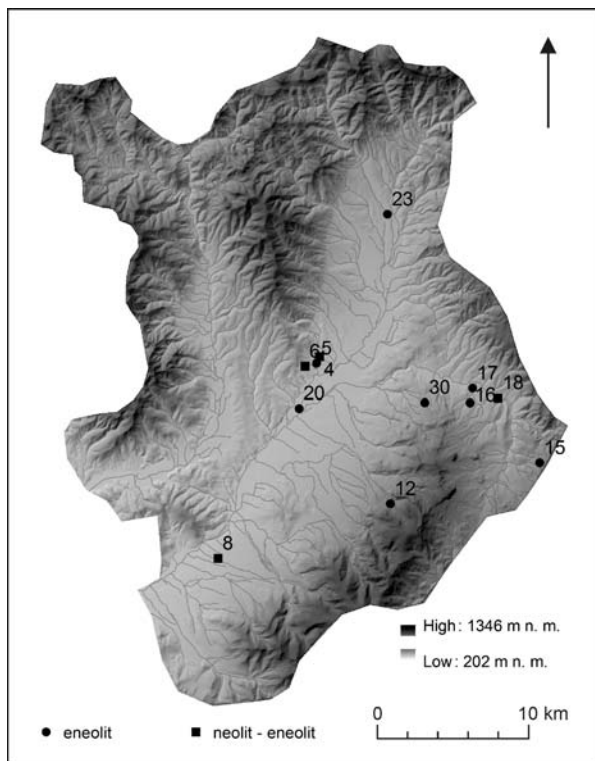

Obr. 1. Počet kultúrne zaradených eneolitických lokalít (vrátane stupňa lokalizácie 4) na Hornom Ponitří.

⁴ Podľa aktuálneho administratívno-správneho členenia Slovenskej republiky možno sledovanú oblasť stotožniť s okresom Prievidza a katastrálnymi územiami obcí okresu Partizánske ležiacich na rozhraní spomínaných okresov (t. j. obce Malé Kršteňany, Pažiť, Veľké Kršteňany a Veľké Uherce). Zároveň východná a severovýchodná hranica Trenčianskeho kraja je totožná s hranicou analyzovaného územia.

⁵ Analyzovaný mezoregión bol ohraničený určitým znakom prírodného prostredia, v tomto v prípade najvyššími bodmi okolitých pohorí, pričom v tých miestach, kde sa hrebene hôr nenachádzajú, línia hranice územia nadväzuje na toky riek.

ŠTRUKTÚRA OSÍDLLENIA

Obr. 2. Rozšírenie kultúrne nezaradených lokalít z eneolitu, prípadne neolitu-eneolitu na Hornom Ponitří (poradové číslo na mape súhlasí s poradovým číslom v súpise lokalít).

Vývoj osídlenia každého regiónu je určovaný množstvom rôznych faktorov. Jedným z ich odrazov je archeologický nálezový súbor, prostredníctvom ktorého je možné skúmať štruktúru osídlenia v krajine. Eneolit predstavuje v regióne Horného Ponitria nie príliš preskúmané obdobie. Tomu zodpovedá aj výpovedná hodnota nálezov, ktoré pochádzajú buď z povrchových zberov a sondáží alebo sú to nálezy len náhodné a ojedinelé.

K polovici roka 2013 bolo na Hornom Ponitří v literatúre evidovaných 45 eneolitických lokalít⁶ (obr. 1). Väčšina z nich bola datovaná len rámcovo do obdobia eneolitu, príp. neolitu a eneolitu (obr. 2)⁷ alebo celkovo do lengyelskej kultúry, pričom nepoznáme konkrétny chronologický stupeň zaradenia. Vzhľadom na tieto skutočnosti bolo možné v rámci priestorových analýz skúmajúcich vzťah osídlenia a prírodných podmienok v prostredí GIS zahrnúť len 22 lokalít s najvyššou výpovednou hodnotou⁸ (tabela 1). Archeologické záchranné, či systematické výskumy boli realizované iba v 7 polohách. Ostatné lokality boli zistené len zbermi, prípadne ide o náhodné nálezy alebo dary, ktorým nemožno prikladať z hľadiska priestorových analýz takú výpovednú hodnotu ako plošným výskumom (obr. 3). Napriek istým nedostatkom analyzovaného súboru lokalít, akým je početne veľmi malý skúmaný súbor, je možné na Hornom Ponitří sledovať niekoľko koncentrácií nálezísk. Ide celkovo o tri štruktúry, resp. sídelné areály lengyelskej kultúry, ktoré sa viažu na geomorfologické prvky Hornonitrianskej kotliny (obr. 4).

Tabela 1. Počet kultúrne zaradených lokalít eneolitu na Hornom Ponitří podľa presnosti lokalizácie.

Obdobie	Presnosť lokalizácie			
	1	2	3	4
Lengyelská kultúra	4	–	9	4
Lengyelská kultúra III/IV	1	1	2	–
Lengyelská kultúra IV	1	–	–	–
Skupina Bajč-Retz	–	–	1	–
Badenská kultúra	1	–	–	3
Bošácka kultúra	1	–	1	3
Eneolit	–	1	2	6
Neolit-eneolit	–	1	2	1

⁶ Tento počet môže byť však skresľujúci, pretože obsahuje aj archeologické náleziská, ktorých presné chronologické zaradenie v rámci lengyelskej kultúry je otáznе (napr. k. ú. Ráztočno, okr. Prievidza s viacerými polohami; Remiášová 1984a, 23) a náleziská datované rámcovo do obdobia eneolitu, príp. neolitu a eneolitu (najmä náhodné nálezy kamennej brúsenej a štiepanej industrie, medených predmetov). K chybným identifikáciám mohlo dôjsť aj pri lokalitách, ktoré sú v odbornej literatúre známe už s pred polovice 20. storočia a v súčasnej dobe sa nedajú overiť.

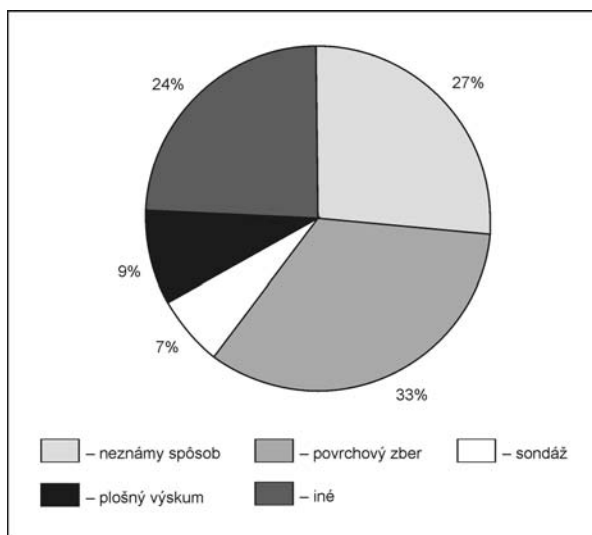
⁷ Ďakujem Mgr. Milanovi Hornákovi, PhD. za poskytnutie podkladových máp.

⁸ Výpovedná hodnota lokalít bola určená priradením tzv. hodnotových čísel odrážajúcich presnosť lokalizácie a datovania náleziska. Bola použitá overená stupnica aplikovaná M. Kunom a D. Křivánkovou (2006, 31).

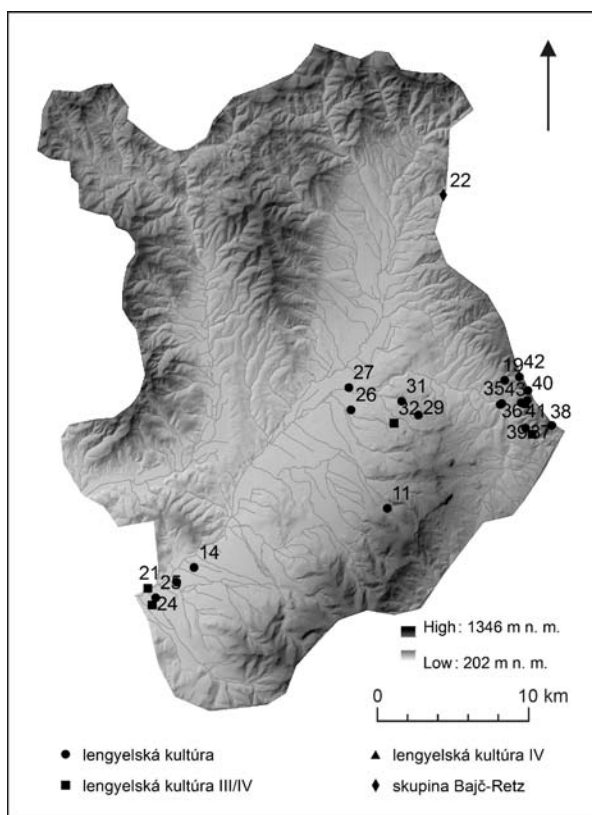
Popri prvom, najjužnejšom areáli lokalít lengyelskej kultúry na Hornom Ponitří v okolí Čerenian a Oslían, okr. Prievidza (*Bednár/Hunka* 1991, 26), kde sa Hornonitrianska kotlina stretáva s Nitrianskou pahorkatinou, môžeme ďalšiu skupinu lokalít nájsť na pomedzí Prievidzskej a Handlovskej kotliny. Podľa E. Wiedermanna (1998, 48; 2003a, 97) bol vznik tejto sídliskovej komory motivovaný pravdepodobne prospekčno-spracovateľskými možnosťami, na ktoré poukazuje bohatý výskyt štiepanej industrie (*Remiášová* 1984a, 25; *Ruttikay* 1965, 207). Avšak na základe dostupného nálezového materiálu nie je zatiaľ možné poukázať na chronologickú súčasnosť alebo následnosť jednotlivých areálov.

Za najväčšiu koncentráciu osídlenia lengyelskej kultúry v sledovanom mezoregiónu možno zrejme považovať oblasť v okolí Ráztočna a Jalovca, okr. Prievidza, kde bolo doposiaľ objavených 10 polôh s dokladmi prítomnosti nositeľov tejto kultúry. Na význame tejto oblasti pridáva aj fakt, že tu bolo taktiež nájdené veľké množstvo štiepanej industrie, vrátane jadier a suroviny (*Remiášová* 1984a, 23). Rozsiahle dielne na jej spracovanie využívali predovšetkým limnokvarcity rôznych farebných odtieňov (*Točík/Bublová* 1985, 86), ktorých zdroje sú doložené v Žiarskej kotline a na východných svahoch Vtáčnika pri Handlovke (*Cheben/Illášová* 2002, 108). Spolu s nálezmi z okolia Prievidze dokladajú významné postavenie Horného Ponitria v období eneolitu. Tak, ako aj v predošlom prípade, ani v spojitosti s lengyelským osídlením pri Ráztočne, okr. Prievidza, nie je jasné, či tieto sídelné areály boli len sezónne s centrálnou osadou v údolí Handlovky, alebo či boli súčasné a navzájom si konkurovali, príp. či je tam možné sledovať sídelnú kontinuitu. Odpoveď by mohol priniesť iba systematický výskum oblasti, keďže nálezy máme doložené len z povrchových zberov a občasných sondáží, ktoré neumožňujú získať hlbšie poznatky o štruktúre osídlenia regiónu.

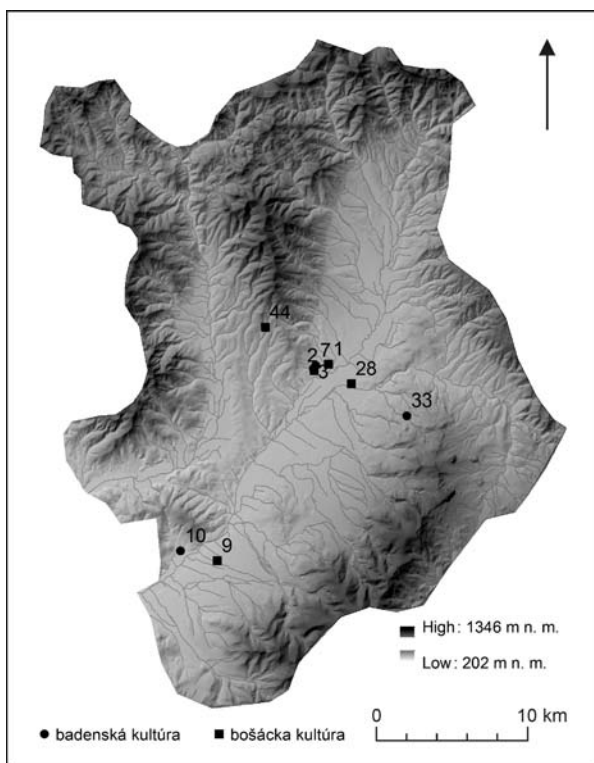
Z prelomu starého a stredného eneolitu, ktorý sa kultúrne spája so skupinou keramiky zdobenej brázdneným vpichom typu Bajč-Retz-Křepice, osídlenie na Hornom Ponitří takmer chýba. Je doložená len jediná lokalita – v Nitrianskom Pravne-Vyšehradnom, okr. Prievidza (*Pavúk* 2010, 236), pričom najbližšie nálezisko dokladá ženská štylizovaná plastika z Krásna, okr. Topoľčany (*Pavúk* 1981, 63, obr. 59). Je otázne, prečo je to tak. Ponúka sa možnosť interpretovať daný stav tým, že skupina Bajč-Retz-Křepice absentuje z dôvodu osídlenia sledovaného územia tzv. retardovanou ludanicou skupinou. Aj badenská kultúra je zastúpená len málo signifikantnými nálezmi z Hurbanovho námestia v Bojniciach, okr. Prievidza (za ústnu informáciu ďakujem Mgr. M. Horňákovi, PhD.). Z obdobia mladého eneolitu poznáme len dve presne umiestnené lokality bošáckej kultúry. Obe ležia na ľavom brehu rieky Nitry v Bojniciach, okr. Prievidza (obr. 5), čo môže naznačovať istú koncentráciu osídlenia v tejto oblasti, najmä

Obr. 3. Pomer jednotlivých spôsobov získania nálezov z celkového počtu lokalít z eneolitu na Hornom Ponitří (n = 45).

Obr. 4. Rozšírenie lokalít starého eneolitu na Hornom Ponitří.

Obr. 5. Rozšírenie lokalít stredného a mladého eneolitu na Hornom Ponitří.

ak berieme do úvahy aj lokality spomínané V. Budinským-Kričkom (1947, mapa III), doposiaľ presne nelokalizované. Otázne je, či je možné neosídlený priestor v povodí rieky Nitra pripísať súčasnému stavu poznania, keďže táto oblasť bola skúmaná predovšetkým v súvislosti s dokladmi osídlenia lužickej kultúry a vo včasnom stredoveku.

Vzťah osídlenia k reliéfu

Najčastejšie posudzovaným faktorom prírodného prostredia je nadmorská výška, ktorá výrazne ovplyvňuje vlastnosti ostatných zložiek prírody. Rozhoduje o klimatických pomeroch oblasti. S výškou ubúda teplota, ale pribúdajú zrážky, zvyšuje sa vlhkosť a znižuje sa vyparovanie. Vzrastá podiel vody zo zrážok, ktorá odteká do riek, ako aj množstvo vody odtečenej z jednotky plochy. Veľkosť a režim prietoku vody pôdou, ako aj chemické a mechanické účinky tohto javu na pôdu takisto nepriamo súvisia s nadmorskou výškou (Lukniš 1972, 127). Aj napriek tomu hrala nadmorská výška pri výbere sídliskového areálu v niektorých oblastiach len všeobecnú rolu. Dôležitejšia bola skôr morfológia terénu, výskyt pôd vhodných pre pestovanie rastlín alebo možnosť iného zdroja obživy

(Kalábková 2011, 125), čo potvrdzujú aj výsledky priestorových analýz na Hornom Ponitří.

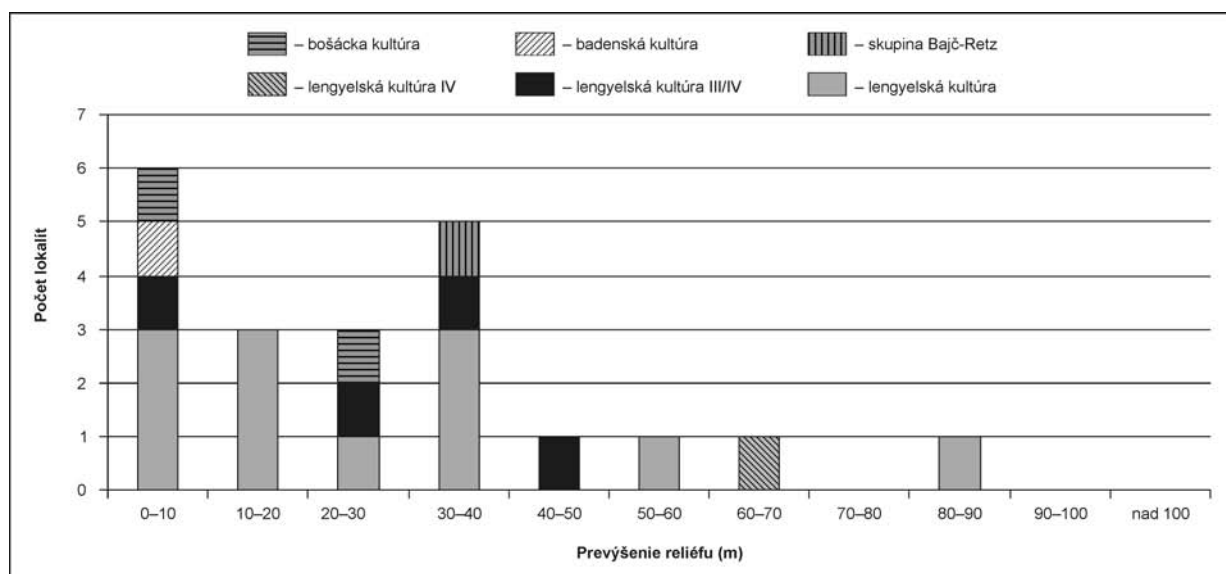
Na sledovanom území zaberajú eneolitické lokality⁹ široké spektrum nadmorských výšok. Povrchovým zberom máme doložené osídlenie v Čereňanoch a Oslanoch, okr. Prievidza (Bednár/Hunka 1991, 26), ktoré sa nachádzalo v blízkosti nivy rieky Nitra, v nadmorskej výške len okolo 210 m n. m. Prevažne povrchovým zberom boli taktiež zistené lokality pri Ráztočne, okr. Prievidza, kde sa priemerná nadmorská výška nálezísk pohybuje okolo 450 m n. m., pričom sú zachytené aj polohy nad 500 m n. m. Tento evidentný rozdiel však nie je prekvapujúci hlavne z toho dôvodu, že priemerná nadmorská výška Handlovskej kotliny je vyššia ako u ostatných hornonitrianskych kotlin, v ktorých je evidované eneolitické osídlenie. Takisto je možné sledovať určitú koncentráciu nálezísk lengyelskej kultúry okolo 210 m n. m., 350 m n. m. a 450 m n. m., a to vždy na odlišnom geomorfologickom území. To svedčí o tom, že nadmorská výška nebola v prípade skúmaného mezoregiónu pri výbere umiestnenia lokality určujúcim faktorom, ale skôr to záviselo na geomorfológii terénu, čo korešponduje s pozorovaniami v iných oblastiach (horné Požitavie: Milo et al. 2004, obr. 4; Poiplie: Tóth 2010, 82; stredná Morava: Kalábková 2011, 125).

Naopak, v prípade lokálneho prevýšenia reliéfu¹⁰ v okolí lokality je možné badať, že eneolitické kultúry na Hornom Ponitří preferovali na osídlenie miesta s relatívnym prevýšením do 10 m (obr. 6), avšak v členitom reliéfe na hranici Handlovskej kotliny a Žiaru (k. ú. Jalovec a Ráztočno, okr. Prievidza) je evidovaný veľký rozptyl lengyelských lokalít od prevýšenia 10–20 m až po 50–60 m nad okolitým terénom. Nad touto hranicou ležia iba jaskynné lokality Cigánka a Hájska skala (k. ú. Ráztočno, okr. Prievidza), ktoré sa nachádzajú v strmých skalných bralách.

S umiestnením lokalít do určitého terénu býva často spájaný sklon svahu a jeho expozícia voči svetovým stranám. Zvyčajne sú pre väčšinu eneolitických lokalít uvádzané údaje, podľa ktorých sa nachádzajú na svahoch so sklonom do 4–6° orientovaných na juh (Tóth 2011, 406; Wiedermann 2003b, 56). Z tohto

⁹ Lokality sú chápané ako body, ktoré sú ťažiskom územia s archeologickými nálezmi. Je potrebné upozorniť, že pri práci mohli dôjsť k určitému skresleniu, keďže údaje, s ktorými pracujeme sa vzťahujú k stredom preskúmaných ploch. Pre podrobnejšiu štúdiu by bolo potrebné všetky areály zrevidovať tak, aby bola dosiahnutá čo najpresnejšia lokalizácia.

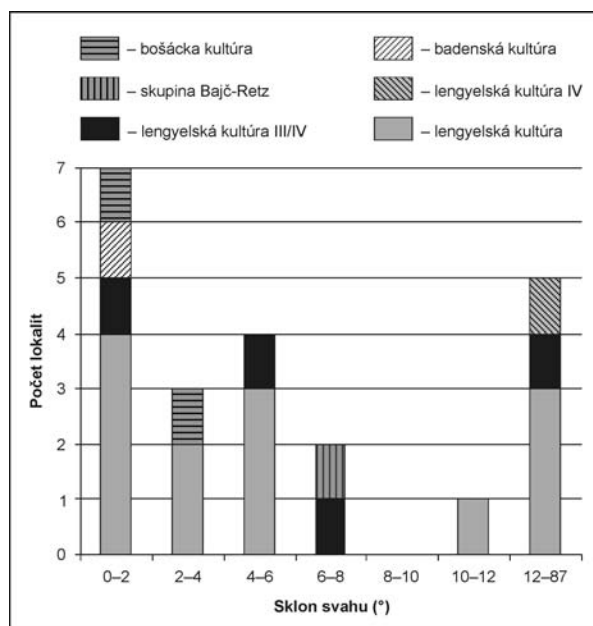
¹⁰ V prípade priestorovej analýzy zameranej na lokálne prevýšenie reliéfu v okolí lokality sa sledoval interval hodnôt jeho prevýšenia s cieľom zachytiť možnú preferenciu určitého výškového rozmedzia v osídľovacích procesoch. Vyčlenené boli intervaly po 10 m v okruhu 100 m od potenciálneho stredu lokality.

Obr. 6. Vzťah eneolitických lokalít s presnosťou lokalizácie 1 až 3 k lokálnemu prevýšeniu reliéfu na Hornom Ponitří.

konštatovania sa nevymykajú ani náleziská Horného Ponitria (obr. 7). Nadpolovičná väčšina lokalít uprednostňovala svahy so sklonom do 6°, pričom najväčšia koncentrácia nálezísk (badenských, bošáckych, lengyelských) sa nachádza v rozmedzí 0–2°. Protipólom sú lokality objavené v extrémne strmých svahoch – jaskyňa Cigánka a Hájska skala (k. ú. Ráztočno, okr. Prievidza). Odôvodnením, prečo boli osídľované svahy s minimálnym alebo miernym sklonom, môže byť skutočnosť, že boli uprednostňované úpätia s veľmi nízkou alebo žiadnou eróznou činnosťou¹¹.

V súvislosti s expozíciou svahu voči svetovým stranám sa obvykle pre eneolitické sídliská uvádzajú slnečné polohy orientované na J, JV a JZ (Wiedermann 2003b, 56). Potvrdilo sa to aj na Hornom Ponitří, kde bola zistená preferencia polôh exponovaných smerom k JV. Na druhom mieste sa prekvapivo umiestnili polohy orientované k SZ nasledované svahmi exponovanými k SV a V. Zastúpenie majú aj svahy orientované k JZ, Z, J a k S (obr. 8). Ako môžeme vidieť, prevládajú k slnku orientované svahy, ale objavujú sa aj neexponované polohy. Môže to byť spôsobené aj reliéfom sledovaného územia, keďže jeho západnú časť v zásade tvoria východné svahy pohorí a východnú hranicu západné svahy. Najmä z toho dôvodu môžu byť výsledky tejto analýzy skreslené.

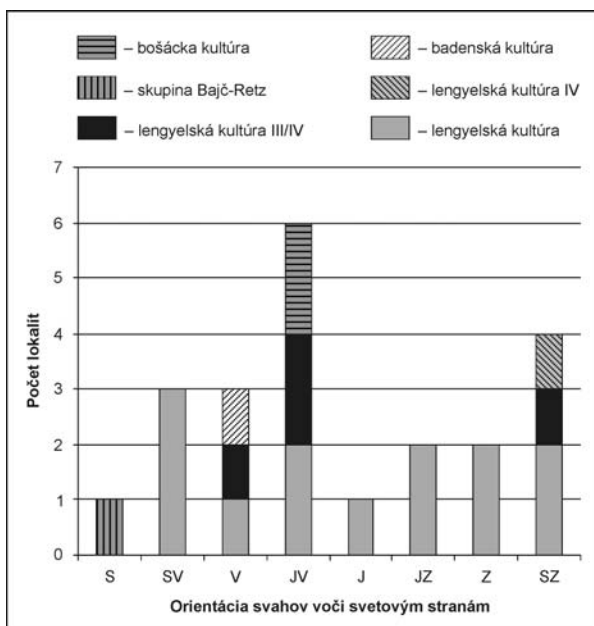
Obr. 7. Vzťah eneolitického osídlenia k sklonu svahu na Hornom Ponitří.

Vzťah osídlenia k riečnej sieti

Obvyklou metódou pri priestorových analýzach sídelných stratégií určitého regiónu je sledovanie umiestnenia lokalít vzhľadom na vodné zdroje, resp. toky¹². V rámci sledovaného mezoregiónu sa zistilo,

¹¹ V súčasnosti nastáva silná erózia na svahoch so sklonom nad 7°, extrémna nad 12°. Nad touto hranicou už nie je pôda poľnohospodársky využívaná. Je otázne, aký bol rozsah týchto procesov v praveku (Sádlo et al. 2005, 101).

¹² V práci bola sledovaná vzdialenosť lokalít od súčasného modelu riečnej siete v pásme 300 m od vodného toku.

Obr. 8. Vzťah eneolitického osídlenia k orientácii svahov voči svetovým stranám na Hornom Ponitrií.

razné prevýšenie týchto lokalít nad vodným tokom, hoci sme sa ním v práci detailnejšie nezaoberali. Z empirického pozorovania vieme, že vchod do jaskyne Cigánka II sa nachádza približne 16 m nad dnom dolinky a v prípade Hájskej skaly (k. ú. Ráztočno, okr. Prievidza) je to asi až 100 m od dna dolinky.

Pokiaľ ide o väzby lokalít na určitú kategóriu vodného toku, môžeme súhlasiť s výsledkami E. Wiedermanna (2003b, 60), že náleziská eneolitických stupňov lengyelskej kultúry sa viazali predovšetkým na toky nižších kategórií (od toku III. až po V. rádu), pričom sa stretávame aj s lokalitami situovanými na nitrianskej nive (napríklad lokality Oslany a Čereňany, okr. Prievidza; Bednár/Hunka 1991, 26). Istý rozdiel registrujeme pri lokalitách bošackej kultúry, ktoré sú evidované v blízkosti rieky Nitry (podobne ako aj nálezisko skupiny Bajč-Retz-Křepice a badenskej kultúry), oproti poznatku E. Wiedermanna (2003b, 60), ktorý zaznamenáva v prípade osídlenia bošackej kultúry na strednej Nitre vzrast počtu lokalít v prostredí tokov III. a IV. kategórie a ústup osídlenia povodia rieky Nitry.

Vzťah osídlenia k pôdnym typom

Pozornosť bola venovaná aj rozboru pedologických pomerov v mieste polohy náleziska a v jeho hospodárskom zázemí, ktoré tvoril kruh s polomerom 4 km od jeho potenciálneho stredu. Pri priestorovej analýze dostupnosti pôdných typov v modelovom hospodárskom zázemí lokalít, najmä z hľadiska potenciálneho ekonomického využitia vychádzame z predpokladu, že poloha obytných areálov je v zákonitom priestorovom vzťahu k polohe výrobných okrskov (hlavne polí – vhodnosť, či nevhodnosť na pestovanie plodín), zdrojom surovín atď. Do úvahy berieme vo všeobecnosti prijatú tézu, že poľnohospodárske spoločnosti potrebovali k svojej obžive priestor 1–3 km² alebo do vzdialenosti 4–5 km od sídliska, čomu zodpovedá jedna hodina chôdze (Horňák 2009, 67; Kuna 2004, 458, 468). Vzhľadom na členitosť reliéfu sledovaného územia sa každých 300 m prevýšenia na vzdialenosť hodiny chôdze pridala pol hodina navyše (Danielisová 2008, 118).

Eneolitické lokality z Horného Ponitria sú doložené na všetkých hlavných pôdných typoch vyskytujúcich sa na sledovanom území¹⁴. Za profilujúci pôdny typ v celom období eneolitu je možné považovať

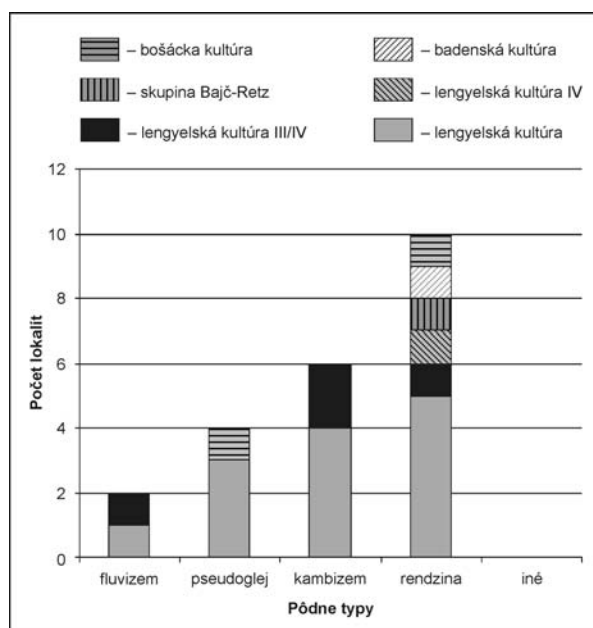
¹³ V súčasnosti sa na ne napája prievidský vodovod (Droppa 1960, 118).

¹⁴ V sledovanom regióne je možné rozlíšiť štyri oblasti pôd – pôdy na substráte aluviálnych sedimentov (fluvizeme), na substráte sprašových hĺn (pseudogleje), na substráte zvetralín pevných karbonátových hornín (rendziny) a na substráte zvetralín nekarbonátových hornín (kambizeme). Zastúpenie iných pôdných typov je v oblasti minimálne (Graneč/Šurina 1999, mapa 1). Ich bonita je oproti černozi a hnedozemi, ktoré sa na území Horného Ponitria nevyskytujú, oveľa nižšia (Wiedermann 2003b, 48).

že všetky skúmané lokality sú od súčasného vodného toku vzdialené nanajvýš 300 m (cca 3 minúty chôdze), čo zodpovedá hustote riečnej siete Horného Ponitria. Slovom laika možno povedať, že ako náhle by sa osídlenie vzdialilo od jedného toku, dostalo by sa do blízkosti iného. Výnimkou sú len náleziská v krasovej časti Žiaru-poloha Roviny (kataster obce Ráztočno, okr. Prievidza), ktorá je lokalizovaná na krasovej planine, kde je vo všeobecnosti málo vody na povrchu, a jaskynné lokality Cigánka a Hájska skála (k. ú. Ráztočno, okr. Prievidza), ktoré sa nachádzajú nad dolinkou s občasným tokom, ktorý nie je zachytený v modeli riečnej siete. V súvislosti s vodným zdrojom pre spomínané náleziská môžeme uvažovať o pramenných vyvieracích, ktoré sa nachádzajú pri vyústení dolinky nad Ráztočnom¹³, alebo o slabých prameňoch s rôznou výdatnosťou počas roka nachádzajúcich sa na západných svahoch krasovej oblasti Žiaru (t. j. na úpätiach pohoria severne od obcí Jalovec a Ráztočno, okr. Prievidza), ktorých vodu ešte v polovici 20. storočia využívali ráztočianski valasi (Droppa 1960, 116). Pre doplnenie obrazu môžeme uviesť aj vý-

v regióne Horného Ponitria rendzinu, na ktorej leží takmer 50% všetkých analyzovaných lokalít (10 z 22 lokalít; obr. 9). Dominantnou zložkou sú aj kambizeme, na ktorých registrujeme 6 lokalít a pseudogleje so 4 lokalitami. Zastúpenie majú tiež fluvizeme s dvoma lokalitami. Ak neberieme do úvahy černoze a hnedozeme, ktoré sa na území Horného Ponitria nevyskytujú, tieto závery korešpondujú s výsledkami *E. Wiedermanna* (2003b, 57), ktorý sa zaoberal pôdnymi typmi z územia strednej a hornej Nitry. V modelovom hospodárskom zázemí jednotlivých nálezísk prevládali kambizeme, v prípade južnejšie zachytených dokladov osídlenia lengyelskej kultúry v Čereňanoch a Oslanoch (okr. Prievidza; *Bednár/Hunka* 1991, 26) sú to pseudogleje a fluvizeme (tab. 2). Pri interpretácii týchto výsledkov však musíme brať do úvahy aj skutočnosť, že preferencia určitých pôdných typov nemusí znamenať cieľené uprednostňovanie týchto pôd. Môže sa stať, tak ako aj v tomto regióne, že nastane situácia, kedy percentuálne najrozšírenejší pôdny typ v oblasti je dominantný aj vo vzťahu k osídleniu. Preto je potrebné porovnávať pomer zastúpenia pôdneho typu v mieste lokality, príp. v jej zázemí a v celej skúmanej oblasti¹⁵. Aj napriek tomu, že naše výsledky ukazujú v modelovom hospodárskom zázemí lokalít značné prevládanie kambizemí, nemôžeme tvrdiť, že boli preferované, keďže sú najrozšírenejším pôdnym typom na Hornom Ponitri. Inak by to bolo v prípade, keby sa osídlenie koncentrovalo na tom pôdnom type, ktorý je v oblasti zastúpený v menšej miere. Pri takejto príležitosti by sme mohli s istotou povedať, že nositelia danej archeologickej kultúry preferovali určitý pôdny typ, a preto je nevyhnutné aj jednoznačné závery priestorových analýz testovať a následne korigovať.

Z hospodárskeho aspektu zohrával významnú úlohu okrem prirodzenej úrodnosti pôd pre praveké poľnohospodárstvo aj chov zvierat. Z toho dôvodu boli dôležitými vlastnosťami krajiny jej prirodzené predpoklady pre pastierstvo. *E. Wiedermann* (2001, 30) sa na základe analýzy domnieva, že oblasť Horného Ponitria bola v období neolitu a eneolitu zalesnená, pričom prvé výrazné odlesnenie je zaznamenané až na konci doby bronzovej¹⁶. Preto, ak máme na mysli chov zvierat, môžeme vziať do úvahy lesnú pastvu, o ktorej rozsahu nemáme v neolite v Európe dostatočné dôkazy (*Sádlo et al.* 2005, 67). Môžeme uvažovať o transhumancii, teda sezónnom presune zvierat medzi zimnými a letnými stanovišťami, ktorej rôzne typy (*Dreslerová* 2005, 538) by sa mohli praktikovať aj na území Horného Ponitria v eneolite. Prvým je „vertikálna“ transhumancia, pri ktorej dobytok postupuje pomaly smerom hore do horských oblastí. Aj keď opustí sídlisko na niekoľko mesiacov, reálna vzdialenosť od neho je malá a pastierom umožňuje prakticky denný styk s jeho obyvateľmi. Ďalej existuje typ transhumancie, kedy k transportu zvierat dochádzalo na veľké vzdialenosti.

Obr. 9. Vzťah eneolitického osídlenia k pôdnym typom (v mieste lokality) na Hornom Ponitri.

¹⁵ Pred syntézou výsledkov priestorových analýz sa v niektorých prácach (*Horňák* 2009; *Kuna* 2008; *Tencer* 2011) používa na overenie výsledkov vzťahu umiestnenia lokalít k faktorom prírodného prostredia štatistická metóda Personov chi-kvadrát test zhody, pomocou ktorého je sledované, či ide o náhodné umiestnenia nálezísk v priestore alebo či existuje významná závislosť medzi dvoma výbermi, premennými. Porovnáva rozdelenie sledovaných javov v jednotlivých kategóriách (v našom prípade počet výskytu lokalít) a s ich náhodným/očakávaným rozdelením (očakávaný počet lokalít). Zisťuje, s akou pravdepodobnosťou mohlo pozorované rozdelenie vzniknúť náhodou, resp. s akou pravdepodobnosťou náhodne nevzniklo (*Kuna* 2004, 439), teda umožňuje odhadnúť, do akej miery je daná kategória významná pre výber umiestnenia lokality (*Tencer* 2011, 76). Avšak test stráca svoj význam pri štatisticky malých súboroch, akým je aj nami sledovaný celok. Preto nemá zmysel naše výsledky testovať touto štatistickou metódou. Môžeme iba slovné zhodnotiť pozorované javy a takýmto spôsobom korigovať naše závery.

¹⁶ Existencia súčasných bezlesných plôch, najmä skalných stepí v krase, ktorý sa na Hornom Ponitri vyskytuje na viacerých miestach a ktoré sú na prvý pohľad nepriaznivé pre rozvoj lesa nám evokuje, že aj v období jeho najväčšieho rozmachu (lesné optimum počas atlantiku) sa mohli zachovať tieto plochy nezalesnené. Avšak *V. Ložek* (2011, 14) upozorňuje, že napríklad Slovenský kras svoj svojrázny vzhľad s rozľahlými škrapovými poliami a krasovými stepami získal až v neskoršej dobe bronzovej pod vplyvom umelého odlesnenia.

Tabela 2. Zastúpenie pôdnych typov v modelovom 3 km zázemí eneolitických lokalít na Hornom Ponitri.

Obdobie	Počet lokalít	Pôdne typy						
		fluvizem	čiernica	luzizem	pseudoglej	kambizem	podzol	rendzina
Lengyelská kultúra	13	9,00%	0,70%	–	24%	50,70%	0,60%	15,00%
Lengyelská kultúra III/IV	4	7,40%	–	1,00%	19%	43,80%	0,60%	28,20%
Lengyelská kultúra IV	1	–	–	–	–	15,20%	0,80%	84,00%
Skupina Bajč-Retz	1	–	–	–	–	–	4,00%	96,00%
Badenská kultúra	1	27,00%	0,70%	0,60%	33%	10,00%	0,70%	28,00%
Bošáčka kultúra	2	27,00%	0,70%	0,60%	33%	10,00%	0,70%	28,00%

Tretím typom, o ktorom *D. Dreslerová* (2005, 538) uvažuje, že by mohol byť praktikovaný aj na území Čiech, je systém malých lesných pastvín vzdialených často 20 a viac míľ (cca 30 a viac km) od domovskej osady, čím by mala zabezpečený pravidelný prísun mladých zvierat, mlieka a mliečnych výrobkov. Predpokladá sa, že nejaká podobná forma lesnej transhumancie mohla v západnej Európe existovať už od neskorého neolitu (*Dreslerová* 2005, 538), čo by sa hypoteticky dalo vzťahovať na územie Horného Ponitria, ktorého pahorkatino-novo-horské prostredie malo optimálne podmienky pre takýto spôsob hospodárenia. Dôkazy dokladajúce pastierstvo a transhumanciu by mohli priniesť palynologické analýzy pastvinných burín, ktoré vďaka svojej nepožiteľnosti či odolnosti voči okusu expandujú na intenzívne vypásaných plochách¹⁷ (*Dreslerová/Pokorný* 2004, 753; *Pokorný* 2001, 191), ktoré ale na sledovanom území absentujú.

VYUŽÍVANIE ZDROJOV NERASTNÝCH SUROVÍN A ICH HOSPODÁRSKY ASPEKT

Na území Horného Ponitria a jeho blízkeho okolia máme doložené bohaté primárne zdroje, ktoré slúžia na výrobu kamennej industrie, ako aj na výrobu medených predmetov. Výrazný podiel v surovinovej základni eneolitickej štiepanej industrie zaberá limnokvarcit, ktorého exploatacia je doložená predovšetkým v Žiarskej kotline, ale taktiež v Handlovskej kotline na východných svahoch Vtáčnika (*Cheben/Illášová* 2002, 108). Jeho využívanie v období neolitu a eneolitu dokladajú bohaté kolekcie nálezov štiepanej kamennej industrie v prievidsko-handlovskom pomedzí a v okolí Ráztočna, okr. Prievidza (*Remiášová* 1984a, 23). Vulkanické pohoria lemujúce východnú hranicu Hornonitrianskej kotliny ponúkajú taktiež dostatok suroviny pre výrobu trecích kameňov – žarnovov, ktoré mohli byť zhotovované z andezitového tufu.

S eneolitickým osídlením Horného Ponitria sa popri množstve štiepanej industrie¹⁸ spájajú aj početné nálezy medených predmetov (obr. 10). Práve kvôli ich kumulácii sa na sledovanom území hľadá miesto vzniku a výroby sekeromlatov typu Handlová (*Novotná* 1977, 628). Za zdroj suroviny sa pokladajú ložiská medi v Španej doline (*Točík/Bublová* 1985) a Kremnických vrchoch, príp. menšie lokálne zdroje v pohorí Vtáčnik (*Wiedermann* 1998, 50) alebo taktiež ložiská, ktoré sú v súčasnosti nezaujímavé alebo nezachytiteľné (*Farkaš/Gregor* 2013, 3). Avšak aj napriek veľkému počtu nájdených medených predmetov chýba ich presné kultúrne zaradenie. Podľa niektorých bádateľov sa sekeromlat typu Handlová objavuje už v závere lengyelskej kultúry¹⁹ (*Schubert/Schubert* 1999, 668; *Točík/Bublová* 1985, 87). Druhou v literatúre spomínanou možnosťou je obdobie boľaráskej skupiny (*Farkaš/Gregor* 2013, 4), vo všeobecnosti sa ich produkcia radí na prelom starého a stredného eneolitu.

Okrem viacerých ojedinelých medených nálezov²⁰ sa podarilo objaviť aj dva depoty (Hradec: *Novotná* 1955, 90; poloha Na Pstruhároch pri Handlovej: *Budaváry* 1930, 95), ktoré obsahovali tzv. surovinové

¹⁷ Príkladom klasického „pastierskeho“ indikátora je skorocel kopijovitý (*Plantago lanceolata*), kým vres obyčajný (*Calluna vulgaris*) je indikátorom suchých pastvín alebo oblastí periodických vypaľovaných (*Pokorný* 2001, 203).

¹⁸ Pozri kapitolu Štruktúra osídlenia.

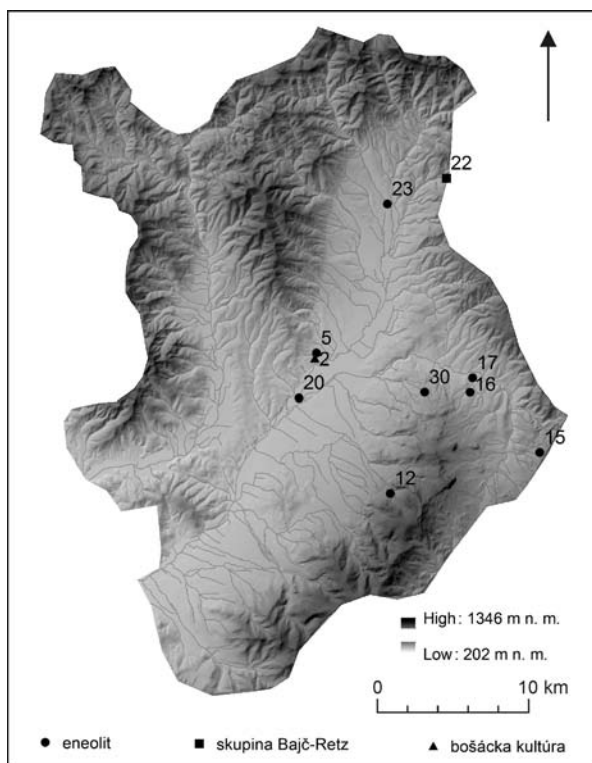
¹⁹ Zatiaľ nie je známe, či (na báze slovenskej medi) nálezy zo zahĺbených objektov zo Slovenského Pravna-Prašnice (*Šalkovský* 1977, 261) priamo súvisia s metalurgickou činnosťou. Na tomto mieste bola nájdená deštrukcia pražiackej pece so zvyškami medenej trosky a medených zŕn spolu s keramikou skupiny Brodzany, či Ludanice. Tento objav dokazuje, že sa medená ruda pražila aj mimo ložísk medi exploatovaných nositeľmi lengyelskej kultúry (*Točík/Bublová* 1985, 86).

²⁰ Medený klin (*Budinský-Krička* 1947, 68) a sekerka s krížovým ostrím z Bojníc (*Ruttkay* 1965, 189), dve ploché sekerky z Brusna (*Budinský-Krička* 1947, 68; *Eisner* 1933, 48), medený klin z Cígľa (*Budinský-Krička* 1947, 68), „čakan“ z Nitrianskeho Pravna (*Eisner* 1933, 50), sekeromlat z Koša (*Remiášová* 1971, 3), plochá sekerka z neznámej lokality z hornej Nitry (*Novotná* 1955, 92).

koláče – ploché ingoty kruhového tvaru. Tie niektorí bádatelia dávajú do súvisu s výmenným obchodom, ktorý mal dynamickejšie prekvitať práve v období eneolitu (Farkaš/Gregor 2013, 4; Wiedermann 1998, 50). Ako dôkaz obchodu môžu slúžiť nálezy, ktoré predstavujú v tomto regióne cudzí, importovaný prvok. Ide predovšetkým o plochú sekerku typu Altheim z Bojníc (Novotná 1970, tab. 3: 71a), ktorej pôvod sa hľadá v oblasti Remedello-Altheim (Wiedermann 1998, 52).

V súvislosti s výskytom medených predmetov na sledovanom území nemožno vynechať nález medenej hákovej špirály typu Hlinsko, ktorá bola nájdená v roku 1960 na výšinnom sídlisku v jednom zo štyroch rozrušených hrobov, pôvodne pripisovaných skupine Brodzany-Nitra, v Nitrianskom Pravne-Vyšehradnom, okr. Prievidza (Lichardus/Vladár 1964, 89; Němejcová-Pavúková 1964, 188). Bližšie sa jej kultúrno-chronologickým zaradením zaoberal vo svojej štúdii J. Pavúk (2010, 236–238), ktorý konštatoval, že hákové špirály sa vyskytujú až v postlengyelskom období, a to v prostredí regionálnych skupín s keramikou zdobenou brázdovým vpičom. V prípade hákovej špirály z Nitrianskeho Pravna-Vyšehradného, okr. Prievidza možno uvažovať o tom, že ak sa špirálka dostala do hrobu súčasne s ludanickou keramikou, mohlo by ísť o „retardovanú“ ludanickú skupinu už v období skupiny Bajč-Retz na juhozápadnom Slovensku, alebo hrob so špirálou pochádza z obdobia po ludanickej skupine (Pavúk 2010, 241). Na tomto príklade je potrebné poukázať na problematiku dichotómie vývoja, teda či je možné v hornatých regiónoch (napr. Horné Ponitrie) z kultúrno-chronologického pohľadu v období staršieho praveku hovoriť o paralelnom vývoji, ako je zadaný v nižšie položených oblastiach (juhozápadné Slovensko).

Na základe uvedených skutočností – relatívne vysoká koncentrácia medených predmetov a rozsiahle dielne na spracovanie kamennej suroviny, môžeme uvažovať o tom, že región Horného Ponitria bol dôležitým uzlom trhového charakteru a miestom realizácie výmeny (Wiedermann 1998, 55). Dokladom môže byť aj bližší pohľad na mapu rozšírenia lokalít starého eneolitu, na ktorej môžeme vidieť, že takmer všetky sa viažu na významný geomorfologický prvok v krajine. Napríklad v prípade sídelného areálu lengyelského osídlenia pri Ráztočnej, sa skoro všetky lokality nachádzajú nad údolím Handlovky na juhovýchodných svahoch pohoria Žiar, kde leží jeden z jeho horských prechodov, a to prechod z Ráztočnej do Skleného. Práve táto strategická poloha môže byť indíciou k rekonštrukcii cestnej siete a s ňou súvisiacim obchodom v praveku. Jedna z vetiev cesty by mohla hypoteticky viesť zo Žiarkej alebo Prievidzkej kotliny pozdĺž toku Handlovky k obci Ráztočno (okr. Prievidza), cez hrebeň Žiaru do Turčianskej kotliny. O ďalšom prechode spájajúci Horné Ponitrie a Turiec (vo väčšej mierke juhozápadné Slovensko so severným, príp. až s Malopoľskom), môžeme uvažovať ako o prechode cez strednú časť Žiaru pri obciach Nedožery a Brezany, ktorý bol podľa M. Remiášovej (1980a, 13) najpohodlnejším a historicky najvýznamnejším priechodom z hornej Nitry do Turca. Ale taktiež v stredoveku veľmi významná cesta viedla z Nitrianskeho Pravna cez Vyšehradné, (okr. Prievidza) popod Vyšehrad do obcí Jasenovo a Slovenské Pravno (obe okr. Turčianske Teplice)²¹. E. Wiedermann (1998, 56) pokladá Horné Ponitrie za „dôležitý horský mezo-región ležiaci na jantárovej ceste, ktorý predstavuje priamy smer na Turiec, cez Oravu do Poľska.“

Obr. 10. Rozšírenie medených predmetov z eneolitu na Hornom Ponitří.

²¹ Za pádný argument k využívaniu tohto priechodu už v období eneolitu pokladáme nález štyroch rozrušených hrobov v Nitrianskom Pravne-Vyšehradnom, zaradených do skupiny Bajč-Retz-Křepice (Pavúk 2010, 241), a taktiež vyššie spomínaný nález medenej trosky zo Slovenského Pravna-Prašnice (Šalkovský 1977, 261).

ZÁVER

Nositelia lengyelskej kultúry na Hornom Ponitří najčastejšie osídľovali terén s lokálnym prevýšením do 20 m a sklonom do 6°, pričom celkovo sú nachádzané lokality tejto kultúry v rozsahu 0–100 m nad okolitým terénom a svahovitou aj nad 10°. Na základe tohto zistenia možno povedať, že boli vyhľadávané miesta aj s členitejším reliéfom. V rámci orientácie svahov voči svetovým stranám je pri lokalitách zaradených do lengyelskej kultúry zaznamenaná preferencie juhovýchodných a severozápadných svahov, čo iba čiastočne zodpovedá zisteniam na Pohroní a Poiplí, kde prevažujú svahy orientované východným až juhozápadným smerom, ojedinele k severu (Tóth 2010, 84). V prípade Horného Ponitria je možné vysloviť súhlas so závermi P. Kalábekovej (2011, 126), ktorá zastáva stanovisko, že expozícia nehrala pri výbere miesta osídlenia väčšiu rolu, ale jej smer bol najviac ovplyvnený reliéfom terénu a smerom riečnej siete. Dôvodom, prečo boli v sledovanej oblasti najčastejšie využívané juhovýchodné a severozápadné úpätia, bol jednoducho fakt, že práve takto orientované svahy majú na Hornom Ponitří najväčšie percentuálne zastúpenie. V súvislosti s umiestnením lokalít a ich vzťahom k pôdnym typom je možné povedať, že väčšina je situovaná na rendzine, zatiaľ čo v modelovom hospodárskom zázemí lokalít zjavne prevládajú kambizeme. Pri interpretácii týchto výsledkov je však potrebné brať do úvahy fakt, že tieto pôdne typy sú v sledovanom mezoregiónne percentuálne najrozšírenejšie a ich dominantnosť vo výsledkoch priestorových analýz nemusí znamenať cielené uprednostňovanie týchto pôd.

Z prelomu starého a stredného eneolitu, ktorý sa kultúrne spája so skupinou keramiky zdobenej brázdovým vpichom typu Bajč-Retz-Křepice, osídlenie na Hornom Ponitří takmer chýba. Je doložená len jediná lokalita v Nitrianskom Pravne-Výšehradnom, okr. Prievidza, pričom najbližšie nálezisko dokladá ženská štylizovaná plastika z Krásna, okr. Topoľčany (Pavúk 1981, 63, obr. 59). Z toho dôvodu nie je možné hodnotiť vzťah nositeľov tejto kultúrno-chronologickej skupiny k prírodným podmienkam krajiny.

Čo sa týka vyhodnotenia vzťahu osídlenia k prírodnému prostrediu v strednom a mladom eneolite, taktiež nie je možné vyvodzovať žiadne závery, keďže z územia Horného Ponitria nedisponujeme dostatočným množstvom prameňov. Na základe údajov z dvoch, resp. jednej lokality nie je možné objektívne posúdiť vzájomný vzťah osídlenia a prírodného prostredia v danom období. Možno len skonštatovať, že badenské a bošácke osídlenie je doložené na ľavom brehu rieky Nitry v Bojniciach, okr. Prievidza, pričom D. Bialeková (1962, 31) usudzuje súčasnosť sídliska zachyteného v polohe Dolné Lány a využitia Prepoštskej jaskyne, kde bol okrem iného nájdený aj medený klin (Budinský-Krička 1947, 68). Je však možné predpokladať kontakty sledovaného regiónu s osídľovacou líniou povodia rieky Nitry v oblasti strednej Nitry, kde bola zistená organizovaná sieť sídliskových areálov s takmer zhodným rozsahom (Wiedermann 2003b, 73, obr. 51).

Otázne je osídlenie na Hornom Ponitří v období po bošáckej kultúre, keďže nie sú zachytené doklady prítomnosti žiadnej archeologickej skupiny až do obdobia lužickej kultúry, ktorá po sebe zanechala v tomto priestore veľmi výrazné doklady osídlenia. Je diskutabilné, čím možno vysvetliť túto absenciu ľudskej prítomnosti v regióne počas celej staršej a strednej doby bronzovej. Podľa E. Wiedermann (2003b, 83) je nízka intenzita osídlenia spôsobená vplyvom nepriaznivej klímy z konca staršieho praveku aj napriek tomu, že v období staršej a strednej doby bronzovej panovali v oblasti vhodné prírodné pomery.

KATALÓG LOKALÍT

Čísla lokalít v uvedenom súpise sa zhodujú s číslami, pod ktorými sú uvedené na mapách. Štruktúra súpisu je rozdelená podľa informácií týkajúcej sa danej lokality z hľadiska geografických a archeologických kritérií. V súpise sú najskôr uvedené základné informácie o lokalite (názov, poloha, okres, presnosť lokalizácie²²), nálezovej situácie a nálezoch, spôsobe jej preskúmania, príp. spôsobe získania nálezov²³, ich datovaní²⁴ a využitých prameňoch a literatúre.

²² Lokalitám boli pridané tzv. hodnotové čísla odrážajúce presnosť lokalizácie náleziska (Kuna/Křivánková 2006, 31). 1 – lokalita lokalizovaná do 5 m; 2 – do 25 m; 3 – do 250 m; 4 – neznáma lokalizácia.

²³ Spôsob získania nálezov. 0 – neznámy spôsob získania nálezov; 1 – terénna prospekcia, resp. povrchový zber; 2 – sondáž; 3 – plošný výskum; 4 – nálezy inak získané (dar, náhodný nález).

²⁴ Presnosť datovania lokality. 1 – lokality zaradené do konkrétnej kultúrnej skupiny; 2 – lokality, ktorých presné datovanie v rámci kultúrnych okruhov je otáznave; 3 – lokality zaradené rámcovo do obdobia eneolitu, príp. neolitu-eneolitu.

Číslo lokality	Názov obce	Časť obce	Poloha	Okres	Presnosť lokalizácie	Typ výskumu	Vedúci výskumu	Rok výskumu	Datovanie	Presnosť	Typ lokality	Kategória predmetov	Literatúra a pramene
1	Bojnice	–	Dolné lány	Prievidza	3	0	–	1961	bošácka kultúra	1	sidisko	keramika	Bialeková 1962, 31; Remiášová 1984a, 25
2	Bojnice	–	Prepoštská jaskyňa/ Previs Hajzel vo Farskej záhrade	Prievidza	1	3	K. A. Medvecký, J. Eisner, Š. Janšák, J. Bárta, F. Prošek	1926 1927 1950 1965	bošácka kultúra	1	sidisko	keramika, štiepaná industria, medený klin, hlinená plastika medveďa	Bárta 1955, 351; Budínský-Krička 1947, 63, 68; Chropovský/Němějcová-Pavůková 1983, obr. 1; Medvecký 1927, 109; Novotná 1955, 88; 1970, 18; Remiášová 1984a, 25
3	Bojnice	–	Hurbanovo námestie	Prievidza	1	3	M. Hornák	2011	badenská kultúra	2	sidisko	keramika, štiepaná industria, medený klin, hlinená plastika medveďa	Hornák/Křištofová/Zachar 2011
4	Bojnice	–	Ploštiny	Prievidza	3	2	M. Remiášová	1967	neolit, eneolit	3	ojedinělý nález	kamenná sekerka	Remiášová 1967, 1968, 295
5	Bojnice	–	pozemok J. Vestenického	Prievidza	4	4	G. Niknon	1964	eneolit	3	ojedinělý nález	medená sekerka s krížovým ostrím	Ruttkay 1964b; 1965, 189
6	Bojnice	–	Bažantnica	Prievidza	2	4	M. Sluka, V. Simko	1958	neolit, eneolit	3	ojedinělý nález	kamenný mlat	Bárta/Šuhajková 1958b
7	Bojnice	–	nelokalizované	Prievidza	4	0	–	–	badenská kultúra	2	–	keramika	Budínský-Krička 1947, mapa III
8	Bystričany	–	nelokalizované	Prievidza	4	4	Z. Farkaš	1995	neolit, eneolit	3	ojedinělý nález	kamenný sekeromlat	Farkaš 1996, 55
9	Bystričany	–	nelokalizované	Prievidza	4	0	–	–	bošácka kultúra	1	–	keramika	Chropovský/Němějcová-Pavůková 1983, obr. 1
10	Bystričany	Chalmová	nelokalizované	Prievidza	4	0	–	–	badenská kultúra	2	sidisko	keramika	Budínský-Krička 1947, mapa III
11	Cigeľ	–	Pod Kopečky	Prievidza	3	1	–	1958	lengyelská kultúra	2	sidisko	keramika, štiepaná industria, brúsená industria	Fackenberg 1958; Fackenberg/Králik 1953b; Remiášová 1984b, 25
12	Cigeľ	–	nelokalizované	Prievidza	4	4	–	–	eneolit	3	ojedinělý nález	medený klin	Budínský-Krička 1947, 68; Novotná 1955, 89; 1970, 93
13	Čereňany	–	Podlužné	Prievidza	1	1	P. Bednár, J. Hunka	1989	lengyelská kultúra	2	sidisko	keramika, štiepaná industria	Bednár/Hunka 1991, 26
14	Čereňany	–	Zadné sedliská	Prievidza	1	1	P. Bednár, J. Hunka	1989	lengyelská kultúra	2	sidisko	keramika, štiepaná industria	Bednár/Hunka 1991, 26
15	Handlová	–	Pstruháre	Prievidza	2	4	–	1929	eneolit	3	depot	medená plochá sekerka, sekeromlat, 3 ks suroviny	Budavský 1930, 95; Budínský-Krička 1947, 68; Eisner 1931, 142; 1933, 49, 51; Novotná 1955, tab. I.

Číslo lokality	Názov obce	Časť obce	Poloha	Okres	Presnosť lokalizácie	Typ výskumu	Vedúci výskumu	Rok výskumu	Datovanie	Presnosť	Typ lokality	Kategória predmetov	Literatúra a pramene
16	Chrenovec	Brusno	Chmeliny	Prievidza	3	4	–	–	eneolit	3	ojedinilý nález	medená sekerka	Budínsky-Krička 1947, 68; Novotná 1955, 89; 1970, 15
17	Chrenovec	Brusno	nelokalizované	Prievidza	4	4	–	–	eneolit	3	ojedinilý nález	medená sekerka	Budínsky-Krička 1947, 68; Novotná 1955, 89; 1970, 15
18	Jalovec	–	Dielec	Prievidza	3	1	M. Remiášová	1975	neolit, eneolit	3	ojedinilý nález	štiepaná industria	Remiášová 1980b; 1984a, 23
19	Jalovec	–	Pod Dúbravou	Prievidza	3	1	J. Bárta, J. Császta, Z. Šuhajliková	1958	lengyelská kultúra	2	sidisko	keramika, štiepaná industria	Bárta/Šuhajliková 1958a, 1958c; Remiášová 1984a, 23
20	Koš	–	Pri Micháľkovi	Prievidza	3	4	L. Piš, Š. Daubner	1970	eneolit	3	ojedinilý nález	sekeroniati typu Mezokeresztes	Remiášová 1971, 3
21	Malé Kršteňany	–	Pieskovisko	Partizánske	3	3	E. Vlček, J. Bárta	1950	lengyelská kultúra III/IV	1	pohrebisko	keramika	Lichardus/Vladár 1970, 384; Nevizánsky 1985, 75; Němejcová-Pavúková 1970, 142; Pavúk 2000, 330; 2004, 146; Vlček/Bárta 1950, 337
22	Nitrianske Pravno	–	Vyšehradné	Prievidza	3	3	Z. Pivovarová	1960	skupina Bajč-Reiz	1	pohrebisko	keramika, medená špirálka typu Hlinsko	Lichardus/Vladár 1964, 89, 1970; Němejcová-Pavúková 1964, 188; Nevizánsky 1985, 65; Pavúk 2010, 236; Vladár/Lichardus 1968, 355
23	Nitrianske Pravno	–	nelokalizované	Prievidza	4	4	–	–	eneolit	3	ojedinilý nález	medený čakan	Budavský 1936-1937, 28; Eisner 1933, 50; Novotná 1970, 23
24	Oslany	–	Dolné lány	Prievidza	1	1	P. Bednár, J. Hunka	1989	lengyelská kultúra III/IV	1	sidisko	keramika, štiepaná industria	Bednár/Hunka 1991, 26
25	Oslany	–	Horné lány	Prievidza	1	1	P. Bednár, J. Hunka	1989	lengyelská kultúra	2	sidisko	keramika, štiepaná industria, brúsená industria	Bednár/Hunka 1991, 26
26	Prievidza	–	Mestský háj	Prievidza	3	0	–	–	lengyelská kultúra	2	–	keramika, štiepaná industria	Remiášová 1984a, 25
27	Prievidza	–	Veterné	Prievidza	4	0	–	–	lengyelská kultúra	2	–	keramika, štiepaná industria	Remiášová 1984a, 25
28	Prievidza	–	nelokalizované	Prievidza	4	0	–	–	lengyelská kultúra	1	–	keramika	Chropovský/Němejcová-Pavúková 1983, obr. 1
29	Prievidza	Hradec	Hrádok	Prievidza	3	0	–	–	lengyelská kultúra	2	–	keramika, depot štiepanej industrie	Budínsky-Krička 1947, mapa II; Remiášová 1984a, 25
30	Prievidza	Hradec	nelokalizované	Prievidza	4	4	–	–	eneolit	3	depot	medený klin, medená plochá sekerka a 2 ks suroviny	Novotná 1955, 90; 1970, 140
31	Prievidza	Malá Lehôtka	nelokalizované	Prievidza	4	1	M. Remiášová	1985	lengyelská kultúra	2	sidisko	keramika, štiepaná industria	Remiášová 1984a, 25, 1985

Číslo lokality	Názov obce	Časť obce	Poloha	Okres	Presnosť lokalizácie	Typ výskumu	Vedúci výskumu	Rok výskumu	Datovanie	Presnosť	Typ lokality	Kategória predmetov	Literatúra a pramene
32	Prievidza	Veľká Lehôtka	Hradisko	Prievidza	2	1	Lenhart, Krausová, G. Králik, F. Fackenberg, M. Remiášová	1953, 1964, 1979, 1982	lengyeliská kultúra III/IV	1	hradisko	keramika, štepaná industria	Fackenberg/Králik 1953a; Jansák 1928, 19; Remiášová 1979, 1982; 1983, 218; 1984a, 25; 1984b; Ruttkay 1964a; Ruttkay/Brálik 1964
33	Prievidza	Veľká Lehôtka	nelokalizované	Prievidza	4	0	–	–	badenská kultúra	2	–	keramika	Budínsky-Krička 1947, mapa III
34	Ráztočno	–	jaskyňa Cigánka	Prievidza	1	4	P. Strečanský	2000	lengyeliská kultúra IV	1	–	keramika	Švihurová 2013
35	Ráztočno	–	Dlhovina	Prievidza	4	1	J. Bárta, J. Császta, Z. Šuhajliková	1958	lengyeliská kultúra	2	sidlisko	štepaná industria	Bárta/Šuhajliková 1958a, 1958c; Remiášová 1984a, 23
36	Ráztočno	–	Hájaska skala	Prievidza	1	1	J. Bárta, J. Császta, Z. Šuhajliková; M. Remiášová	1958, 1968	lengyeliská kultúra	2	sidlisko	keramika, štepaná industria	Bárta/Šuhajliková 1958a, 1958c; Remiášová 1968, 1984a, 23
37	Ráztočno	–	Hraničný polok	Prievidza	3	1	J. Bárta, J. Császta, Z. Šuhajliková	1958	lengyeliská kultúra	2	sidlisko	keramika, štepaná industria	Bárta/Šuhajliková 1958a, 1958c; Remiášová 1984a, 23
38	Ráztočno	–	Pod bralom	Prievidza	3	1	M. Remiášová	1968	lengyeliská kultúra	2	–	keramika, štepaná industria	Remiášová 1968; 1984a, 23
39	Ráztočno	–	Remata	Prievidza	3	1	M. Remiášová	1975, 1979, 1980	lengyeliská kultúra III/IV	1	sidlisko	keramika, štepaná industria, žamov	Remiášová 1980c; 1980d; 1980e, 1984a, 23
40	Ráztočno	–	Rovina	Prievidza	3	1	J. Bárta, J. Császta, Z. Šuhajliková	1958	lengyeliská kultúra	2	–	keramika, štepaná industria	Bárta/Šuhajliková 1958a, 1958c; Remiášová 1984a, 23
41	Ráztočno	–	Zábava	Prievidza	3	2	J. Bárta, J. Császta, Z. Šuhajliková; M. Remiášová	1958, 1968	lengyeliská kultúra	2	sidlisko	keramika, štepaná industria	Bárta/Šuhajliková 1958a, 1958c; Remiášová 1968; 1984a, 23
42	Ráztočno	–	medzi Horeňom a Dúbravou	Prievidza	3	2	J. Bárta, J. Császta, Z. Šuhajliková	1958	lengyeliská kultúra	2	sidlisko	keramika, štepaná industria	Bárta/Šuhajliková 1958a, 1958c; Remiášová 1984a, 23
43	Ráztočno	–	nelokalizované	Prievidza	4	0	–	–	lengyeliská kultúra	2	sidlisko	keramika	Budínsky-Krička 1947, mapa II
44	Šútovce	–	nelokalizované	Prievidza	4	0	–	–	bošacka kultúra	1	–	keramika	Budínsky-Krička 1947, mapa III; Chropovský/Nemějcová-Pavůlková 1983, obr. 1
45	Homá Nitra	–	nelokalizované	Prievidza	4	0	–	–	eneolit	3	ojedinelý nález	medená plochá sekerka	Novotná 1955, 92

LITERATÚRA A PRAMENE

- Atlas krajiny* 2006
Bárta 1955
Bárta/Šuhajiková 1958a
Bárta/Šuhajiková 1958b
Bárta/Šuhajiková 1958c
Bednár/Hunka 1991
Bialeková 1962
Budaváry 1930
Budaváry 1936–1937
Budinský-Krička 1947
Danielisová 2008
Dreslerová 2005
Dreslerová/Pokorný 2004
Droppa 1960
Eisner 1931
Eisner 1933
Fackenberg 1958
Fackenberg/Králik 1953a
Fackenberg/Králik 1953b
Farkaš 1996
Farkaš/Gregor 2013
Granec/Šurina 1999
Horňák 2009
Horňák/Krištofová/Zachar 2011
Cheben/Illášová 2002
Chropovský/Němejcová-Pavúková 1983
Janšák 1928
Kalábková 2011
Krippel 1986
Kuna 2004
Kuna 2008
Kuna/Křivánková 2006
- Atlas krajiny Slovenskej republiky. Banská Bystrica 2006. Digitálna podoba.
J. Bárta: Slovenské jaskyne z hľadiska dávneho osídlenia. *Naša Veda* 2, 1955, 351–356.
J. Bárta/Z. Šuhajiková: Ráztočno. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 1/58. Nepublikované.
J. Bárta/Z. Šuhajiková: Bojnice. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza A 2/58. Nepublikované.
J. Bárta/Z. Šuhajiková: Ráztočno. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 5/58. Nepublikované.
P. Bednár/J. Hunka: Prieskum v Osľanoch a Čereňanoch. *AVANS* 1989, 1991, 25, 26.
D. Bialeková: Archeológia hovorí o slovanskej minulosti Bojníc. *Horná Nitra* 1, 1962, 31–39.
V. Budaváry: Hromadný nález v Handlovej (okr. Prievidza). *Sbor. MSS* 34, 1930, 95, 96.
V. Budaváry: Prehľad prírastkov prehistorického oddelenia Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine, nadobudnutých v rokoch 1921–1930. *Čas. MSS* 27/28, 1936–1937, 17–32.
V. Budinský-Krička: Slovensko v mladšej dobe kamennej. *Slovenské dejiny* 1. Bratislava 1947.
A. Danielisová: Praktické problémy spojené s modelovaním pohybu pravěkou kulturní krajinou. In: J. Macháček (Ed.): *Počítačová podpora v archeologii II*. Brno 2008, 115–124.
D. Dreslerová: Klima v pravěku – mýtus a skutečnost. Několik poznámek k článku Jana Bouzka. *Arch. Rozhledy* 56, 2005, 534–548.
D. Dreslerová/P. Pokorný: Vývoj osídlení a struktury pravěké krajiny na středním Labi. *Arch. Rozhledy* 56, 2004, 739–762.
A. Droppa: Krasové formy pohoria Žiar. *Čsl. Kras* 12, 1960, 113–122.
J. Eisner: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi roku 1930. *Sbor. MSS* 25, 1931, 139–147.
J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
F. Fackenberg: Cígeľ. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 6/58. Nepublikované.
F. Fackenberg/G. Králik: Veľká Lehôtka. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza A 7/53. Nepublikované.
F. Fackenberg/G. Králik: Cígeľ. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 10/53. Nepublikované.
Z. Farkaš: Náhodné nálezy kamennej brúsenej industrie. *AVANS* 1995, 1996, 55, 56.
Z. Farkaš/M. Gregor: Doklady metalurgie kovov na západnom Slovensku na prelome starého a stredného eneolitu. In: I. Cheben/M. Soják (Ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín* 2010. Nitra 2013, 1–28.
M. Granec/B. Šurina: Atlas pôd SR. Bratislava 1999.
M. Horňák: Analize GIS poselitve lužiske kulture v zahodnem delu Zahodnih Karpatov. Dizertačná práca. (Univerzita v Ljubljane, Slovinsko). Ljubljana 2009. Nepublikované.
M. Horňák/V. Krištofová/J. Zachar: Bojnice-Hurbanovo námestie. Výskumná správa VIA MAGNA s. r. o. 25/11. Nepublikované.
I. Cheben/L. Illášová: Chipped Industry Made of Limnoquarzite from Žiarska kotlina Hollow. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín* 2001. Nitra 2002, 105–112.
B. Chropovský/V. Němejcová-Pavúková: Nálezy bošáckej skupiny z Nitry a jej okolia. *Štud. Zvesti AU SAV* 20, 1983, 57–66.
Š. Janšák: Niektoré novoobjavené hradiská slovenské. *Sbor. MSS* 22, 1928, 3–26.
P. Kalábková: Príspevek k sídelní strategii lengyelské kultury v regionu střední Moravy. In: M. Popelka/R. Šmidtová (Ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí* 2009. *Praehist.* 29. Praha 2011, 117–138.
E. Krippel: Postglaciální vývoj vegetácie Slovenska. Bratislava 1986.
M. Kuna: Prostorová archeologie. In: M. Kuna et al. (Ed.): *Nedestruktivní archeologie*. Praha 2004, 445–490.
M. Kuna: Analýza polohy pravěkých mohylových pohřebišť pomocí geografických informačních systémů. In: J. Macháček (Ed.): *Počítačová podpora v archeologii* 2. Brno 2008, 108–125.
M. Kuna/D. Křivánková: *Archiv 3.0. Systém Archeologické databázy Čech*. Praha 2006.

- Lichardus/Vladár 1964* J. Lichardus/J. Vladár: Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. Slov. Arch. 12, 1964, 69–162.
- Lichardus/Vladár 1970* J. Lichardus/J. Vladár: Neskorolengyelské sídliskové a hrobové nálezy z Nitry. Slov. Arch. 18, 1970, 373–419.
- Ložek 2007* V. Ložek: Zrcadlo minulosti. Česká a slovenská krajina v kvartéru. Praha 2007.
- Ložek 2011* V. Ložek: Po stopách pravěkých dějů. O silách, které vytvářely naši krajinu. Praha 2011.
- Lukniš 1968* M. Lukniš: Vývoj a členenie povrchu povodia hornej Nitry. Horná Nitra 4, 1968, 249–283.
- Lukniš 1972* M. Lukniš: Reliéf. In: M. Lukniš (Ed.): Slovensko 2. Príroda. Bratislava 1972, 124–197.
- Medvecký 1927* K. A. Medvecký: Paleolitická jaskyňa v Bojniciach. Sbor. MSS 21, 1927, 109–111.
- Milo et al. 2004* P. Milo/R. Mlatec/F. Ž. Matyasowsky/M. Žemla: Rekonštrukcia krajiny a osídlenie horného Požitavia v neolite a staršom eneolite. In: V. Janák/S. Stuchlík (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2002. Opava 2004, 127–150.
- Němejcová-Pavúková 1964* V. Němejcová-Pavúková: Sídlisko boľerázskeho typu v Nitrianskom Hrádku. Slov. Arch. 12, 1964, 161–247.
- Němejcová-Pavúková 1970* V. Němejcová-Pavúková: Lengyelská kultúra (mladšie stupne s nemaľovanou keramikou). In: A. Točík (Red.): Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1970, 139–159.
- Nevizánsky 1985* G. Nevizánsky: Grabfunde der äneolitischen Gruppen der Lengyel-Kultur als Quelle zum Studium von Überbauerscheinungen. Arch. Rozhledy 37, 1985, 58–82.
- Novotná 1955* M. Novotná: Medené nástroje a problém najstaršej medi na Slovensku. Slov. Arch. 3, 1955, 70–100.
- Novotná 1970* M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. Prähist. Bronz. 9/3; München 1970.
- Novotná 1977* M. Novotná: Neznáme nálezy medenej industrie zo Slovenska. Arch. Rozhledy 29, 1977, 622–633.
- Novotná 1995* M. Novotná: Zu Anfängen der Metallurgie in der Slowakei. In: D. Milanović (Ed.): Ancient mining and metallurgy in Southeast Europe. Belgrad 1995, 69–76.
- Pavúk 1981* J. Pavúk: Život a umenie doby kamennej. Bratislava 1981.
- Pavúk 2000* J. Pavúk: Skupina Brodzany – Nitra alebo skupina Brodzany? In: I. Pavlů (Ed.): In Memoriam Jan Rulf. Praha 2000, 328–340.
- Pavúk 2004* J. Pavúk: Kommentar zu einem Rückblick nach vierzig Jahren auf die Gliederung der Lengyel-Kultur. Slov. Arch. 52, 2004, 139–160.
- Pavúk 2010* J. Pavúk: Neuere äneolithische Kupferfunde aus der Westslowakei. Slov. Arch. 58, 2010, 229–242.
- Pavúk/Bátora 1995* J. Pavúk/J. Bátora: Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995.
- Pokorný 2001* P. Pokorný: Problémy krajinné archeologie v pylových analýzach prirodzených uloženin: Příspěvek k meziodborové spolupráce. Arch. Rozhledy 53, 2001, 191–210.
- Remiášová 1967* M. Remiášová: Bojnice. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 1/67. Nепublikované.
- Remiášová 1968* M. Remiášová: Ráztočno. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 1/68. Nепublikované.
- Remiášová 1971* M. Remiášová: Nový nález medeného sekeromlatu. Musaica 11, 1971, 3–7.
- Remiášová 1979* M. Remiášová: Veľká Lehôtka. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 1/79. Nепublikované.
- Remiášová 1980a* M. Remiášová: Hradisko Vyšehrad. Horná Nitra 9, 1980, 13–30.
- Remiášová 1980b* M. Remiášová: Jalovec. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 1/80. Nепublikované.
- Remiášová 1980c* M. Remiášová: Ráztočno. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 3/80. Nепublikované.
- Remiášová 1980d* M. Remiášová: Ráztočno. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 4/80. Nепublikované.
- Remiášová 1980e* M. Remiášová: Ráztočno. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 5/80. Nепublikované.
- Remiášová 1982* M. Remiášová: Veľká Lehôtka. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 2/82. Nепublikované.
- Remiášová 1983* M. Remiášová: Výskumy na Hornom Ponitří. AVANS 1982, 1983, 218–220.
- Remiášová 1984a* M. Remiášová: Najstaršie osídlenie horného Ponitria. Horná Nitra 11, 1984, 9–50.
- Remiášová 1984b* M. Remiášová: Veľká Lehôtka. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 2/84. Nепublikované.
- Remiášová 1985* M. Remiášová: Malá Lehôtka. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 1/85. Nепublikované.
- Remiášová 1986* M. Remiášová: Z činnosti archeologického oddelenia múzea v Bojniciach. Horná Nitra 12, 1986, 57–95.
- Ruttikay 1964a* A. Ruttikay: Veľká Lehôtka. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 4/64. Nепublikované.
- Ruttikay 1964b* A. Ruttikay: Bojnice. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza A 5/64. Nепublikované.

- Ruttkay* 1965
Ruttkay/Bráblík 1964
Sádlo et al. 2005
Schubert/Schubert 1999
Šalkovský 1977
Šimo 1972
Škrdla/Svoboda 1998
Švihurová 2013
Tencer 2011
Točík/Bublová 1985
Tóth 2010
Tóth 2011
Vladár/Lichardus 1968
Vlček/Bárta 1950
Wiedermann 1998
Wiedermann 2000
Wiedermann 2001
Wiedermann 2003a
Wiedermann 2003b
- A. Ruttkay: Nové nálezy z Horného Ponitria. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 189–214.
 A. Ruttkay/J. Bráblík: Veľká Lehôtka. Výskumná správa. Hornonitrianske múzeum Prievidza 6/64. Nepublikované.
 J. Sádlo/P. Pokorný/P. Hájek/D. Dreslerová/V. Čílek: Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí. Praha 2005.
 E. Schubert/F. Schubert: Die Hammeräxte vom Typus Handlová. In: F. R. Herrmann (Hrsg.): Festschrift für Günter Smolla II. Mat. Vor- u. Frühgesch. Hessen. 8. Wiesbaden 1999, 657–671.
 P. Šalkovský: Sídliisko z doby rímskej v Slovenskom Pravne. AVANS 1976, 1977, 261, 262.
 E. Šimo: Voda. Povrchové vody. In: M. Lukniš (Ed.): Slovensko 2. Príroda. Bratislava 1972, 283–341.
 P. Škrdla/J. Svoboda: Sídlní strategie v paleolitu. In: P. Kouřil/R. Nekuda/J. Unger (Ed.): Ve službách archeologie 1. Brno 1998, 293–300.
 M. Švihurová: Sídliiskové stratégie v eneolite na Hornom Ponitří. Diplomová práca. (Filozofická fakulta Univerzita Komenského v Bratislave). Bratislava 2013. Nepublikované.
 T. Tencer: Tvorba prediktívneho modelu v oblasti severozápadného Slovenska v kontexte včasného stredoveku. Diplomová práca. (Ústav archeologie a muzeologie FF MU v Brne). Brno 2011. Nepublikované.
 A. Točík/H. Bublová: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 21, 1985, 47–136.
 P. Tóth: Poiplie v mladšej dobe kamennej. Štud. Zvesti AÚ SAV 47, 2010, 63–148.
 P. Tóth: Sídlné stratégie v neolite a staršom eneolite na Poiplí. In: M. Popelka/R. Šmidtová (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2009. Praehist. 29. Praha 2011, 401–413.
 J. Vladár/J. Lichardus: Erforschung der frühäeneolitischen Siedlungen in Branč. Slov. Arch. 16, 1968, 263–352.
 E. Vlček/J. Bárta: Lengyelský hrob z Malých Krštenian (okr. Partizánske). Obzor Prehist. 14/2, 1950, 337–340.
 E. Wiedermann: Počiatky medziregionálnych obchodno-výmenných vzťahov v praveku Ponitria. Stud. Hist. Nitriensia 7, 1998, 47–64.
 E. Wiedermann: Z dejín archeologického bádania v Ponitří. Stud. Hist. Nitriensia 8, 2000, 11–24.
 E. Wiedermann: Paleoekológia Ponitria v archeologických prameňoch. Stud. Hist. Nitriensia 9, 2001, 11–56.
 E. Wiedermann: Jeden pohľad na dve stratégie archeoenvironmentálneho modelovania. Stud. Hist. Nitriensia 11, 2003, 91–102.
 E. Wiedermann: Archeoenvironmentálne štúdie prehistorickej krajiny. Nitra 2003.

Settlement in the region of the Upper Nitra basin in the Eneolithic period

Miroslava Švihurová

Summary

The region of the Upper Nitra basin can be characterised as a landscape with southern sloping with relatively great differences between heights above sea level, geological structures, shapes of relief, temperatures, precipitation, soils, fauna and flora, and with different conditions for settlement which result from these factors (*Wiedermann 2001*, 12). The analysis of settlement structure has proven that the elevation above sea level was not the primary criterion during the process of choosing settlement site, but of more importance was natural environment and the morphology of relief in general. We get similar results also from the analysis of the relation of settlement to the exposition of slopes towards cardinal points. Despite the fact that the sites are present dominantly on the slopes turned to the sun, they were often located on north-western foothills too. The most probable reason for this is that south-eastern and north-western slopes are predominant in the monitored area. On the contrary, important role in the process of choosing the settlement was played by the degree of hillside sloping. Most of the sites were located in areas with sloping up to 6°, among which

dominated hillsides with 2° sloping. This could be caused by the fact that in the broken terrain erosion processes are progressing at a higher rate.

On the basis of the analysis of the relation of settlement to the proximity of water stream, we came to conclusion that it was bound to water streams of lower order, though there are also sites situated in the proximity of the River Nitra. It is quite surprising that from the river-basin of the Nitrica, which is the right-bank tributary of the River Nitra, no recorded proofs of settlement from the Eneolithic period have been recorded (except for the unknown locality in Šútovce, district Prievidza, mentioned in the work of V. Budinský-Krička (1947, map III). It is uncertain whether this was caused by an insufficient rate of research or by a real absence of human presence in this territory during the Eneolithic.

Also the presence of suitable soil type is an important factor for the settling of the area. Cambisols and rendzina are prevalent on majority of the studied area. Stagnosols are most dominant in lower sites and fluvents around water streams. Their quality depends on various factors. Therefore it can be inferred that society living in the Upper Nitra basin was not only agricultural but also stockbreeding, or it used rich mineral resources. This was proven by numerous findings of copper objects on the basis of which various researchers think that in the Upper Nitra basin a workshop for making first metal objects could be present (Novotná 1977, 628; Wiedermann 1998, 50; Farkaš/Gregor 2013, 4). Simultaneously, findings of chipped stone industry concentrated on the border of Prievidza and Handlová and in the surroundings of Ráztočno in the district of Prievidza (Remiášová 1984, 23) are proofs of the existence of large places where raw stone was processed, whose products probably highly exceeded the consumption of a local society. The assortment of used mineral raw stone is complemented by andesitic tuff from volcanic mountains lining the eastern border of the Upper Nitra basin from which friction mats may have been made (Ráztočno-Remata, district of Prievidza, Remiášová 1984, 23). Despite the fact that most of the findings were obtained during surface collection or by chance, one cannot disagree with the opinion of E. Wiedermann (1998, 48) who claims that copper and limnoquartzite were in the background of the development of trade-exchange relationships in the local as well as interregional space.

Fig. 1. Number of sites in the Upper Nitra basin from the Eneolithic period (including the degree of location accuracy 4) arranged according to their cultural classification.

Fig. 2. Distribution of culturally unclassified eneolithic/neolithic-eneolithic sites in the Upper Nitra basin (serial number in map is identical with serial number of site in the register of sites).

Fig. 3. Proportion of individual methods of the acquisition of findings from the total number of sites from the Eneolithic in the Upper Nitra basin (n = 45).

Fig. 4. Distribution of Early Eneolithic sites in the region of the Upper Nitra basin.

Fig. 5. Distribution of Middle and Late Eneolithic sites in the Upper Nitra basin.

Fig. 6. Relation of eneolithic sites (with degree of location accuracy 1 to 3) to the local elevation of relief in the Upper Nitra basin.

Fig. 7. Relation of eneolithic settlement to hillside sloping in the Upper Nitra basin.

Fig. 8. Relation of eneolithic settlement to the exposure of slopes towards cardinal points in the Upper Nitra basin.

Fig. 9. Relation of eneolithic settlement and soil types (at site location) in the Upper Nitra basin.

Fig. 10. Distribution of copper features from the eneolithic in the Upper Nitra basin.

Table 1. Number of sites of the Eneolithic in the region of the Upper Nitra basin according to culture and location accuracy.

Table 2. Representation of soil types in the 3 km model background of Eneolithic sites in the Upper Nitra basin.

Translated by Mgr. Lucia Nezvalová

Mgr. Miroslava Švihurová
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
miroslava.svihurova@gmail.com

Recenzenti PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc.
prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.

POHREBISKÁ Z DOBY LATÉNSKEJ NA SLOVENSKU

Stav bádania ¹

Dominik Repka

Kľúčové slová: Slovensko, doba laténska, pohrebiská, ojedinelé hroby, súpis lokalít, stav bádania

Key words: Slovakia, La Tène period, cemeteries, single graves, register of sites, state of research

La Tène cemeteries in Slovakia. State of research

In comparison with settlements finds, in Slovakia more attention was paid to cemeteries or single graves of the La Tène period, but newer evidence of sites of this character from all over Slovakia is still absent. The article deals with the mapping of La Tène period burial findings in the territory of Slovakia. Until now, we have registered 120 locations with evidence of burial in the La Tène period. The presentation of the development and present state of research (processing and publishing) is also an important part of this paper. The focus will also be put on the chronological and geographical aspect of this problematic.

ÚVOD

Aj napriek tomu, že pohrebnému ritu v dobe laténskej na území Slovenska bola a stále je venovaná značná pozornosť, absentuje aktuálny súpis laténskych pohrebísk a hrobov z tohto územia. S výnimkou starších prác (Benadik 1962, 387, obr. 18; 1971, 487, obr. 15; Filip 1956, 72, 73, obr. 20; Hunyady 1942–1944; 1957; Kraskovská 1947, 112, 113, 118, 119) sú novšie zoznamy laténskych pohrebísk a ojedinelých hrobov známe len z menších oblastí – regiónov, ako napríklad stredné Ponitrie (Březinová 1999), okres Komárno (Pažinová 2006), severná časť Nitrianskej pahorkatiny a priľahlé svahy Považského Inovca a Tribeča (Vangľová 2008), Pohronie a Poplie (Kovář 2007), Košická kotlina (Miroššayová 2012), či Zemplín (Miroššayová 2004). Chýba však súborná práca, ktorá by mapovala hrobové celky v rámci územia celého Slovenska, ako je to napríklad v prípade Čiech (Waldhauser 2001), Moravy a Sliezska (Čížmářová 2004), kde sú lokality doby laténskej, medzi nimi aj pohrebiská a ojedinelé hroby publikované encyklopedickou formou. Podobne boli keltské náleziská zmapované a katalógovou formou súborne publikované aj z územia Rumunska, resp. Keltmi osídlenej severozápadnej časti – Sedmohradska (Dietrich/Dietrich 2006).

METODIKA PRÁCE

Príspevok je zameraný predovšetkým na zmapovanie publikovaných pohrebísk a hrobov z doby laténskej objavených na území Slovenska. Do súpisu sú zaradené okrem keltských hrobových celkov aj hroby, ktoré svojou výbavou poukazujú, úplne alebo čiastočne, na inú kultúrnu či etnickú príslušnosť pochovaných, napríklad ku kultúre Vekerzug – časť hrobov na pohrebisku v Bučanoch, Mani, či Drni (Bujna 2004, 321–323)², k Dákom – pohrebisko v Zemplíne (Budinský-Krička/Lamiová-

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu UGA-I/9/2013 „Keltské pohrebiská na území Karpatskej kotliny – databáza a interaktívna mapa“.

² Dokladom skýtskych (vekerzugských), či zmiešaných skýtsko-keltských hrobov v dobe laténskej sa naposledy venovala K. Almássyová (2010), avšak prevažne na základe pohrebísk z územia dnešného Maďarska, východne od dunajského ohybu.

-Schmiedlová 1990; *Pieta* 2008, 291, 292), či ku Germánom – ojedinelé hroby(?) v Cíferi a Púchove-Ihrišti (*Pieta* 2008, 53).³

Dôležitou súčasťou práce je aj charakteristika úrovne spracovania a publikovania zistených pohrebísk a hrobov na základe zvolených kritérií, ako je opis nálezových okolností, predmetov hrobového inventára, prítomnosť a forma publikovania obrazovej dokumentácie, t. j. plán pohrebiska, fotografické alebo kreselné vyobrazenie hrobov a ich výbavy. Súčasťou tohto hodnotenia je aj prezencia vyhodnotenia nálezových okolností, pohrebného ritu a hrobového inventára z archeologického hľadiska, ako aj z pohľadu prírodovedných analýz (antropologická, archeozoologická, archeobotanická a petrografická).

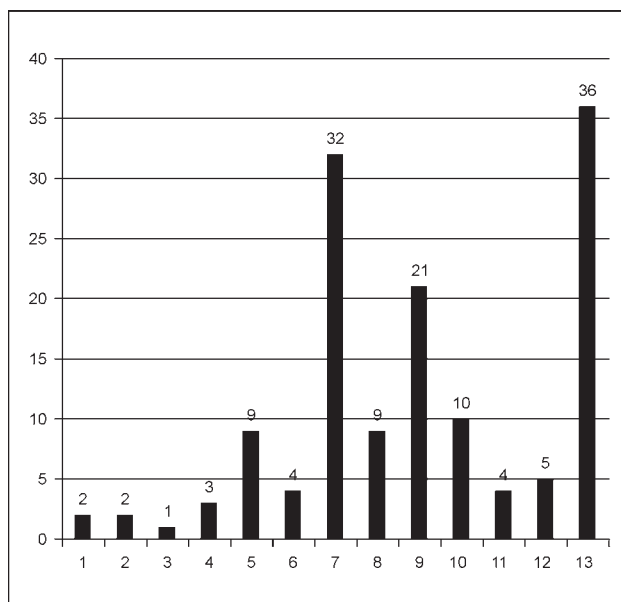
Datovanie jednotlivých pohrebísk nie je striktne preberané z publikovaných zdrojov, ale pristupujeme k nemu kriticky, predovšetkým v súvislosti so staršími prácami, v ktorých chronologické zaradenie nálezov odráža vtedajší stav bádania. O datovanie sme sa rovnako pokúsili aj v prípade bližšie nedatovaných lokalít.⁴ V tomto ohľade boli prínosné predovšetkým práce J. Bujnu (2003; 2005; 2011) zamerané na typovo-chronologickú analýzu časti inventára zo ženských laténskych hrobov z územia Slovenska, ako sú spony, kruhový šperk, opasky a ich súčasti.

Otázke pohrebného ritu je pozornosť venovaná len okrajovo a vo väčšine prípadov s odvolávaním sa na práce J. Bujnu (1994; 2004) a J. Harušiaka (2009), ktorí najnovšie podali základnú charakteristiku pohrebného ritu v dobe laténskej na území dnešného Slovenska.

DEJINY BĀDANIA

Prvé jednoznačné nálezy laténskych hrobov z územia dnešného Slovenska boli objavené začiatkom 20. stor.⁵ Išlo o hrobové nálezy zo Sene (r. 1900), Kechneca (pred r. 1903), Ipeľského Sokolca (okolo r. 1920), Hronoviec-Domaši (r. 1925), Komárna-Veľkého Harčáša (pred r. 1928), či Stupavy (r. 1929). Z prvej polovice 20. stor. sú známe aj prvé práce súborného a analytického charakteru zamerané na osídlenie Slovenska v dobe laténskej, t. j. aj na hrobové nálezy. Môžeme ich spájať predovšetkým s činnosťou J. Eisnera (1922; 1930; 1933, 167–195), I. Hunyadyovej (1942–1944; 1957) a L. Kraskovskej (1947).

Neskôr, v 50. rokoch 20. stor. podáva obraz keltského osídlenia aj z územia Slovenska J. Filip (1956). Vo svojom súpise lokalít uvádza zo Slovenska 50 laténskych pohrebísk (Filip 1956, 72, 73, obr. 20). Uvedené desaťročie je dôležité predovšetkým z pohľadu terénnej výskumnej činnosti, keďže v tomto období bolo zistených a skúmaných až 32 pohrebísk a ojedinelých hrobov, čo je dosiaľ v porovnaní s ostatnými dekádami 19. až 21. stor. najviac (obr. 1). Prvý krát boli preskúmané pohrebiská vo väčšom rozsahu ako v prípade Mane, Bajča-Vľkanova, Trnovca nad Váhom-Horného Jatova, Holiarov, Dvorov nad Žitavou, Hurbanova-Abadomba,

Obr. 1. Početnosť pohrebísk a ojedinelých hrobov doby laténskej z územia Slovenska. Zistené a skúmané v jednotlivých dekádach 19. až 21. stor. 1 – 80.–90. roky 19. stor.; 2 – prvé desaťročie 20. stor.; 3 – 10. roky 20. stor.; 4 – 20. roky 20. stor.; 5 – 30. roky 20. stor.; 6 – 40. roky 20. stor.; 7 – 50. roky 20. stor.; 8 – 60. roky 20. stor.; 9 – 70. roky 20. stor.; 10 – 80. roky 20. stor.; 11 – 90. roky 20. stor.; 12 – prvé desaťročie 21. stor.; 13 – neznámy rok nálezu/výskumu.

³ Otázkou etnicity jedincov pochovaných v dobe železnej aj z územia Slovenska sa v súčasnosti zaoberá Z. Ďudáková v rámci dizertačnej práce riešenej na Katedre archeológie, FF UKF v Nitre: „Variabilita pohrebných zvykov a problematika kultúrneho a etnického obrazu doby železnej v strednom Podunajsku“.

⁴ Používaný je periodizačný systém doby laténskej, ktorý naposledy upravil J. Bujna (2003, 39–108; 2005, 139 n).

⁵ Za predmety, ktoré tvorili pravdepodobne súčasť hrobovej výbavy sú považované aj nálezy z obce Imeľ objavené už v roku 1884 (Hunyady 1957, 192). Pravdepodobne do 80. rokov 19. stor. možno zaradiť aj predmety z údajného rozrušeného germánskeho hrobu z Púchova-Ihrišta (Pieta 1974, 102).

Hurbanova-Bacherovho Majera. Toto obdobie možno spájať predovšetkým s výskumnou činnosťou B. Benadika, ktorý uvedené pohrebiská archeologicky vyhodnocoval (*Benadik* 1953; 1954; 1960; 1978; 1983; *Benadik/Vlček/Ambros* 1957) a niektoré (Maňa, Bajč-Vlkanovo) aj sám skúmal. Značnú pozornosť venoval počas celej svojej aktívnej vedeckej činnosti tiež teoretickej stránke skúmania keltských pohrebísk a špecifik pohrebného rítu Keltov osídľujúcich územie Slovenska (predovšetkým *Benadik* 1957; 1962; 1963; 1971; 1977)⁶. V roku 1962 publikuje posledný známy súpis laténskych pohrebísk z územia celého Slovenska, avšak vo väčšine prípadov bez doplňujúcich informácií (napr. počet hrobov, pohrebný rítus, datovanie atď.) a odkazov na publikovaný zdroj, či nepublikované výskumné správy (*Benadik* 1962, 387, obr. 18). Zo 77 lokalít uvedených v predmetnej práci nie je v niektorých prípadoch možné jednoznačné prepojenie s dokladmi pochovávaní. Ide o nálezisko Andač (dnes časť obce Zbehy), Čáčov (dnes časť mesta Senica), Dolné Krškany (dnes časť mesta Nitra), Horný Čepceň, Chľaba, Iža, Lontov, Marcelová, Milanovce (dnes Veľký Kýr), Mikula (dnes časť mesta Želiezovce), Mojmírovce, Myjava, Pohronský Ruskov, Reca, Salka, Sološnica, Šalov, Šúrovce, Tlmače, Tvrdošovce, Vinica, Vráble, Vyškovce (Vyškovce nad Ipľom) a Želiezovce. Uvedené lokality (údajné pohrebiská, hroby) nie sú súčasťou ani novšie publikovaných súpisov laténskych pohrebísk, napríklad z územia Pohronia a Poiplia (porovnaj *Kovář* 2007, 93, obr. 1), z okresu Komárno (porovnaj *Pažinová* 2006, 103–111, tab. 1), či z územia Nitry (porovnaj *Březinová* 1999, 68, tabeľa 2; 2012). Na druhej strane väčšinu z nich uvádza G. *Březinová* (2006, 29–42) ako lokality sídliskového charakteru.

Po B. Benadikovi pokračuje vo vedeckom bádani súvisiacom s pochovávaním a pohrebným rítom v dobe laténskej na území Slovenska predovšetkým J. Bujna. Okrem viacerých analytických prác zameraných na rozličné aspekty pohrebného rítu, ako napríklad charakteristika pohrebných obradov na príklade žiarových hrobov s výdrevou z pohrebiska v Malých Kosihách (*Bujna* 1998), sociálne postavenie pochovaných jedincov na základe skladby hrobovej výbavy (*Bujna* 1982; 2012m), problematika birituality u Keltov (*Bujna* 2004), či na typovo-chronologickú charakteristiku predmetov hrobového inventára, ako sú spony (*Bujna* 2003), kruhový šperk (*Bujna* 2005), opasky a ich súčasti (*Bujna* 2011), je prínosná aj jeho terénna archeologická činnosť. Pod jeho vedením boli preskúmané a následne publikované aj viaceré pohrebiská a ojedinelé hroby, ako napr. Dubník, Malé Kosihy, či spoločne s P. Romsauerom pohrebisko v Bučanoch.⁷

Z ďalších prác venujúcich sa pochovávaniu a pohrebiskám v dobe laténskej aj z územia Slovenska možno spomenúť rozsiahlu štúdiu H. *Lorenza* (1978), zameranú na analýzu pohrebných zvykov a súčasti kroja z keltských pohrebísk z územia Európy (od Francúzska po Rumunsko). Vývoj pohrebného rítu na keltských pohrebiskách, resp. na vybranej časti pohrebísk, z územia Slovenska naposledy spracoval a publikoval J. *Haruštiak* (2009). Svoju pozornosť upriamil predovšetkým na doklady žiarového pochovávaní, ktoré hodnotil na základe viacerých kritérií, ako početnosť jeho výskytu na vybraných pohrebiskách z chronologického a geografického hľadiska, spôsob uloženia spálených ľudských pozostatkov, forma a úprava hrobových jám, aj v porovnaní s kostrovými hrobmi, zaobchádzanie s hrobovou výbavou a jej poloha voči spopolneným ostatkom.

Charakteristike pochovávaní a pohrebného rítu na území Slovenska v dobe laténskej bola okrajovo venovaná pozornosť v prácach K. *Pietu* (1977; 1981; 1993; 2008, 289–292), či L. *Zachara* (1987). Ďalšie, avšak vo väčšine prípadov nepublikované, ostávajú mnohé bakalárske, diplomové, rigorózne a dizertačné práce, venujúce sa rôznym aspektom pohrebného rítu doby laténskej. O obohatenie súboru zistených pohrebísk doby laténskej sa okrem vyššie uvedených bádateľov zaslúžili aj iní, predovšetkým V. Budinský-Krička, A. Točík, V. Furmánek a ďalší.

SÚČASNÝ STAV

Z územia Slovenska je v súčasnosti publikovaných 120 pohrebísk a ojedinelých hrobov datovaných do doby laténskej (tabeľa 1)⁸. Z tohto počtu sú v 12. prípadoch hroby predpokladané len na základe náleзов predmetov, ktoré svojím charakterom, napr. vyšší počet súčasti odevu, ozdôb alebo kompletnosťou zachovania najmä v prípade hlinených nádob, možno spájať s hrobovou výbavou.

⁶ Odkazy na ďalšie práce sú uvedené v súpise pohrebísk (tabeľa 1).

⁷ Odkazy na ďalšie práce sú uvedené v súpise pohrebísk (tabeľa 1).

⁸ Zarátané sú aj pohrebiská a ojedinelé hroby nekeltského charakteru, ako napríklad germánske hroby z Cífera, Púchova-Ihrišťa, či zmiešané keltsko-dácko-przeworské pohrebisko v Zemplíne.

Tabela 1. Súpis pohrebísk a hrobov z doby laténskej z územia Slovenska. Skratky v tabele 1. K – kostrový hrob; Ž – žiarový hrob; ● – prezencia druhu pohrebného ritu na pohrebiskách a obrazovej prílohy v citovaných prácach; * – datovanie upravené autorom príspevku; ON – opis nálezovej situácie a nálezov (1 – neúplný zoznam nálezov bez opisu; 2 – katalóg bez alebo s neúplným podrobným opisom a metrickými údajmi; 3 – katalóg s podrobným opisom a metrickými údajmi); P – pohrebisko; H – hrob/y; I – hrobový inventár; n – neúplný opis nálezov/neúplná obrazová príloha; A – analýza; a – archeologická analýza; b – antropologická analýza; c – zooarcheologická analýza; d – archeobotanická analýza; e – petrografická analýza; Po – poznámka.

Číslo	Lokalita	Miestna časť	Poloha	Okres	Rok nálezu/ výskumu	Počet hrobov	Pohrebný ritus			Datovanie	Úroveň spracovania a publikovania					Literatúra
							K	Ž	?		ON	Obrazová príloha				
												P	H	I	A	
1	Bajč	–	Dom sociálnych služieb (sociálna budova)	KN	1955	1	●	–	–	LTC1*	2	–	–	n	–	Benadík 1955, 773
2	Bajč	Vlkanovo	Pieskovisko	KN	1954, 1956, 1957	68	53	15	–	LTB1/B2–zač. C1	3	●	n	n	a, b, c	Ambros 1960; Benadík 1957; 1960; 1962; Bujna 2012a
3	Bánov	–	Zeleňákov kút	NZ	1959	1	●	–	–	LTC1?	3?	–	–	●?	a	Benadík 1984; Pavúk 1964
4	Bánovce nad Ondavou ¹	–	?	MI	?	?	–	–	●	?	–	–	–	–	–	Gašaj/Mačalová 1987, 253, obr. 1
5	Batizovce ²	–	Nádvorie Kostola Všetkých svätých	PP	1965	?	–	–	●	LTB1–zač. B2*	3	–	–	●	a	Budinský-Krička 1965; Soják a kol. 2004, 51–53
6	Bernolákovo	–	Šakoň	SC	2005	1	●	–	–	HD3/LTA1	3	–	●	●	a, b	Bazovský 2012; Ševčáková 2012a
7	Beša	–	Dvor JRD	MI	1960	1	–	–	●	?	2–3n	–	–	–	–	Budinský-Krička 1961, 45; Šiška 1962, 772
8	Bešeňov	–	Papföld	NZ	1942	3	●	–	–	LTB2*	2	–	–	–	a, b	Szörke/Nemeskéri 1954, 108, 109
9	Bíňa	–	Severný okraj obce, JRD	NZ	1954	?	–	–	●	LTB1?*	1	–	–	n	–	Novotný 1955, 793, 794.
10	Branč	–	100–200 m západne od kóty 134,5	NR	1972, 1976	5	1	4	–	LTB2	2	–	n	n	–	Hanuliak 1977
11	Bratislava ³	Rača	?	BA	1913	1?	–	–	●	LTB2c–B2/C1	2	–	–	n	a	Eisner 1933, 170, obr. 18; 6; Pieta/Zachar 1993, 145
12	Bratislava	Rusovec	Kováčová ulica č. 344	BA	1975	1	●	–	–	LTC?	3	–	–	●	a	Pichlerová 1977; 1980, 29–31, obr. 12; 9, 10
13	Bratislava	Staré Mesto	Panenská ulica č. 28	BA	1978	2	●	–	–	LTC1?	1	–	–	–	–	Baxa 1980, 40; Zachar 1982, 41
14	Bratislava ⁴	Staré Mesto	Šúrova ulica č. 1 (kaviareň Luxor)	BA	30. roky 20. stor.	?	–	–	●	LTC1?	2	–	–	●	a	Zachar 1982, 41, 42, obr. 5A
15	Bučany ⁵	–	Kopanica	TT	1978–1981	32	●	–	–	HD3–LTA2/B1	3	●	n	●	a, b, c	Ambros 1980, 21, 22; 1984, 46; Bujna 1991b; 2004, 322; 2012b; Bujna/Romsauer 1980; 1981; 1982, 61; 1983; Romsauer 1980
16	Cejkov ⁶	–	Tokajský vrch	TV	1960, 1962, 2000, 2001	3(4)	–	●	–	LTB1–B2 (C1?)	3	–	●	●	a	Báñez/Pieta 1961, 27, 29; 2001; Benadík 1964; Bujna/Kaminská 2003; Kaminská a kol. 2002
17	Cífer ⁷	–	?	TT	?	1	–	–	●	záv. LTC2–D1	1	–	–	●	a	Eisner 1933, tab. LXVII; Pieta 2008, 53, 56, obr. 23
18	Cífer	Jarná	?	TT	← 1947	1?	–	●	–	?	1	–	–	–	–	Kraskovská 1947, 110
19	Čalovec	–	Intravilán	KN	← 1961	?	–	–	●	?	1	–	–	n	–	Dušek 1961, 65, obr. 4; 18, 19; 68
20	Čaňa ⁸	–	?	KS	?	1	–	–	●	?	–	–	–	–	–	Gašaj/Mačalová 1987; Miroššayová 2012, 154, obr. 8
21	Čeláre	–	?	VK	?	?	–	–	●	?	–	–	–	–	–	Furmánek/Sankot 1985, 274, obr. 1; 6; Márton 1933, 13
22	Dolné Trhovište	–	Dom č. 92	HC	1986	1	●	–	–	LTC1c*	3	–	–	n	–	Novák 1987
23	Drahňov ⁹	–	?	MI	← 1947	?	–	–	●	?	1	–	–	●	–	Kraskovská 1947, 107, 118, tab. XXXIV; 9

Tabela 1. Pokračovanie.

Číslo	Lokalita	Miestna časť	Poloha	Okres	Rok nálezu/ výskumu	Počet hrobov	Pohrebný rítus			Datovanie	Úroveň spracovania a publikovania					Literatúra	
							K	Ž	?		ON	Obrazová príloha					
												P	H	I	A		
24	Drietoma	–	Intravilán	TN	1974, 1975	1	•	–	–	LTB2–(C1a?)*	1	–	–	n	–	Pieta 2000, 339	
25	Dŕňa ¹⁰	–	Biriný part	RS	1961–1962, 1974	11–12	1	7	3–4	LTB2–C1	2–3	–	n	n	a, b, c	Balaša 1960b; 1963; Bujna 2012c; Furmánek 1975; Furmánek/Sankot 1985, 276–300; Zachar 1974, 58n	
26	Dubník ¹¹	–	Bundaš	NZ	1981–1984	31	26	5	–	LTB1–B2a–b	3	•	•	•	a, b, c, d, e	Ambros 1989; Bujna 1984; 1985; 1989; 1991a; 2012d; Bujna/Cheben/Rejholcová 1982, 57, 58; Bujna/Rejholcová 1983; Jakab/Vondráková 1989	
27	Dubovec ¹²	–	Papi tag	RS	?	1?	–	•?	–	?	1	–	–	–	–	Furmánek/Sankot 1985, 274, obr. 1; 11	
28	Dvory nad Žitavou ¹³	–	Poloha I, severný okraj obce, vedľa cesty Dvory nad Žitavou–Bešeňov	NZ	← 1945	?	–	–	•	?	1	–	–	–	–	Benadik/Vlček/Ambros 1957, 74	
29	Dvory nad Žitavou	–	Poloha II, pieskovňa pri JRD, Komáromi útra dülő	NZ	1954–1955	14	13	1	–	LTB2–C1*	3	•	–	n	a, b, c	Ambros 1984, 46; Benadik/Vlček/Ambros 1957, 74n	
30	Farná	–	Východný okraj obce pri ceste do Nýroviec	LV	1953	>1	–	1	•	LTB2–B2/C1?*	2	–	n	n	–	Novotný 1955, 784, 793	
31	Galanta	Nebojsa	Bibic (Predné dlhé), na križovatke poľných ciest Majárskej a Mlynskej	GA	1954	10	•	–	–	LTB1/B2–B2*	3	•	n	n	a, b, c	Chropovský 1955; 1958; Opralová 1985, 178	
32	Gbelce	–	Dom Štefana Moczára	NZ	1957	1(2)	•	–	–	LTB1*	3	–	–	•	a	Benadik 1958, 508, 524, 525, 533, 534	
33	Hájske	–	?	SA	?	?	–	–	•	LTB2/C1–C1a*	3?	–	–	•?	–	Zachar 1987, 163, kat. č. 79	
34	Holiare	–	Dombhalomajla (Halomdomb)	KN	1952–1955	25	–	23	2	LTC1–C1/C2	3	•	n	n	a	Benadik 1962; Benadik/Vlček/Ambros 1957, 83–98, 136–143; Bujna 2012e	
35	Homá Kráľová	–	Dom č. 48 a 520	SA	1975	2	•	–	–	LTB1/B2 – B2a*	2–3	•	–	n	a	Ozdáni 1976a; 1992	
36	Homý Píal	–	?	LV	?	?	–	–	•	?	–	–	–	–	–	Kováč 2007, 93, obr. 1	
37	Hronovce	Domaša	Železničná ulica č. 1–3	LV	1925	11	1	3	7	LTB1–C1a	3	•	n	n	•?	a	Brezhanová/Furman 2012; Eisner 1927
38	Hurbanovo	–	Abadomb	KN	1939, 1952–1953	18	16	2	–	LTC1	3	•	n	n	a, b, c	Ambros 1984, 46; Benadik 1962, 341–396; Benadik/Vlček/Ambros 1957, 41–54, 127–130; Bujna 2012f; Čaplovic 1954a, 596–599; Opralová 1985, 178	
39	Hurbanovo	–	Bacherov majer	KN	1952, 1976–1977	15	•	–	–	LTB1–C1	1–3	n	n	n	a, b, c	Ambros 1984, 45; Benadik 1962, 341–396; Benadik/Vlček/Ambros 1957, 55–74, 131–136; Bujna 2012f; Čaplovic 1954b, 591–595; Točík 1978, 234	
40	Hurbanovo	–	Konkol	KN	1961, 1964, 1968, 1988	21	4	–	17	LTB2–C1	1–3	–	–	n	a	Benadik 1981; Bujna 2007; 2012f; Dušek 1961, 65, obr. 4; 14–17; 67; Rajčiar/Ratimorská 1990	
41	Hurbanovo	Bohatá	Medzi dvoma ulicami	KN	1972	21	12	9	–	LTC1*	3	•	n	n	a, b, c	Ambros 1977; 1984, 43; Jakab 1977; Rejholcová 1977, 47–67	
42	Chotín	–	Poloha V, Sashegy	KN	1958–1959	2	–	•	–	LTC1?	–	–	–	–	–	Dušek 1961, 66	
43	Chotín	–	Poloha VIII, Sunnyogó	KN	1958–1959, 1965, 1972, 1973, 1975, 1976, 1986	>31	25	–	6	LTB1–B2	1–3	–	n	n	a	Béres 1970; Bujna 1976, 73–75; 2012g; Dušek 1961, 66; Trugly 1987, 105	

Tabela 1. Pokračovanie.

Číslo	Lokalita	Miestna časť	Poloha	Okres	Rok nálezu/ výskumu	Počet hrobov	Pohrebný rítus			Datovanie	Úroveň spracovania a publikovania					Literatúra
							K	Ž	?		ON	Obrazová príloha				
												P	H	I	A	
44	Chotín	–	Poloha X, horná lanová zem	KN	1970–1972	47	43	4	–	LTB2–C1	3	●	n	n	a, b, c	Opralová 1985, 178; Ratimorská 1975; 1981
45	Imeľ	–	?	KN	1884	?	–	–	●	?	3	–	–	–	–	Hunyady 1957, 192
46	Ipeľské Predmostie ⁴⁴	–	Homokos föld	VK	← 1951	7	–	●	–	LTC1*	2	–	–	n	a	Balaša 1960b, 66; Točík 1951, 151, 152, 157, 158, 169–171
47	Ipeľský Sokolec ⁴⁵	–	V blízkosti hospodárskych budov Sokolovského majera	LV	1979	?	–	–	●	?	3	–	–	●	–	Nevizanský 1980, 149, obr. 77: 8
48	Ipeľský Sokolec (predtým Sakáloš)	–	?	LV	okolo 1920	>1	1	–	●	?	2n	–	–	–	–	Eisner 1926–1927, 65, 66; 1933, 171, 172.
49	Ižkovce	–	1200 m severovýchodne od hospodárskeho dvora JRD	TV	1971–1973, 1975, 1976, 1979	31	6	25	–	LTC1	3	–	n	n	a	Bujna 2012h; Vizdal 1976; 1982
50	Jesenské	–	?	RS	← 1960	?	●	–	–	?	–	–	–	–	–	Balaša 1960b; 66; Furmáněk/Sankot 1985, 275, obr. 1: 32
51	Kamenín	–	Kislögy	NZ	1939	20	18	2	–	LTB1–B2*	3	●	n	n	a	Benadik/Víček/Ambros 1957, 95n; Hunyady 1957, 192–198
52	Kamenný Most	–	?	NZ	← 1933	1	●	–	–	?	2n	–	–	n	–	Eisner 1933, 171, 172; tab. LIII: 7
53	Kečovo ⁴⁶	–	?	RV	← 1978	?	–	–	●	LTC1	1	–	–	n	–	Furmáněk/Sankot 1985, 275, obr. 1: 34; Zachar 1987, kat. 126, 127
54	Kechnec	–	Štrková Čaň	KS	← 1903	1	–	●	–	?	1	–	–	–	–	Lamiová-Schmiedlová/Bánesz 1962, 219, 220; Mihalik 1903, 170
55	Klačany	–	?	HC	1977	1	–	–	●	LTC1*	2	–	–	n	–	Pieta 1993, 55, obr. 8: 1
56	Komárno	Veľký Harčaš	?	KN	← 1928	1	●	–	–	LTB2/C1–C1	1	–	–	–	–	Eisner 1928, 34; 1933, 170, 176
57	Komjatice	–	Bývalá teheľňa J. Hrivnáka, za obcou pri ceste smerom do Nitry	NZ	1948, 1949, 1950	7	●	–	–	LTB2–C1*	2–3	–	n	n	a	Točík 1951, 156, 157; Kraskovská 1950; 1957
58	Kostolná pri Dunaji	Malý Šúr	?	SC	← 1911	?	–	–	●	?	–	–	–	–	–	Eisner 1933, 171; Márton 1911, 83, pozn. 3
59	Košice	–	Pri garážach ČSAD	KE	1953	2	–	●	–	LTB2b-c	2–3	–	–	n	a	Pástor 1954; Zachar 1974
60	Košice	Krásna	Breh	KE	2005	2	–	●	–	LTB2–C1	3	●	●	●	a	Hreha/Mirošayová 2007; Mirošayová 2012
61	Kráľovský Chlmec	–	Les Erős	TV	1971	1	–	●	–	LTB2c–B2/C1	3	●	●	●	a	Budinský-Krička 1975
62	Kubáňovo	–	?	LV	?	?	–	–	●	?	–	–	–	–	–	Kováč 2007, 93, obr. 1
63	Kuralany	–	Dom č. 97	LV	← 1947, 1966	2	–	●?	–	LTB2–B2/C1	3	–	–	●	a	Bujna 2012i; Kovár 2007, 87–89; Kraskovská 1947, 106
64	Levice ⁴⁷	–	Komenského ul.	LV	1961, 2005	takmer 80	●	●	–	LTB2–C1?	–	–	–	n	–	Bujna 2007, 240, tab. 7: 3; Čurný a kol. 2006, 146, 147, 149; Samuel 2007
65	Levice ⁴⁸	–	Pod križným vrchom	LV	1974	?	–	–	●	?	3	–	–	●	–	Ožďáni 1976b
66	Lipová	Ondrochov	Talloszer (potok)	NZ	1950, 1953, 1957	9	4	1	4	LTB2?*	2n	●	–	n	a	Benadik 1955, 774, 775, 785; Točík 1951, 152, 156; 1971, 199–209
67	Lúčnica nad Žiavou	–	Ul. Domovina (dnes Hlavná ul.) č. 108, 344, 346, 347	NR	← 1938, 1992	6	5	–	1	LTB2a	1–3n	–	–	n	a	Bujna 1993

Tabela 1. Pokračovanie.

Číslo	Lokalita	Miestna časť	Poloha	Okres	Rok nálezu/ výskumu	Počet hrobov	Pohrebný rítus			Datovanie	Úroveň spracovania a publikovania					Literatúra
							K	Ž	?		ON	Obrazová príloha				
												P	H	I	A	
68	Luzianky (predtým Šariušky-Kajsa)	–	?	NR	← 1933	>1	1	•	–	LTB2/C1?	–	–	–	–	Březinová 1999, 68, tabela 2: 8; Eisner 1933, 170–176	
69	Malá nad Hronom	–	Kútvolody, dom č. 136	NZ	1970, 1971?	1	•?	–	–	LTB2–B2/C1	3	–	–	•	a Kováč 2007, 89–93	
70	Malé Kosihy	–	Severozápadná časť katastra obce, pri potoku Horné konopnice	NZ	1985, 1986	102	36	61	10	LTB1/B2–C1	3	•	•	•	b, c, d, e Ambros 1995; Bujna 1986; 1995a; 1995b; 1998; 2012j; Bujna/Hanuliak 1987; Illašová 1995; Jakab 1995; Lázniková-Hunková 1995	
71	Maňa ¹⁹	Veľká Maňa	Hlinisko pri severnom okraji obce	NZ	1935, 1937, 1938, 1952–1955	109	93	16	–	LTB1–C1	3	•	n	n	a, b, c Benadik 1953; 1954; 1962; 1978; 1983; Bujna 2012k; Dacík 1983; Opralová 1985, 179	
72	Michal nad Žitavou (predtým Svätý Michal)	–	Martinovský chotár (Domovina)	NZ	1956, 1958, 1984	>16	>3	13	–	LTB1–C1	3n	n	n	n	a Benadik 1958, 508, 520–524, 533, 534; 1962, 351 n; Bláteková 1985; Točík 1959, 180; 1971, 191–199	
73	Nesvady	–	Nagyhalimok, Partok	KN	1953	1	–	–	•	?	–	–	–	–	– Pažinová 2006, tab. 1: 50	
74	Nesvady	Aňala	?	KN	← 1957	1	•	–	–	?	3n	–	–	n	– Hunyady 1941–1944, tab. LXI; 10; LXIV: 3; LXXXI; 8; 1957, 188, 189	
75	Nitra	Chrenová	Chrenová II	NR	← 1993	1	•?	–	–	LTC1*	2	–	–	n	– Pieta 1993, 55, obr. 8: 2, 3	
76	Nitra	Chrenová	Mikov dvor JIVR	NR	1987	1	•	–	–	LTB1*	3	–	•	•	– Bujna/Kováčová 1988	
77	Nitra ²⁰	Mlynáre	Stavba viaduktu	NR	← 1992	11	1	6	4	LTC1	–	–	–	n	– Březinová 1999, 68, tabela 2: 7; Bujna 2005, 63, 102, tabela 32; 57	
78	Nitra	Staré Mesto	Nádvorie Slovenskej poľnohospodárskej univerzity	NR	← 1964	1	•?	–	–	LTB2/C1	–	–	–	–	– Březinová 1999, 68, tabela 2: 5	
79	Nitra ²¹	Staré Mesto	Nám. 1. mája	NR	← 1939	>1	–	1	•	LTC1/C2	3n	n	n	n	a, c Benadik 1961, 204, kat. 12; Pieta 1993	
80	Nitra	Zobor	Kasárne pod Zoborom	NR	← 1986	7	2	5	–	LTB2/C1	–	–	–	–	– Březinová 1999, 68, tabela 2: 2	
81	Nitra	Zobor	Šindolka, Stredná poľnohospodárska škola	NR	1965	3	–	•	–	LTC1	–	–	–	–	– Březinová 2000, 8	
82	Nové Zámky	–	Potravinársky kombinát Slovák	NZ	1970	1	•	–	–	LTB2	3	–	•	n	a Furmánek/Pieta 1985, 62, 63, obr. 63–65; Pieta 1992	
83	Orechová	–	?	SO	← 1962	1	–	•	–	?	–	–	–	–	– Benadik 1962, 342, pozn. 16	
84	Palárikovo	–	Poloha I, za sušiarňou tabaku JRD, severný okraj obce	NZ	1970–1974	94–95	87	7	–	LTB1–C1	1–3n	•	x–n	x–n	a, c Ambros 1978, 21; 1984, 40–43; 1985; Benadik 1975a; 1975b; 1984; Bujna 2005; 2012j; Opralová 1985, 179	
85	Palárikovo	–	Poloha II, Kopcová remiza, južne od železničnej trate	NZ	1972–1973	5	3	2	–	zač. LTC1	3	•	•	•	a, b, c Ambros 1975; 1984, 43; Benadik 1975b, 24; Bujna 2012i; Paullik/Zachar 1975; Thurzo 1975	
86	Patince	–	Dunajský breh A	KN	?	1	•	–	–	?	–	–	–	–	– Pažinová 2006, tab. 1: 53	
87	Prievidza	Hradec	Hradisko	PD	1956	1	–	•	–	LTD?	–	–	–	–	a, b Bláteková/Pieta 1964	
88	Prša	–	Bércz, pieskovňa A	LC	1950	3	–	•	–	?	1	–	–	–	– Točík 1963, 121; Točík/Dreňko 1950, 162	
89	Púchov ²²	Ihršte	Gýmeš	PU	80. roky 19. stor.?	1	–	–	•	zav. LTC2–D1	3	–	–	•	a Pieta 1974, 102, 103	
90	Radvaň nad Dunajom	–	Dunára dŕlôl, parcela č. 2219	KN	1937	3	–	•	–	LTB2–C1?	2–3	–	n	n	a Budaváry 1937	
91	Radvaň nad Dunajom	Virt	Virtova pustatina	KN	1933, 1936	1	–	–	•	?	1	–	–	n	– Eisner 1928, 34; 1933, 172, 173, 176	

Tabela 1. Pokračovanie.

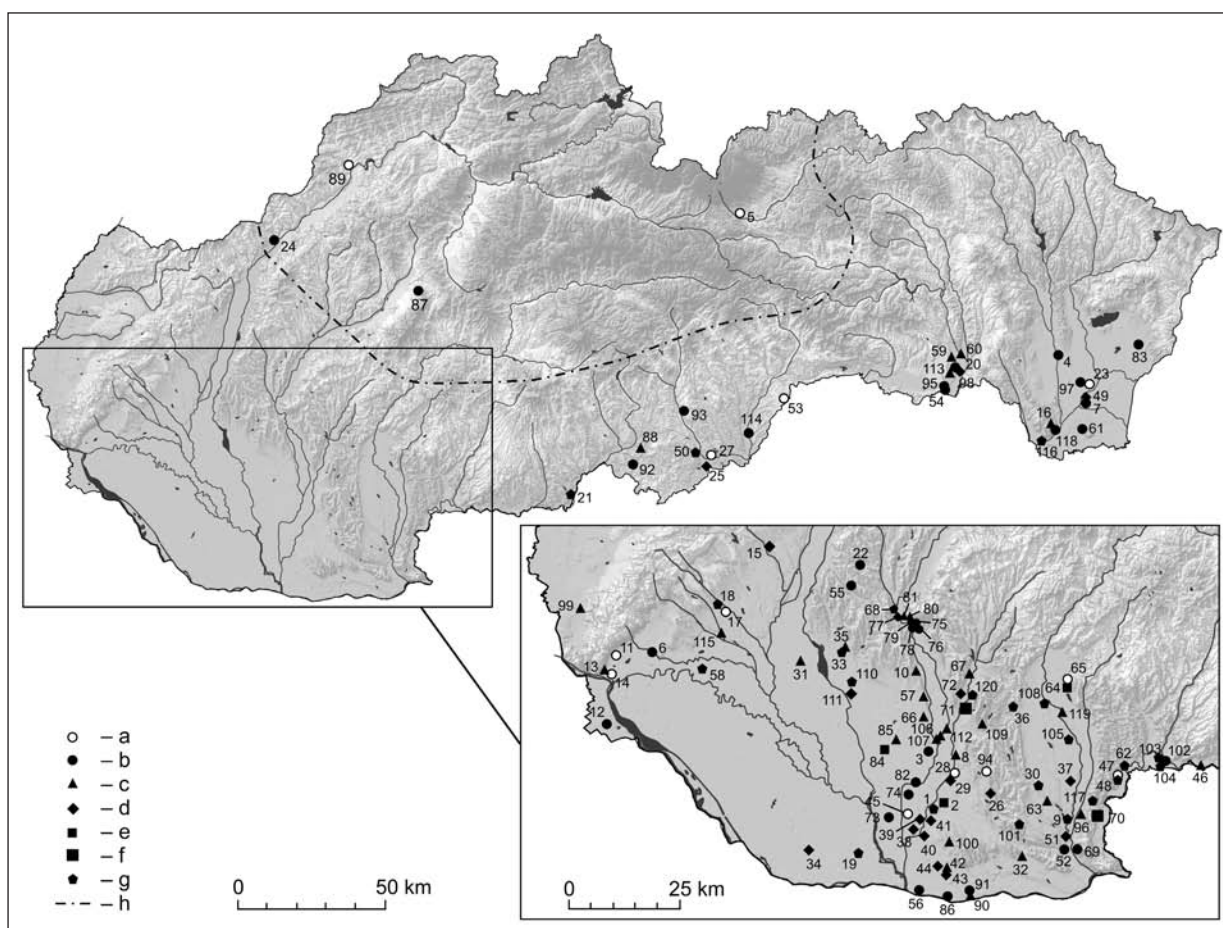
Číslo	Lokalita	Miestna časť	Poloha	Okres	Rok nálezu/ výskumu	Počet hrobov	Pohrebný rítus			Datovanie	Úroveň spracovania a publikovania					Literatúra
							K	Ž	?		ON	Obrazová príloha				
												P	H	I	A	
92	Ratka	–	Malá Ratka	LC	1976	1	–	•	–	LTB2/C1–C1b?*	2	–	–	n	a	Furmánek 1977; Furmánek/Sankot 1985, 273, 276.
93	Rimavská Sobota	–	Háj	RS	?	?	•?	–	–	?	–	–	–	–	–	Furmánek/Sankot 1985, 275, obr. 1; 45
94	Semerovo ²³	–	Severná časť intravilánu obce	NZ	1996	1?	–	•	–	LTB2	3	–	–	n	a	Barta/Benediková 1996
95	Seňa (maď. Szina)	–	Štrkovňa	KS	1900?	1	•?	–	–	?	1	–	–	–	–	Lamiiová-Schmiedlová/Bánesz 1962; Márton 1933
96	Sikenička	–	Piesková vyvýšenina na pravom brehu potoka Sikenica, dom č. 34	NZ	1982	2	–	–	•	LTB2a–b*	2n	–	–	n	–	Liszka 1983, 160, 361
97	Slavkovce	–	?	MI	← 1961	1	–	•	–	?	–	–	–	–	–	Budinský-Krička 1961, 45
98	Sokolany	–	Kradina	KS	2010	9(13)	–	•	–	?	–	–	–	–	–	Miroššayová 2012, 355, pozn. 4; Schreiber 2011, 13
99	Stupava	–	Cementárň	MA	1929	10	•	–	–	LTA1–A2	3	–	–	n	a	Bujna 2012n; Čambal 2011; 2012; Eisner 1930, 1–8, obr. I; II
100	Svätý Peter	–	Vedľa JRD	KN	1959	6	•	–	–	LTB1–B2/C1	3	•	n	n	a	Dušek 1960
101	Svodín	–	Dom č. 18	NZ	1976	>1	1	–	•	LTC1?	3	–	–	•	a	Námejcová-Pavůková 1977
102	Šahy	–	Cesta pri Maďarskej strednej škole	LV	1956	1	–	•	–	LTC1?*	2	–	–	–	a	Balaša 1960b, 69
103	Šahy	–	Hosszú homok (Dlhé piesky)	LV	1954–1957	>7	–	•	–	LTB2/C1–C1*	3n	–	–	n	–	Balaša 1960a; 1960b, 67, 68; tab. XXVIII
104	Šahy	–	Pri JRD	LV	1955	?	–	•	–	LTC1?*	2	–	–	n	–	Balaša 1960b, 68, 69, tab. XXVII
105	Šarovce	–	Poloha III, Makócz (Makócza domb)	LV	1954	?	–	–	•	?	2n	–	–	n	–	Novotný 1955, 783, 784.
106	Šurany	Nitriansky Hrádok	Jánosszeg	NZ	1956	3	–	•?	–	LTC1?	1	–	–	n	a	Březinová 2011
107	Šurany	Nitriansky Hrádok	Zámeček	NZ	1949, 1952, 1958	7	3	4	–	LTB2–LT C1	3	–	n	n	a	Benadik 1955, 773; 1961, 197, obr. 22; 1977, 23, 24, obr. 4; Březinová 2011; Točík 1981, 27, 28
108	Tekovský Hrádok	–	?	LV	?	?	–	–	•	?	–	–	–	–	–	Kováč 2007, 93, obr. 1
109	Trávnica	–	Na barači (Baróci)	NZ	1934, 1935	4	•	–	–	LTB1–B2/C1?	2n	–	–	–	–	Benadik 1955, 768, obr. 351; 7, 8; 775, 776
110	Trnovec nad Váhom	Horný Jatov	4 km severne od polohy Pri remizi	SA	1934	?	•	•	–	?	–	–	–	–	–	Benadik/Víček/Ambros 1957, 12–14
111	Trnovec nad Váhom	Horný Jatov	Pri remizi	SA	1942, 1951–1954	40	27	10	3	LTB1–C1	3	•	n	n	a, b, c	Benadik/Víček/Ambros 1957, 11n; Bujna 2012o; Oprelová 1985, 179
112	Ufany nad Žitavou	–	?	NZ	1959	6	•	–	–	LTB1	2n	–	–	n	a	Benadik 1961, 183, 185, obr. 11; Bujna 2005, 161, 162, tabeľa 83; 29, pozn. 11
113	Valaalky	Košťany	Vyšné pole, v blízkosti obecného úradu a kultúrneho domu	KE	1958, 1985	4	–	•	–	LTB2	3	–	–	n	a	Gašaj/Macaiová 1987; Pástor 1959
114	Včelince	–	Halomszer	RS	1989–1992	1	–	•	–	LTB2/C1–C1a	3	•	–	n	a	Furmánek/Marková 1992; 1994, 387, 388
115	Veľký Grob	–	Za potoky	GA	1952	2	•	–	–	LTA	3	–	–	n	a, b	Chropovský 1954
116	Víníčky	–	?	TV	← 1955	?	–	–	•	?	2	–	–	n	–	Andel 1955

Tabela 1. Pokračovanie.

Číslo	Lokalita	Miestna časť	Poloha	Okres	Rok nálezu/ výskumu	Počet hrobov	Pohrebný rítus			Datovanie	Úroveň spracovania a publikovania					Literatúra
							K	Ž	?		ON	Obrazová príloha			A	
												P	H	I		
117	Zalaba	–	Cintorín	LV	← 1937	1?	•	–	–	?	1	–	–	n	–	Budaváry 1937, 187; obr. 5; Hunyady 1957, 202
118	Zemplín	–	Szémalomdomb	TV	1958–1961, 1963, 1970–1974	?	–	•	–	LTD1 →	3	•	n	n	a, b	Benadik 1971, 480; Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990; Stloukal 1990
119	Žemilare	–	?	LV	1953?	2	1?	–	1	?	2	–	–	–	–	Novotný 1955, 782, 783
120	Žitavce	–	Kővecses, menšia vyvýšenina ľavého brehu rieky Žitava, vpravo od cesty Dvory nad Žitavou-Vráble	NR	1939	?	•	•	–	LTC1*	2–3	–	–	n	–	Benadik 1955, 775, 786, obr. 354; 3–6

Poznámky k tabele 1.

- 1 D. Gašaj a H. Mačalová sa odvolávajú na *J. Eisnera* (1933, 174) a *J. Pasternaka* (1928, 179), avšak tu sa priama zmienka o keltskom hrobe/hroboch neobjavuje.
- 2 Predpokladaný hrob na základe nálezu neporušenej nádoby a bronzového sedlovité ohnutého náramku (azda typ BR-B3-B podľa *Bujna* 2005, 23, 24). V. Budinský-Krička kladie nálezy nesprávne až do strednej doby laténskej.
- 3 Predpokladaný hrob na základe dvojice plasticky zdobených bronzových nánožníkov.
- 4 Predpokladaný hrob na základe nálezu neporušenej nádoby – teriny.
- 5 Ďalšie štyri hroby (žiarové) objavené na pohrebisku sú priradované vekerzugskej kultúre a súčasne s najstaršími keltskými hrobmi už zo záveru stupňa HD3 (*Bujna* 2004, 322).
- 6 Jeden z hrobov (hrob 3, z roku 2000) predpokladaný na základe nálezu deformovaného železného meča a fragmentov keramiky (*Báñez/Piefa* 2001).
- 7 Predpokladaný germánsky hrob na základe predmetov bojovníckej výzbroje (meč s pošvou, hrot kopije, štítová puklica), spony, nožnice atď.
- 8 D. Gašaj, H. Mačalová a E. Miroššayová sa odvolávajú na prácu *J. Pástoru* (1978, 7), avšak tu sa priama zmienka o keltskom hrobe/hroboch neobjavuje.
- 9 Predpokladaný hrob na základe nálezu neporušenej fľašovitej nádoby.
- 10 Tri z uvedených žiarových hrobov patria nositeľom vekerzugskej kultúry. Na základe pozorovania *J. Bujnu* (2004, 323) sú vekerzugské a keltské hroby pravdepodobne súčasné.
- 11 Predpokladané ďalšie dva hroby na základe dvoch čiastočne zachytených štvorcových žlabov.
- 12 Predpokladaný hrob na základe nálezu keramiky, hrotu kopije a meča.
- 13 Predpokladaný hrob na základe nálezu keramiky, meča, zlomkov železného opaska, kovania štitu, bronzových náramkov a spony. Uvedené predmety žiaľ zničené počas 2. svetovej vojny.
- 14 G. Baláša uvádza ďalšie nálezy, a to 2 nádoby s prepálenými košťami a 2 spony stredolátenskej konštrukcie.
- 15 Predpokladaný hrob na základe nálezu takmer kompletne zachovanej fľašovitej nádoby.
- 16 Predpokladaný hrob na základe nálezu železných predmetov (fragment pošvy meča a iné ?).
- 17 Necelú desatinu tvorili kostrové hroby.
- 18 Predpokladaný hrob na základe nálezu neporušenej fľašovitej nádoby a fragmentov mis.
- 19 Ďalšie dva objavené žiarové hroby patria vekerzugskej kultúre a môžu byť súčasťou s najstaršími keltskými hrobmi na pohrebisku (*Bujna* 2004, 322).
- 20 Datovaný iba jeden hrob.
- 21 Zvieracie hroby? – doklad kultových praktík na pohrebisku.
- 22 Predpokladaný germánsky hrob na základe predmetov bojovníckej výzbroje – meč s pošvou, hrot kopije, štítová puklica, podkova(?).
- 23 Predpokladaný hrob na základe nálezu fľašovitej nádoby, železného noža alebo britvy a kamennej brúsy.

Obr. 2. Pohrebiská z doby laténskej na území Slovenska a ich veľkosť (početnosť zistených hrobov). Legenda: a – neisté hroby; b – ojedinelé hroby; c – 2–10 hrobov; d – 11–50 hrobov; e – 51–100 hrobov; f – nad 100 hrobov; g – nie je známy presný počet hrobov; h – hranica púchovskej kultúry v laténskej fáze.

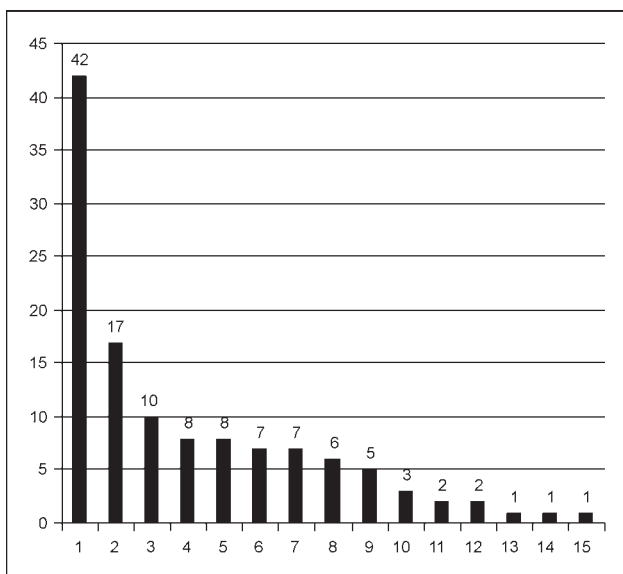
V porovnaní s okolitými krajinami je počet dosiaľ zistených, resp. publikovaných pohrebísk na území Slovenska (rozloha 49 036 km²) v dobe laténskej, pomerne nízky. Z územia Moravy (rozloha 22 348 km²) je uvádzaných cca 150 pohrebísk (Čížmářová 2004, 12), z územia Čiech (rozloha 52 065 km²) cca 976 pohrebísk⁹ (Waldhauser 2001, 39), z územia Maďarska (rozloha 93 030 km²) viac ako 370 pohrebísk¹⁰ a z územia východného Rakúska – Dolné Rakúsko, Burgenland a Viedeň (rozloha 23 556 km²) 120 pohrebísk (Neugebauer/Jerem/Kaus 1994, 34–66). Výnimku predstavuje územie Sedmohradska (103 093 km²) s uvádzaným počtom iba 67 pohrebísk a ojedinelých hrobov (Dietrich/Dietrich 2006, 20, 22).

Nižší počet pohrebísk a ojedinelých hrobov na území Slovenska v porovnaní s väčšinou vyššie uvedení oblastí súvisí predovšetkým s regionálnymi rozdielmi v rámci územia Slovenska (obr. 2). Najviac, až 90, dosiaľ zistených a publikovaných pohrebísk a ojedinelých hrobov pochádza z územia juhozápadného Slovenska (14 491 km²)¹¹, čo predstavuje až 75% z celkového počtu lokalít (obr. 3). Ide predovšetkým o regióny ako dolné Ponitrie, Požitavie a dolné Pohronie. Menej zastúpená je oblasť dolného Poipolia, Komárna, Bratislavy a okolia, dolného Považia a ojedinele Žitného ostrova, Záhoria a stredného Považia. Na území stredného Slovenska sú pohrebiská a ojedinelé hroby známe predovšetkým z južnej časti, t. j. regiónov Gemer, horné Poipolie a zriedkavo zo severnej časti horného Ponitria a horného Považia. Východné Slovensko je zastúpené dolným Zemplínom, Košickou kotlinou a jediným nálezom pravdepodobne hrobového charakteru z územia Spiša.

⁹ Do uvedeného počtu nie sú zaradené hroby podmokelskej a kobylskej skupiny, ktoré tvoria aj nekeltské zložky (Salač 2008), ako aj ďalšie hroby nekeltského charakteru.

¹⁰ Nepublikovaná osobná databáza autora príspevku.

¹¹ Rozloha bývalého Západoslovenského kraja.

Obr. 3. Početnosť pohrebísk a ojedinelých hrobov doby laténskej vo vyčlenených regiónoch Slovenska. 1 – dolné Ponitrie; 2 – dolné Pohronie a Požitavie; 3 – dolný Zemplín; 4 – dolné Poíplie; 5 – oblasť Komárna; 6 – Košická kotlina; 7 – Bratislava a okolie; 8 – Gemer; 9 – dolné Považie; 10 – horné Poíplie; 11 – Žitný ostrov; 12 – horné Považie; 13 – Záhorie; 14 – horné Ponitrie; 15 – Spiš.

Z hľadiska veľkosti zistených latén-ských pohrebísk¹² sú z územia Slovenska známe predovšetkým ojedinelé hroby (31 lokalít – 25,8%) a malé pohrebiská do 10 hrobov (30 lokalít – 25%), v menšej miere sú zastúpené stredne veľké pohrebiská s 21 až 50 hrobmi (17 lokalít – 14,2%). Veľké pohrebiská s počtom 51 až 100 hrobov boli preskúmané iba v troch prípadoch (2,5%), a to Bajč-Vlkanovo (68 hrobov), Levice (takmer 80 hrobov) a Palárikovo I (94–95 hrobov). Viac ako 100 latén-ských hrobov bolo zistených na pohrebisku v Malých Kosihách (102 hrobov) a Mani (109 hrobov), čo predstavuje iba 1,7% z celkového počtu zistených latén-ských pohrebísk a ojedinelých hrobov. Vo zvyšných 37 prípadoch (30,8%) nie je známy presný počet hrobov, preto nie je možné ich jednoznačne zaradiť medzi vyčlenené kategórie. V tomto ohľade je stanovenie celkového počtu hrobov z pohrebísk datovaných do doby laténskej z územia Slovenska značne problematické, a preto je možné hovoriť iba o približnom počte viac ako 1052 hrobov. Z tohto počtu je približne 60% hrobov kostrových a 33% žiarových.¹³ Vo zvyšných 7% nie je známe alebo možné jednoznačné zaradenie.

V porovnaní s početnejšími latén-skymi sídliskovými nálezmi¹⁴ bola pohrebiskám z tohto obdobia venovaná omnoho väčšia pozornosť, na čo poukázal už J. Bujna (1994, 7, 8) a G. Březinová (2006, 9). Za najlepšie spracované a publikované možno považovať predovšetkým pohrebiská Bučany, Dubník, Malé Kosihy, Maňa či Palárikovo II. Na druhej strane dosiaľ takmer nepublikované a uverejnené iba v informatívnej podobe ostáva veľké pohrebisko s vyše 80 hrobmi v Leviciach, preskúmané v roku 2005, ďalej viaceré pohrebiská z priestoru dnešnej Nitry, ako Mlynárce, Staré Mesto-nádvorie SPU, Zobor-Kasárne, či Nitra-Sindolka. Iba čiastočne publikované ostáva rozsiahle pohrebisko s 94–95 hrobmi v Palárikove I.¹⁵ Potrebné je aj kompletne vyhodnotenie pohrebiska v Chotíne, poloha VIII – Sunnyogó, kde bolo počas viacerých záchranných výskumov preskúmaných a na rôznej úrovni publikovaných viac ako 31 hrobov. Podobnú situáciu možno pozorovať aj v súvislosti s pohrebiskom v Hurbanove, poloha Konkoľ s 21 hrobmi, z ktorých je detailnejšie spracovaný a publikovaný iba bojovnícky hrob 18/64 (Bujna 2007). Čiastočne publikované ostáva aj pohrebisko v Michale nad Žitavou s viac ako 16 hrobmi. V poslednej dobe sa objavujú práce zamerané na nové spracovanie a vyhodnotenie starších publikovaných nálezov, ako je napríklad pohrebisko v Hronovciach-Domaši (Březinová/Furman 2012), Kuraľanoch (Kovář 2007), Stupave (Čambal 2012), či Šuranoch-Nitrianskom Hrádku, poloha Zámeček (Březinová 2011).

Z hľadiska hodnotenia úrovne spracovania a publikovania je však potrebné poukázať na viaceré problémy a nedostatky. Publikovanie podrobného opisu nálezovej situácie a predmetov hrobového inventára je doložené iba v jednej tretine prípadov. Rovnako málo početná je aj prítomnosť kresebnej alebo fotografickej dokumentácie v publikovaných prácach. Vyobrazenie všetkých hrobov objavených a preskúmaných na pohrebisku je doložené iba v deviatich prípadoch (8,2%). Pri 82 pohrebiskách či ojedinelých hroboch

¹² Táto charakteristika súvisí do značnej miery s rozsahom uskutočnených archeologických terénnych výskumov.

¹³ V prípade zastúpenia žiarových hrobov udáva podobnú hodnotu (28%) na základe súboru 11 latén-ských pohrebísk z územia Slovenska s cca 560 hrobmi aj J. Bujna (2004, 329), či pri väčšej vzorke 32 pohrebísk so 715 hrobmi J. Haruštiak (2009, 120, tabeľa 1) – kostrové (67,4%), žiarové (31%).

¹⁴ G. Březinová (2006, 10) uvádza v súpise lokalít s dokladom sídliskových nálezov (aj nepublikovaných) z územia juhozápadného Slovenska 425 nálezísk. Na druhej strane zo spomínaného územia je evidovaných iba 90 pohrebísk a ojedinelých hrobov.

¹⁵ Pohrebisko v súčasnosti kompletne spracovávané A. Vrtelovou v rámci dizertačnej práce riešenej na AÚ SAV v Nitre: „Vývoj pohrebneho ritu u Keltov na juhozápadnom Slovensku (na základe nálezov z pohrebiska v Palárikove)“.

(68,3%) dokonca úplne absentuje. Čo sa týka vyobrazenia hrobového inventára je situácia obdobná, t. j. iba z 20 lokalít (16,7%) je takto prezentovaná kompletná hrobová výbava. Na strane druhej je až 38 publikovaných nálezísk (31,7%) bez akéhokoľvek vyobrazenia predmetov hrobového inventára. Treba však zdôrazniť, že v niektorých prípadoch súvisí úroveň spracovania a publikovania do značnej miery so stavom a možnosťami terénneho výskumu, napr. z dôvodu porušenia či zničenia náleziska a nálezov pri výkopových – stavebných prácach, kedy nemohli byť hroby a hrobové nálezy adekvátne zdokumentované. Čo sa týka archeologického vyhodnotenia nálezových okolností a nálezov, to je súčasťou publikovaných prác iba v 59 prípadoch (49,2%). Z prírodovedných analýz sa najčastejšie objavujú antropologické analýzy kostrových pozostatkov pochovaných jedincov – 19 pohrebísk (15,8%) a archeozoologické analýzy – 16 pohrebísk (13,3%). Iba v dvoch prípadoch, a to na pohrebisku Dubník (*Bujna* 1989, 247, 248)¹⁶ a Malé Kosihy (*Illášová* 1995; *Lázniková-Hunková* 1995) boli vykonané aj archeobotanické a petrografické analýzy.

CHRONOLOGICKÁ A GEOGRAFICKÁ CHARAKTERISTIKA

Územie Slovenska možno z hľadiska osídlenia v dobe laténskej rozdeliť na dve kultúrne odlišné oblasti. Prvú predstavuje juh západného, stredného a východného Slovenska, kde je rozšírená, minimálne od staršej doby laténskej, klasická laténska kultúra. Druhá zaberá horské územie stredného a severného Slovenska s dokladmi prežívania pôvodného halštatského obyvateľstva vo forme postlužických kultúrnych skupín aj v dobe laténskej. Od stupňa LTB2 sa na tomto území formuje predpúchovský stupeň a neskôr klasická púchovská kultúra, ktorej materiálna kultúra spája pôvodné halštatské prvky s novými laténskymi – keltskými (*Pieta* 2008, 18, 31–34).

Juh západného, stredného a východného Slovenska

Včasná doba laténska (LTA)

Z tohto obdobia sú z územia Slovenska v súčasnosti známe len tri pohrebiská. A to z Bučian, Stupavy, Veľkého Grobu a jeden ojedinelý hrob z Bernolákova. Problematické je časové zaradenie urnového hrobu z Čachtíc (*Kolník/Paulík* 1959, 91, 92, 98). Spomedzi inventára uvedeného hrobu možno za chronologicky citlivý predmet považovať bronzovú certoskú sponu (*Kolník/Paulík* 1959, 111, tab. VI: 6), avšak z dôvodu jej fragmentárnosti nie je možné jej jednoznačné časové zaradenie. K. *Pieta* (2000, 337) spája predmetnú sponu s typom VIIg (*Teržan* 1977, 328), ktorého výskyt spadá do obdobia včasnej doby laténskej. Naproti tomu M. *Novotná* (2001, 94, 95) zaraďuje túto sponu, a teda aj celý hrob, ešte do obdobia neskoršej doby halštatskej (HD2–3). Z tohto dôvodu nie je uvedený hrob zahrnutý do súpisu pohrebísk a hrobov z doby laténskej.

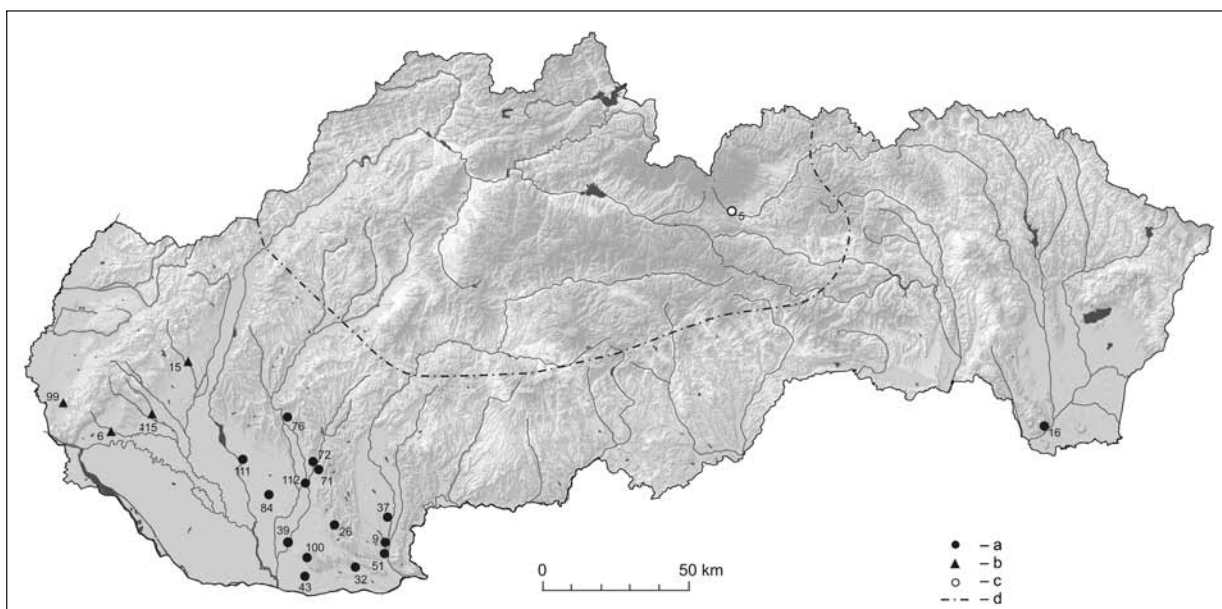
Všetky vyššie uvedené lokality pochádzajú z územia západne od rieky Dudváh, t. j. oblasť Trnavskej tabule a Záhoria (obr. 4). Na vymedzenom území sú rovnako doložené aj sídliskové nálezy zo záveru neskoršej doby halštatskej a včasnej doby laténskej, ako Bratislava-Dúbravka, Horné Orešany, Rakovice, Trnava-Horné pole, Vrbové, či nálezy zberového charakteru z Vištuku a Slovenskej Novej Vsi (*Březinová* 2006, 26, mapa 3; *Čambal* 2012, 105, 106, obr. 6).

Na uvedených pohrebiskách z včasnej doby laténskej je doložený takmer výlučne kostrový spôsob pochovávaní. Z hľadiska časového zaradenia uvedených nálezísk poskytuje dôležité informácie pohrebisko v Bučanoch, kde sú najstaršie hroby datované už do záveru neskoršej doby halštatskej (*Bujna* 1994, 9; 2004, 322; 2012b). Včasné chronologické zaradenie do obdobia prelomu stupňov HD3 a LTA1 vykazuje aj kostrový hrob z Bernolákova. Záver pochovávaní na včasnotaténskych pohrebiskách dobre dokumentuje opäť pohrebisko v Bučanoch, kde sú najmladšie hroby datované do prelomu stupňov LTA2 a LTB1 (*Bujna* 1994, 9; 2012b).

Okrem zmienených pohrebísk boli ľudské kostrové pozostatky objavené aj na včasnotaténskom výšinnom hradisku v Horných Orešanoch, poloha Slepý vrch. Na základe zistenej nálezovej situácie sa však predpokladá skôr doklad katastrofického horizontu, či rituálnych praktík (*Pieta/Jakubčinová/Šebesta* 2011, 212).¹⁷

¹⁶ Archeobotanickú analýzu urobila E. Hajnalová a petrografickú E. Illášová.

¹⁷ Nálezy zatiaľ nie sú kompletne archeologicky a antropologicky spracované a publikované.

Obr. 4. Pohrebiská a ojedinelé hroby z územia Slovenska datované do stupňa LTA a LTB1. Legenda: a – pohrebiská a ojedinelé hroby zo stupňa LTA; b – pohrebiská a ojedinelé hroby zo stupňa LTB1; c – neisté hroby; d – hranica púchovskej kultúry v laténskej fáze.

Starší stupeň staršej doby laténskej (LTB1)

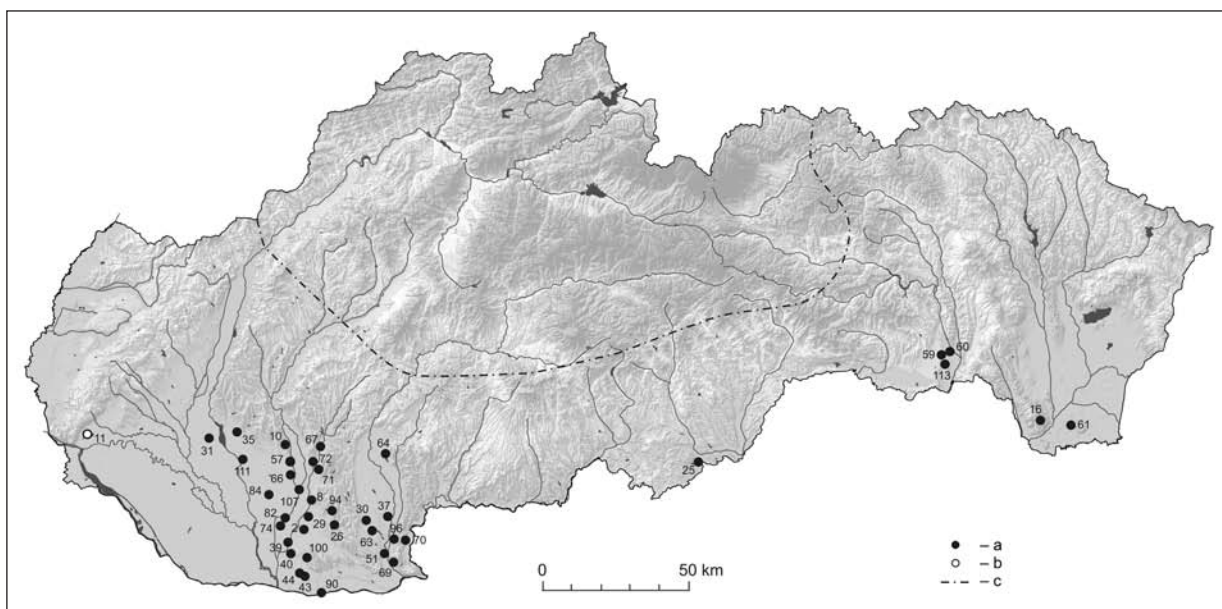
Pohrebiská datované do stupňa LTB1¹⁸, s prevahou kostrového pochovávaní (iba 8–15% žiarových hrobov podľa Bujnu 2004, 329; Haruštiaka 2009, 141), sú známe takmer výlučne z juhozápadného Slovenska, z priestoru východne od rieky Váh (obr. 4). Ide o povodia predovšetkým dolných tokov rieky Nitra, Žitava a Hron. Na základe porovnania lokalizácie pohrebísk zo stupňa LTB1 s včasnolátenskými pohrebiskami je evidentné, že na novozaložených pohrebiskách zo začiatku staršej doby laténskej pochovávali pravdepodobne príslušníci iných keltských skupín, ktorých možno spájať s kolonizačnou vlnou súvisiacou s historickou migráciou (expanziou) Keltoz z západnej Európy na začiatku 4. stor. pred Kr. (Bujna 1994, 9). Na územie juhozápadného Slovenska sa nové keltské obyvateľstvo dostáva pravdepodobne popri toku rieky Dunaj cez oblasť severného Zadunajska.

Z hľadiska lokalizácie pohrebísk v stupni LTB1, predstavuje výnimku jeden zo žiarových hrobov z Cejkova, ležiaci na území juhovýchodného Slovenska (obr. 4; Benadik 1964, obr. 1; 2). Na základe hrobového inventára, predovšetkým včasných typov spôn VLT-schémy a dvojdielnej štítovej puklice datuje J. Bujna (2004, 323) uvedený hrob už do stupňa LTB1. Ďalší doklad keltskej prítomnosti môže predstavovať na území juhovýchodného Slovenska už v staršom stupni staršej doby laténskej nedávno (v r. 2010) preskúmané žiarové pohrebisko v Sokolčanoch.¹⁹ V informačnej správe o výskume tohto pohrebiska sa uvádza aj jeden z predmetov hrobovej výbavy a to „krabicová opasková zápona“ (Schreiber 2011). Domnievame sa, že ide pravdepodobne o dvojdielnu opaskovú záponu s puzdrom, ktorá sa vyskytuje od stupňa LTA až do prechodného horizontu LTB1/B2, resp. počiatkovej fázy stupňa LTB2 (Bujna 2011, 21–24, 125–127).

Uvedený hrob z Cejkova a pravdepodobne aj zo Sokolian, možno spájať s prienikom keltského osídlenia do oblasti Potisia a ďalej do Sedmohradska (Rustoiu 2008, 69, obr. 27), odkiaľ sú známe prvé keltské hroby (napr. Muhi, Kistokaj, Pișcolt) už z fázy LTB1b (Bujna 2004, 322; Hellebrandt 1999; Zirra 1998). Je potrebné zdôrazniť, že charakteristiku vývoja pochovávaní na území juhovýchodného Slovenska komplikuje absencia bližšieho datovania viacerých hrobových celkov, či už z dôvodu komplikovaných nálezových okolností, absencie chronologicky citlivých predmetov hrobového inventára, alebo nedostatočného stavu spracovania a publikovania. Ide o lokality ako Bánovce nad Ondavou, Beša, Čaňa, Drahňov, Kechnec, Orechová, Slavkovce a Viničky.

¹⁸ Začiatok horizontu plochých keltských pohrebísk.

¹⁹ Pohrebisko zatiaľ nie je kompletne publikované.

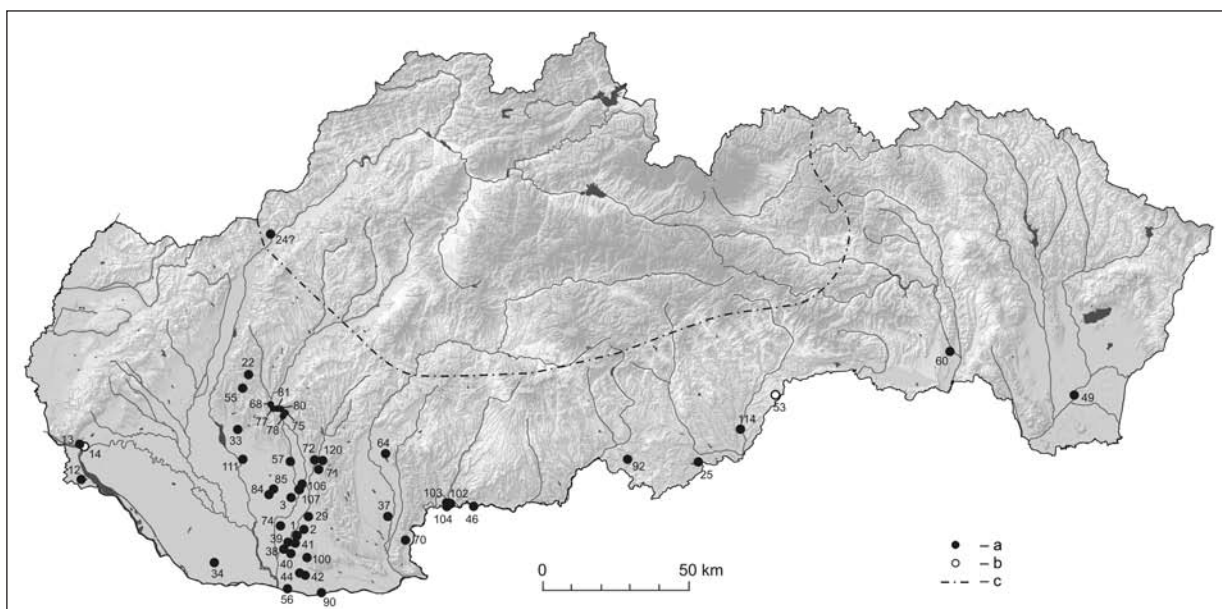
Obr. 5. Pohrebiská a ojedinelé hroby z územia Slovenska datované do stupňa LTB2. Legenda: a – pohrebiská a ojedinelé hroby; b – neisté hroby; c – hranica púchovskej kultúry v laténskej fáze.

Mladší stupeň staršej doby laténskej (LTB2)

V tomto období možno pozorovať na území juhozápadného Slovenska nárast počtu dokladov pohrebísk (obr. 5; 8), na ktorých rovnako ako v predchádzajúcom stupni LTB1 prevláda kostrové pochovávanie. Podiel žiarových hrobov je však v porovnaní s predchádzajúcim stupňom omnoho výraznejší (22–25% žiarových hrobov podľa Bujnu 2004, 329; 13% podľa Haruštiaka 2009, 135). Zahusťuje sa územie dolného Ponitria a dolného Pohronia (obr. 5). Prvé doklady z obdobia staršej doby laténskej sú známe aj z dolného Považia a územia Bratislavy. V Bratislave-Rači boli objavené dve bronzové, plasticky zdobené 10-puklicové kruhy, azda nánožníky (Eisner 1933, obr. 18: 6), ktoré pochádzajú pravdepodobne zo zničeného hrobu. Podobný kruhový šperk tvorený 10 puklicami však nie je z iných nálezísk z územia Slovenska známy (porovnaj Bujna 2005, 47–63). Na druhej strane je doložený, napr. na území Moravy zo záveru stupňa LTB2. Ako príklad môžem uviesť nálezy z hrobu 168 v Nechvalíne (Bučíková 1985) či nálezy zo zničeného hrobu zo Šaradic (Čižmářová 2004, 317). Na územie Moravy rovnako poukazuje aj plastická výzdoba tvorená vypuklinami v tvare písmena „S“ so špirálovito (slimákovito) stočenými koncami, ktorá sa objavuje prevažne v prechodnom stupni LTB2/C1, napr. v hrobe 31 a 52 v Brne-Maloměřiciach (Čižmářová 2005, 198, 205, obr. 61: 3, 4; 75: 9, 11), hrobe 16 v Křenoviciach (Čižmářová 2009, 162, tab. 39: 5, 7) atď. Na nárast počtu laténskych lokalít v tomto období poukázal už J. Bujna (2004, 331), pričom ho na jednej strane spája s prirodzeným populačným prírastkom a na druhej strane s príchodom nového obyvateľstva. Išlo pravdepodobne o keltské skupiny zo západokeltskej oblasti, čo dokladujú nepriamo historické, predovšetkým antické, písomné pramene v súvislosti s keltským ťažením do Macedónska a Grécka v rokoch 280–279/278 pred Kr., ako aj archeologické nálezy z obdobia fázy LTB2b–c (Repka 2013).

Viacero pohrebísk, s výlučne žiarovým pohrebným rítom (tabela 1), je v tomto období známych aj z územia juhovýchodného Slovenska, odkiaľ je doložený zo staršieho úseku stupňa LTB zatiaľ jediný bezpečne datovaný hrobový nález z Cejkova. Ide najmä o malé pohrebiská (2–4 hroby) a ojedinelé hroby z priestoru Košickej kotliny ako Košice, Košice-Krásna, Valaliky-Košfany a juhovýchodoslovenskej nížiny (dolného Zemplína), ako Kráľovský Chlmec. Ďalší žiarový hrob je z tohto obdobia známy aj z Cejkova.

Do tohto stupňa možno zaradiť aj najstaršie doklady pochovávania Keltoz z územia stredného Slovenska, resp. jej južnej časti (obr. 5). Ide konkrétne o pohrebisko v Drni, na ktorom sa na základe datovania pošiev mečov z porušených (žiarových?) hrobov začalo pochovávať už v stupni LTB2 (Zachar 1974, 58 n). Podobne ako v prípade juhovýchodného Slovenska, tak aj tu väčšinu lokalít nie je možné bližšie chronologicky zaradiť. Ide o lokality ako Čeláre, Dubovec, Jesenské, Prša a Rimavská Sobota.

Obr. 6. Pohrebiská a a ojedinelé hroby z územia Slovenska datované do stupňa LTC1. Legenda: a – pohrebiská a ojedinelé hroby; b – neisté hroby; c – hranica púchovskej kultúry v laténskej fáze.

Stredná doba laténska (LTB2/C1–C1)

Rovnako ako v predchádzajúcich obdobiach, aj v prechodnom horizonte LTB2/C1 až stupni LTC1 je najviac pohrebísk evidovaných na území juhozápadného Slovenska (obr. 6). Hranica výskytu dokladov pochovávaní sa v tomto období posúva ďalej na sever, až do severnej časti dolného Ponitria, čo dokladajú ojedinelé hroby z Kľačian a Dolného Trhovišťa. Úbytok pohrebísk je v tomto období badateľný na území dolného Pohronia, čo však môže súvisieť s bližšie nedatovanými lokalitami z tohto regiónu, ako napr. Horný Pial, Šárovce, Tekovský Hrádok, Zalaba, Žemliare, ako aj so stavom bádania. Výraznejšia koncentrácia pohrebísk sa objavuje v južnej časti dolného Ponitria a príľahlej časti Podunajska, v okolí Hurbanova a Chotína (obr. 6). V katastri spomínaných obcí je dokonca v tomto období doložených viacero pohrebísk ako Hurbanovo-Abadomb, Hurbanovo-Konkoľ, Hurbanovo-Bohatá, Chotín, poloha V a Chotín, poloha X. Druhá koncentrácia je badateľná na území dnešnej Nitry a jej bezprostrednom okolí (obr. 6), ako je Nitra-Chrenová II, Nitra-Mlynárce, Nitra-Nádvorie SPU, Nitra-Nám. 1. mája, Nitra-Kasárne pod Zoborom, Nitra-Šindolka, či Lužianky.

Na väčšine pohrebísk založených už v staršej dobe laténskej pochovávanie ďalej pokračuje. Ide predovšetkým o veľké pohrebiská z juhozápadného Slovenska s viac ako 50 hrobmi ako je Maňa (109 hrobov), Malé Kosihy (102 hrobov), Palárikovo I (94–95 hrobov), Levice (takmer 80 hrobov), Bajč-Vlkanovo (68 hrobov), či stredne veľké v Chotíne X (47 hrobov) a Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove, poloha Pri Remízi (40 hrobov). Nejednoznačné doklady pochovávaní v strednej, resp. celej dobe laténskej pochádzajú z územia Bratislavy (obr. 6). Okrem vyššie spomínaného (hrobového ?) nálezu dvojice bronzových kruhov z Bratislavy-Rače boli objavené dva kostrové hroby v priestore bratislavského Starého Mesta, na Panenskej ul. č. 28. Preskúmaný bol iba jeden hrob, ktorého výbava pozostávala z nádoby, resp. iba jej dna (Baxa 1980, 40; Zachar 1982, 41). Z tohto dôvodu nie je publikované časové zaradenie uvedených hrobov do stupňa LTC1 celkom jednoznačné a opiera sa výlučne o stratigrafiu, keďže minimálne jeden z hrobov bol prekrytý neskorolátenskou sídliskovou vrstvou (Baxa 1980, 40; Zachar 1982, 41). Ďalší nález kostrového hrobu pochádza z Bratislavy-Rusoviec, avšak aj v tomto prípade je datovanie na základe zachovanej hrobovej výbavy (dvoch nádob) iba rámcové do stupňa LTC (Pichlerová 1977; 1980, 29–31, obr. 12: 9, 10).²⁰ Jednoznačnú odpoveď súvisiacu s presnejším časovým zaradením dokladov pochovávaní na území dnešnej Bratislavy v dobe laténskej neposkytuje ani nález

²⁰ Podľa A. Šefčíkovej (1995, 68) je súčasné umiestnenie kostrových pozostatkov a pravdepodobne aj hrobového inventára z hrobu z Bratislavy-Rusoviec, ako aj hrobov z Panenskej ul. č. 28, neznáme.

zo Štúrovej ul. č. 1, odkiaľ je známa iba neporušená laténska nádoba, azda zo zničeného hrobu, s predpokladaným datovaním do stupňa LTC.

Z hľadiska pohrebného ritu na území juhozápadného Slovenska má v tomto období čoraz väčšie zastúpenie kremácia. Pre stupeň LTC1, resp. predovšetkým pre počiatočnú fázu LTC1a uvádza J. Haruštiak (2009, 135) na základe vybraných pohrebísk z juhozápadného Slovenska až 75% zastúpenie žiarových hrobov, pričom možno pozorovať výrazné rozdiely vo výskyte inhumácie a kremácie v hroboch mužov s výzbrojou, bez výzbroje a žien. V tomto ohľade je žiarový pohrebný rítus najčastejšie doložený v hroboch s výzbrojou (Bujna 2004, 330; Haruštiak 2009, 135, 136).

Ako v stupni LTB2, tak aj v tomto období sú pohrebiská evidované aj na juhu stredného Slovenska (obr. 6). Okrem Drne s väčším počtom hrobov datovaných do prechodného horizontu LTB2/C1 až stupňa LTC1 sú známe len ojedinelé žiarové hroby z Ratky a Včelínec. Do tohto obdobia možno zaradiť aj železné predmety (pošva meča a iné ?) pochádzajúce pravdepodobne z rozrušeného hrobu z Kečova. Obdobná situácia je pozorovaná v tomto období aj na území juhovýchodného Slovenska s dokladom iba dvoch žiarových hrobov z Košíc-Krásnej a novo založeného birituálneho pohrebiska (25 žiarových a 6 kostrových hrobov) v Ižkovciach (obr. 6). Zaujímavé je, že z Ižkoviec sú v súčasnosti známe jediné jednoznačne doložené kostrové hroby v rámci územia juhovýchodného Slovenska. Tejto problematike však zatiaľ nebola venovaná dostatočná pozornosť (čiastočne Haruštiak 2009, 141). Keďže ide výlučne o hroby s výzbrojou možno v súvislosti s ich výskytom uvažovať o prítomnosti cudzích bojovníkov. V rámci územia východného Slovenska boli kostrové pozostatky dvoch ľudí objavené aj v Prešove, poloha pod Bikošom (Béřeš/Tomášová 1991, 28; Jakab 1990). Nejde však o jedincov pochovaných v regulárnych hroboch, ale „uložených“ v sídliskových objektoch. Predmetné sídlisko, ako aj uvedené ľudské skelety sú datované rámcovo do stupňa LTC (Béřeš/Tomášová 1991, 28).

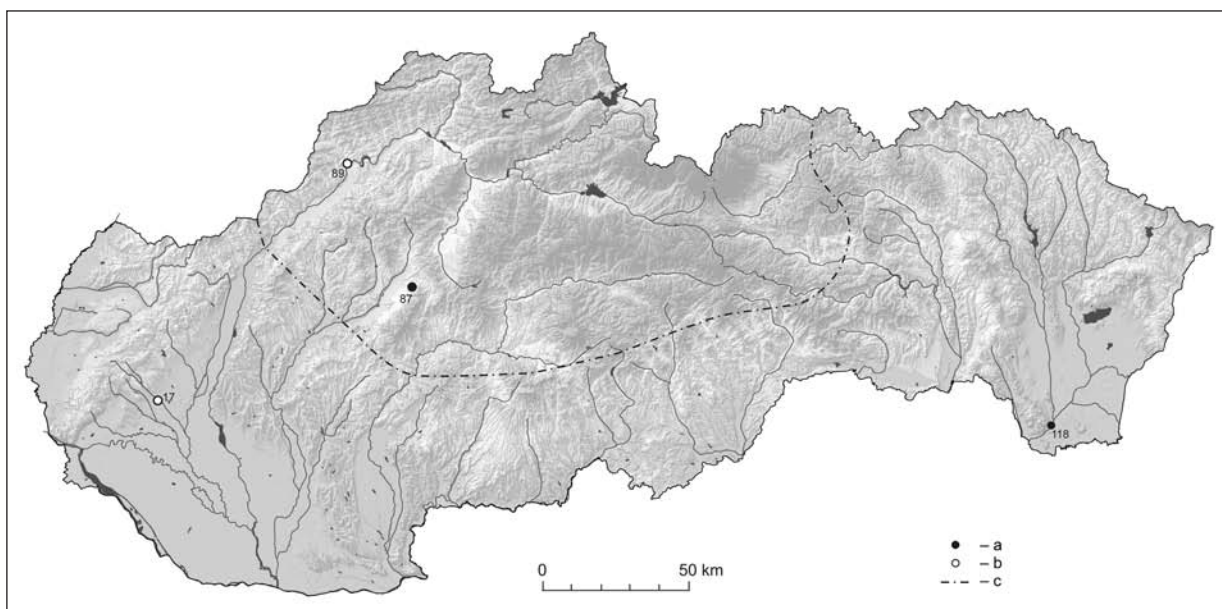
V strednej dobe laténskej sa stretávame aj s pohrebnými praktikami, ktoré sú pre územia Slovenska pomerne výnimočné, a to ukladanie pohrebov do starších mohýl, predovšetkým z doby bronzovej a halštatskej. Takýto doklad pochádza z Palárikova, kde bola severne od preskúmaného plochého keltského pohrebiska v polohe I objavená mohyla z doby bronzovej (velatická kultúra). V centrálnej časti plášte mohyly bolo zistené keltské obetisko a päť keltských hrobov, z ktorých boli tri kostrové a dva žiarové (Paulík/Zachar 1975). Keltský hrob, pozostávajúci z urny so spálenými ľudskými pozostatkami, fragmentom bronzového náramku a neidentifikovateľného železného predmetu, bol objavený aj v mohyle z doby bronzovej v Ratke (Furmánek 1977; Furmánek/Sankot 1985, 273, 276). Na ďalší keltský urnový hrob uložený do mohyly zo začiatku doby halštatskej (kyjatická kultúra) sa prišlo pri revíznom výskume aj vo Včelinciach (Furmánek/Marková 1994, 387, 388). Nie úplne jednoznačná je zmienka o keltských hroboch objavených vo vrchnej vrstve halštatských mohýl v Kostolnej pri Dunaji-Malom Šúre (Eisner 1933, 171; Márton 1911, 83, pozn. 3). O umiestnení keltských pohrebov do (staršej ?) mohyly uvažoval aj M. Dušek (1961, 66) v súvislosti s dvojicou žiarových hrobov z Chotína, poloha V – Sashegy. S podobnými dokladmi pohrebných praktík sa stretávame aj v iných Keltmi osídlených oblastiach, ako napr. v susednom Maďarsku (Furmánek/Sankot 1985, 276) či o niečo častejšie, napr. v Čechách (Waldhauser 1999; 2001).

Mladšia a neskorá doba laténska (LTC2-D2)

Z obdobia mladšej a neskorej doby laténskej v súčasnosti takmer úplne absentujú doklady pochovávaní, a to nie len na území dnešného Slovenska (obr. 7; 8), ale aj v ďalších Keltmi osídlených oblastiach strednej Európy (Maďarsko, Rakúsko, Čechy²¹, Morava). Za najmladšie, dosiaľ zistené laténske hroby v rámci horizontu plochých keltských pohrebísk, možno považovať do prechodného horizontu LTC1/C2 datovaný hrob/hroby z Nitry, poloha Nám. 1. mája. V hrobe/hroboch však neboli zistené žiadne ľudské, ale iba zvieracie pozostatky (Pieta 1993, 41 n). O možnom datovaní do rozhrania stupňov LTC1/C2 sa uvažuje aj v súvislosti s hrobmi 186 a 741 z pohrebiska v Holiaroch (Bujna 2005, 155, 156), ktorých výbava pozostávala z bronzových spôn typu BF-Hy-2 a BF-J (Bujna 2003, 60, 61, 92), železných spôn typu EF-K (Bujna 2003, 81, 92), sklenených kruhov typu GIR-15 (Bujna 2005, 138) a opaskov typu Gk-J (Bujna 2011, 100–105).

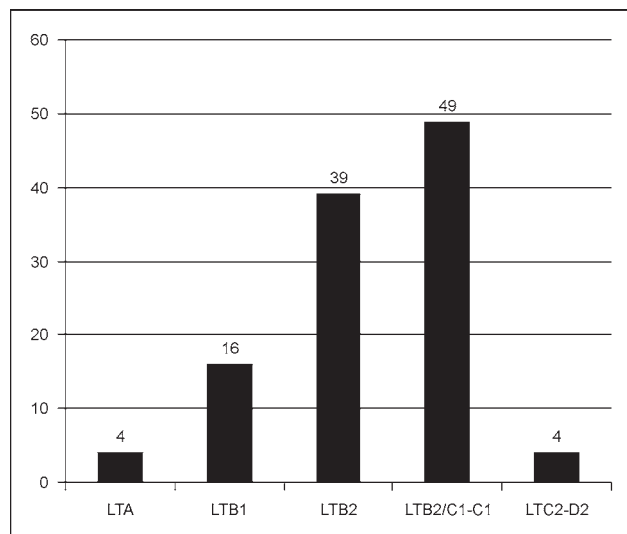
Tento jav je v súčasnosti vysvetľovaný zmenou v pohrebnom ríte, ako napríklad žiarové pochovávanie do veľmi plytkých hrobov, ktoré mohli byť neskoršou ľudskou činnosťou ľahko zničené. Ojedinelý doklad takéhoto spôsobu pochovávaní pochádza z českej lokality Markvartice, kde bol zachytený

²¹ Výnimku predstavuje severný okraj územia Čiech s dokladom osídlenia a pochovávaní podmokelskej a kobylskej skupiny, ktoré tvoria aj nekeltské zložky (Salač 2008).

Obr. 7. Pohrebiská a ojedinelé hroby z územia Slovenska datované do stupňa LTC2–D2. Legenda: a – pohrebiská a ojedinelé hroby; b – neisté hroby; c – hranica púchovskej kultúry v laténskej fáze.

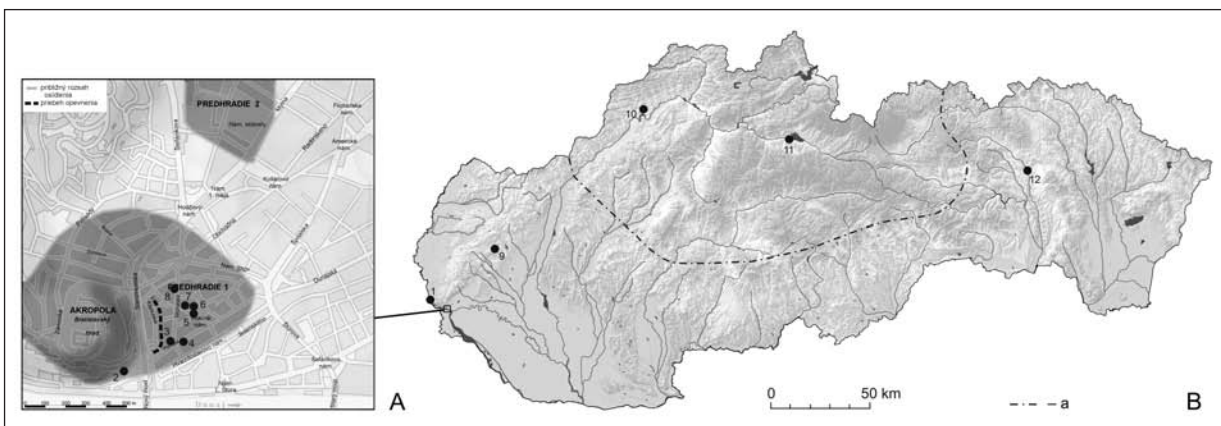
plytký jamkový hrob so spálenými ľudskými pozostatkami a hrobovou výbavou datovanou do druhej polovice 2. stor. pred Kr. (Waldhauser 2001, 92). Plytké jamové objekty datované do prelomu stupňa LTC1 a LTC2 boli objavené v Nitre, na Nám. 1. mája (Pieta 1993), avšak ako som už vyššie spomínal neobsahovali ľudské pozostatky. Podobný doklad by mohol predstavovať aj ojedinelý hrobový nález pravdepodobne z neskej doby laténskej z Prievidze-Hradca, z prostredia púchovskej kultúry (obr. 7). V súvislosti s absenciou dokladov pochovávania prichádza do úvahy aj možnosť rozptylu popola mŕtvych, napr. na poliach, vo vodných tokoch, či jeho uloženie v dutinách stromov a pod. (Pieta 2008 291; Waldhauser 2001, 92). Do súvisu s novými predpokladanými pohrebnými praktikami je dávany príchod keltského kmeňa Bójov, sídliačich pôvodne na území dnešného severného Talianska (Bazovský/Čambal 2012, 163). V roku 191 pred Kr. boli definitívne porazení Rimanmi a vytlačení smerom na sever a severovýchod do Čiech na Moravu, do Zadunajska a na juhozápadné Slovensko (Bujna 1994, 11; Waldhauser 2001, 11–15). V súvislosti s uvedeným je však potrebné zdôrazniť, že

Obr. 8. Početnosť pohrebísk a ojedinelých hrobov doby laténskej z územia Slovenska v jednotlivých chronologických stupňoch doby laténskej.

na základe analýzy časti keltských pohrebísk z územia Slovenska bol zistený jednoznačný úbytok hrobov, resp. dokladov pochovávania, už v strednej fáze stupňa LTC1 (Haruštiak 2009, 159). Túto fázu možno spájať s obdobím približne medzi rokmi 220–200 pred Kr., t. j. ešte pred príchodom Bójov.

Výnimku v absencii dokladov pochovávania v tomto období predstavuje na území Slovenska mohýlník so žiarovými hrobmi objavený v Zemplíne v blízkosti kelto-dácke hradiska. Pochovávanie je doložené od 1. storočia pred Kr. až do 2. storočia po Kr. a okrem keltskej zložky tu bola rozpoznaná aj dácka a przeworská zložka (Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990). Do neskej doby laténskej možno z 15 preskúmaných mohýl s istotou zaradiť mohýlu 1 a 3 (Benadik 1971, 480). Z obdobia neskej doby laténskej je známy hrobový nález vo forme predmetov hrobového inventára aj z Cífera. Nájdene predmety sú

Obr. 9. Doklady ľudských pozostatkov mimo pohrebísk v dobe laténskej z územia Slovenska. A – rozsah neskorolátenského osídlenia (oppida) na území dnešného bratislavského Starého Mesta; B – územie Slovenska (podľa Vrtel 2012, 164, obr. 238). 1 – Bratislava, časť Devín-hradný kopec; 2 – Bratislava-Vydrica; 3 – Bratislava-Ventúrska ul. č. 1; 4 – Bratislava-Pánska ul. č. 19–21; 5 – Bratislava-Hlavné nám. č. 7; 6 – Bratislava-Hlavné nám. č. 8; 7 – Bratislava-Sedlárska ul. č. 3; 8 – Bratislava-Michalská ul. č. 7; 9 – Horné Orešany-Slepý vrch; 10 – Prosné; 11 – Liptovská Mara-Havránok; 12 – Prešov-Pod Bikošom. Legenda: a – hranica púchovskej kultúry v laténskej fáze.

však germánskeho pôvodu a K. Pieta (2008, 53) ich zaraďuje k hrobovej výbave bojovníckych hrobov przeworskej alebo oksywskej kultúry, rozšírených na území dnešného Poľska.

Z neskorolátenského obdobia sú z územia Slovenska známe viaceré doklady nepietne uložených ľudských jedincov zo sídliskového prostredia (obr. 9). Dosiaľ najvyšší počet ľudských skeletov bol objavený v priestore Bratislavského Podhradia-Vydrica (Baxa a kol. 1990, 38; Jelínek/Kovář/Benuš 2010, 25, 26). Ide o pozostatky 14 jedincov (dospelí aj deti), ktorí boli nepietne pohodení alebo zhodení z hradného kopca, kde sa nachádzala akropola neskorolátenského oppida. Tento nález je spájaný s katastrofickým horizontom z prelomu stupňov LTD1 a LTD2, t. j. okolo roku 50 pred Kr.²², kedy sa podľa antických písomných správ malo odohrať úspešné vojnové ťaženie Dákov pod vedením Burebistu proti Bójom.²³ Do uvedeného horizontu možno zaradiť aj ďalšie nálezy z priestoru bratislavského oppida. Na Pánskej ul. č. 19–21 boli zistené pozostatky štyroch dospelých jedincov (Gomolčák 1988; Zachar/Rexa 1988, 27–72) a na Hlavnom nám. č. 8 skelety dvoch detí a jedného dospelého jedinca (Lesák/Musilová/Resutík 1998, 108; Resutík 2007, 104; Šefčáková 2012b, 491, 492). Výlučne detské kostrové pozostatky boli objavené na viacerých polohách, ako je Hlavné nám. č. 7 (Lesák/Musilová/Hoššo 1996, 123; Musilová/Lesák 1996, 87–105; Šefčáková 1995, 60), Michalská ul. č. 7 (Maruniaková 1991, 65; Šefčáková 1995, 61, 62) a Sedlárska ul. č. 3 (Maruniaková 1990, 111; Šefčáková 1995, 63, 64). Posledný známy nález z priestoru bratislavského oppida predstavuje ľudská lebka vo výplni sídliskového objektu z Ventúrskej ul. č. 1 (Lesák/Musilová/Resutík 1998, 106).

Ľudské skelety boli objavené aj v priestore devínskeho oppida, konkrétne v dolnej časti hradného kopca (Plachá/Hlavicová 1980a, 224; 1980b, 176, 177). Zistené kostrové pozostatky, ktoré patrili piatim jedincom (traja dospelí a dve deti) sa našli v zásype a deštrukcii sídliskových objektov, v niektorých prípadoch aj so stopami po požiari. Ďalšie nálezy z tejto nálezovej situácie tvorili zvieracie kosti, železné predmety, keramika, v niektorých prípadoch dokonca neporušené celé nádoby (Pieta 2008, 182; Plachá/Hlavicová 1980a, 224; 1980b, 176, 177). Názory týkajúce sa interpretácie uvedeného nálezu sú rôzne. V publikovanej predbežnej správe z náleziska (Plachá/Hlavicová 1980a, 224; 1980b, 176, 177) sú ľudské kosti spájané s rozrušenými hrobmi. Na druhej strane podľa K. Pietu (2008, 182) by mohlo ísť o doklad násilnej smrti jedincov pri útoku na oppidum, avšak nie sú vylúčené ani rituálne praktiky, keďže časť ľudských kostí bola uvarená (Pieta 2008, 182), ako to vyplýva z antropologického posudku J. Jakaba.

Zaujímavé je, v súvislosti s vyššie uvedenými dokladmi ľudských kostrových pozostatkov v sídliskovom prostredí, pomerne vysoké zastúpenie detských jedincov. Podobný stav je pozorovaný v dobe laténskej aj v iných Keltmi osídlených oblastiach, ako napr. v Rakúsku, Švajčiarsku, Nemecku, Francúzsku, či Anglicku (Berger 1993, 319 n; Dedet/Duday/Tillier 1991, 65–69; Hill 1996, 111; Karl 2008, 119 n; Ramsel 2010, 87, 88).

²² K. Pieta a L. Zachar (1993, 185–190) uvádzajú obdobie medzi rokmi 58–44 pred Kr.

²³ Výsledok ťaženia dobre vystihuje označenie územia porazených Bójov Pliniom starším, ako „deserta boiorum“, t. j. bójska púšť.

Na mieste sú preto aj úvahy o zámernom uložení pozostatkov malých detí na sídliskách, t. j. mimo pohrebísk, či už z dôvodu ich neplnohodnotného postavenia v spoločnosti, vysokej miery úmrtnosti alebo rituálnych praktík (Karl 2008, 120 n).²⁴

Horská oblasť stredného a severného Slovenska

Z obdobia prelomu neskorej doby halštatskej a včasnej doby laténskej sú z tohto územia doložené nepočítané doklady žiarového pochovávaní v podobe slabo zreteľných hrobov s nepočítanou výbavou, ktoré kultúrne prislúchajú neskorým lužickým prejavom, predovšetkým oravskej skupine (Pieta 2008, 291). Do tohto obdobia možno zaradiť azda pohrebisko Podbiel I (Čaplovič 1987, 94, 58, obr. 19b). Z dôvodu nie úplne jednoznačného datovania uvedeného pohrebiska a problematickej synchronizácie s vývojom na území stredného Podunajska, na ktoré poukazuje K. Pieta (2008, 32), nie je zaradené do súpisu pohrebísk a hrobov doby laténskej uvedenom v tomto príspevku.

Z neskoršieho obdobia staršej doby laténskej sú doložené keltské predmety, napr. bronzový sedlovito ohnutý náramok a neporušená misovitá nádoba, ktoré tvorili pravdepodobne súčasť hrovej výbavy z Batizoviec. Na základe sedlovite ohnutého bronzového náramku so západkou možno uvedené nálezy datovať pravdepodobne do fázy LTB1b-c až na začiatok stupňa LTB2²⁵, keďže má tvarovo blízko k typu kruhového šperku BR-B3-B (Bujna 2005, 23, 24). Tento včasný nález je považovaný za doklad kontaktov podunajských Keltov s pôvodným (prežívajúcim z doby halštatskej) obyvateľstvom (Pieta 2008, 21). Prvé keltské, avšak nie hrobové, nálezy z prostredia severného Slovenska sú známe už z obdobia včasnej až zo začiatku staršej doby laténskej, napr. maskovitá spona zo Slovenského Pravna, certoská spona s asymetrickým vrúbkovaným lučíkom z Vyšného Kubína, spona s vtáčou hlavičkou pripevnenou o bronzovú retiazku s trapézovitými a okuliarovitými záveskami a väčším kruhovým plechovým terčom z Blatnice-Sebeslaviec, spona s bubienkovou pätkou z Blatnice-Rovnej, opasková zápona s púzdom zo Sklabinského Podzámku, či bronzová prilba typu Berru z bližšie neznámeho náleziska v regióne Turiec atď. (Pieta 2000, 337, 338; 2008, 18–21).

Ďalšie doklady pochovávaní v horskej oblasti stredného a severného Slovenska z doby laténskej, kde bol rozšírený predpúchovský stupeň a neskôr púchovská kultúra, sú veľmi ojedinelé. Ide predovšetkým o ojedinelé hroby z priestoru južnej hranice rozšírenia púchovskej kultúry (obr. 2), ktorú K. Pieta (2008, 58, obr. 24) kladie na líniu Trenčín-Partizánske-Žarnovica-Zvolen-Detva. Z uvedeného územia pochádza ojedinelý kostrový hrob objavený v Drietome. Z hrobového inventára je bližšie známy len bronzový tyčinkový kruh zdobený priečnymi rebrami (Pieta 2000, 339, obr. 15), preto nie jasné, či ide o hrob púchovskej (predpúchovský stupeň) alebo laténskej kultúry.²⁶ Z tvarového hľadiska má opísaný kruhový šperk najbližšie k typu BR-E2 (Bujna 2005, 28), ktorý je datovaný do obdobia prelomu stupňov LTB1 a LTB2 až do fázy LTB2a.

Nejednoznačná interpretácia sa objavuje v súvislosti s nálezom kopijí, deformovaných mečov a reťazového opaska z (okolí) Detvy, ktoré možno datovať do stupňa LTB2 až LTC1 (Sankot 2005), resp. prevažne do stupňa LTC1. Predovšetkým v starších prácach (Benadik 1962, 387, obr. 18; Filip 1956, 313; Márton 1933, 13; Zachar 1987, 165, kat. č. 129–131) sú uvedené predmety spájané s výbavou zničeného hrobu/hrobov. Novšie sa však uvažuje skôr o depote a doklade prieniku laténskej kultúry (keltských skupín) do oblasti rozšírenia v tej dobe trvajúceho predpúchovského stupňa (Benediková/Kovář 2007, 155, 160; Sankot 2005).

Do doby laténskej je zaraďovaný aj žiarový hrob z Prievidze-Hradca, kde bolo zistené hradisko púchovskej kultúry (Bialeková/Pieta 1964, 451). Stav dokumentácie nálezových okolností nedovoľuje jednoznačné časové zaradenie nálezu a opiera sa predovšetkým o polohu hrobu na úrovni neskorolátenskej kultúrnej vrstvy. Z jeho výbavy je známy len bližšie neopísaný zlomok malého bronzového krúžku (Bialeková/Pieta 1964, 451). Do neskorej doby laténskej sú datované aj predmety – hrobová výbava z rozrušeného bojovníckeho hrobu z Púchova-Ihrišťa (Pieta 1974, 102, 103, obr. 14). Kultúrne zaradenie nálezu je rovnaké ako v prípade vyššie spomínaných predmetov z Cífera, a to do przeworskej alebo oksywskej kultúry (Pieta 2008, 53).

Viacero kostrových hrobov bolo už koncom 19. stor. objavených aj na eponymnej lokalite Púchov, poloha Skala/Skalka. Uvedené nálezy však spadajú až do rímskej fázy púchovskej kultúry, čo dokladá

²⁴ Autor sa danej problematike venuje obšírnejšie a uvádza k nej aj početnú literatúru.

²⁵ Podobné datovanie uvádza v súvislosti s týmto nálezom aj L. Benediková (2007, 71).

²⁶ Najbližší nález hrobového celku z doby laténskej je známy z 50 km južne ležiaceho Dolného Trhovišťa.

predovšetkým bronzová spona typu Almgren 67, ktorá tvorila súčasť výbavy jedného z hrobov (*Beninger* 1937). Podobne možno datovať aj nedávno (r. 2008) objavený kostrový dvojhrob v Bytči-Hrabovom (*Jakab* 2011; *Pieta* 2010, 316, 414, F40). Ďalšie dva ženské hroby púchovskej kultúry boli preskúmané v Mikušovciach (*Jakab, v tlači; Pieta* 2011). Spracovanie uvedených hrobov z Mikušoviec nebolo dosiaľ ukončené, preto nie je možné sa jednoznačne vyjadriť k otázke ich datovania,²⁷ ale pravdepodobne, ako v prípade Púchova a Bytče, aj tu možno hovoriť o období staršej doby rímskej.

Ľudské kostrové pozostatky z prostredia púchovskej kultúry sú doložené aj v sídliskovom prostredí, resp. z priestoru púchovských obetísk. Ostatky 10 ľudských jedincov boli objavené na obetisku zo záveru stupňa LTC1 v Liptovskej Mare II, poloha Havránok (*Pieta* 1996, 87; 2008, 295). Z ďalšieho púchovského obetiska v Prosnom boli zistené spálené kosti (časti lebiek, končatín) ďalších piatich ľudských jedincov (*Pieta* 2008, 292; *Pieta/Moravčík* 1980).

ZÁVER

Dosiaľ absentoval aktuálny súpis laténskych pohrebísk a hrobov objavených na území Slovenska. K dispozícii boli len čiastkové zoznamy z vybraných regiónov (napr. stredné Ponitrie, okres Komárno, severná časť Nitrianskej pahorkatiny a priľahlé svahy Považského Inovca a Tribeča, Pohronie a Poipлие, Košická kotlina), ktoré sú ojedinele doplnené aj o ďalšie údaje (počet hrobov, pohrebný rítus, datovanie a pod.). Z uvedeného dôvodu bolo cieľom tohto článku zmapovať v rôznej podobe publikované pohrebiská a hroby z doby laténskej z územia Slovenska. V tomto ohľade sa podarilo zozbierať 120 nálezísk s viac ako 1052 hrobmi publikovanými v rôznom rozsahu, od stručných informatívnych správ až po kompletne spracované pozostávajúce z opisu nálezových okolností, opisu (katalógu) nálezov, obrazovej dokumentácie, analýz (archeologickej, antropologickej, archeozoologickej, archeobotanickej a petrografickej) a ich vyhodnotenia. Z tohto dôvodu bola pozornosť upriamená aj na charakteristiku súčasného stavu bádania a hodnotenie rozsahu a úrovne spracovania a publikovania zistených pohrebísk a ojedinelých hrobov na základe vyššie uvedených kritérií.

V práci boli zhrnuté aj poznatky týkajúce sa chronologickej a geografickej charakteristiky laténskych pohrebísk, ako aj vývoja pohrebného rítu v dobe laténskej na území Slovenska, ktorým sa vo väčšej miere venoval už J. Bujna a J. Haruštiak. Snahou bolo v tomto smere poukázať aj na niektoré aspekty pohrebného rítu, ktorým nebola dosiaľ venovaná dostatočná pozornosť, ako napríklad problematika dokladov pochovávaní na území dnešnej Bratislavy a prienik keltského osídlenia do tejto oblasti v období horizontu plochých keltských pohrebísk. Ďalej doklady kostrového pochovávaní z pohrebiska v Ižkoviach, ktoré sú v rámci územia juhovýchodného Slovenska s dominanciou kremácie ojedinelé. Pozornosť bola upriamená aj na zvláštny prejav pohrebného rítu, a to umiestnenie dodatočných laténskych hrobov, predovšetkým zo stupňa LTC1, do starších mohýl z doby bronzovej a halštatskej. Práca sa dotýka aj dosiaľ úplne nevyriešenej problematiky absencie dokladov pochovávaní v období stupňa LTC2–D2 s výnimkou keltsko-dácko-przeworského mohýlníka v Zemplíne, nejednoznačne datovaného hrobu z Prievidze-Hradca a ojedinelých germánskych hrobov z Cífera a Púchova-Ihrišťa. V súvislosti s tým je zaujímavé, že prevažne v neskorolátenskom období sa stretávame s dokladmi nepietne uložených ľudských jedincov v sídliskovom prostredí.

LITERATÚRA A PRAMENE

Almássy 2010

K. Almássy: Some new data on the Scythian-Celtic relationship. In: E. Jerem/M. Schönfelder/G. Wieland (Hrsg.): Nord-Süd, Ort-West Kontakte während der Eisenzeit in Europa. Akten der Internationalen Tagungen der AG Eisenzeit in Hamburg und Sopron 2002. Budapest 2010, 9–25.

Ambros 1960

C. Ambros: Zvierací inventár laténskych hrobov v Bajči-Vlkanove. *Slov. Arch.* 8/2, 1960, 452–456.

Ambros 1975

C. Ambros: Zvieracie zvyšky z keltských hrobov v Palárikove. *Slov. Arch.* 23/2, 1975, 338–340.

Ambros 1977

C. Ambros: Zvieracie zvyšky z keltských hrobov v Hurbanove-Bohatej. *Slov. Arch.* 25, 1977, 77–80.

²⁷ Za poskytnuté informácie ďakujem PhDr. K. Pietovi, DrSc.

- Ambros 1978* C. Ambros: Prírastky a analýzy archeozoologického materiálu. AVANS 1977, 1978, 19–26.
- Ambros 1980* C. Ambros: Archeozoologické nálezy z Bučian, Chľaby a Záhradného. AVANS 1978, 1980, 21–26.
- Ambros 1984* C. Ambros: Katalog der Tierbeigaben aus den hallstattzeitlichen, latènezeitlichen und frühmittelalterlichen Gräbern in der Slowakei. In: Acta Inter. Arch. 3. Nitra 1984, 8–85.
- Ambros 1985* C. Ambros: Zvieracie prílohy v laténskych hroboch v Palárikove-Dolnom Keres-túre. Slov. Arch. 33, 1985, 153–164.
- Ambros 1989* C. Ambros: Tierbeigaben in der latènezeitlichen Gräbern von Dubník. Slov. Arch. 37/2, 1989, 371–376.
- Ambros 1995* C. Ambros: Tierbeigaben in der latènezeitlichen Gräbern von Malé Kosihy. In: *Bujna 1995b*, 211–220.
- Andel 1955* K. Andel: Výsledok archeologického prieskumu na zemplínsko-užskej nížine v rokoch 1953–1954. Vlast. Zbor. Košice 1, 1955, 144–171.
- Balaša 1960a* G. Balaša: Laténske žiarové hroby a slovanské sídlisko pri Šahách. Arch. Rozhledy 12, 1960, 795–799.
- Balaša 1960b* G. Balaša: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Bratislava 1960.
- Balaša 1963* G. Balaša: Mladohalštatské a keltské pohrebisko v Drni. Arch. Rozhledy 15, 1963, 687–692, 708.
- Barta/Benediková 1998* P. Barta/L. Benediková: Nový nález z doby laténskej zo Semerova. AVANS 1996, 1998, 25, 26, 179.
- Baxa 1980* P. Baxa: Výskumy a nálezy v historickom jadre Bratislavy. AVANS 1978, 1980, 39, 40.
- Baxa a kol. 1990* P. Baxa/L. Zachar/M. Thurzo/A. Šefčáková: Záchranný výskum na Vydrici v Bratislave. AVANS 1988, 1990, 38.
- Bazovský 2012* I. Bazovský: Kostrový hrob z prelomu staršej a mladšej doby železnej z Bernolá-kova. Zbor. SNM 106. Arch. 22, 2012, 79–85.
- Bazovský/Čambal 2012* I. Bazovský/R. Čambal: Rozmach keltského osídlenia. In: J. Šedivý/T. Štefano-vičová (Zost.): Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc – na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 162, 163.
- Bánesz/Pieta 1961* L. Bánesz/K. Pieta: Výskum v Cejkove I roku 1960. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 5–29.
- Bánesz/Pieta 2001* L. Bánesz/K. Pieta: Laténsky meč z hrobového nálezu v Cejkove. AVANS 2000, 2001, 30, 31.
- Benadik 1953* B. Benadik: Laténske pohrebište ve Velké Mani na Slovensku. Arch. Rozhledy 5, 1953, 157–167, 185–189.
- Benadik 1954* B. Benadik: Další rok výskumu na laténskom pohrebišti vo Veľkej Mani, okr. Vráble. Arch. Rozhledy 6, 1954, 319–338.
- Benadik 1955* B. Benadik: Laténske nálezy z Ponitria na Slovensku. Arch. Rozhledy 7, 1955, 772–776, 785, 788, 789.
- Benadik 1957* B. Benadik: Nové keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove na Slovensku. Arch. Rozhledy 9, 1957, 796, 797, 806–809.
- Benadik 1958* B. Benadik: Dve nové keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 10, 1958, 508, 520–525, 533, 534.
- Benadik 1960* B. Benadik: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove. Slov. Arch. 8/2, 1960, 393–451.
- Benadik 1961* B. Benadik: Grafitová keramika v laténskych hroboch na Slovensku. Slov. Arch. 9, 1961, 175–208.
- Benadik 1962* B. Benadik: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku. Slov. Arch. 10/2, 1962, 341–396.
- Benadik 1963* B. Benadik: Zur Frage von chronologischen Beziehungen der keltischen Gräber-felder in der Slowakei. Slov. Arch. 11/2, 1963, 339–390.
- Benadik 1964* B. Benadik: Mladohalštatské nálezy v dobe laténskej. Praha 1964.
- Benadik 1971* B. Benadik: Odras doby laténskej na Slovensku. Slov. Arch. 19, 1971, 465–498.
- Benadik 1975a* B. Benadik: Besonders angelegte Gräber auf keltischen Gräberfeldern der Slowa-kei und ihre gesellschaftliche Bedeutung. Ausgrabungen des Gräberfeldes in Palárikovo und sein Charakter. Alba Regia 14, 1975, 97–106.
- Benadik 1975b* B. Benadik: Keltské pohrebisko v Palárikove. AVANS 1974, 1975, 22–24.
- Benadik 1977* B. Benadik: Zur Datierung des jüngsten Horizontes der keltischen Flachgräber-felder im mittleren Donaugebiet. In: B. Chropovský (Ed.): Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittlere-n Donaugebiet. Bratislava 1977, 15–31.

- Benadik 1978* B. Benadik: Keltisches Gräberfeld in Maňa. Slov. Arch. 26/2, 1978, 383–422.
- Benadik 1981* B. Benadik: Bronzový lekythos z keltského hrobu v Hurbanove, okr. Komárno. Varia Arch. 2, 1981, 191, 192.
- Benadik 1983* B. Benadik: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Nitra 1983.
- Benadik 1984* B. Benadik: Keltské mince v hroboch na Slovensku. Slov. Num. 8, 1984, 97–104.
- Benadik/Vlček/Ambros 1957* B. Benadik/E. Vlček/C. Ambros: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.
- Benediková 2007* L. Benediková: Die hallstatt- und latènezeitlichen Siedlungen in der Nordslowakei. Slov. Num. 18, 2007, 69–110.
- Benediková/Kovár 2007* L. Benediková/B. Kovár: Einige Bemerkungen zu den Funden aus dem Burgwall Detva-Kalamárka. Vsl. Pravek 8, 2007, 143–160.
- Beninger 1937* E. Beninger: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenau – Leipzig 1937.
- Berger 1993* L. Berger: Säuglings- und Kinderbestattungen in römischen Siedlungen der Schweiz – ein Vorbericht. In: M. Struck (Hrsg.): Römerzeitliche Gräber zur Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte. Internationale Fachkonferenz vom 18.–20. Februar 1991 im Institut für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz. Mainz 1993, 319–328.
- Béřeš 1970* J. Béřeš: Záchranný výskum na keltskom pohrebisku v Chotíne. Štud. Zvesti AÚ SAV 18, 1970, 353–361.
- Béřeš/Tomášová 1991* J. Béřeš/B. Tomášová: Druhá etapa záchranného výskumu v Prešove. AVANS 1989, 1991, 28, 29.
- Bialeková 1985* D. Bialeková: Nové nálezy z Michala nad Žitavou. AVANS 1984, 1985, 55, 56, 271.
- Bialeková/Pieta 1964* D. Bialeková/K. Pieta: Zisťovací výskum v Hradci, okr. Prievidza. Slov. Arch. 12, 1964, 447–462.
- Brežňanová/Furman 2012* G. Brežňanová/M. Furman: Laténske nálezy v zbierkach Slovenského Banského múzea v Banskej Štiavnici. In: G. Brežinová/V. Varsík (Ed.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 59–82.
- Březinová 1999* G. Březinová: Sídliisko z doby laténskej v Nitre-Šindolke a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Ponitria. Slov. Arch. 47/2, 1999, 61–74.
- Březinová 2000* G. Březinová: Nitra – Šindolka, Siedlung aus der Laténzeit. Katalog. Arch. Slov. Monogr. 8. Bratislava – Nitra 2000.
- Březinová 2006* G. Březinová: Sídlišká a sídliskové nálezy z laténskej doby na juhozápadnom Slovenku. Štud. Zvesti AÚ SAV 40, 2006, 9–50.
- Březinová 2011* G. Březinová: The biritual cemetery in Šurany-Nitriansky Hrádok, Zámeček, district of Nové Zámky (Slovakia). In: S. Berecki (Ed.): Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Targu Mures 7–9 October 2011. Targu Mures 2011, 259–272.
- Březinová 2012* G. Březinová: Nitra, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (L–Z). Wien 2012, 1374–1375.
- Bučíková 1985* E. Bučíková: Keltské kostrové pohrebisko v Nechvalíne. Štud. Zvesti AÚ SAV 21, 1985, 137–186.
- Budaváry 1937* V. Budaváry: Nové nálezy doby laténskej na Slovensku. Sbor. MSS 31, 1937, 185–187.
- Budinský-Krička 1961* V. Budinský-Krička: Východoslovenská nížina v praveku. Arch. Rozhledy 13, 41–49.
- Budinský-Krička 1965* V. Budinský-Krička: Archeologické nálezy z Batizoviec. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 165–176.
- Budinský-Krička 1975* V. Budinský-Krička: Keltský žiarový hrob z Kráľovského Chlmca, okr. Trebišov. Arch. Rozhledy 27/4, 1975, 390–399, 474–478.
- Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990* V. Budinský-Krička/M. Lamiová-Schmiedlová: A late 1st century B. C.–2nd century A. D. cemetery at Zemplín. Slov. Arch. 38/2, 245–348.
- Bujna 1976* J. Bujna: Záchranný výskum kostrového pohrebiska z doby laténskej v Chotíne. AVANS 1975, 1976, 73–75.
- Bujna 1982* J. Bujna: Spiegelung der Sozialkultur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. Pam. Arch. 73, 1982, 312–431.

- Bujna 1984* J. Bujna: Druhá sezóna záchranného výskumu v Dubníku. AVANS 1983, 1984, 61, 62.
- Bujna 1985* J. Bujna: Závěrečná sezóna záchranného výskumu v Dubníku. AVANS 1984, 1985, 73, 74.
- Bujna 1986* J. Bujna: Záchranný výskum laténskeho pohrebiska v Malých Kosihách. AVANS 1985, 1986, 71, 72.
- Bujna 1989* J. Bujna: Das latènezeitliche Gräberfelder bei Dubník I. Slov. Arch. 37, 1989, 245–334.
- Bujna 1991a* J. Bujna: Das latènezeitliche Gräberfelder bei Dubník II. Slov. Arch. 39, 1991, 221–255.
- Bujna 1991b* J. Bujna: The Necropolis at Bučany. In: S. Moscati/O. H. Frey/V. Kruta/B. Rattery/M. Szabo (Eds.): The Celts. Milano 1991, 191.
- Bujna 1993* J. Bujna: Porušené laténske hroby z Lúčnice nad Žitavou. AVANS 1992, 1993, 29, 30, 144.
- Bujna 1994* J. Bujna: Mladšia doba železná-laténska na Slovensku. Stud. Hist. Nitriensia 2, 1994, 7–39.
- Bujna 1995a* J. Bujna: Les contacts entre l'Europe centrale et la Gaule septentrionale au IIIe siècle avant J.-C.: La sépulture no 31 de Malé Kosihy, Slovaquie du sud-ouest. In: J.-J. Charpy (Ed.): L'Europe celtique du Ve au IIIe siècle avant J.-C. Actes du deuxième symposium international d'Hautvillers 1992. Mémoires no 9 de la Société archéologique Champenoise. Sceaux 1995, 259–268.
- Bujna 1995b* J. Bujna: Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Nitra 1995.
- Bujna 1998* J. Bujna: Reich ausgestattete Brandgräber mit Holzeinbau auf dem Gräberfeld in Malé Kosihy. Reflexionen und Hypothesen über die Bestattungssitten der Kelten. Slov. Arch. 46, 1998, 289–308.
- Bujna 2003* J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska. Typovo-chronologické triedenie LTB- a C1- spôn. Slov. Arch. 51, 2003, 39–108.
- Bujna 2004* J. Bujna: K problematike birituality u Keltov. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 321–338.
- Bujna 2005* J. Bujna: Kruhový šperk z laténskych ženských hrobov na Slovensku. Nitra 2005.
- Bujna 2007* J. Bujna: Das reich ausgestattete Kriegersgrab aus dem keltischen Gräberfeld in Hurbanovo-Konkoľ (Bez. Komárno), südwestliche Slowakei. Pravěk (N. Ř.) 16/2006, 2007, 201–242.
- Bujna 2011* J. Bujna: Opasky ženského odevu z doby laténskej. Nitra 2011.
- Bujna 2012a* J. Bujna: Bajč, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (A–K). Wien 2012, 107–109.
- Bujna 2012b* J. Bujna: Bučany, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (A–K). Wien 2012, 273.
- Bujna 2012c* J. Bujna: Drňa, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (A–K). Wien 2012, 446, 447.
- Bujna 2012d* J. Bujna: Dubník, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (A–K). Wien 2012, 454, 455.
- Bujna 2012e* J. Bujna: Holiare, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (A–K). Wien 2012, 778.
- Bujna 2012f* J. Bujna: Hurbanovo, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (A–K). Wien 2012, 814, 815.
- Bujna 2012g* J. Bujna: Chotín, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (A–K). Wien 2012, 342, 343.
- Bujna 2012h* J. Bujna: Ižkovce, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (A–K). Wien 2012, 843.
- Bujna 2012i* J. Bujna: Kuraľany, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (A–K). Wien 2012, 987, 988.
- Bujna 2012j* J. Bujna: Malé Kosihy, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (L–Z). Wien 2012, 1225, 1226.
- Bujna 2012k* J. Bujna: Maňa, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (L–Z). Wien 2012, 1228–1230.
- Bujna 2012l* J. Bujna: Palárikovo, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (L–Z). Wien 2012, 1439–1441.
- Bujna 2012m* J. Bujna: Pohreby ženskej elity zo stupňa LTB1. In: G. Březinová/V. Varsík (Ed.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 95–108.
- Bujna 2012n* J. Bujna: Stupava, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (L–Z). Wien 2012, 1795.

- Bujna* 2012o J. Bujna: Trnovec nad Váhom, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (L–Z). Wien 2012, 1874, 1875.
- Bujna/Hanuliak* 1987 J. Bujna/M. Hanuliak: Ukončenie záchranného výskumu v Malých Kosihách. AVANS 1986, 1987, 36–38.
- Bujna/Cheben/Rejholcová* 1982 J. Bujna/I. Cheben/M. Rejholcová: Laténske a belobrdské pohrebisko v Dubníku. AVANS 1981, 1982, 57–59.
- Bujna/Kaminská* 2003 J. Bujna/L. Kaminská: Další laténsky hrob z Cejkova. AVANS 2002, 2003, 27–29, 167, 168.
- Bujna/Kováčová* 1988 J. Bujna/A. Kováčová: Laténsky hrob z Nitry. AVANS 1987, 1988, 38, 39, 150, 151.
- Bujna/Rejholcová* 1983 J. Bujna/M. Rejholcová: Prvá sezóna záchranného výskumu v Dubníku. AVANS 1982, 1983, 66, 67.
- Bujna/Romsauer* 1980 J. Bujna/P. Romsauer: Výskum v Bučanoch v roku 1979. AVANS 1979, 1980, 56–59.
- Bujna/Romsauer* 1981 J. Bujna/P. Romsauer: Tretia sezóna výskumu v Bučanoch. AVANS 1980, 1981, 55, 56.
- Bujna/Romsauer* 1982 J. Bujna/P. Romsauer: Záverečná výskumná sezóna v Bučanoch. AVANS 1981, 1982, 59–64.
- Bujna/Romsauer* 1983 J. Bujna/P. Romsauer: Späthallstatt- und frühlatènezeitliches Gräberfeld in Bučany. Slov. Arch. 31/2, 1983, 273–322.
- Čambal* 2011 R. Čambal: Keltské nálezy zo Stupavy. In: Stupava, História, pamiatky, osobnosti, príroda 7/2010–2011. Stupava 2011, 3–7.
- Čambal* 2012 R. Čambal: Frühlatènezeitliche Gräberfeld von Stupava. Ausgrabungen in Jahre 1929. Zborník SNM 106. Arch. 22, 2012, 87–119.
- Čaplovič* 1954a P. Čaplovič: Laténske pohrebište Hurbanovo-Abadomb. Arch. Rozhledy 6, 1954, 596–599, 617.
- Čaplovič* 1954b P. Čaplovič: Laténske pohrebište Hurbanovo-Bacherov Majer. Arch. Rozhledy 6, 591–595, 614–616.
- Čaplovič* 1987 P. Čaplovič: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin 1987.
- Čižmářová* 2004 J. Čižmářová: Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004.
- Čižmářová* 2005 J. Čižmářová: Keltské pohrebište v Brně-Maloměřicích. Pravěk – Suppl. 14. Brno 2005.
- Čižmářová* 2009 J. Čižmářová: Keltská pohrebiště z Holubic a Křenovic. Pravěk – Suppl. 19. Brno 2009.
- Čurný a kol.* 2006 M. Čurný/J. Jakab/B. Kovár/K. Marková/M. Samuel: Terčíky z ľudských lebiek z územia Slovenska (doba železná). Štud. Zvesti AÚ SAV 39, 2006, 145–157.
- Dacík* 1983 T. Dacík: Anthropologische Analyse der Skelette an dem keltischen Gräberfeld in Maňa. In: *Benadik* 1983, 149–165.
- Dedet/Duday/Tillier* 1991 B. Dedet/H. Duday/A.-M. Tillier: Inhumations de fœtus, nouveau-nés et nourrissons dans les habitats protohistoriques du Languedoc: l'exemple de Gailhan (Gard). Gallia 48, 1991, 59–108.
- Dietrich/Dietrich* 2006 L. Dietrich/O. Dietrich: Locuirea celtică din Transilvania, Banat și Crișana. Stadiul actual al cercetărilor. Stud. Și Cerc. Istor. Veche 57/1, 2006, 9–56.
- Dušek* 1960 M. Dušek: Keltské pohrebisko vo Svätom Petri. Slov. Arch. 8/2, 1960, 457–469.
- Dušek* 1961 M. Dušek: K otázkam pravekého vývoja juhozápadného Slovenska. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 59–82.
- Eisner* 1922 J. Eisner: Laténske památky na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Obzor Praehist. 1, 1922, 24–34.
- Eisner* 1926–1927 J. Eisner: Nové nálezy na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi (r. 1925). Obzor Praehist. 5/6, 1926–1927, 60–68.
- Eisner* 1927 J. Eisner: Laténske hroby v Hronském Damašdě (okr. Želiezovce) na Slovensku. Bratislava. Čas. USŠ I, 1927, 341–350.
- Eisner* 1928 J. Eisner: Prehistorický výzkum na Slovensku a v podkarpatskej Rusi r. 1927. Sbor. MSS 22, 1928, 26–40.
- Eisner* 1930 J. Eisner: Raně laténské památky na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Čas. Spol. Přátel Starožitností 38, 1930, 1–8.
- Eisner* 1933 J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Filip* 1956 J. Filip: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.
- Furmánek* 1975 V. Furmánek: Další nálezy na halštatském a laténskem pohřebišti v Drni. AVANS 1974, 1975, 48, 49.
- Furmánek* 1977 V. Furmánek: Laténský žárový hrob z Ratky. AVANS 1976, 1977, 104, 105, 337.
- Furmánek/Marková* 1992 V. Furmánek/K. Marková: Pokračovanie výskumu pravekého osídlenia vo Včelinciach. AVANS 1991, 1992, 34–36, 143.

- Furmánek/Marková* 1994 V. Furmánek/K. Marková: Revízný výskum mohyly z doby železnej vo Včelinciach. *Slov. Arch.* 42/2, 1994, 369–397.
- Furmánek/Pieta* 1985 V. Furmánek/K. Pieta: Počiatky odievania na Slovensku. Bratislava 1985.
- Furmánek/Sankot* 1985 V. Furmánek/P. Sankot: Nové laténske nálezy na strednom Slovensku. *Slov. Arch.* 33/2, 1985, 273–310.
- Gašaj/Mačalová* 1987 D. Gašaj/H. Mačalová: Keltské žiarové hroby z Valalikov-Košťan. *Hist. Carpatica* 18, 1987, 247–261.
- Gomolčák* 1988 P. Gomolčák: Anthropologische Charakteristik des Skelettmaterials vom keltischen Objekt 3b/85 aus der Strasse Nálepková ulica 19–21 in Bratislava. *Zborník SNM* 82. *Hist.* 28, 1988, 73–91.
- Hanuliak* 1977 M. Hanuliak: Laténsky kostrový hrob z Branča. *AVANS* 1976, 1977, 115, 116, 338, 339.
- Haruštiak* 2009 J. Haruštiak: Vývoj pohrebného rítu na keltských pohrebiskách z územia Slovenska. *Slov. Arch.* 57/1, 2009, 117–168.
- Hellebrandt* 1999 M. Hellebrandt: Celtic Finds from Northern Hungary. *Corpus of Celtic Finds in Hungary III*. Budapest 1999.
- Hill* 1996 J. D. Hill: Hill-forts and the Iron Age of Wessex. In: T. C. Champion/J. R. Collis (Hrsg.): *The Iron Age in Britain and Ireland: Recent Trends*. Sheffield 1996, 95–116.
- Hreha/Miroššayová* 2007 R. Hreha/E. Miroššayová: Výsledky záchranného výskumu v Košiciach-Krásnej. *AVANS* 2005, 2007, 90, 91.
- Hunyady* 1942–1944 I. Hunyady: Kelták a Kárpátmedencében. *Die Kelten in Karpatenbecken*. Budapest 1942–1944.
- Hunyady* 1957 I. Hunyady: Kelták a Kárpátmedencében. *Leletanyag. Rég. Füzetek* 2. Budapest 1957.
- Chropovský* 1954 B. Chropovský: Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v dobe laténskej. *Arch. Rozhledy* 6, 1954, 316–319, 322.
- Chropovský* 1955 B. Chropovský: Pozdnolátenske pohřebiště v Nebojsi. *Arch. Rozhledy* 7/6, 1955, 776–781.
- Chropovský* 1958 B. Chropovský: Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta. *Slov. Arch.* 6, 1958, 120–130.
- Illášová* 1995 L. Illášová: Analyse der Steinartefakte aus dem latènezeitlichen Gräberfeld in Malé Kosihy. In: *Bujna* 1995, 229, 230.
- Jakab* 1977 J. Jakab: Charakteristika antropologického materiálu z birituálneho laténskeho pohrebiska v Hurbanove-Bohatej. *Slov. Arch.* 25, 1977, 69–76.
- Jakab* 1990 J. Jakab: Antropologické zhodnotenie dvoch kostier zo sídliskovej jamy v Prešove. *AVANS* 1989, 1990, 46, 47.
- Jakab* 1995 J. Jakab: Anthropologische Grundanalyse des birituellen latènezeitlichen Gräberfeldes in Malé Kosihy. In: *Bujna* 1995, 183–210.
- Jakab* 2011 J. Jakab: Kostry zo ženského dvojhrobu púchovskej kultúry v Bytči. *AVANS* 2008, 2011, 116–118, 317–319.
- Jakab, v tlači* J. Jakab: Kostry dvoch mladých žien z hrobov púchovskej kultúry v Mikušovciach, *AVANS* 2009, v tlači.
- Jakab/Vondráková* 1989 J. Jakab/M. Vondráková: Ergebnisse der anthropologischen Analyse des latènezeitlichen Gräberfeldes in Dubník. *Slov. Arch.* 37, 1989, 355–370.
- Jelínek/Kovár/Benuš* 2010 P. Jelínek/B. Kovár/R. Benuš: Sídliskové nálezy ľudských kostier z lokality Vydrice (Bratislava, Slovensko). In: R. Tichý (Eds.): *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích*. *Arch. Stud. UHK* 2. Hradec Králové 2010, 25–31.
- Kaminská a kol.* 2002 L. Kaminská/D. Hudler/M. Novák/S. Tomášková: Archeologický výskum Tokajského vrchu v Cejkove roku 2001. *AVANS* 2001, 2002, 77, 78.
- Karl* 2008 R. Karl: Hausfrieden. Die Siedlung als magisch-religiös geschützter Raum. *Kelt. Forsch.* 3, 2008, 103–142.
- Kolník/Paulík* 1959 T. Kolník/J. Paulík: Čachtice v praveku (súpis archeologickej zbierky v Čachticiach). *Štud. Zvesti AU SAV* 3, 1959, 87–114.
- Kovár* 2007 B. Kovár: Nepublikované laténske hrobové nálezy z Pohronia. *Zborník SNM* 101. *Arch.* 17, 2007, 87–96.
- Kraskovská* 1947 L. Kraskovská: Slovensko v prvej dobe železnej. In: *Slovenské dejiny I*. Bratislava 1947.
- Kraskovská* 1950 L. Kraskovská: Laténske hroby z Komjatíc na Slovensku. *Arch. Rozhledy* 2, 1950, 184–186.
- Kraskovská* 1957 L. Kraskovská: Laténske pohrebisko v Komjaticiach. *Slov. Arch.* 5/2, 1957, 347–351.

- Lamiová-Schmiedlová/Bánesz* 1962 M. Lamiová-Schmiedlová/L. Bánesz: K topografii pravekých nálezísk pri Kechneci a Seni na dolnom Hornáde. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 219–236.
- Lázniková-Hunková* 1995 E. Lázniková-Hunková: Paläobotanische Bestimmung von Holzkohlenstückchen und Resten organischen Stoffes in den latènezeitlichen Gräbern von Malé Kosihy. In: *Bujna* 1995, 221–227.
- Lesák/Musilová/Hoššo* 1996 B. Lesák/M. Musilová/J. Hoššo: Výskumy v štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava. AVANS 1994, 1996, 121–124.
- Lesák/Musilová/Resutík* 1998 B. Lesák/M. Musilová/B. Resutík: Archeologické výskumy v štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava. AVANS 1996, 1998, 106–110.
- Liszka* 1983 J. Liszka: Archeologické prieskumy a záchranné výskumy v okrese Nové Zámky. AVANS 1982, 1983, 159–161, 360, 361.
- Lorenz* 1978 H. Lorenz: Totenbrauchtum und Tracht. Untersuchungen zur regionalen Gliederung in der frühen Latènezeit. Ber. RGK 59, 1978, 3–382.
- Maruniaková* 1990 M. Maruniaková: Záchranné výskumy v historickom jadre Bratislavy. AVANS 1988, 1990, 110–112.
- Maruniaková* 1991 M. Maruniaková: Záchranné výskumy archeologického oddelenia MSPSOP v historickom jadre Bratislavy. AVANS 1989, 1991, 65.
- Márton* 1911 L. Márton: Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei. Budapest, 1910. Arch. Ért. 31, 1911, 64–74.
- Márton* 1933 L. Márton: A korai la Tène-kultúra Magyarországon – Die Frühlatènezeit in Ungarn. Budapest 1933.
- Mihalik* 1903 J. Mihalik: A kassai Múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma. Kassa 1903.
- Miroššayová* 2004 E. Miroššayová: Doba halštatská a doba laténska. In: L. Gačková (Ed.): Archeologické dedičstvo Zemplína. Pravek až včasný stredovek. Michalovce 2004, 67–80.
- Miroššayová* 2012 E. Miroššayová: Keltské žiarové hroby z Košíc-Krásnej. In: G. Březinová/V. Varsík (Ed.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 349–361.
- Musilová/Lesák* 1996 M. Musilová/B. Lesák: Neskoroláténske osídlenie na Hlavnom námestí č. 7 (Kutscherafeldov palác) v Bratislave. Zborník SNM 90, Arch. 6, 1996, 87–105.
- Neugebauer/Jerem/Kaus* 1994 J.-W. Neugebauer/E. Jerem/K. Kaus: Früh- und Mittellatènezeit. In: J.-W. Neugebauer (Hrsg.): Kelten im osten Österreichs. St. Pölten 1994, 9–117.
- Nevizanský* 1980 G. Nevizanský: Nálezy z doby laténskej a rímskej v Ipeľskom Sokolci. AVANS 1979, 1980, 148, 149, 311.
- Němejcová-Pavúková* 1977 V. Němejcová-Pavúková: Keltské pohrebisko vo Svodíne. AVANS 1976, 1977, 189, 394.
- Novák* 1987 P. Novák: Laténský nález z obce Dolné Trhovište. AVANS 1986, 1987, 77, 135.
- Novotná* 2001 M. Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. Prähist. Bronz. XIV/XI. Stuttgart 2001.
- Novotný* 1955 B. Novotný: Nové laténské nálezy na Dolním Pohroní. Arch. Rozhledy 39, 1955, 781–794.
- Opralová* 1985 J. Opralová: Nálezy textilu z archeologických výskumov. AVANS 1984, 1985, 177–180.
- Ožďáni* 1976a O. Ožďani: Laténske hroby v Hornej Kráľovej. AVANS 1975, 1976, 170, 171, 312.
- Ožďáni* 1976b O. Ožďani: Nové praveké a včasnodedinné nálezy v Leviciach. AVANS 1975, 1976, 172, 173.
- Ožďáni* 1992 O. Ožďani: Dva keltské hroby z Hornej-Kráľovej. Arch. Rozhledy 44, 1992, 387–392.
- Pažinová* 2006 N. Pažinová: Forschungsstand der latènezeitlichen Besiedlung der Komarnoer Mikroregion in dem südlichen Teil der Donauebene. Stud. Hist. Nitriensia 13, 2006, 93–115.
- Pasternak* 1928 J. Pasternak: Ruské Karpaty v archeológii. Praha 1928.
- Paulík/Zachar* 1975 J. Paulík/L. Zachar: Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove. Slov. Arch. 23, 1975, 283–332.
- Pavúk* 1964 J. Pavúk: Osídlenie z doby laténskej a rímskej v Bánove na Slovensku. Arch. Rozhledy 16, 1964, 323–336, 349–351.
- Pátor* 1954 J. Pátor: Laténsky žiarový hrob v Košiciach. Arch. Rozhledy 6, 1954, 332, 334, 335, 338–341.
- Pátor* 1959 J. Pátor: Keltský žiarový hrob v Košťanoch, okres Košice. Arch. Rozhledy 11, 1959, 526–528, 545.
- Pátor* 1978 J. Pátor: Čaňa a Valaliky – pohrebiská zo staršej doby bronzovej. Košice 1978.
- Pieta* 1974 K. Pieta: Sídliisko z doby rímskej v Beluši. Slov. Arch. 22/1, 1974, 89–106.
- Pieta* 1977 K. Pieta: Zu Besiedlungsproblemen in der Slowakei an der Wende der Zeitrechnung. In: B. Chropovský (Ed.): Symposium Ausklang der Latènezivilisation und

- Anfänge der germanischen Besiedlung in mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, 283–296.
- Pieta* 1981 K. Pieta: The La Tène period: Archaeological Research in Slovakia. Xth International congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences. Mexico, 19.–24. October 1981. Nitra 1981, 97–112.
- Pieta* 1992 K. Pieta: Keltische Textilreste mit Stickerei aus Nové Zámky, Südslowakei. *Fin-des Tand* 5, 1992, 52–65.
- Pieta* 1993 K. Pieta: Stredolaténske zvieracie žiarové hroby alebo doklady kultových praktík z Nitry? *Slov. Arch.* 41, 1993, 41–58.
- Pieta* 1996 K. Pieta: Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Bratislava 1996.
- Pieta* 2000 K. Pieta: Die Siedlung Liptovská Mara II und die Anfänge der Einflüsse der Latène-Kultur im Westkarpatenraum. *Slov. Arch.* 68/2, 2000, 315–346.
- Pieta* 2008 K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008.
- Pieta* 2010 K. Pieta: Die keltische Besiedlung der Slowakei. Jüngere Latènezeit. Nitra 2010.
- Pieta* 2011 K. Pieta: Nový hrob púchovskej kultúry z Mikušoviec. 12. mezinárodná konferencia. Doba laténska v Čechách, na Moravě a na Slovensku. Keltové 2011. Slapy, 24. 5. 2011. Prednáška.
- Pieta/Jakubčinová/Šebesta* 2011 K. Pieta/M. Jakubčinová/B. Šebesta: Výskum včasno-laténskeho sídliska v Horných Orešanoch. *AVANS* 2008, 2011, 211–214.
- Pieta/Moravčík* 1980 K. Pieta/J. Moravčík: Spätlatènezeitlicher Brandopferplatz in Prosné. *Slov. Arch.* 28, 1980, 245–283.
- Pieta/Zachar* 1993 K. Pieta/L. Zachar: Mladšia doba železná (laténska). In: T. Štefanovičová (Zost.): Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 143–209.
- Pichlerová* 1977 M. Pichlerová: Hrob z doby laténskej v Bratislave-Rusovciach. *AVANS* 1976, 1977, 234, 413.
- Pichlerová* 1980 M. Pichlerová: Praveké osídlenie Bratislavy-Rusoviec. *Zbor. SNM* 74. Hist. 20, 1980, 5–37.
- Plachá/Hlavicová* 1980a V. Plachá/J. Hlavicová: Výsledky archeologického výskumu na hrade Devín. *AVANS* 1978, 1980, 223–225, 366–369.
- Plachá/Hlavicová* 1980b V. Plachá/J. Hlavicová: Výsledky výskumu na hrade Devín. *AVANS* 1979, 1980, 176–178, 317–320.
- Rajtár/Ratimorská* 1990 J. Rajtár/P. Ratimorská: Záchranný výskum v Hurbanove-Konkoli. *AVANS* 1988, 1990, 143.
- Ramsl* 2010 P. C. Ramsl: Die Rolle von Kinderbestattungen in der latènezeitlichen Gräberfeldern Ostösterreichs (ein Ansatz). *Mitt. Anthr. Ges. Wien* 140, 2010, 85–99.
- Ratimorská* 1975 P. Ratimorská: Das keltische Gräberfeld in Chotín (Südslowakei). *Alba Regia* 14, 1975, 85–96.
- Ratimorská* 1981 P. Ratimorská: Keltské pohrebisko v Chotíne I. *Záp. Slovensko* 8, 1981, 15–88.
- Rejholcová* 1977 M. Rejholcová: Ďalšie keltské pohrebisko v Hurbanove-Bohatej. *Slov. Arch.* 25, 1977, 47–67.
- Repka* 2013 D. Repka: Odrasť historických udalostí staršej doby laténskej v hrobovej výbave na keltských pohrebiskách v Karpatskej kotline. Dizertačná práca (Filozofická fakulta UKF v Nitre). Nitra 2013. Nepublikované.
- Resutík* 2007 B. Resutík: Východné Suburbium bratislavského oppida – archeologický výskum na Hlavnom námestí 8. *Zbor. SNM* 101. Arch. 17, 2007, 97–120.
- Romsauer* 1980 P. Romsauer: Prvá výskumná sezóna v Bučanoch. *AVANS* 1978, 1980, 238–240.
- Rustoiu* 2008 A. Rustoiu: Războinici și societate în aria celtică Transilvăneană. Studii pe marginea marmântului cu coif de la Ciumești. Warriors and Society in celtic Transylvania. Studies on the grave with helmet from Ciumești. Cluj-Napoca 2008.
- Salač* 2008 V. Salač: Kulturní skupiny na okraji laténské kultury. In: N. Venclová (Ed.): Doba laténska. *Arch. Prav. Čech* 7. Praha 2008, 129–138.
- Samuel* 2007 M. Samuel: Nová polykultúrna lokalita v Leviciach. *AVANS* 2005, 2007, 173, 174.
- Sankot* 2005 P. Sankot: Finds of La Tène weapons from Detva, central Slovakia. In: H. Dobrzańska/V. Megaw/P. Poleska (Eds.): Celts on Margin. Studies in European Cultural Interaction 7th Century BC–1st Century AD. Dedicated to Zenon Woźniak. Kraków 2005, 135–144.
- Schreiber* 2011 P. Schreiber: R4 Košice-Milhoš: Sídliskové a hrobové nálezy z lokalít L1 Perín (Jankovo), L4 Seňa (Repiská 1 a 2) a L5 Sokoľany (Kradina). *Inf. SAS* 22/2, 2011, 13.
- Soják a kol.* 2004 M. Soják/B. Malovcová/Z. Kollárová/Z. Krišková: Batizovce v zrkadle dejín 1264–2004. Batizovce 2004.

- Stloukal 1990* M. Stloukal: Problems of anthropological determination of cremation burials from Zemplín. *Slov. Arch.* 38/2, 1990, 345–348.
- Szörke/Nemeskéri 1954* B. Szörke/J. Nemeskéri: Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch. *Slov. Arch.* 2, 1954, 105–135.
- Šefčáková 1995* A. Šefčáková: Neskorolátske detské kostry z Bratislavy. *Zbor. SNM. Prír. Vedy* 41, 1995, 59–75.
- Šefčáková 2012a* A. Šefčáková: Antropologická analýza kostrového nález z prelomu staršej a mladšej doby železnej z Bernolákova-poloha Šakoň. *Zbor. SNM* 106. *Arch.* 22, 85.
- Šefčáková 2012b* A. Šefčáková: Stopy dávných ľudských osudov. Antropologické nálezy z oblasti Bratislavy do 12. storočia. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (Zost.): *Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc – na križovatke kultúr.* Bratislava 2012, 489–507.
- Šiška 1962* S. Šiška: Nové nálezy na východnom Slovensku. *Arch. Rozhledy* 14, 1962, 765–775, 802.
- Teržan 1977* B. Teržan: Certoška fibula. *Arh. Vestnik* 27/1976, 1977, 317–536.
- Thurzo 1975* M. Thurzo: Antropologický rozbor kostrových pozostatkov z keltských hrobov v Palárikove. *Slov. Arch.* 23/2, 1975, 333–337.
- Točík 1951* A. Točík: Nové keltské nálezy zo Slovenska. *Arch. Rozhledy* 3, 1951, 151, 152, 156–158, 169–171.
- Točík 1959* A. Točík: Nové laténske a slovanské hroby vo sv. Michale nad Žitavou. *Štud. Zvesti AU SAV* 3, 1959, 180.
- Točík 1963* A. Točík: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše z Prši. *Slov. Arch.* 11, 1963, 121–198.
- Točík 1971* A. Točík: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jh. in der Südwestslowakei. *Slov. Arch.* 19, 1971, 135–276.
- Točík 1978* A. Točík: Prieskum archeologických lokalít na južnom Slovensku. *AVANS* 1977, 1978, 233–237.
- Točík 1981* A. Točík: Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce. *Kultur. Band I – Text, Heft 1.* Nitra 1981.
- Točík/Dreňko 1950* A. Točík/J. Dreňko: Výskum v Prši. *Arch. Rozhledy* 2, 1950, 159–174.
- Trugly 1987* A. Trugly: Prieskum v okrese Komárno. *AVANS* 1986, 1987, 105, 106.
- Vangľová 2008* T. Vangľová: Osídlenie severnej časti Nitrianskej pahorkatiny a prilahlých svahov Považského Inovca a Tribeča v dobe železnej. *Štud. Zvesti AU SAV* 44, 2008, 203–217.
- Vizdal 1976* J. Vizdal: Záchraný výskum keltského pohrebiska v Ižkovciach. *Slov. Arch.* 24/1, 1976, 151–190.
- Vizdal 1982* J. Vizdal: Ďalšie hroby na keltskom pohrebisku. *Arch. Rozhledy* 34, 1982, 488–491, 581–582.
- Vrtel 2012* A. Vrtel: Bratislavské oppidum v Bratislave. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (Zost.): *Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc – na križovatke kultúr.* Bratislava 2012, 164–180.
- Waldhauser 1999* J. Waldhauser: Aktivita Keltů na pohřebištích a sídlištích doby bronzové v Pojižeří. *Arch. Střední Čechy* 3/1, 1999, 163, 164.
- Waldhauser 2001* J. Waldhauser: *Encyklopedie Keltů v Čechách.* Praha 2001.
- Zachar 1974* L. Zachar: Datovanie pošiev keltských mečov z Drne a Košíc. *Zbor. SNM* 68. *Hist.* 14, 1974, 55–80.
- Zachar 1982* L. Zachar: Príspevok k problematike bratislavského oppida. *Zbor. SNM* 76. *Hist.* 22, 1982, 31–49.
- Zachar 1987* L. Zachar: *Keltské umenie na Slovensku.* Bratislava 1987.
- Zachar/Rexa 1988* L. Zachar/D. Rexa: Beitrag zur Problematik der spätlätenezeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums. *Zbor. SNM* 82. *Hist.* 28, 1988, 27–72.
- Zirra 1998* V. V. Zirra: Die relative Chronologie des Gräberfeldes von Pişcolt (Kr. Satu Mare, Rumänien). In: F. Müller (Hrsg.): *Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Funde, Befunde und Methoden im Vergleich. Akten Internationales Kolloquium „Das keltische Gräberfeld von Münsingen-Rain 1906–1996“.* Münsingen/Bern 9.–12. Oktober 1996. *Schriften des Bernischen Historischen Museums* 2. Bern 1998, 145–160.

Gräberfelder aus der Latènezeit in der Slowakei

Stand der Forschung

Dominik Repka

ZUSAMMENFASSUNG

Auch trotz der Tatsache, dass dem Bestattungsritus der Latènezeit ständig große Aufmerksamkeit in der Slowakei gewidmet wurde, es fehlt ein aktuelles Verzeichnis der latènezeitlichen Gräberfelder und Gräber die auf dem Gebiet der Slowakei entdeckt wurden. Aus diesem Grund ist der Artikel vor allem auf die Kartierung der veröffentlichten Fundstellen des angeführten Charakters orientiert. Außerdem ist die Aufmerksamkeit auch auf die Charakteristik des Standes der Bearbeitung und der Veröffentlichung der festgestellten Gräberfelder und Gräber anhand der gewählten Kriterien, wie es Beschreibung der Fundumstände, des Grabinventars, die Anwesenheit und Form der publizierten Bilddokumentation, d. h. Plan des Gräberfeldes, photographische oder zeichnerische Darstellung der Gräber und ihrer Ausstattung, gerichtet. Die Wertung beachtet die Fundumstände, das Bestattungsritus und das Grabinventar aus dem Gesichtspunkt der Archäologie wie auch der naturwissenschaftlichen Analysen (anthropologische, archäozoologische, archäobotanische und petrographische) inkludiert.

Die Geschichte der Forschung

Die ersten eindeutigen Funde der latènezeitlichen Gräber aus dem Gebiet der heutigen Slowakei stammen aus dem Anfang des 20. Jahrhunderts. Es handelte sich um Grabfunde aus Seňa (1900), Kechnec (vor 1903), Ipeľský Sokolec (um 1920), Hronovce-Domaša (1925), Komárno-Veľký Harčáš (vor 1928) oder Stupava (1929). Seit den 20er Jahren des 20. Jahrhunderts erscheinen auch erste Arbeiten eines analytischen und Gesamtcharakters, orientiert auf die Besiedlung der Slowakei in der Latènezeit, d. h. auch auf die Grabfunde (*Eisner 1922; 1930; 1933, 167–195; Filip 1956; Hunyady 1942–1944; 1957; Kraskovská 1947*). Um die Forschung auf diesem Gebiet hat sich jedoch seit den 50er Jahren des 20. Jahrhunderts am meisten B. Benadik verdient gemacht, der im Jahr 1962 das letzte bekannte Verzeichnis der latènezeitlichen Gräberfelder aus dem Gebiet der ganzen Slowakei veröffentlichte, doch in der Mehrzahl der Fälle ohne ergänzende Informationen (z. B. Zahl der Gräber, Bestattungsritus, Datierung usw.) und Hinweise auf veröffentlichte Quelle oder nicht publizierte Ausgrabungsberichte. Neuere Verzeichnisse der latènezeitlichen Gräberfelder und Einzelgräber sind in der Gegenwart nur aus kleineren Gebieten – Regionen, wie es zum Beispiel das mittlere Ponitrie (Nitrala; *Březinová 1999*), Bezirk Komárno (*Pažinová 2006*), nördlicher Teil von Nitrianska pahorkatina (Nitra-Hügelland) und anliegende Abhänge von Považský Inovec und Tribeč (*Vangľová 2008*), Pohronie (Grantal) und Poiplie (Eipeltal; *Kováč 2007*) oder Košická kotlina (Košice-Becken; *Mirošayová 2012*), bekannt. Nach B. Benadik ist es vor allem J. Bujna, der die wissenschaftliche Forschung, zusammenhängende mit der Bestattung und dem Bestattungsritus in der Latènezeit auf dem Gebiet der Slowakei, fortsetzt. Um die neueste Auswertung der Entwicklung des Bestattungsritus auf den keltischen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Slowakei machte sich auch J. Haruštiak (2009) verdient. Neuerlich präsentierte er die Grundcharakteristik des Bestattungsritus in der Latènezeit auf dem Gebiet der heutigen Slowakei, in seiner Analyse hat er jedoch nur einen ausgewählten Teil der latènezeitlichen Gräberfelder eingeschlossen.

Der gegenwärtige Stand

Aus dem Gebiet der Slowakei sind in der Gegenwart 120 Gräberfelder und Einzelgräber, datiert in die Latènezeit (Tab. 1), veröffentlicht. Von dieser Zahl sind in 12 Fällen Gräber, die man vermutet – nur anhand von Gegenständen, die man durch ihr Charakter, z. B. größere Zahl von Kleiderbestandteilen, Schmuck oder Komplexheit des Erhaltens vor allem bei den Tongefäßen, mit der Grabausstattung verbinden kann. Es gibt auch Unterschiede, die mit den Regionen der Slowakei zusammenhängen (Abb. 2). Die meisten, sogar 90, bisher festgestellten und veröffentlichten Gräberfelder und Einzelgräber stammen aus dem Gebiet der südwestlichen Slowakei (vor allem unteres Nitra-, Žitava- und Grantal, weniger unteres Eipeltal, Gebiet von Komárno, Bratislava und Umgebung, unteres Waagtal, Žitný ostrov – Schüttinsel, Záhorie und mittleres Waagtal), was bis 75% von der gesamten Zahl der Lokalitäten (Abb. 3) darstellt. Auf dem Gebiet der Mittelslowakei sind die Gräberfelder und Einzelgräber vor allem aus dem südlichen Teil (10%) bekannt, d. h. der Regionen Gemer und oberen Eipeltal und vereinzelt vom nördlichen Teil von oberem Nitra- und Waagtal. Die Ostslowakei (15%) ist mit unterem Zemplín, (Košice-Becken und einem einzigen Einzelfund wahrscheinlich eines Grabcharakters aus dem Gebiet von Spiš (Zips) vertreten.

Vom Gesichtspunkt der Größe der festgestellten latènezeitlichen Gräberfelder sind aus dem Gebiet der Slowakei vor allem Einzelgräber (31 Lokalitäten – 25,8%) und kleine Gräberfelder bis 10 Gräber (30 Lokalitäten – 25%) bekannt. In kleinerem Maß sind mittelgroße Gräberfelder mit 21 bis 50 Gräbern (17 Lokalitäten – 14,2%) vertreten. Große Gräberfelder mit 51 bis 100 Gräbern wurden nur in drei Fällen (2,5%) untersucht, und das Bajč-Vlkanovo (68 Gräber), Levice (fast 80 Gräber) und Palárikovo I (94, 95 Gräber). Mehr als 100 latènezeitlichen Gräber wurden nur auf dem Gräberfeld in Malé Kosihiy (102 Gräber) und Maňa (109 Gräber) festgestellt, was nur 1,7% von der Gesamtzahl der festgestellten latènezeitlichen Gräberfeldern und Einzelgräbern darstellt. In den restlichen 37 Fällen (30,8%) ist die genaue Zahl der Gräber nicht bekannt, deshalb ist die eindeutige Einreihung zu den ausgesonderten Kategorien nicht möglich. In dieser Hinsicht ist die Feststellung der Gesamtzahl der Gräber aus den Gräberfeldern, datiert in die Latènezeit, aus dem Gebiet der Slowakei ziemlich problematisch und deshalb kann nur über einer ungefähren Zahl von mehr als 1052 Gräbern gesprochen werden. Von dieser Zahl sind ungefähr 60% Körpergräber und 33% Brandgräber. In den restlichen 7% ist die Einreihung nicht bekannt oder kann nicht eindeutig festgestellt werden.

Für die bestens bearbeiteten und veröffentlichten können vor allem die Gräberfelder Bučany, Dubník, Malé Kosihiy, Palárikovo II gehalten werden. Auf der anderen Seite bisher fast unveröffentlichtes und veröffentlichtes nur in einer informativen Form bleibt das große Gräberfeld mit fast 80 Gräbern in Levice, untersucht im Jahr 2005. Weiter sind es mehrere Gräberfelder aus dem Raum von gegenwärtigen Nitra, wie Nitra-Mlynárce, Nitra-Staré Mesto, Flur Nádvorie SPU, Nitra-Zobor, Flur Kasárne oder Nitra-Zobor, Flur Šindolka. Nur teilweise publiziert bleibt das umfangreiche Gräberfeld mit 94 Gräbern in Palárikovo I. Notwendig ist auch die vollständige Auswertung des Gräberfeldes in Chotín, Flur VIII – Sunnyogó, wo während mehreren Rettungsausgrabungen untersucht und auf verschiedenem Stand mehr als 31 Gräber publiziert wurden. Eine ähnliche Situation kann man auch im Zusammenhang mit dem Gräberfeld in Hurbanovo, Flur Konkol mit 21 Gräbern beobachten, von denen detailliert bearbeitet und publiziert nur der Kriegergrab 18/64 (*Bujna* 2007) wurde. Teilweise publiziert bleibt auch das Gräberfeld in Michal nad Žitavou mit mehr als 16 Gräbern. In der letzten Zeit treffen wir Arbeiten, die auf neue Bearbeitung und Auswertung von älteren veröffentlichten Funden, wie es zum Beispiel das Gräberfeld in Hronovce-Domaša (*Brežňanová/Furman* 2012), Kuraľany (*Kováč* 2007), Stupava (*Čambal* 2012) oder Šurany-Nitriansky Hrádok, Flur Zámeček (*Březinová* 2011), orientiert sind.

Aus dem Gesichtspunkt der Wertung der Verarbeitung und Veröffentlichung ist notwendig auf mehrere Probleme und Mängel hinzuweisen. Eine Veröffentlichung einer ausführlichen Beschreibung der Fundsituation und Gegenständen des Grabinventars ist nur in einer Drittel der Fälle belegt. Ebenfalls wenig zahlreich ist auch die Anwesenheit von zeichnerischer oder fotografischer Dokumentation in den publizierten Arbeiten. Die Abbildung aller entdeckten und untersuchten Gräber auf dem Gräberfeld ist nur in neun Fällen (8,2%) belegt. Bei 82 Fundstellen (68,3%) fehlt sie sogar. Was die Abbildung des Grabinventars betrifft, ist hier die Situation ähnlich, d. h. nur aus 20 (16,7%) Lokalitäten ist so die vollständige Grabausstattung präsentiert. Auf der anderen Seite sind sogar 38 Lokalitäten (31,7%) ohne jedwede Abbildung der Gegenstände des Grabinventars. Es muss jedoch betont werden, dass bei einigen Fällen hängt das Niveau der Verarbeitung und der Veröffentlichung in reichem Maße mit dem Stand und Möglichkeiten der Terrenausgrabung zusammen – z. B. aus Gründen einer Beschädigung oder Vernichtung der Fundstelle und Funde bei den Aushub-Bauarbeiten, die Gräber und Grabfunde konnten nicht entsprechend dokumentiert werden. Was die archäologische Auswertung der Fundumstände und Funde betrifft, so ist sie Bestandteil der veröffentlichten Arbeiten nur in 59 Fällen (49,2%). Unter den naturwissenschaftlichen Analysen kommen meistens anthropologische Analysen der Skelettreste der Bestatteten Individuen – 19 Gräberfelder (15,8%) und archäozoologische Analysen – 16 Gräberfelder (13,3%), vor. In nur zwei Fällen, und das auf dem Gräberfeld Dubník und Malé Kosihiy wurden auch archäobotanische und petrographische Analysen durchgeführt.

Chronologische und geographische Charakteristik

Aus der Periode der frühen Latènezeit (LTA) sind bisher nur drei Gräberfelder und ein Einzelgrab erfasst, in allen Fällen mit einem Körpergrab-Bestattungsritus. Sie sind ausschließlich auf dem Gebiet westlich des Flusses Dudváh – Trnavská tabuľa (Trnava-Tafel) und Záhorie (Abb. 4) situiert. In der darauffolgenden Periode der Stufe LTB1, die man mit der Zeit der Ankunft der neuen Welle der keltischen Migration aus dem Gebiet Westeuropas verbinden kann, werden neue Gräberfelder mit der Überzahl der Körperbestattung in der südwestlichen Slowakei östlich der unteren Läufe der Flüsse Nitra, Žitava und Hron (Gran), errichtet. Eine Ausnahme stellt eines der Brandgräber aus Cejkov, liegend auf dem Gebiet der südöstlichen Slowakei, dar. In den Abschluss der Stufe LTB1 bis Anfang der Stufe LTB2 kann das wahrscheinliche Grabinventar aus Batizovce, liegend auf dem Gebiet von Spiš (Zips), datiert werden.

In der Stufe LTB2 ist das Anwachsen der Zahl der Belege von Gräberfeldern nicht nur auf dem Gebiet der südwestlichen Slowakei (unteres Nitra-, unteres Gran-, unteres Waagtal, Gebiet von Bratislava?), sondern auch in der südöstlichen Slowakei (unteres Zemplín, Košická kotlina – Košice-Becken (Abb. 5; 8) beobachtet worden. Die ersten keltischen Gräber sind in dieser Periode auch aus dem südlichen Teil der Mittelslowakei bekannt. Das erwähnte Anwachsen kann nicht nur mit dem natürlichen Populationszuwachs verbunden werden, sondern

auch mit der Ankunft der neuen Bevölkerung, wahrscheinlich aus dem westkeltischen Gebiet, was die archäologischen so auch die antiken schriftlichen Quellen belegen.

In der mittleren Latènezeit (LTB2/C1–C1) auf der Mehrheit der Gräberfelder, gegründet schon in der älteren Latènezeit, setzt die Bestattung weiter fort (Abb. 6), jedoch schon mit der Überlegenheit des Brandgrab-Bestattungsritus. Auf einigen Gräberfeldern endet die Bestattung, es werden jedoch auch neue gegründet. Die Grenze des Vorkommens der Belege der Bestattung schiebt sich in dieser Periode weiter nach Nord, bis in den nördlichen Teil von unterem Nitratal, was Einzelgräber aus Kľačany und Dolné Trhovište belegen. Noch mehr nördlich wurde ein Skelettgrab in Drietoma, die sich an der Grenze der Verbreitung der Púchov-Kultur in der Latènezeit befindet, gefunden.

Die Bestattung auf den latènezeitlichen Gräberfeldern auf dem Gebiet der Slowakei endet an der Wende der Stufen LTC1/C2. In der darauffolgenden Periode der jüngeren und späten Latènezeit die Belege fast fehlen (Abb. 7; 8), was mit dem Wechsel des Bestattungsritus (Bestattung in sehr flachen Gräbern, Zerstreuung der Asche der Verstorbenen auf den Feldern, in Läufen der Flüsse oder ihre Lagerung in Baumhöhlungen, usw.) erklärt wird. Eine Ausnahme stellt ein Grabhügel mit Brandgräbern in Zemplín dar, wo auch der dakische und Przeworsk-Bestandteil der Bevölkerung bestattete, weiter ein Brandgrab aus Prievidza-Hradec (Púchov-Kultur) oder wahrscheinlich Gräber aus Cífer und Púchov-Ihrište (Abb. 7), die aller Wahrscheinlichkeit nach den Germanen (Przeworsk- oder Oksywie-Kultur) gehören. Auf der anderen Seite sind aus der späten Latènezeit mehrere Belege nicht pietätvoll beigesetzten Individuen aus dem Siedlungsmilieu, vor allem aus dem Raum des Oppidums von Bratislava (Abb. 9), bekannt. Diese werden hauptsächlich mit dem Untergangshorizont des Oppidums, verursacht durch den Angriff der Daker um die Hälfte des 1. Jahrhunderts vor Chr., verbunden.

Abschluss

Das Bestreben der vorgelegten Arbeit war außer der Kartierung der veröffentlichten Gräberfeldern und Einzelgräbern aus der Latènezeit aus dem Gebiet der Slowakei, der Bewertung der Entwicklung und des gegenwertigen Standes der Forschung, des Ausmaßes und der Stufe der Bearbeitung und Veröffentlichung der festgestellten Gräberfeldern und Einzelgräbern anhand der oben genannten Kriterien auch auf einige Aspekte des Bestattungsritus, den bisher eine ausreichende Aufmerksamkeit nicht gewidmet wurde, hinzuweisen. Es handelt sich zum Beispiel um die Problematik der Belege der Bestattung auf dem Gebiet von heutiger Bratislava und um das Durchdringen der keltischen Besiedlung in dieses Gebiet in der Periode des Horizontes der flachen keltischen Gräberfelder. Weiter um die Belege der Körperbestattung aus dem Gräberfeld in Ižkovce, die im Rahmen des Gebietes der südöstlichen Slowakei mit der Dominanz der Kremation selten sind. Die Aufmerksamkeit wurde auch auf die besondere Äußerung des Bestattungsritus, und das der Platzierung der nachträglichen latènezeitlichen Gräber, vor allem von der Stufe LTC1, in die älteren Grabhügeln aus der Bronzezeit und der Hallstattzeit, gerichtet. Die Arbeit berührt auch die bisher völlig ungelöste Problematik der Abwesenheit der Belege der Bestattung in der Periode der Stufe LTC2–D2, mit der Ausnahme des Keltisch-Dakisch-Przeworsk-Grabhügels in Zemplín, des nicht eindeutig datierten Grabes aus Prievidza-Hradec und vereinzelte germanische Gräber aus Cífer und Púchov-Ihrište.

Abb. 1. Die Anzahl der Gräberfelder und Einzelgräber der Latènezeit aus dem Gebiet der Slowakei. Festgestellt und erforscht in einzelnen Dekaden des 19. bis 21. Jhdts. 1 – 80. Jahre des 19. Jhdts.; 2 – erstes Jahrzehnt des 20. Jhdts.; 3 – 10. Jahre des 20. Jhdts.; 4 – 20. Jahre des 20. Jhdts.; 5 – 30. Jahre des 20. Jhdts.; 6 – 40. Jahre des 20. Jhdts.; 7 – 50. Jahre des 20. Jhdts.; 8 – 60. Jahre des 20. Jhdts.; 9 – 70. Jahre des 20. Jhdts.; 10 – 80. Jahre des 20. Jhdts.; 11 – 90. Jahre des 20. Jhdts.; 12 – erstes Jahrzehnt des 21. Jhdts.; 13 – unbekanntes Jahr des Fundes/der Ausgrabung.

Abb. 2. Gräberfelder aus der Latènezeit auf dem Gebiet der Slowakei und ihre Größe (Anzahl der festgestellten Gräber). Legende: a – ungewisse Gräber; b – Einzelgräber; c – 2–10 Gräber; d – 11–50 Gräber; e – 51–100 Gräber; f – über 100 Gräber; g – die genaue Zahl der Gräber ist nicht bekannt; h – Grenze der Púchov-Kultur in der Latène-Phase.

Abb. 3. Die Anzahl der Gräberfelder und Einzelgräber der Latènezeit in den aussonderten Regionen der Slowakei. 1 – unteres Nitratal; 2 – unteres Gran- und Žitavatal; 3 – unteres Zemplín; 4 – unteres Eipeltal; 5 – Gebiet von Komárno; 6 – Košice-Becken; 7 – Bratislava und Umgebung; 8 – Gemer; 9 – unteres Waagtal; 10 – oberes Eipeltal; 11 – Schüttinsel; 12 – oberes Waagtal; 13 – Záhorie; 14 – oberes Nitratal; 15 – Zips.

Abb. 4. Gräberfelder und Einzelgräber aus dem Gebiet der Slowakei, datiert in die Stufe LTA und LTB1. Legende: a – Gräberfelder und Einzelgräber von der Stufe LTA; b – Gräberfelder und Einzelgräber von der Stufe LTB1; c – ungewisse Gräber; d – Grenze der Púchov-Kultur in der Latène-Phase.

Abb. 5. Gräberfelder und Einzelgräber aus dem Gebiet der Slowakei, datiert in die Stufe LTB2. Legende: a – Gräberfelder und Einzelgräber; b – ungewisse Gräber; c – Grenze der Púchov-Kultur in der Latène-Phase.

Abb. 6. Gräberfelder und Einzelgräber aus dem Gebiet der Slowakei, datiert in die Stufe LTC1. Legende: a – Gräberfelder und Einzelgräber; b – ungewisse Gräber; c – Grenze der Púchov-Kultur in der Latène-Phase.

Abb. 7. Gräberfelder und Einzelgräber aus dem Gebiet der Slowakei, datiert in die Stufe LTC2–D2. Legende: a – Gräberfelder und Einzelgräber; b – ungewisse Gräber; c – Grenze der Púchov-Kultur in der Latène-Phase.

Abb. 8. Die Anzahl der Gräberfelder und Einzelgräber der Latènezeit aus dem Gebiet der Slowakei in einzelnen chronologischen Stufen der Latènezeit.

Abb. 9. Belege der menschlichen Überreste außerhalb der Gräberfelder in der Latènezeit aus dem Gebiet der Slowakei. A – Ausmaß der spätlatènezeitlichen Besiedlung (Oppidum) auf dem Gebiet des heutigen Bratislavaer Staré Mesto (Altstadt; nach *Vrtel* 2012, 164, Abb. 238); B – das Gebiet der Slowakei. 1 – Bratislava-Devín, Burg-
hügel; 2 – Bratislava-Vydrice; 3 – Bratislava-Ventúrska-Str. Nr. 1; 4 – Bratislava-Panská-Str. Nr. 19–21; 5 – Bratislava-Hlavné námestie (Hauptplatz) Nr. 7; 6 – Bratislava-Hlavné námestie (Hauptplatz) Nr. 8; 7 – Bratislava-Sedlárska-Str. Nr. 3; 8 – Bratislava-Michalská-Str. Nr. 7; 9 – Horné Orešany-Slepý vrch; 10 – Prosné; 11 – Liptovská Mara-Havránok; 12 – Prešov-Pod Bikošom. Legende: a – Grenze der Púchov-Kultur in der Latène-Phase.

Tab. 1. Verzeichnis der Gräberfelder und Einzelgräber aus der Latènezeit aus dem Gebiet der Slowakei.

Abkürzungen in der Tab. 1. I – Körpergrab; Ž – Brandgrab; ● – Anwesenheit der Bildanlage in den präsentierten Arbeiten; NR – unbekanntes Bestattungsritus; * – Datierung korrigiert vom Autor des Beitrages; ON – Beschreibung der Fundsituation und der Funde (1 – unvollständiges Verzeichnis der Funde ohne Beschreibung; 2 – Katalog ohne oder mit unvollständiger ausführlicher Beschreibung und metrischen Angaben; 3 – Katalog mit ausführlicher Beschreibung und metrischen Angaben); P – Gräberfeld; H – Grab/Gräber; I – Grabinventar; n – unvollständige Beschreibung der Funde/unvollständige Bildanlage; A – Analyse; a – archäologische Analyse; b – anthropologische Analyse; c – zooarchäologische Analyse; d – archäobotanische Analyse; e – petrographische Analyse; Po – Anmerkung.

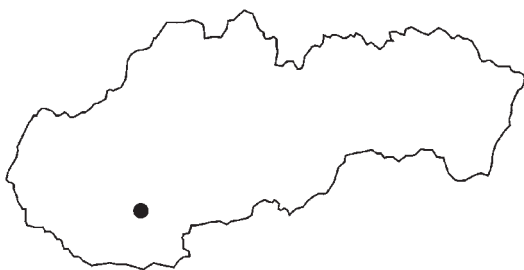
Übersetzt von PhDr. Lubomír Novotný, PhD.

Mgr. Dominik Repka, PhD.
Katedra archeológie FF UKF
Hodžova 1
SK-949 74 Nitra
drepka@ukf.sk

*Recenzenti prof. Jozef Bujna, CSc.
Mgr. Lucia Benediková, PhD.*

VÝPOVEDNÁ HODNOTA GARNITÚR OZDOBNÝCH KRUHOV Z VČASNOLATÉNSKÝCH HROBOV Z MANE K PÔVODU ICH NOSITELIEK

Martin Furman – Gabriela Brežňanová

Kľúčové slová: staršia doba laténska, pohrebisko Maňa, kruhové garnitúry, pôvod, západolaténske prostredie

Key words: older La Tène period, burial site Maňa, annular garniture, origin, western-La Tène milieu

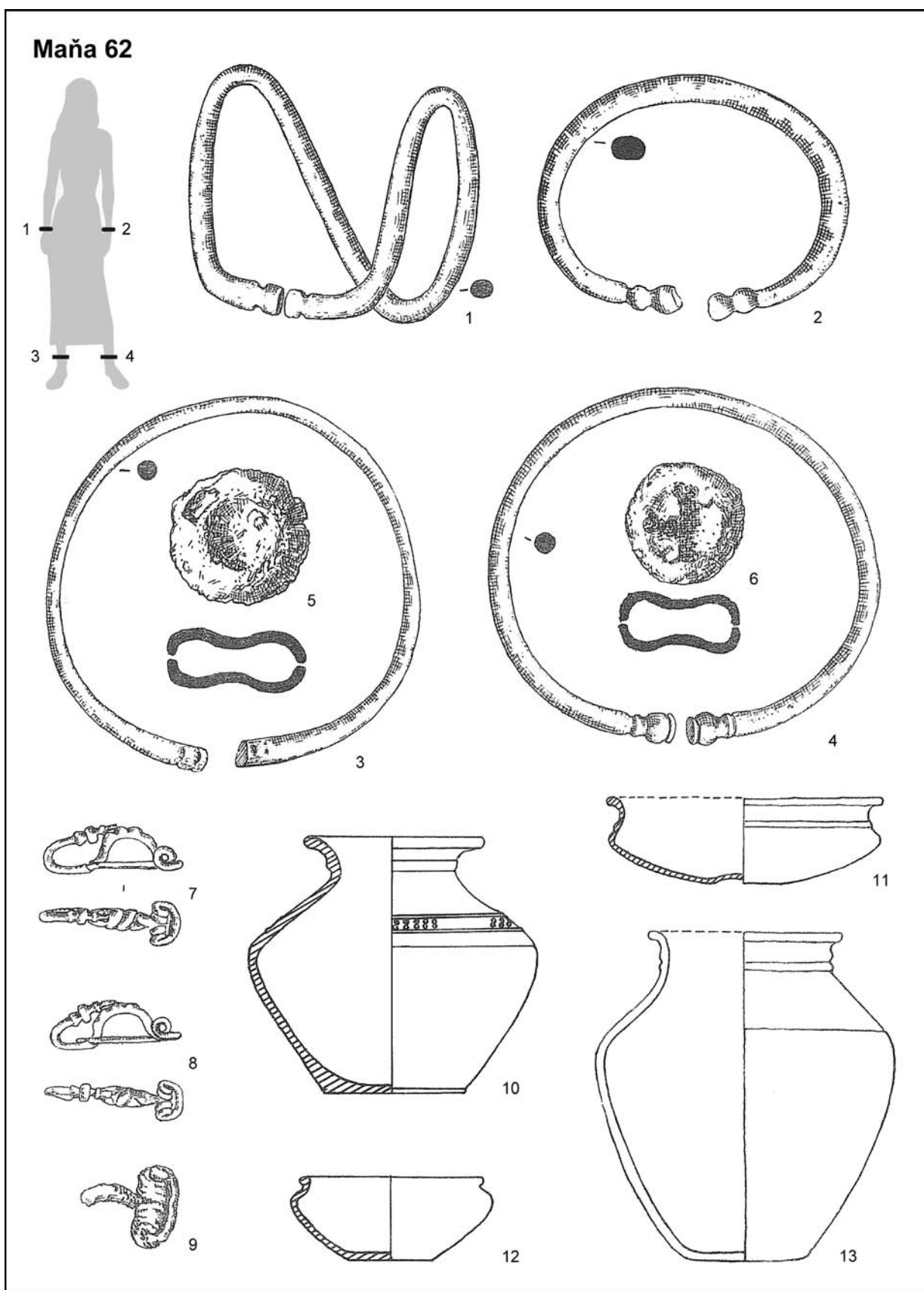
Reflection of long-distance contacts in the inventory of La Tène graves from Maňa cemetery

The contribution concerns the burial inventories of the graves 13, 39 and 62 from the La Tène burial site of Maňa. The women graves are dated back to the beginning of the phase LT B1. In the inventories of these graves there is notable a strong influence from the western-La Tène environment, the clue to which is not only jewellery, which is clearly imported, but mainly models of annular ring forms, i.e. the combination of the adorning rings to the body of the buried woman. In the mentioned three graves it was possible to define two models of annular ring forms "Maňa 62/13" (pattern 3-1) and "Maňa 39" (pattern 5-4), while the distributional analysis shows their western origin.

Výskum problematiky staršej a strednej doby laténskej na juhozápadnom Slovensku zaznamenal v posledných troch dekádach významný posun predovšetkým zásluhou neúnavného a precízneho bádania prof. J. Bujnu, ktorý na základe vypracovania podrobnej typológie kovových súčastí hrobových výbav z keltských plochých pohrebísk spracoval pre spomenuté územie podrobnú relatívnu chronológiu. Práve vďaka tomu je možné otvárať konkrétnejšie otázky o kultúrnych, etnických či hospodársko-obchodných vzťahoch keltských komúní usídlených na juhozápadnom Slovensku k spoločenstvám mladšej doby železnej v širšom európskom priestore. Problému kultúrnych kontaktov komunity, ktorá začala v prvej pol. 4. stor. pred Kristom pochovávať na pohrebisku Maňa, je venovaná pozornosť v tomto príspevku.

DEJINY VÝSKUMU POHREBISKA V MANI

Keltské pohrebisko na severnom okraji obce Maňa, vzdialenej asi 24 km severne od Nových Zámkov, bolo objavené pri ťažbe hliny niekedy pred rokom 1935. V tomto roku miestny občan V. J. Gajdoš daroval Slovenskému národnému múzeu v Bratislave nádobu zhotovenú na hrnčiarskom kruhu. O rok neskôr ďalší miestni občania darovali múzeu ďalšiu nádobu. V roku 1937 učiteľ P. Gajdoš z Mane odkryl v hliníku štyri hroby, z ktorých jeden predstavoval zrejme hrob keltského bojovníka vybaveného železným mečom v pošve, kopijou, štítom, železnou sponou a dvoma nádobami. Tieto nálezy a nálezy z hrobov porušených v hliníku v Mani sa v roku 1938 opäť dostali do Slovenského národného múzea v Bratislave. K ničeniu hrobov na tejto lokalite dochádzalo aj neskôr, časť nálezov získalo aj Slovenské národné múzeum v Martine. Záchranný archeologický výskum pohrebiska v Mani, na severnom okraji hliníka, zrealizoval v roku 1952 vtedajší Štátny archeologický ústav v Martine. Vo výskume pokračoval až do roku 1955 Archeologický ústav SAV pod vedením B. Benadika. Na pohrebisku bolo odkrytých 109 keltských hrobov, šesť hrobov skupiny Mezőcsát z konca doby bronzovej, dva žiarové hroby kultúry Vekerzug z neskorej doby halštatskej, 23 včasnostredovekých hrobov (Benadik 1983, 8, 9; Bujna 2012b, 1228). Počtom hrobov patrí nekropola v Mani k najväčším laténskym pohrebiskám na území juhozápadného Slovenska,

Obr. 1. Maňa. Inventár hrobu 62 (upravené podľa Benadič 1983, tab. XXVI).

pričom skladba viacerých hrobových inventárov svedčí o tom, že aj k najstarším. Keltská komunita v Mani pochovávala na tomto pohrebisku od začiatku stupňa LTB1 až do konca stupňa LTC1. Najviac, 43 hrobov, možno datovať do stupňa LTB2.

V predloženom príspevku venujeme pozornosť bohato vybaveným hrobom žien. Hroby 13, 39 a 62 sú datované na začiatok stupňa LTB1 a je zrejmé, že ide o hroby, ktorých inventár poukazuje na vzťahy prvých generácií laténskej komunity v Mani k prostrediu, z ktorého snád vychádzali, prípadne s ktorým na základe dochovanej hmotnej kultúry mali priame väzby. V inventároch uvedených hrobov je pozoruhodné nielen zastúpenie nálezov (niektoré exempláre môžeme interpretovať ako importy), ale zaujímavá je aj skladba kruhového šperku a jeho umiestnenie na tele pochovaných žien. Práve ozdobné kruhy, respektíve ich počet, typologická škála a spôsob nosenia, v tomto príspevku označované ako modely kruhových garnitúr, poukazujú nielen na sociálnu diferenciáciu vtedajšej spoločnosti, ale aj na kultúrne vplyvy a väzby medzi komunitami vo viac, či menej vzdialených regiónoch.

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Na informačný potenciál bohatej rôznorodosti ozdobných kruhov, ich kombinácií a polohy v rámci pohrebného kroja pochovaného upozorňovali posledné desaťročia viacerí bádatelia. K prvým patrili *H. Lorenz* (1978), ktorý definoval pre jednotlivé regióny, od Champagne na západe až po Sedmohradsko na východe, charakteristické výbavy ozdobných kruhov tzv. „Ringgarnituren“ keltských žien, pričom zistil, že v priebehu vývoja podliehali istým zmenám. Ozdobným kruhom pripisoval veľký význam aj *V. Kruta* (1985, 27–39), podľa ktorého nám isté typy kruhov môžu pomôcť rozlíšiť etnické skupiny, určiť ich teritoriálne vymedzenie a vzájomné vzťahy. Na jeden z nich, bronzový nákrčník zdobený terčikmi s emailovými vložkami, upozornil *F. Müller* (1989, 85–88). Ich koncentráciu v oblasti horného Porýnia a rozptýlený výskyt na území dnešného Maďarska interpretoval ako jeden z dokladov prieniku Keltov hornorýnskeho pôvodu do Karpatskej kotliny niekedy koncom 4. stor. pred Kristom. Podľa *V. Krutu* (1985, 29) v ideálnom prípade dokonalej stability zvykov keltských skupín by bolo možné na základe kruhového šperku deklarovať prítomnosť všetkých cudzorodých prvkov vo vnútri skupiny a rekonštruovať tak základné striedanie osídlenia vymedzeného územia. Porovnaním bohatých výbav siedmich ženských hrobov z odlišných regiónov Švajčiarska dospel *F. Müller* (1991, 115–123) k záveru, že nielen kombinácie ozdobných kruhov, ale aj niektoré typy spôn podliehali regionálnym zvyklostiam. V súvislosti s problematikou analyzovanou v tomto príspevku je zaujímavé spomenúť tézu *R. Heynowského* (1992, 14), že mobilitou jednotlivcov alebo malých skupín obyvateľstva sa uvoľňujú výrazné ohraničenia kroja a kontaktom s iným modelom kroja sa postupne presadí jeden z nich. Takto môže dôjsť tiež k vytvoreniu hybridného kroja, kde sa sčasti zachováva tradícia pôvodne rozšíreného modelu kroja s novými prvkami. Analýzou kruhového šperku ako prameňa archeologicky postihnuteľného kroja, distribučných aktivít a mobility keltských komunit v stredodunajskom priestore sa vo svojej dizertačnej práci venoval spoluautor príspevku (*Furman* 2009). Kruhové garnitúry rozdelil do deviatich základných modelov. Pri základnom delení vychádzal z prítomnosti/absencie tzv. veľkého kruhového šperku (náramkov, nánožníkov, nárameníc a nákrčníkov), polohy kruhov voči telu pochovaného a z materiálu, z ktorého boli kruhy vyrobené. Predložený príspevok vychádza z tejto práce. Pre kódové označenia jednotlivých modelov sú využité čísla analyzovaných hrobov a v zátvorke sú uvedené označenia kruhových garnitúr podľa *M. Furmana* (2009). Definovanie základných skupín/typov kruhov a spôn preberáme z prác *J. Bujnu* (2003; 2005; 2011).

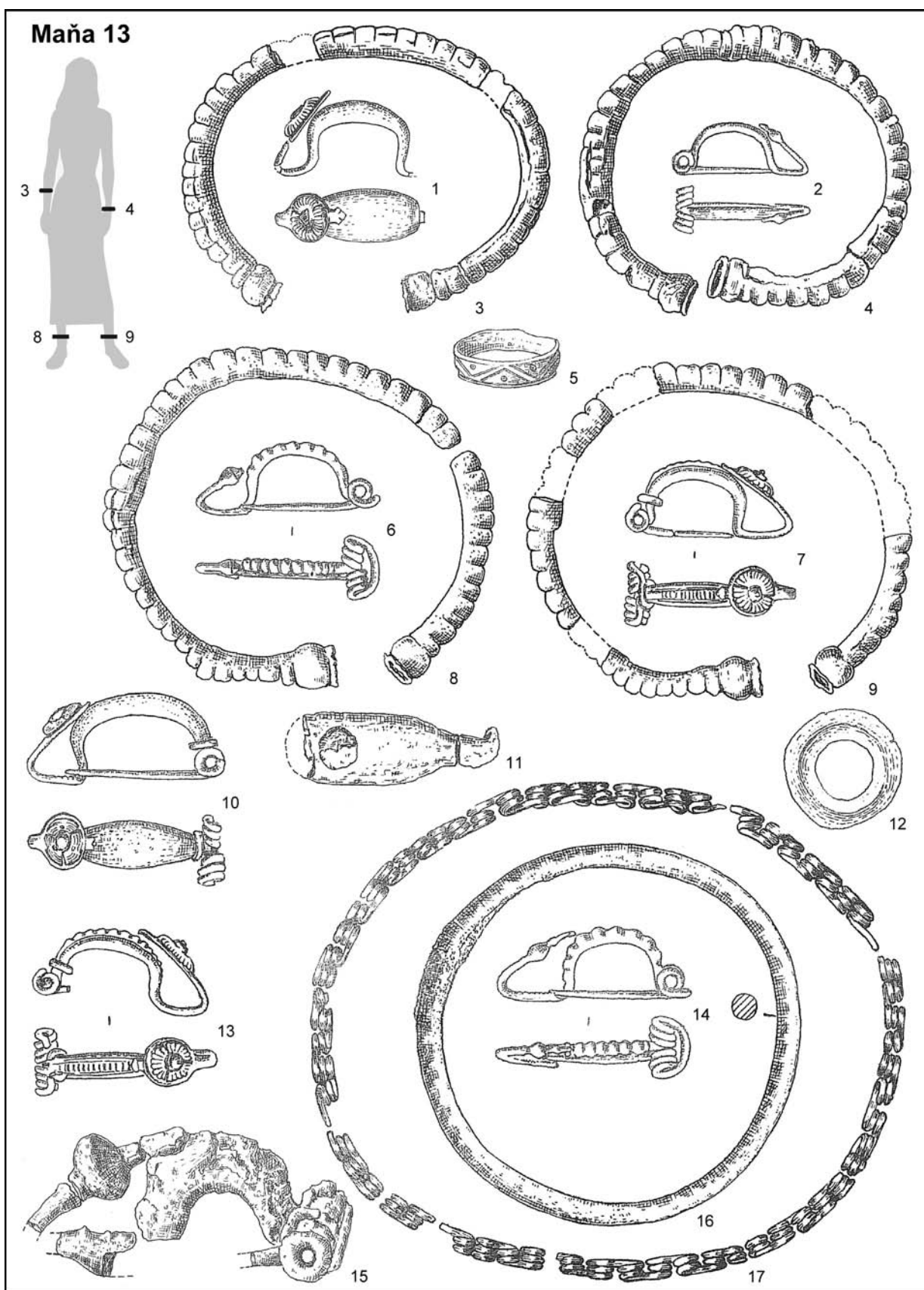
V ženských hroboch 13, 39 a 62 z Mane boli doložené dva modely kruhovej garnitúry:

1. *Maňa 62/13* (vzor 3-1): symetrický párový model pozostávajúci z bronzových kruhov rovnakého typologického radu vo funkcii náramkov a nánožníkov.
2. *Maňa 39* (vzor 5-4): symetrický nepárový model zložený z bronzového nákrčníka, dvojice odlišných typov náramkov a z páru nánožníkov.

Model kruhovej garnitúry „Maňa 62/13“

(vzor 3-1; obr. 1; 2)

Hroby 13 a 62 prezentujú symetrický párový model kruhovej garnitúry, v ktorom sú zastúpené bronzové nánožníky a náramky toho istého typu/typologického radu. Kruhové šperky z hrobu 62 patria k hladkým tyčinkovým kruhom s profilovanými koncami z typologického radu BR-A a v prípade hrobu 13

Obr. 2. Maňa. Inventár hrobu 13 (upravené podľa Benadik 1983, tab. VI; VII).

nánožné kruhy a náramky predstavujú vrúbkované tyčinkové kruhy s koncami v tvare makovice typu BR-B2-C (*Bujna* 2005, 13, 15, 21). Obidva hroby si všimol už *J. Bujna* (2005, 156) a v rámci analýzy tzv. kruhového kroja ich priradil k prvým dvom skupinám imigrantov postupujúcich do stredodunajského priestoru v krátkom časovom odstupe.

Osoba pochovaná v hrobe 62 v Mani, podľa hrobovej výbavy ženského pohlavia, mala na členkoch dva hladké tyčinkové nánožníky, z ktorých jeden mal len nevýrazne profilované zhrubnuté konce a druhý mal ukončenie v tvare makovic. Pravé zápästie pochovanej zdobil sedlovito ohnutý hladký náramok s pečatidlovými koncami a ľavé zápästie zdobil hladký kruh s koncami odsadenými guľovitými vývalkami. Ostatná, pomerne bohatá hrobová výbava pozostávala z páru malých bronzových spôn VLT-schémy s plasticky zdobeným lučíkom, jemne profilovanou pätkou a krátkym vinutím (2 + 2 závit) s vonkajšou tetivou, ďalej z fragmentu železnej spony, dvoch kusov dvojdielných dutých železných krúžkov z opaska, súboru keramiky, a to dvoch misiek a dvoch váz a zo zvieracích kostí (obr. 1). Ozdobné kruhy z hrobu 62 v Mani patria podľa klasifikácie *J. Bujnu* (2005, 13, 15) do radu bronzových tyčinkových kruhov s hladkým telom BR-A, pár bronzových spôn predstavuje variant spôn BF-A1-B a železné krúžky z opaska patria k typu HEGr-C2-Aa (*Bujna* 2003, 46; 2011, 60). Všetky tieto šperky datujú hrob do fázy LTB1a–b.

V stredodunajskom priestore poznáme dva hroby s rovnakým typologickým zložením kruhov a tožným modelom kruhovej garnitúry ako v prípade hrobu 62 z Mane. Veľmi podobná hrobová výbava je doložená v hrobe 8 na pohrebisku Brno-Chrlice (*Čižmářová* 2011, 84, 85, tab. 1: 3; 6: 9–11; 7: 8–17). Kruhovou garnitúru (pravdepodobne ženy) tvorili bronzové hladké tyčinkové nánožníky s rytou výzdobou pri pečatidlových koncoch odsadených od tela žliabkom, bronzový sedlovito ohnutý, plasticky zdobený tyčinkový náramok s uzáverom na západku na pravom zápästí a jednoduchý bronzový hladký tyčinkový náramok oválneho prierezu s profilovanými koncami na ľavom zápästí. Hrobovú výbavu dopĺňal pár malých bronzových spôn VLT-schémy s vrúbkovaným rámovito klenutým lučíkom, drobnou terčovitou pätkou a krátkym vinutím (2 + 2 závit) s vonkajšou tetivou, železná spona s VLT-schémy s vysokým oblúkovitým roztepaným lučíkom, predĺženou jemne profilovanou pätkou a krátkym vinutím (2 + 2 závit) s vonkajšou tetivou, fragmenty dvoch železných spôn, štyri nádoby a zvieracie kosti. Hrobový inventár datuje celok do stupňa LTB1. Zaujímavá je orientácia uloženia tela pochovanej v hrobe, hlavou na juh, čo je typický spôsob pochovávaní pre stredodunajskú oblasť.

Hrob 1 z pohrebiska Jiříkovice pri Brne (*Ludíkovský* 1958, 620–622, obr. 225; 227) s doloženým rovnakým modelom kruhovej garnitúry má omnoho chudobnejšiu hrobovú výbavu a orientácia uloženia tela pochovanej osoby (hlavou k severu) je typická pre západokeltskú oblasť. Inventár hrobu pozostával z bronzových hladkých tyčinkových nánožníkov kruhového prierezu s pečatidlovými koncami odsadenými od tela žliabkom na členkoch nôh, z náramku z hladkej tyčinky, podobného nánožníkom, na pravom zápästí a z jednoduchého hladkého náramku šošovkovitého prierezu s useknutými koncami priloženými k sebe na ľavom zápästí. V miestach pravej kľúčnej kosti sa nachádzala železná spona dochovaná v zlomkoch. Hrobový celok z Jiříkovic na základe uvedených nálezov možno zaradiť do stupňa LTB1, snáď do fázy LTB1b.

Symetrický párový model kruhovej garnitúry „Maňa 62/13“ tvorený hladkými tyčinkovými kruhmi bez nákrčníka v západokeltskom prostredí evidujeme prevažne z územia Čiech, Jenišův Újezd 74 (*Waldhauser a kol.* 1978, 67, 68, tab. 20), Praha 5-Stodůlky 1¹ (*Bureš* 1987, tab. 10) a Proskymky 1/1967² (*Zápotocký* 1973, obr. 13). Z územia juhozápadného Nemecka je tento model doložený na lokalite Neckarsulm, hrob 1 (*Liebschwager* 1969) a v západnom Rakúsku na pohrebisku Dürrnberg, hrob 53/1 (*Penninger* 1972, tab. 61A).

Sprievodný hrobový inventár týchto pochovaných, až na ženu z hrobu 53/1 z Dürrnbergu, je pomerne chudobný. Hrobovú výbavu tvoria buď iba ozdobné kruhy (Praha 5-Stodůlky 1, Neckarsulm 1), alebo sprievodnými predmetmi sú dve až tri spony (Proskymky 1/1967, Jenišův Újezd 74).

Rozdiely medzi kruhmi vo funkcii nánožníkov a náramkov sú okrem prímerov zvyčajne len vo výzdobných detailoch. Všetky kruhy vykazujú profilované/pečatidlové konce, v niektorých prípadoch preložené cez seba. Typickou je rytá výzdoba v tvare „V“ pri pečatidlových koncoch, niekedy doplnená o puncovanú výzdobu.

Antropologická analýza je v tomto súbore hrobov známa len z Dürrnbergu. V hrobe 53/1 bola pochovaná žena vo veku nad 35 rokov. Pri ostatných hrobdoch možno na základe hrobovej výbavy konštatovať, že ide pravdepodobne o ženské hroby.

¹ Nie je známa presná poloha kruhov. Kruhová garnitúra bola definovaná na základe metrických údajov kruhov.

² Pravá dolná končatina bola mechanizmom zničená. Kruhová garnitúra je hypotetická.

Všetky analyzované hroby zo západokeltského prostredia s kruhovou garnitúrou tvorenou hladkými tyčinkovými kruhmi je možné na základe hrobových inventárov zaradiť do staršej fázy stupňa LTB1, teda do obdobia začiatku pochovávaní na plochých keltských pohrebiskách v stredodunajskom priestore, do ktorého patria aj hroby 62 a 13 z Mane.

Hrob 13 na pohrebisku Maňa podľa J. Bujnu (2005, 140) má o čosi mladšie časové postavenie ako hrob 62 a je datovaný do fázy LTB1b. Jeho inventár je bohatý, avšak len časť nálezov sa nachádzala vo funkčnej polohe (obr. 2). Členky nôh ženy, uloženej do hrobu 13 vo veku 30–40 rokov (Dacík 1983, 150, 151), zdobil pár vrúbkovaných tyčinkových nánožníkov s koncami v tvare makovice. Zápästia oboch rúk zdobil náramok toho istého typu (Bujna 2005, 21, typ BR-B2-C). O vyššom sociálnom postavení ženy svedčil strieborný, sedlovito ohnutý prsteň na prste pravej ruky. Na ľavom ramene sa nachádzal pár bronzových spôn VLT-schémy s pozdĺžnou ozdobnou vložkou na lučíku („mit Bügelfurche“) a terčovitou pätkou typu 4D podľa klasifikácie spôn J. Bujnu (1998, 178, 199). Na pravom ramene bola nájdená masívna železná spona VLT-schémy s guľovitou pätkou. Na pravom boku pochovanej sa nachádzala zápona z opaska (Bujna 2011, 22, typ Gs-A2-F). Vedľa pravej ruky boli na kôpke uložené viaceré šperky. Súbor siedmich bronzových spôn, z toho dve s terčovitou pätkou (Bujna 1998, 174, 196, typ 1D₃), päť spôn VLT-schémy s vrúbkovaným/hladkým lučíkom a jemne profilovanou pätkou, ďalej pásikový bronzový prsteň, nákrčník spleťaný z trojnásobne proti sebe vinutého bronzového drôtu, bronzová náramenica a krúžok z jantáru (Benadik 1983, 17, tab. VI; VII). Hrob 13 v Mani je dokladom, že móda nosenia rovnakých typov kruhov vo funkcii nánožníkov a náramkov u žien pokračovala aj v mladšej fáze stupňa LTB1. Variant modelu kruhovej garnitúry s vrúbkovanými kruhmi typologického radu BR-B je doložený v stredodunajskom priestore aj na ďalších lokalitách, ako Palárikovo, hrob 51 (Benadik 1974), Kozlany, hrob 1 (Procházka 1937, 78, tab. XXII) a Pottenbrunn, hrob 68 (Ramsl 2002, tab. 41). Inventár hrobu 51 z Palárikova pozostával len z ozdobných kruhov bez akýchkoľvek ďalších prídavných predmetov. Rovnako v hrobe 1 z Kozlan boli doložené len dva náramky a dva nánožníky s „ošúchaným vrúbkovaním“ (Procházka 1937, 78). Iná situácia je doložená na pohrebisku Pottenbrunn. V hrobe 68, ohraničenom štvorcovou priekopou, bola pochovaná žena vo veku 20–25 rokov, ktorej výbava okrem symetrickej kruhovej garnitúry tvorenej dvomi náramkami a dvomi nánožníkmi, typologicky totožnými, pozostávala z bronzových a železných spôn (3 + 2?), z dvoch vlasových(?) ozdôb z bronzovej tyčinky s očkom, z piatich nádob a zvieracích kostí. Na pohrebisku Mannersdorf am Leithagebirge je v hrobách 10b, 116 a 165 (Ramsl 2011, 38, 39, 72, 73, 87, 88, tab. 44–48; 129–134; 173–176) doložená symetrická párová kruhová garnitúra tvorená rovnakým typom kruhov vo funkcii náramkov a nánožníkov. Ide o hladké plechové kruhy, ktoré sú v západokeltskom priestore časté predovšetkým v stupni LTA a na začiatku stupňa LTB1. Vo všetkých troch prípadoch ide o bohato vybavené hroby, v ktorých boli pochované osoby rôznych vekových kategórií. V hrobe 10b bola dospelá žena vo veku 19–25 rokov³, v hrobe 116 bolo pochované dieťa vo veku 6–8 rokov a v hrobe 165 žena vo veku 41–60 rokov. Súčasťou hrobových výbav boli okrem kruhových ozdôb početné spony, sklenené a jantárové koráliky, keramika, súčasti opasku, nôž a zvieracie kosti.

Symetrická kruhová garnitúra tvorená dvomi náramkami a dvomi nánožníkmi rovnakého typologického radu bez nákrčníka je v západolátenskom milieu skôr výnimkou. Okrem už vyššie uvedených hroboch s hladkými tyčinkovými kruhmi evidujeme na území Čiech kostrový hrob, v ktorom ozdobné kruhy patria do radu vrúbkovaných kruhov, teda BR-B. Severozápadne od Prahy, na pohrebisku Žatec v hrobe 2 (Holodňák 1988, 59, 60, obr. 15: 8–10; 16: 7, 8), bola pochovaná pravdepodobne žena, ktorej hrobová výbava pozostávala zo štyroch kruhov, dvoch rebrovaných nánožníkov s pečatidlovými koncami a dvoch rebrovaných náramkov. Na ľavom zápästí sa nachádzal subtilnejší kruh s pečatidlovými koncami a na pravom zápästí masívnejší kruh, na ktorého tele sú na troch miestach v pravidelných odstupoch masívnejšie rebrá s puncovanou výzdobou. Hrobový inventár dopĺňajú iba dve bronzové spony s terčovitou pätkou vykladanou koralom. Pochovaná v tomto hrobe je uložená hlavou smerom na sever. P. Holodňák (1988, 60) hrob 2 v Žatci datuje na rozhranie stupňov LTB1 a LTB2. V Bavorsku, na lokalite Köffering, je tento model kruhovej garnitúry s typologicky príbuzným typom ozdobných kruhov zastúpený v hrobe č. 4 (Krämer 1985, 163, obr. 23: 1–6). Vo funkcii nánožníkov a náramkov boli bronzové kruhy s vývalkami a koncami v tvare makovice typologického radu BR-D. Kruhový šperk ako aj železná spona VLT-schémy s jemne profilovanou pätkou a krátkym vinutím (2 + 2 závit) datuje tento hrob do mladšej fázy stupňa LTB1. Ch. Möller (2000, 415, obr. 6) radí bronzové kruhy s vyšším počtom vývalkov (27–29) a pečatidlovými koncami, často zdobených puncovanou výzdobou, k charakteristickým ozdobám mladšej fázy stupňa LTB1 vo Falcku a Hessensku.

³ Dvojhrob dvoch žien vo veku 19–25 rokov. Kruhová garnitúra druhej ženy má pôvod v západokeltskej oblasti o čom svedčia počty nánožníkov na nohách: 1 + 2. V stredodunajskom priestore je to ojedinelý model kruhovej garnitúry.

Model kruhovej garnitúry „Maňa 39“

(vzor 5-4; obr. 3)

Nákrčník ako súčasť kruhovej garnitúry je v stredodunajskom priestore v porovnaní s ostatnými druhmi ozdobných kruhov omnoho vzácnejší. Objavuje sa hlavne na začiatku stupňa LTB1 a v rôznych formách pretrváva do stupňa LTB2, kedy býva čoraz častejšie nahrádzaný bronzovou retiazkou. Model kruhovej garnitúry „Maňa 39“, resp. vzor 5-4 (pozri *Furman 2009, 75; 2012, 276, obr. 1; tab. 4*) je definovaný ako symetrický párový/nepárový model zložený z bronzového nákrčníka, dvojice náramkov a dvojice nánožníkov.

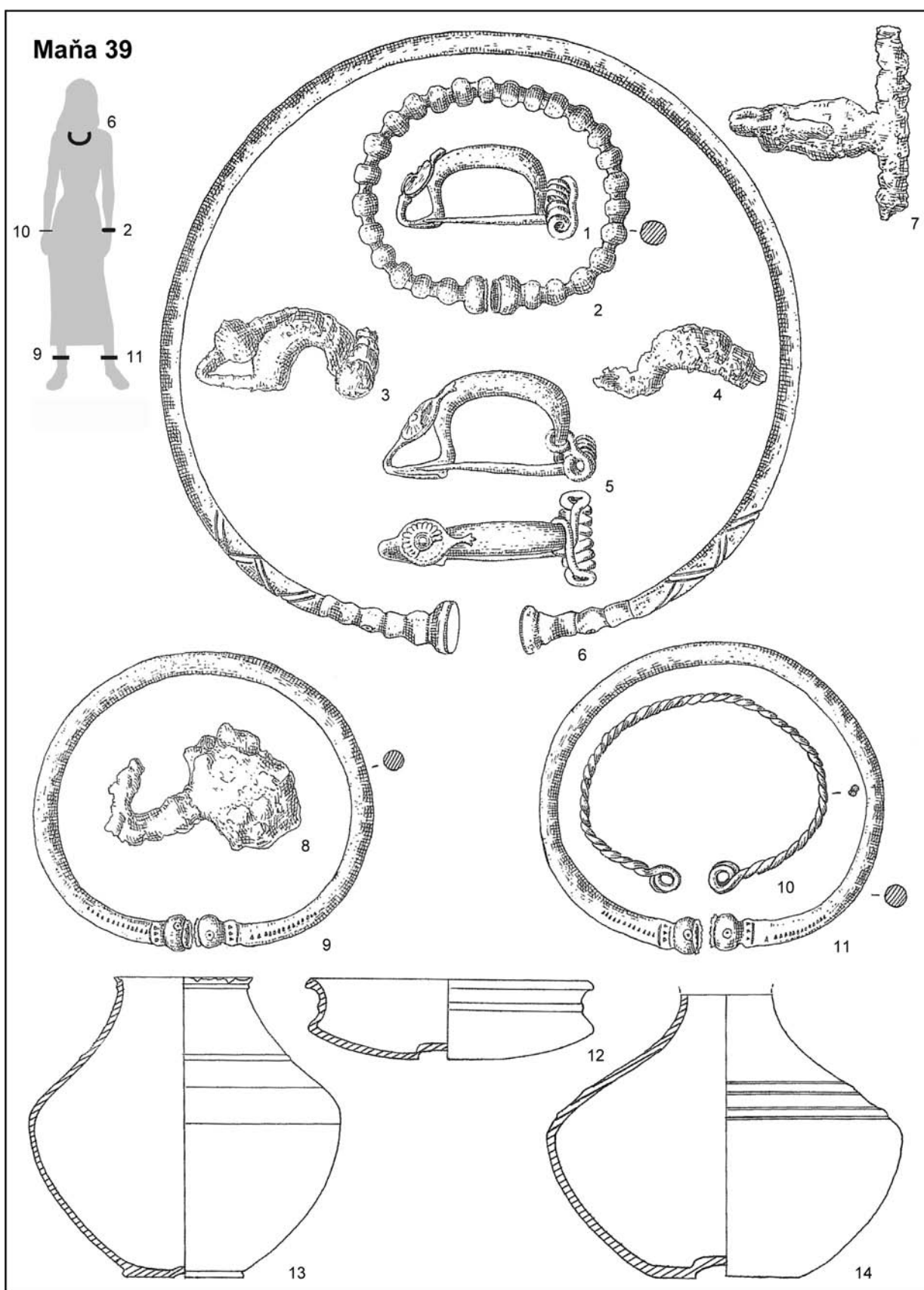
Hrobová výbava jedinca, pravdepodobne ženy, pochovanej v hrobe 39 v Mani bola bohatá. Kruhový šperk je doložený precízne vyhotoveným bronzovým tyčinkovým nákrčníkom s pečatidlovými koncami a rytou výzdobou s „V“ motívom, dvojicou hladkých tyčinkových nánožníkov s pečatidlovými koncami zdobenými puncovanými očkami na členkoch nôh a na zápästiach oboch rúk jedným náramkom, a to na pravej ruke kruhom spletaným zo strieborného drôtu s ukončením v tvare očiek a na ľavej ruke bronzovým vývalkovým kruhom s pečatidlovými koncami. Hrobovú výbavu dopĺňali bronzové spony s terčovitou pätkou typov 1B1 a 1D_x podľa klasifikácie spôn *J. Bujnu (1998, 173, 174, 195, 196)*, železné spony s guľovitou pätkou, železná opasková zápona, tri nádoby a zvieracie kosti (*Benadik 1983, tab. XVII*). Kruhový šperk, ako aj ostatný inventár zaraďujú hrob 39 do fázy LTB1a–b.

Funkčná pozícia kruhov v tomto hrobe naznačuje, že ide o symetrický nepárový model kruhovej garnitúry s nákrčníkom, ktorý máme v stredodunajskom a v západolaténskom priestore doložený početnejšie, avšak v typologickej skladbe kruhov vykazuje značnú rôznorodosť. Zatiaľ čo v širšom regióne stredného Podunajska je kruhová garnitúra známa len z hrobových výbav datovaných do stupňa LTB1, na území stredného a horného Rýna pretrvávala až do prelomu stupňa LTB2 a LTC1 (*Millet 2012, 430, obr. 5*).

Z územia Slovenska je symetrický nepárový model kruhovej garnitúry s nákrčníkom s typologicky odlišnými kruhmi doložený aj na pohrebisku Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, hrob 234 (*Benadik 1957, tab. IV: 1–5, 18*). Dospelá osoba, podľa inventáru zrejme žena, mala na krku bronzový hladký tyčinkový nákrčník s pseudopečatidlovým uzáverom, dolné končatiny jej zdobili bradavkovité nánožníky včasného typu. Zápästia rúk zdobili bronzové tyčinkové jemne vrúbkované náramky s profilovanými koncami (*Bujna 2005, 15, 18, 30, typy BR-A3-Cb, BR-B1-A, BR-C1*). Okrem ozdobných kruhov bola súčasťou inventáru tohto hrobu iba železná spona. Popri pomerne chudobnej sprievodnej výbave hrobu a skrčenej polohe pochovanej na ľavom boku je orientácia uloženia jej tela, hlavou na severozápad. Veľmi podobné typologické zloženie kruhovej garnitúry dokladá hrobová výbava jedinca, pravdepodobne ženy, z hrobu 36 z Palárikova. V tomto prípade bol však nákrčník uložený v nefunkčnej polohe vedľa tela pochovanej (*Bujna 2005, obr. 6*). Sprievodný hrobový inventár je v tomto prípade omnoho bohatší a svojim zložením pripomína hroby 39 a 62 z Mane (dve bronzové spony, jedna železná spona, železný krúžok z garnitúry opaska, tri nádoby a zvieracie kosti). Obidva hroby, hrob 234 z Trnovca nad Váhom-Horného Jatova a hrob 36 z Palárikova, možno datovať do stupňa LTB1.

V Dolnom Rakúsku je symetrický nepárový model kruhovej garnitúry s nákrčníkom s typologicky odlišnými kruhmi doložený v hrobe 153 na pohrebisku Mannersdorf am Leithagebirge (*Ramsl 2011, 85, tab. 162–166*). Mladá žena vo veku 19–25 rokov hlavou orientovanou smerom na juh, bola zdobená párom bronzových hladkých plechových nánožníkov a bronzovými tyčinkovými náramkami. Jeden z nich bol jemne vrúbkovaný s preloženými koncami a druhý bol hladký, na troch miestach členený vývalkami („*Dreiknotenringe*“). Hladký tyčinkový nákrčník sa vyznačoval kónickými pečatidlovými koncami odsadenými od tela vývalkami s puncovanou výzdobou a s jemným priečnym ryhovaním na subtilných rebrách po okrajoch vývalkov. Kruhový garnitúru dotváral bronzový pásikový prsteň, ktorý mala pochovaná na pravej ruke. Z hrobovej výbavy sa okrem kruhového šperku dochovali zlomky veľkej včasnej železnej spony s ostro zalomeným lučíkom, guľovitou pätkou a veľkým priemerom vinutia typu BF-B1 podľa klasifikácie spôn *J. Bujnu (2003, 65)*, ako aj fragmenty zrejme zo štyroch nádob a zvieracie kosti. Na základe inventára možno uvedený hrob zaradiť do staršej fázy stupňa LTB1.

Z územia Moravy je tento model kruhovej garnitúry doložený v hrobe 48/1984 na laténskom pohrebisku Pavlov, okres Břeclav. Hrobovú výbavu tvoril jednoduchý bronzový hladký tyčinkový nákrčník s masívnymi pečatidlovými koncami, pár subtilných hladkých tyčinkových nánožníkov so slabou profilovanými koncami, jeden náramok typologicky podobný nánožníkom a druhý náramok členený plasticky zdobenými rebrami (*Čižmářová 2004, 272, obr. 1–9*). Ďalšími artefaktmi z tohto hrobu boli zlomky dvoch železných spôn, železný krúžok, pravdepodobne z opaska a prsteň. V hrobe, kde bola hlava pochovanej

Obr. 3. Maňa. Inventár hrobu 39 (upravené podľa Benadik 1983, tab. XVII).

orientovaná na sever, chýbala keramika a zvieracie kosti. Náramok s plasticky zdobenými rebrami posúva datovanie hrobu do konca stupňa LTB1 (*Bujna* 2005, 43, typ BR-E2).

K modelu kruhovej garnitúry „Maňa 39“ pravdepodobne patria aj ďalšie dva hroby z Moravy, hrob 2 z Rousínova (starší názov Rousínovec), okres Vyškov (*Ludikovský* 1964, obr. 3: 5–9) a hrob 1/1908 zo Sobotovic, okres Brno-venkov (*Čížmárová* 2011, 150, tab. 50). Nálezové okolnosti však nie sú známe, a preto funkčnú polohu ozdobných kruhov rekonštruujeme len na základe typológie a ich metrických znakov. Honosná výbava kruhového šperku z hrobu zo Sobotovic pozostávala z bronzového tyčinkového nákrčníka členeného v strede tela a pri pečatidlových koncoch plastickou výzdobou, z páru bronzových hladkých tyčinkových nánožníkov členených v strede tela vývalkom s puncovanou výzdobou a z dvoch bronzových hladkých tyčinkových náramkov, z ktorých jeden vykazoval konce v tvare makovic a druhý pečatidlové konce zdobené plastickou esovitou výzdobou. Kruhové garnitúru dopĺňali tri prstene, konkrétne zlatý drôtený prsteň a dvojica bronzových pásových prsteňov. Súčasťou hrovej výbavy bol aj súbor šiestich bronzových spôn VLT-schémy s rámovito klenutým hladkým/vrúbkovaným lučíkom. V dvoch prípadoch ide o spony s terčovitou pätkou (*Bujna* 1998, 173, 195, typ 1B1) a v ostatných prípadoch o spony s jemne profilovanou pätkou. Tieto šperky zaraďujú hrob zo Sobotovic do mladšej fázy stupňa LTB1. Do tohto časového horizontu spadá aj hrob 2 z Rousínova. K. *Ludikovský* (1964, 340, obr. 3) uvádza, že v jeho výbave bol zastúpený jednoduchý bronzový hladký nákrčník s nevýraznými pečatidlovými koncami, pár bronzových hladkých nánožníkov s profilovanými koncami a dva bronzové tyčinkové náramky rôznych typov. Jeden bol toho istého typu ako nánožníky a druhý náramok predstavoval masívny kruh členený dvoma prelamanými terčikmi a s uzáverom na západku. Kruhový šperk bol v hrovej výbave sprevádzaný štyrmi bronzovými sponami VLT – schémy s rámovito klenutým lučíkom, pričom šlo o pár spôn s jemne profilovanou pätkou a pár spôn s terčovitou pätkou (*Bujna* 1998, 176, 197, typ 2B).

Symetrický párový/nepárový model kruhovej garnitúry s nákrčníkom, tzv. vzor 5-4 s typologicky rôznorodými kruhmi je v západokeltskom priestore zastúpený omnoho početnejšie. Okrem toho, počty kruhov vo funkcii nákrčníkov, náramkov či nánožníkov sú často znásobené, čo v stredodunajskom priestore absentuje. Výskyt tohto modelu kruhovej garnitúry a jeho varianty sa sústreďujú na regióny dnešného južného Nemecka a Švajčiarska. Podľa E. *Milletovej* (2012, 428) špecifikom stupňov LTA a fázy LTB1a na území Alsaska a regiónu Porýnie–Falcko je skupina hrobov, ktorých kruhová garnitúra zvyčajne pozostáva z jedného nákrčníka, z páru náramkov a páru nánožníkov. Ide o tzv. „costume 6“. V ďalších prípadoch mali pochované osoby dva nákrčníky a štyri až päť nánožníkov. Nositeľkami tejto garnitúry, podľa uvedenej autorky, sú ženy hlavne vo veku 20–30 rokov. Podobne tento model kruhovej garnitúry časovo zaradila S. *Martin-Kilcherová* (1973, 26, obr. 1) na pohrebisku Münsingen-Rain, kde prvý stupeň ženského kroja („Trachtstufe I“), charakterizovaný nákrčníkom, dvojicou náramkov nosených na zápästiach oboch rúk a 1 + 1 až 2 + 2 nánožníkmi a maximálne piatimi sponami, datuje do stupňa LTA a na začiatok stupňa LTB1.

Garnitúru s kruhmi typologicky príbuznými nálezom z hrobu 39 z Mane zaznamenávame v západokeltskom priestore hlavne v Čechách. Na laténskom pohrebisku Tišice, v hrobe 15, bola pochovaná dospelá žena s hladkými tyčinkovitými nánožníkmi s preloženými pečatidlovými koncami (*Turek* 1997, obr. 12; 13). Jej horné končatiny zdobili bronzové náramky, pravé zápästie vrúbkovaný kruh s pečatidlovými koncami a ľavé zápästie zdobil náramok z osmičkovite vinutého drôtu. Na krku bol nájdený hladký tyčinkový nákrčník s pečatidlovými koncami odsadenými od tela vývalkom. Súčasťou inventára boli aj štyri spony s terčovitou pätkou. Veľmi podobnú hrobovú výbavu s rovnakým modelom kruhovej garnitúry dokladá hrob 3 z Prahy-Pitkovic (*Trefný/Polišenský* 2010, 724, 725, obr. 4; 6: 2–4; 7), v ktorom bola pochovaná žena vo veku 40–60 rokov. Bronzové tyčinkové vrúbkované kruhy s pečatidlovými koncami boli vo funkcii nánožníkov, na zápästí ľavej ruky mala pochovaná žena masívny bronzový rebrovaný náramok s pečatidlovými koncami, zápästie pravej ruky jej zdobil bronzový náramok z osmičkovite vinutého drôtu, typologicky rovnaký ako v hrobe 15 z Tišic. Na krku pochovanej bol nájdený hladký tyčinkový nákrčník s pečatidlovými koncami, odsadenými od tela vývalkami a rytou výzdobou. Inventár dopĺňala bronzová spona s terčovitou pätkou, spona VLT-schémy s jemne profilovanou pätkou a zdobeným lučíkom, fragment železnej spony a železný krúžok z garnitúry opaska. Rovnaký model kruhovej garnitúry s typologicky odlišnými kruhmi bol na tomto pohrebisku doložený aj v hrobe 4 (*Trefný/Polišenský* 2010, 728, obr. 8; 9: 1–3). Zo stupňa LTB1 možno uviesť ďalšie hroby, v ktorých je preukázaná kruhová garnitúra „Maňa 39“ s odlišnými typmi kruhového šperku: Kutná Hora, hrob 45 (*Valentová* 1993, 635), Praha 10-Záběhlce, hrob 3/1890 (*Bureš* 1987, 113), Radovesice II, hrob 15/81 (*Waldhauser* 1999, 105, 106).

Na území juhovýchodného Nemecka bol tento model kruhovej garnitúry v hroboch datovaných do stupňa LTB1 doložený ojedinele. V roku 1907 bol pri ťažbe štrku porušený laténsky hrob v obci Rast (*Krämer* 1985, 109, tab. 48: B). Vo funkcii nákrčníka sa nachádzal jednoduchý bronzový hladký tyčinkový

kruh s pečatidlovými koncami. Typologicky podobné kruhy predstavovali nánožníky a jeden z náramkov. Druhý náramok patrí k skupine vrúbkovaných kruhov BR-B s pečatidlovými koncami. Na prstoch ľavej ruky mala v tomto hrobe pochovaná osoba tri bronzové prstene, dva drôtené a jeden pásikový. Na jej hrudi sa nachádzali dve bronzové spony VLT – schémy, jedna s jemne profilovanou pätkou a druhá s terčovitou pätkou (*Bujna 1998*, 173, 196, typ 1B2). Na základe uvedenej skladby inventára možno tento hrob datovať do mladšej fázy stupňa LTB1. Ten istý model kruhovej garnitúry s typologicky podobnými kruhmi bol objavený pri výstavbe cesty na lokalite Weichering v Bavorsku (*Uenze 2006*, 176, obr. 6; 7). Kruhový šperk zastupuje bronzový hladký tyčinkový nákrčník, ktorý je sčasti pri pečatidlových koncoch tordovaný, vrúbkované nánožníky s pečatidlovými koncami, náramok toho istého typu a hladký masívny tyčinkový náramok s pečatidlovými koncami. Sprievodným nálezom bolo päť bronzových spôn VLT – schémy, z toho dve spony s terčovitou pätkou a tri spony vykazovali na päťke vývalok modelovaný v tvare vtácej hlavičky. Typologické znaky spôn, ako zhrubnutý lúčik sólo spony a jej predĺžené vinutie, rebrovaný lúčik spôn jedného z párov, datujú tento ženský hrob na koniec stupňa LTB1. Podľa *H. P. Uenzeho (2006, 175)* inventár tohto hrobu, ako aj ďalšieho podobného hrobu z Oberhausenu je cudzorodý a uvedený autor sa domnieva, že v oboch prípadoch ide o hroby prisťahovalcov.

Kombinácia dvoch nánožníkov, náramkov a nákrčníka sa v západokeltskom prostredí objavuje aj v stupni LTB2, čo dokladajú hroby Manching-Hundsruken 11 a Untersaal 2 v oblasti dolného Bavorska (*Krämer 1985*, 94, 140, tab 31; 73: B). V prvom hrobe sa kruhová garnitúra skladala z jednoduchého masívneho hladkého tyčinkového nákrčníka s pečatidlovými koncami, z páru nánožníkov členených 22–23 vývalkami a s koncami v tvare makovice a z páru tyčinkových vrúbkovaných náramkov, z ktorých jeden vykazoval pečatidlovo profilované konce a druhý mal uzáver na západku. Súčasťou inventára boli početné spony. Ide o štyri malé bronzové spony VLT-schémy s jemne profilovanou pätkou, zlomok vinutia ďalšej bronzovej spony a dvojicu veľkých železných spôn, zdá sa, že už SLT – schémy. Práve tieto spony posúvajú datovanie hrobu 11 v Manchingu-Hundsruken na koniec stupňa LTB2. Do tohto časového horizontu možno datovať aj hrob 2 z Untersaalu, a to na základe páru puklicových nánožníkov (7 + 2) a náramku podobného typu, ktorý zdobil ľavé zápästie pochovanej ženy. Na pravom zápästí skeletu sa našiel masívny bronzový náramok kosoštvorcového prierezu s preloženými koncami a v oblasti krku nákrčník spleťaný z bronzového drôtu.

ZÁVER

Západokeltský vplyv na začiatku pochovávaní na tzv. plochých keltských pohrebiskách v stredodunajskom priestore bol prezentovaný už vo viacerých štúdiách (*Bujna 2005; 2012a; Furman 2009; 2012*). Pravdepodobné importy, výzdobné motívy na šperkoch, či spôsob nosenia ozdobných kruhov napovedajú, že pohrebisko v Mani patrí k lokalitám, na ktorých vplyv zo západolátenského prostredia je nepopierateľný a odráža sa predovšetkým v bohatých hrobových výbavách troch, pravdepodobne žien, uložených v hroboch 13, 39 a 62. V týchto hroboch sú doložené kruhové garnitúry, čiže kombinácie ozdobných kruhov, na ktorých výskyt v stredodunajskom a západolátenskom milieu sme poukázali v predloženom článku.

Kruhová garnitúra „Maňa 62/13“ (vzor 3-1) prezentuje symetrický párový model, v ktorom nánožníky a náramky patria k rovnakému typu/typologickému radu. Z priestorovej analýzy tejto kombinácie kruhov vyplýva, že jej kvantitatívne zastúpenie v západolátenskom a stredodunajskom prostredí je porovnateľné. Do analýzy však neboli zahrnuté hroby, ktorých kruhová garnitúra pozostávala z náramkov, nánožníkov a nákrčníka rovnakého typologického radu. Tento symetrický párový spôsob nosenia typologicky rovnakých kruhov je doložený od stupňa LTA na pohrebiskách v juhozápadnom Nemecku a Švajčiarsku, pričom v ňom vystupujú predovšetkým hladké plechové kruhy s manžetou, napr. *Laudenbach*, hrob 1/1877; *Rohdorf* 1/1953; *Sinsheim*, mohyla 7 – hrob 2, mohyla 10 – hrob 1, mohyla 12 – hrob 2 (*Liebschwager 1969*); *Gäufelden-Nebringen*, hroby 8 a 17 (*Krämer 1964*, tab. 3; 6); *Münsingen-Rain*, hrob 40 (*Hodson 1968*, obr. 16; 17). Móda nosenia ozdobných kruhov rovnakého typu vo funkcii nánožníkov a náramkov, poprípade aj nákrčníkov v symetrickej podobe sa teda výrazne prejavuje v západolátenskom prostredí od stupňa LTA vo viacerých variantoch s rozličným počtom kruhov tzv. veľkého kruhového šperku a pretrváva do stupňa LTB1. Z uvedeného vyplýva, že osoby pochované v hroboch 13 a 62 v Mani boli minimálne inšpirované touto módou. Ich kruhový šperk pozostával z pomerne jednoduchých a častých typov kruhov bez špecifických výzdobných či morfológických detailov. Avšak aj v ich prípade pozorujeme niektoré zaujímavé skutočnosti. Hoci pre vrúbkované nánožníky a náramky z hrobu 13 (*Benadik*

1983, tab. VII: 1, 2, 5, 6) nepoznáme zo západolaténskeho priestoru presné analógie, snáď s výnimkou náramku z Ledvic v Čechách (*Budinský* 1983, tab. XI: 5), predsa tieto ozdoby vykazujú typologické znaky, ktoré majú pravdepodobne pôvod na západe. Patria k nim konce kruhov v tvare makovic a na nich puncovaná výzdoba „očiek“ (*Bujna* 2005, obr. 10). Nie je vylúčené, že v prípade nánožníkov a náramkov z hrobu 13 v Mani ide o miestne napodobneniny kruhových šperkov zo západolaténskeho prostredia, na ktorých spomenuté výzdobné prvky bežne vystupovali (*Möller* 2000, obr. 6). Pozornosť si zaslúžia aj spony. Malé bronzové spony z hrobu 62 v Mani sú precízne zhotovené a na lučiku nesú plastickú výzdobu pripomínajúcu vegetabilný motív „lístka“, ktorý sa v cik-cakovitom usporiadaní vyskytuje na lučiku spôn rôznych typov v hornorýnskej a stredošvajčiarskej oblasti, zriedkavejšie v Čechách. Príkladom sú spony z hrobu 121 z Münsingenu-Rainu (*Hodson* 1968, obr. 49: 342), z hrobu 2 z Windischu (*Tanner* 1979, Heft 4/3, tab. 45: A1), z hrobu 9 z Muttenu-Margelackera (*Müller* 1981, obr. 16: 12) a z hrobu 15 z Tišic v Čechách (*Turek* 1997, obr. 13: 5). V hrobe 13 boli doložené štyri bronzové spony s terčovitou pätkou, podľa klasifikácie spôn *J. Bujna* (1998, 174, 178), typy 1D_x a 4D. Na výskyt spôn typu 1D_x upozornil *J. Bujna* (1998, 196): Dürrnberg, hrob 44/1 (*Penninger* 1972, tab. 42: A2) a Gäufelden-Nebringen, hrob 14 (*Krämer* 1964, tab. 4: 1). Typ spôn 4D, s pozdĺžnou ozdobnou vložkou na lučiku („mit Bügelfurche“), na lučiku a ovinutou tetivou okolo vinutia, je zastúpený zriedkavejšie a na menšom území (*Bujna* 1998, 199). Okrem Mane sa spona tohto typu objavila v hrobe 1 na pohrebisku Blučina na Morave (*Čížmář* 1991, obr. 1: 1, 2). V súvislosti s tým *J. Bujna* (1998, 183) poukázal na to, že hoci spony s terčovitou pätkou a lučikom zdobeným pozdĺžnou ozdobnou vložkou („Bügelfurche“) sú doložené hlavne na pohrebiskách vo Švajčiarsku, spony typu 4D (s ovinutou tetivou) na švajčiarskom území chýbajú. Doložené sú na východe.

V hrobe 39 z Mane bol zastúpený tzv. symetrický model kruhovej garnitúry pozostávajúci z nákrčníka, dvojice párových nánožníkov a nepárových náramkov, model „Maňa 39“ (vzor 5-4). Zo západolaténskeho priestoru poznáme tento model kruhovej garnitúry už od stupňa LTA a v rôznych variantoch pretrváva až do konca LTB2. Zdá sa, že na západe vykazuje pestrejšiu skladbu kruhového šperku ako v regiónoch stredného Podunajska. V stredodunajskom priestore je tento model kruhovej garnitúry doložený len v stupni LTB1. Model kruhovej garnitúry „Maňa 39“ možno považovať za prejav vplyvu zo západokeltskej oblasti (*Furman* 2012, 276). Práve tam nachádzame pre neho početnejšie paralely, napr. na pohrebisku Dittelsheim v Porýní (*Möller* 2000, obr. 3: a3) a na pohrebiskách Hochdorf-Assenheim, Niedermaier, Schifferstadt vo Falcku (*Engels* 1974, tab. 29: B1; 46: C1; 47: A1; 58: C1). Podobne precízne vyhotovený tyčinkový nákrčník z hrobu 153 z Mannersdorfu am Leithagebirge (*Ramsl* 2011, 85, tab. 163) má analógie na západe, konkrétne v marnskej oblasti, napríklad Chouilly, hrob 45, Pierre-Morains, hrob 5, kde je datovaný do obdobia 400–360 pred Kristom (*Kruta* 2006, 307, 308, 15/1a, 15/2).

Zaujímavá je typologická skladba kruhovej garnitúry z hrobu 234 z Trnovca nad Váhom-Horného Jatova. Dokumentuje formovanie domáceho kruhového kroja pod vplyvom starších symetrických predlôh. Jemne vrúbkované náramky na zápästiach oboch rúk ako vplyv starších symetrických predlôh dopĺňa pseudopečatidlový nákrčník a včasný typ bradavkovitých nánožníkov, ktoré sú podľa *J. Bujnu* (2005, 156) prvým prejavom domáceho kruhového kroja.

Zdá sa, že genézu oboch analyzovaných modelov kruhovej garnitúry, „Maňa 62/13“ (vzor 3-1) a „Maňa 39“ (vzor 5-4) môžeme hľadať v západolaténskom prostredí. Modely kruhových garnitúr predstavujú popri typologických a výzdobných znakoch kovových ozdôb dôležitý faktor pri definovaní pôvodu, resp. kontaktov ich nositeľov. Vzájomné vzťahy medzi regiónmi, a teda viac, či menej vzdialenými komunitami sa prejavujú tromi základnými spôsobmi, a to migráciou, mobilitou a difúziou (*Hauschild* 2010; *Mignon* 1993; *Prien* 2005; *Ramsl* 2003). Postihnutie niektorého z týchto prejavov je bez komplexnej analýzy výstupných dát, vychádzajúc len z analýzy dochovaných kovových súčasti odevu, často bez antropologického určenia pochovaných problematické. Súčasti odevu a ich funkčná pozícia, podľa *R. Priena* (2005, 314, 315), nestačia k dokázaniu etnických zmien a sťahovania obyvateľstva. K analýze chýba totiž dôležitá organická časť pohrebného rubáša. Rovnako dochované súčasti odevu nemusia hneď svedčiť o pôvode nositeľa. Do úvahy je potrebné brať aj sociálne postavenie, vek a individuálnu identitu nositeľa. Podľa *M. Hauschildovej* (2010, 174) pre rozpoznanie cudzincov musia byť dostupné rozdiely v kultúrnom prejave, ako aj výrazné zmeny v pohrebnej tradícii. Hroby 13, 39 a 62 z Mane nepreukazujú v porovnaní s ostatnými kostrovými hrobmi bez zbraní na tomto pohrebisku výraznejšie odlišnosti v orientácii uloženia pochovaných, tvare hrovej jamy obdĺžnikového pôdorysu (*Haruštiak* 2009, 131), či v druhoch prídavkov. Preto je ťažké zodpovedať otázku pôvodu osôb uložených v hrobách 13, 39, 62 v Mani, aj keď

boli pochované s modelmi kruhovej garnitúry so západolaténskou genézou. Pre interpretáciu analyzovaného javu prichádza do úvahy aj jav difúzie, čiže rozšírenia nových kultúrnych prvkov a zvykov adaptáciou zo strany nového etnika (*Mignon 1993, 131*).

Každopádne bohaté hroby 13, 39 a 62 na pohrebisku Maňa sú dokladom kontaktov tunajšej keltskej komunity so západolatenským prostredím. Ženy pochované v týchto hroboch mali vo svojich výbavách šperky, ktoré boli pravdepodobne importmi zo západu (bronzové spony s jemne profilovanou pätkou v hrobe 62, spony s terčovitou pätkou v hroboch 13 a 39, nákrčník v hrobe 39), ale aj šperky, ktoré boli pravdepodobne napodobeninami západolatenských ozdôb (náramky a nánožníky z hrobu 13). Na určitý vzťah týchto žien k západolatenskému milieu poukazuje predovšetkým skutočnosť, že ich kruhový šperk bol uložený v kombináciách, ktoré mali v západokeltskom prostredí už dlhšiu tradíciu.

LITERATÚRA A PRAMENE

- Benadik 1957* B. Benadik: Archeologický materiál a jeho hodnotenie. In: B. Benadik/E. Vlček/C. Ambros: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957, 1–200.
- Benadik 1974* B. Benadik: Palárikovo, poloha Dolné Križovany. Výskumná správa 6968/74, dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nepublikované.
- Benadik 1983* B. Benadik: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Nitra 1983.
- Budinský 1983* P. Budinský: Keltské kostrové hroby z Podkrušnohoří ve sbírce Teplického muzea. Teplice 1983.
- Bujna 1998* J. Bujna: Münsingen-Rain und die keltischen Gräberfelder im mittleren Donaugebiet. Kontakte im Spiegel des frühlatènezeitlichen Fundmaterials. In: F. Müller (Ed.): Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Funde, Befunde und Methoden im Vergleich. Akten Internationales Kolloquium „Das keltische Gräberfeld von Münsingen-Rain 1906–1996“. Münsingen/Bern, 9.–12. Oktober 1996. Schr. Bern. Hist. Mus. 2. Bern 1998, 171–203.
- Bujna 2003* J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska. Typovo-chronologické triedenie LTB- a C1- spôn. Slov. Arch. 51, 2003, 39–108.
- Bujna 2005* J. Bujna: Kruhový šperk z latenských ženských hrobov na Slovensku. Nitra 2005.
- Bujna 2011* J. Bujna: Opasky ženského odevu z doby laténskej. Nitra 2011.
- Bujna 2012a* J. Bujna: Pohreby ženskej elity zo stupňa LTB1. In: G. Březinová/V. Varsík (Ed.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 95–108.
- Bujna 2012b* J. Bujna: Maňa, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie (L–Z). Wien 2012, 1228–1230.
- Bureš 1987* M. Bureš: Plochá kostrová pohřebiště doby laténské v Praze. Arch. Pragensia 8, 1987, 5–156.
- Čižmář 1991* M. Čižmář: Příspěvek k cizím kulturním vlivům na moravských keltských pohřebištích. Čas. Moravského Mus. Brno 76, 1991, 69–76.
- Čižmářová 2004* J. Čižmářová: Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezku. Praha 2004.
- Čižmářová 2011* J. Čižmářová: Keltská pohřebiště na Moravě, okresy Brno-město a Brno-venkov. Keltische Gräberfelder in Mähren, Bezirke Brno-město a Brno-venkov. Brno 2011.
- Dacík 1983* T. Dacík: Anthropologische Analyse der Skelette aus dem keltischen Gräberfeld in Maňa. In: *Benadik 1983*, 149–167.
- Engels 1974* H.-J. Engels: Funde der Latènekultur I. Mat. Vor- u. Frühgesch. Pfalz 1. Speyer 1974.
- Furman 2009* M. Furman: Kruhový šperk ako prameň archeologicky postihnuteľného kroja, distribučných aktivít a mobility keltských komún v stredodunajskom priestore. Dizertačná práca. (Archeologický ústav SAV v Nitre). Nitra 2009. Nepublikované.
- Furman 2012* M. Furman: The Interpretative Value of Annular Ornaments for the Study of Early Celtic Populations in the Middle Danube Area. In: S. Berecki (Ed.): Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 7.–9. October 2011. Bibl. Mvsei Maris. Seria Arch. V. Târgu Mureș 2012, 273–287.
- Haruštiak 2009* J. Haruštiak: Vývoj pohrebného rítu na keltských pohrebiskách z územia Slovenska. Slov. Arch. 57, 2009, 117–168.
- Hauschild 2010* M. Hauschild: „Celticised“ or „Assimilated“? In Search of Foreign and Indigenous People at the Time of the Celtic Migration. In: S. Berecki (Ed.): Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureș 9.–11. October 2009. Cluj-Napoca 2010, 171–180.
- Heynowski 1992* R. Heynowski: Eisenzeitlicher Trachtschmuck der Mittelgebirgszone zwischen Rhein und Thüringer Becken. Archäologische Schriften des Instituts für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg – Universität Mainz. Mainz 1992.

- Hodson 1968 F. R. Hodson: The La Tène Cemetery at Münsingen-Rain. Acta Bern. 5. Bern 1968.
- Holodňák 1988 P. Holodňák: Keltská pohřebiště ve středním Poohří. Pam. Arch. 79, 1988, 38–105.
- Krämer 1964 W. Krämer: Das keltische Gräberfeld von Nebringen (Kreis Böblingen). Stuttgart 1964.
- Krämer 1985 W. Krämer: Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern. Ausgr. Manching 9. Stuttgart 1985.
- Kruta 1985 V. Kruta: Le port des anneaux de cheville en Champagne et le problème d'une immigration danubienne au IIIème siècle avant J.-C. Études Celtiques 22, 1985, 27–51.
- Kruta 2006 V. Kruta: Celtes, Belges, Boïens, Rèmes, Volques. Mariemont 2006.
- Liebschwager 1969 Ch. Liebschwager: Die Gräber der Frühlatènekultur in Baden-Württemberg. Inaugural-Disertation zur Erlangung der Doktorwürde (Philosophischen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg i. Br.). Freiburg i. Br. 1969.
- Lorenz 1978 H. Lorenz: Totenbrauchtum und Tracht. Untersuchungen zur regionalen Gliederung in der frühen Latènezeit. Ber. RGK 59, 1978, 1–380.
- Ludikovský 1958 K. Ludikovský: Nové hroby z doby laténske na Moravě. Arch. Rozhledy 10, 1958, 620–630.
- Ludikovský 1964 K. Ludikovský: Akeramický horizont bohatých hrobů na Moravě. Pam. Arch. 55, 1964, 321–349.
- Martin-Kilcher 1973 S. Martin-Kilcher: Zur Tracht und Beigabensitte im keltischen Gräberfeld von Münsingen-Rain (Kt. Bern). Zeitschr. Schweizer. Arch. u. Kunstgesch 30, 1973, 26–39.
- Mignon 1993 M. R. Mignon: Dictionary of Concepts in Archaeology. Westport 1993.
- Millet 2012 E. Millet: Le costume funéraire des régions du Rhin moyen et supérieur entre le Ve et le IIIe siècle avant J.-C. In: M. Schönfelder/S. Sievers (Ed.): L'âge du Fer entre la Champagne et la vallée du Rhin. 34e colloque international de l'Association Française pour l'Étude de l'âge du Fer du 13 au 16 mai à Aschaffenburg. Mainz 2012, 421–442.
- Möller 2000 Chr. Möller: Das Grab 13 von Leimersheim, Kr. Germersheim (Pfalz). Ein Beitrag zur Chronologie der Frühlatènezeit. Arch. Korrb. 30, 2000, 409–428.
- Müller 1981 F. Müller: Die frühlatènezeitlichen Flachgräber der Kantone Baselstadt und Baselland. Jahrb. SGUF 64, 1981, 73–106.
- Müller 1989 F. Müller: Die frühlatènezeitlichen Scheibenhalsringe. Röm.-Germ. Forsch. 46. Mainz 1989.
- Müller 1991 F. Müller: „Kulturelle Vielfalt“ - Das Bild der Frau in der Schweiz vor 2350 Jahren. Arch. Schweiz 14, 1991, 115–123.
- Penninger 1972 E. Penninger: Der Dürrenberg bei Hallein I. Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt- und Latènezeit, Teil 1. Münch. Beitr. Vor- u. Frühgesch. 16. München 1972.
- Prien 2005 R. Prien: Archäologie und Migration: Vergleichende Studien zur archäologischen Nachweisbarkeit von Migrationsbewegungen. Bonn 2005.
- Procházka 1937 A. Procházka: Galská kultura na Vyškovsku. Slavkov u Brna 1937.
- Ramsl 2002 P. Ramsl: Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Fundber. Österr. Mat. A 11. Wien 2002.
- Ramsl 2003 P. Ramsl: Migrationsphänomene (!) in der Frühlatènezeit. Mitt. Anthr. Ges. Wien 133, 2003, 101–109.
- Ramsl 2011 P. Ramsl: Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Niederösterreich. Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. 74. Wien 2011.
- Tanner 1979 A. Tanner: Die Latènegräber der nordalpinen Schweiz. Heft 4/1–5. Schrif. Sem. Urgesch. Univ. Bern. Bern 1979.
- Trefný/Polišenský 2010 M. Trefný/T. Polišenský: Laténske kostrové hroby z Prahy-Pitkovic. Arch. Střední Čechy 14, 2010, 723–736.
- Turek 1997 J. Turek: Laténské pohřebiště v Tišicích, okr. Mělník. Predběžná zpráva o výzkumu v roce 1996. Arch. Střední Čechy 1, 1997, 237–262.
- Uenze 2006 H. P. Uenze: Keltische Grabsitten im Wandel der Zeit. In: C. S. Sommer (Hrsg.): Archäologie Fenster zur Vergangenheit in Bayern. Regensburg 2006, 174–179.
- Valentová 1993 J. Valentová: Výsledky záchranného výzkumu keltského kostrového pohřebiště v Kutné Hoře-Karlově. Arch. Rozhledy 45, 1993, 623–643.
- Waldhauser a kol. 1978 J. Waldhauser a kol.: Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen I. Band Quellen und Gutachten II. Band Auswertung. Arch. Střední Čechy 6–7. Teplice 1978.
- Waldhauser 1999 J. Waldhauser: Jak se kopou keltské hroby. Laténska pohřebiště ze 4.–3. století v Čechách. Praha 1999.
- Zápotocký 1973 M. Zápotocký: Keltská pohřebiště na Litoměřicku. Arch. Rozhledy 25, 1973, 139–184.

Reflection of long-distance contacts in the inventory of La Tène graves from Maňa cemetery

Martin Furman – Gabriela Brezňanová

Summary

The contribution concerns the burial inventories of the graves 13, 39 and 62 from the La Tène Age burial site of Maňa. These were women graves dated back to the beginning of the phase LT B1. In the inventories of these graves there is notable a strong influence from the western La Tène milieu, the clue to which is not only jewellery, which is obviously imported (bronze fibulae with a slightly moulded foot – grave 62, fibulae of Münsingen type – graves 13 and 39, torques – grave 39), but mainly combinations of adorning circles to the body of the buried woman, to which we refer as to 'models of annular garniture'. In the graves 13 and 62 were buried women with a pair of anklets and a pair of armlets belonging to the same type/typological sequence. This combination of rings was defined as a model of annular garniture "Maňa 62/13" (type 3-1). The analysis of distribution of the mentioned model of annular ring shows that its quantitative occurrence in western-La Tène as well as in central Danubian-La Tène environment is comparable. The fashion of decorated adorning rings of similar type having the function of anklets and upper arm bracelets, occasionally collars as well in a symmetric way can be observed in the western La Tène environment from the phase LT A in more varieties with different number if so called great ring jewellery and during phase LT B1. It is probable that the burial dress of the persons buried in the graves 13, 62 in Maňa was at least inspired by this fashion. In the grave 39 from Maňa occurred the so called symmetric type of annular ring form consisting of torques, pair of anklets and unpaired upper arm bracelets – model "Maňa 39" (type 5-4). This model of circular garniture is known from the western La Tène environment, already from the phase LT A, persisting in different varieties persisting up to the end of phase LT B2. It appears that in the west it shows a more diverse composition of circular jewellery than in the regions of central Danube. In the area of central Danube the model of annular ring form is proved only in the phase LT B1.

The models of annular ring forms represent, in addition to typological and adorning signs of metal jewellery, an important factor in the process of the definition of the origin or contacts of their wearers. It seems that the origin of both models of annular ring forms, "Maňa 62/13" (type 3-1) and "Maňa 39" (type 5-4), could be found in western-La Tène environment. On the other side, the graves 3, 39 and 62 in Maňa do not show a difference in the orientation or in the categories of inventory from the majority of the skeleton graves in this burial site. These facts indicate that although the persons in the graves 13, 39 and 62 in Maňa are buried with models of annular ring form of western-La Tène provenance, their foreign origin is questionable. As far as the interpretation of the analyzed feature is concerned, the phenomenon of diffusion has to be taken into account, i.e. the spread of new cultural features and habits by the adaptation from the side of a new ethnic group as well.

Fig. 1. Maňa. Inventory of the grave 62 (modified according *Benadik 1983*, Pl. XXVI).

Fig. 2. Maňa. Inventory of the grave 13 (modified according *Benadik 1983*, Pl. VI; VII).

Fig. 3. Maňa. Inventory of the grave 39 (modified according *Benadik 1983*, Pl. XVII).

Translated by Mgr. Martin Miňo

Mgr. Martin Furman, PhD.
Krajský pamiatkový úrad Žilina
Mariánske námestie 19
SK-010 01 Žilina
martin.furman.za@gmail.com

Mgr. Gabriela Brezňanová, PhD.
Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica
Lazovná 8
SK-975 65 Banská Bystrica
gabriela.breznanova@pamiatky.gov.sk

*Recenzenti PD Mag. Dr. Peter C. Ramsel
prof. Jozef Bujna, CSc.*

LATÉNSKE SÍDLISKO V KOMJATICIACH, POLOHA KŇAZOVA JAMA¹

Peter Horváth

Kľúčové slová: Juhozápadné Slovensko, Komjatice, sídlisko, stredný latén, nálezový katalóg, zhodnotenie nálezov, keramika

Key words: South-western Slovakia, Komjatice, settlement, middle La Tène period, catalogue of finds, analysis of finds, pottery

The La Tène Settlement in Komjatice, site Kňazova jama

The village Komjatice is situated in the SW Slovakia in the district of Nové Zámky, in the territory of the Nitra Region, between the cities of Nitra and Šurany. During several rescue excavations, between 1977–1979 a part of the La Tène settlement was explored in the site “Kňazova jama”. The exploration outcomes, as well as the required material, have not been systematically processed yet. 6 sunken pits and one cultural pit were identified. The huts represented a classical middle La Tène type settlement with two-pole construction and a bench along one of longer walls. From the features’ backfill a relatively large amount of material was obtained, especially pottery (2358 fragments in total, weighing 74.8 kg). Small items and other artefacts were found only sporadically, in the form of small iron (mostly difficult to determine) fragments, clay whorls, fragments of bracelets from sapropelite and glass, whetstones and clay weights. The pottery set contained, based on the way of production, groups of pottery produced manually and on the wheel. In all features pottery made on the wheel prevailed. As for the forms, there are mainly bowls with s-shaped profile and bowls with tapering mouth. Soft rounded profile prevails, and no single case of smoothed ornaments is represented in decoration. Alongside the bowls, more numerous occurrences were also determined for the pottery containing graphite, especially situlas and situlate pots decorated on the surface by horizontal combing. The manually made pottery was typical for its biconical and hemispherical pots and bowls with rounded or flat profile. In some cases they were decorated by plastic ornaments. Ceramic forms and types of decoration are very typical for the middle La Tène. Based on the absence of younger elements, such as oblique and metope-like combing, or painted pottery, it is impossible to confirm a longer life of any of the explored features. Bowls with slightly rounded profile and the absence of smoothed ornaments do not permit confirmation of their longer existence than the close of the LTC1. Such dating is confirmed also by the accompanying, chronologically more sensitive, material, i. e. a fragment of iron coil spring which probably corresponds to the middle La Tène scheme type of brooch, dated to the LTC1a–LTC1b–c. Moreover, the finds of two sapropelite bracelets, whose most frequent occurrence in the vicinity of Nitra can be determined between the stages LTC1–C2 (Březinová 2005, 24). Beyond settlement contexts, also two finds of circular jewel made of glass come from the location. Both are dated within the LTC1 stage.

ÚVOD

V obci Komjatice bolo v rokoch 1977 až 1979 realizovaných viacero rozsiahlych záchranných výskumov vyvolaných stavbou závlahového systému, ropovodu, rozširovania štrkoviska a iných menších terénnych úprav. Počas nich bola pod vedením A. Točíka² z Archeologického ústavu SAV v Nitre, preskúmaná a zdokumentovaná aj časť laténskeho sídliska v polohe Kňazova jama. Celkovo sa podarilo zachytiť šesť zahĺbených objektov (chát) a jednu kultúrnu jamu. Materiál bol len čiastkovo publikovaný, no nikdy nebol súborne spracovaný a vyhodnotený (Točík 1980b, 219, 220, obr. 127–129; 1981, 141–143). Hlavným cieľom tohto príspevku bolo komplexné spracovanie materiálu z uvedených

¹ Príspevok vznikol v rámci grantových projektov 2/0117/12 a 1/0045/14 agentúry VEGA.

² Poďakovanie patrí Archeologickému ústavu SAV za poskytnutie materiálu na spracovanie a publikovanie z výskumu A. Točíka.

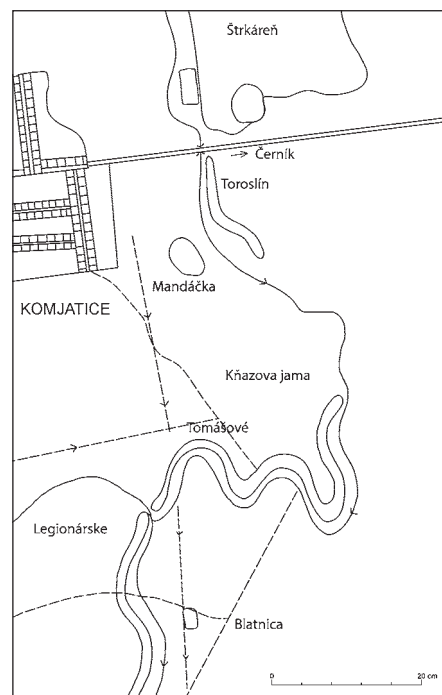
objektov a vytvorenie katalógu. Detailný rozbor a prehodnotenie materiálu vo svetle novších poznatkov umožnilo poopraviť aj niektoré staršie názory, ako napríklad pôsobenie dáckeho vplyvu, ktorý bol odvodzovaný na základe podielu špecifickej, v ruke vyrobenej keramiky.

KOMJATICE, POLOHA KŇAZOVA JAMA

Obec Komjatice sa nachádza na JZ Slovensku v okrese Nové Zámky, na území Nitrianskeho kraja, medzi mestami Nitrou a Šuranmi. Rozprestiera sa na rozhraní dvoch odlišných geomorfologických oblastí. Východná časť leží na aluviálnej nive rieky Nitra, na rovinatom iba mierne zvlnenom území, ktoré patrí do geomorfologického celku Podunajskej roviny. Terén západnej časti obce je výraznejšie pahorkatinový. Je už súčasťou tabule Nitrianskej pahorkatiny. Na západe sa nachádzajú riečne terasy, na severozápade sprašové tabule a na východe nížinné depresie. Na všetkých v súčasnosti prevažuje orná pôda. V západnej polovici dominujú úrodné čiernozemné pôdy (černozemnice – kultizemné, karbonátové) na sprašovom podklade. Na východe prevažuje taktiež typ čiernozemných pôd (čiernice kultizemné). Geologickú stavbu regiónu tvorí neogénna sedimentárna panva, ktorej dominujú sivé a pestré íly, prachy, piesky, štrky, slojky lignitu, sladkovodné vápence a polohy tufitov. Zo základných geochemických hornín sú prítomné ílovce a pieskovce. Pokiaľ ide o environmentálnu skladbu, Komjatice ležia v oblasti s potencionálnou prirodzenou vegetáciou tvorenou dubovými lesmi, s javorom tatranským (*Aceri tatarici*) a dubom plstnatým (*Quercion pubescentis – roboris*).³

Lokalita Komjatice je archeologicky známa už od rokov 1944–1945, kedy robotníci v miestnej tehelni porušili keltské kostrové hroby. V rokoch 1949–1950 sa tu uskutočnil prvý archeologický výskum pod vedením L. Kraskovskej zo SNM v Bratislave, ktorá preskúmala zvyšnú časť porušeného pohrebiska (*Kraskovská* 1950, 184; 1957, 347–351). V neskoršom období sa tu uskutočnilo niekoľko archeologických výskumov, vďaka ktorým sa táto obec radí medzi najlepšie preskúmané. Výraznou mierou sa na prospekcii a záchrane archeologických pamiatok podieľal A. Točík. V roku 1973 realizovala V. Němejcová-Pavúková záchranný výskum na polohe Homolky. Zdokumentovala niekoľko lengyelských objektov a pravdepodobne stredoveké sídlisko (*Němejcová-Pavúková* 1978, 102). J. Bátora (1975, 20) v roku 1974 preskúmal v polohe Vicena porušené hroby z nitrianskej kultúry a sídliskové objekty z doby halštatskej a včasného stredoveku. V tom istom roku pri štrkovisku uskutočnili záchranný výskum sídliska lengyelskej kultúry J. Pavúk a P. Romsauer (1975, 76). Koncom 80. rokov sa v obci realizovala rozsiahla stavebná činnosť (budovanie závlahového systému, stavba ropovodu, rozširovanie štrkoviska a rôzne menšie zemné práce). Práve tu k identifikácii a k záchrane veľkého množstva významných archeologických pamiatok prispela spolupráca A. Točíka s miestnymi nadšencami S. Podhorcom, J. Čerim a J. Kelemenom.

Aj vďaka nim sa v rokoch 1977 a 1979 realizovalo viacero záchranných výskumov (obr. 1), počas ktorých bola preskúmaná vo východnej časti obce aj poloha Kňazova jama (*Točík* 1978, 252, 253; 1980a, 215–229; 1980b, 266–272; 1981, 139–157). Výskumom sa potvrdilo dlhodobो trvajúce osídlenie od doby kamennej až po včasný stredovek. Poloha Kňazova jama, respektíve jej západná časť, bola prvý krát skúmaná v decembri 1977 a v januári 1978. Odkrytý bol vtedy úsek dlhší ako 650 m (sektory B, BA na polohe 10), na ktorom bolo preskúmaných viac ako 150 objektov. Podrobnejšia správa o tomto výskume bola publikovaná v roku 1977, kde sa laténske osídlenie vôbec nespomína (*Točík* 1978, 252, 253). Od septembra do decembra v roku 1979, výskum

Obr. 1. Mapa Komjatíc s vyznačenými polohami.

³ Informácie podľa Atlasu krajiny SR (*Zaňko* 2002, 73–123).

na tejto polohe pokračoval. Skúmaná bola oblasť terasy bývalého ramena rieky Nitra. Konkrétne plochy 350 x 50–40 m vo východnom ostrohu, v severnej časti plocha 50 x 50 a v južnej časti bola odkrytá, ale nedoskúmaná plocha 80 x 60 m. Výskum bol realizovaný v časovej tiesni za sťažených poveternostných podmienok. Najväčšiu škodu spôsobila predovšetkým hlboká skrývka buldozérmi počas svahovania terénu (od 40–50, miestami až 80–120 cm). Väčšina plytko zahĺbených a nadzemných objektov bola úplne zničená, prípadne sa zachovali iba podlahy zahĺbených objektov. Našťastie plocha laténskeho sídliska sa nachádzala mimo oblasti najhlbších skrývok (*Točík 1980b*, 216, 217). Odkrytých a zdokumentovaných bolo šesť sídliskových zahĺbených chát (objekt VI, XI, 60, 87, 116, 173 a jedna kultúrna jama 5A), ktoré sa pravdepodobne nachádzali v južnej časti skúmanej plochy. Chaty mali tvoriť tri výrazné zoskupenia (VI a XI v severnej časti, 60, 87 a 116 v strede, 173 v južnom rohu). A. Točík predpokladal, že nejde o kompletne sídlisko. Podľa neho sa ďalšie kontexty mohli nachádzať aj za hranicou preskúmanej plochy (*Točík 1980b*, 219).

Materiál obsahoval prevažne keramiku. Drobné predmety a iné artefakty boli zastúpené iba sporadicky, a to v podobe drobných železných (väčšinou ťažko určiteľných) úlomkov, hlinených praslenov, fragmentov náramkov zo sapropelitu a skla, kamenných brúsikov a hlinených závaží. Tento materiál bol iba čiastočne publikovaný a rámcovo datovaný do mladšej až neskorej doby laténskej (*Točík 1980b*, 219, 220, obr. 127–129; 1981, 141–143). Po výskume bol uskladnený v depozitároch AÚ SAV v Malých Vozokanoch. Pomerne dlhý čas a vysoká vlhkosť sa podpísali na zlom stave zachovania. Veľa textov na štítkoch krabíc sa stalo nečitateľnými, v horších prípadoch boli papierové vrecká, ale aj celé lepenkové krabice úplne rozpadnuté a nálezový materiál pomiešaný (niekedy dokonca aj splesnivený). Okrem toho bol materiál často v krabiciach pomiešaný pravdepodobne aj sekundárne. V niektorých prípadoch sa v krabiciach nachádzal aj materiál z iných skúmaných polôh, ale aj z úplne iných lokalít. Evidentná je aj strata časti materiálu, napr. chýba kompletný materiál z objektu 5A, prípadne v literatúre spomenutý železný sekáč z objektu 173 (*Točík 1980b*, 219). S dokumentáciou z výskumu je situácia podobná. Chýbajú prírastkové katalógy a technické denníky, ale aj plány, a to najmä celkový plán s vyznačenými preskúmanými objektmi.⁴

Opis objektov⁵

Objekt VI/79

Sídliskový zahĺbený objekt, respektíve chata (v hĺbke 100 cm) s pomerne kolmými stenami, obdĺžnikového tvaru s mierne zaoblenými rohmi stien (tab. I: 2) s rozmermi 460 x 350 cm. Orientovaná bola v smere Z-V. Pri kratších stenách sa nachádzajú kolové jamy orientované v pozdĺžnej stredovej osi objektu. Západná kolová jama mala priemer 33 cm a hĺbku 24 cm, východná kolová jama mala priemer 30 cm a hĺbku 22 cm. Objekt mal na južnej strane lavicu, ktorá bola zničená vyhlbenými výklenkami do stien, a to v južnej, aj v severnej časti. Pri východnej stene sa nachádzala kupolovitá piecka.⁶ Z objektu pochádza pomerne bohatý materiál keramických črepov. Spolu obsahoval 756 črepových fragmentov s celkovou hmotnosťou 26 787 gramov. Z toho nebolo do databázy zaradených 174 drobných úlomkov (8284 g). Po priradení a zlepení črepov bol počet redukovaný na 476 kusov. Výber typických črepov tvorilo 118 keramických jedincov. Okrem keramiky pochádzali z výplne dva fragmenty sapropelitových náramkov, jeden kamenný brúsik, zlomok kamenného žarnova (tab. VIII: 16), veľké množstvo drobných železných predmetov (tab. II; IX; XI–XIV; XIX) a fragmentov železnej trosky (tab. XV; XVII).

Objekt XI/79

Mierne zahĺbený objekt, respektíve chata (v hĺbke 40 cm) s relatívne kolmými stenami, ľahko zaobleného obdĺžnikového tvaru (tab. I: 4) s rozmermi 440 x 300 cm, orientovaná v smere Z-V. Pri kratších stenách sa nachádzajú kolové jamy orientované v pozdĺžnej stredovej osi objektu. Západná kolová jama mala priemer 46 cm, hĺbku 33 cm a východná kolová jama mala priemer 54 cm, hĺbku 42 cm. Pozdĺž

⁴ Materiál mi bol poskytnutý na spracovanie Archeologickým ústavom SAV v Nitre, prostredníctvom PhDr. G. Březinovej, CSc. Za to, ako aj za pomoc pri jeho vyhodnotení, jej patrí moja vďaka.

⁵ Pri rekonštrukcii objektov sme vychádzali zo všetkých dostupných podkladov a fotodokumentácie terénu.

⁶ Podľa plánu v strede, podľa fotografie skôr v severnej časti.

celej južnej štvrtiny objektu sa podarilo zachytiť lavicu s rozmermi 440 x 65 cm. Z objektu pochádza najbohatší súbor keramického materiálu. Celkovo obsahoval 895 črepových fragmentov s celkovou hmotnosťou 29 937 gramov. Po priradení a zlepení črepov bol počet redukovaný na 681 priradených keramických jedincov. Výber typických črepov tvorilo 149 keramických jedincov. Okrem keramiky boli vo výplni nájdené fragmenty štyroch tkáčskych závaží (tab. XIV: 1, 3–7), dva hlinené prasleny (tab. XIII: 15, 16), väčší počet črepov s perforáciou tzv. kolieska, prípadne sekundárne vyrobené prasleny (tab. VIII: 5, 18, 19), jeden kamenný brúsik (tab. XIV: 4) a fragmenty dvoch spropelitových náramkov (tab. XIII: 11, 12, 17).

Objekt 60/79

Sídliskový zahĺbený objekt, respektíve chata (v hĺbke 62–80 cm) s relatívne kolmými stenami, pravidelného obdĺžnikového tvaru so zaoblenými rohmi (tab. II: 1; eventuálne 3–5) s rozmermi 507 x 315 cm, orientovaná v smere Z-V. Pri kratších stenách sa nachádzajú kolové jamy orientované v pozdĺžnej stredovej osi objektu. Západná kolová jama mala priemer 50 cm, hĺbku 37 cm a východná kolová jama mala priemer 50 cm, hĺbku 35 cm. Pozdĺž celej južnej štvrtiny objektu sa podarilo zachytiť lavicu s rozmermi 493 x 53 cm. Materiál je výrazne chudobnejší, najmä pokiaľ ide o kvantitu keramických črepov. Celkovo obsahoval iba 141 črepových fragmentov s celkovou hmotnosťou 3515 gramov. Po priradení a zlepení črepov sa počet podarilo redukovať o 32 % na 96 kusov. Výber typických črepov tvorilo 25 keramických jedincov. Okrem keramiky neobsahoval žiadne iné nálezy. Zaujímavým je iba sekundárne opracovaný črep do okrúhleho tvaru bez perforácie (tab. XVI: 3), možno nedokončený praslen, prípadne koliesko.

Objekt 87/79

Mierne zahĺbený objekt, respektíve chata (v hĺbke 35–40 cm) s relatívne kolmými stenami, nepravidelného lichobežníkového tvaru so zaoblenými rohmi (tab. I: 3), s rozmermi 450 x 320–375 cm, orientovaná v smere Z-V. Pri kratších stenách sa nachádzajú kolové jamy orientované v pozdĺžnej stredovej osi objektu. Západná kolová jama mala priemer 30 cm, hĺbku 40? cm a východná kolová jama mala priemer 35–40 cm, hĺbku 40 cm. Pozdĺž celej južnej štvrtiny objektu sa podarilo zachytiť užšiu lavicu s rozmermi 493 x 26–40 cm. Materiál je výrazne chudobnejší. Celkovo obsahoval iba 143 črepových fragmentov s celkovou hmotnosťou 4033 gramov. Po priradení a zlepení črepov sa počet zredukoval na 125 keramických jedincov. Výber typických črepov tvorilo 29 keramických jedincov. Okrem keramiky neobsahoval žiadne iné nálezy.

Objekt 116/79

Mierne zahĺbený objekt, respektíve chata (v hĺbke 30–35 cm) s relatívne kolmými stenami, pravidelného obdĺžnikového tvaru so zaoblenými rohmi (tab. I: 1), s rozmermi 465 x 295 cm, orientovaná v smere JZ-SV. Pri kratších stenách sa nachádzajú kolové jamy orientované v pozdĺžnej stredovej osi objektu. Juhozápadná kolová jama bola od steny odsadená o 40 cm. Jej priemer bol 38 cm a hĺbka 53 cm. Severovýchodná kolová jama mala priemer 26 cm a hĺbku 65 cm. Pozdĺž celej južnej štvrtiny objektu sa podarilo zachytiť užšiu lavicu s rozmermi 450 x 12–35 cm. Objekt výrazne porušil mladší zásah z doby rímskej v podobe oválnej jamy vyhlbenej približne v strede objektu. Materiál je opätovne výrazne chudobnejší. Celkovo obsahoval iba 138 črepových fragmentov s celkovou hmotnosťou 2970 gramov. Po priradení a zlepení črepov sa počet zredukoval na 126 keramických jedincov. Výber typických črepov tvorilo len 24 keramických jedincov. Okrem keramiky pochádza z výplne tohto objektu fragment železnej trosky a polovica bi-kónického kvalitne vypracovaného prasleny (tab. XVII: 6).

Objekt 173/79

Mierne zahĺbený objekt, respektíve chata (v hĺbke 30–35 cm) s relatívne kolmými stenami, pravidelného obdĺžnikového tvaru so zaoblenými rohmi (tab. I: 5), s rozmermi 510 x 315 cm, orientovaná v smere Z-V. Pri kratších stenách sa nachádzajú kolové jamy orientované v pozdĺžnej stredovej osi objektu. Západná kolová jama mala priemer 42 cm, hĺbku 41 cm a východná kolová jama mala priemer 29 cm, hĺbku 36 cm. Pozdĺž celej južnej štvrtiny objektu sa podarilo zachytiť len nepatrnú časť lavice

v J-V rohu. Južný okraj objektu sa nepodarilo zachytiť. Materiál je opakovane výrazne chudobnejší. Celkovo obsahoval iba 176 črepových fragmentov s celkovou hmotnosťou 5416 gramov. Po priradení a zlepení črepov sa počet zredukoval na 138 keramických jedincov. Výber typických črepov tvorilo 32 keramických jedincov. Okrem keramiky pochádza z výplne tohto objektu jeden valcovitý oblý praslen (tab. XVIII: 17). V literatúre sa spomína aj nález malého železného sekáča, ktorý sa dodatočne nepodarilo nájsť (Točík 1980b, 219).

Objekt 5A

Podľa opisu malo ísť o jamu nepravidelného okrúhleho tvaru, ktorá bola zapustená v objekte 6 z neskorej doby bronzovej. Kresbový plán, ani materiál z tohto objektu sa žiaľ nepodarilo nájsť. Z objektu pochádza neznámy počet keramického materiálu, z ktorého bol publikovaný iba črep s mrežovým ornamentom a kolkovanou výzdobu (Točík 1980b, 220, obr. 128: 1).⁷

VYHODNOTENIE

Objekty

Všetky objekty, s výnimkou jamy 5A, predstavujú klasický najrozšírenejší typ obydli v dobe laténskej, zahĺbené chaty nepravidelného obdĺžnikového pôdorysu s dvojkolovou konštrukciou (Kuzmová 1980, 318, 319; Meduna 1980, 48–56). Vo všetkých prípadoch boli koly približne v strede kratších stien a pozdĺž južnej dlhšej strany sa nachádzala užšia lavica. Kolové jamy neboli zapustené výrazne hlboko. Ich priemerná hĺbka bola okolo 34,6 cm. Vstup do objektov bol pravdepodobne zistený iba v jednom prípade (objekt 173), a to v podobe vstupného výklenku zo S-V strany⁸. Podlaha v chatách bola silne udupaná a dobre odlišiteľná. Zvyšky po vykurovacích zariadeniach sa podarilo nájsť iba v objekte VI, v podobe menšej kupolovitej piecky vyvýšenej nad úrovňou podlahy. Situovaná bola tesne pri kratšej východnej stene v jej severnejšej časti. Najzachovalejšími a najmenej porušenými boli objekty 60, 87 a 116. Pravdepodobne z dôvodu časovej tiesne bol okrem profilu pozdĺžneho rezu, priečny profil nakreslený iba v prípade trojice spomenutých objektov. Najzachovalejším a najlepšie zdokumentovaným bol objekt 60. Podľa nakreslených profilov a nameraných hĺbkových hodnôt bolo dokonca možné vytvorenie čiastočnej trojrozmernej vizualizácie plánu. Podľa neho bol následne vytvorený aj ideálny trojrozmerný model nadstavby s drevenou konštrukciou (tab. II: 3–5). Vychádza z predpokladu len plytko zahĺbených nosných kolov, kedy záťaž strechy musela byť kompenzovaná pravdepodobne jej ukotvením niekde pri úrovni terénu. Dostatočnú priestrannosť obytného priestoru zabezpečila do zeme vyhlbená časť.

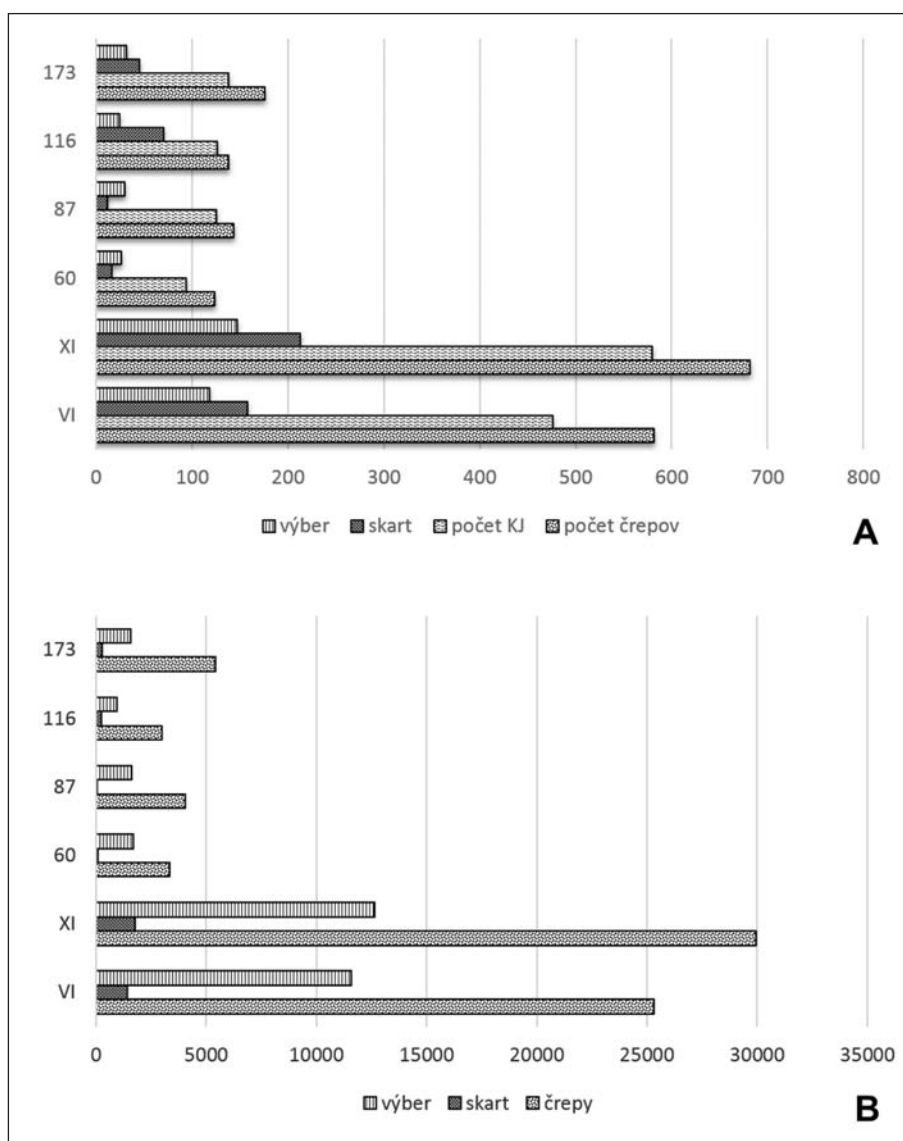
O inej, než obytnej funkcii možno uvažovať pri objektoch VI a XI, prípadne 116, a to najmä na základe skladby materiálu. Pomerne veľké množstvo železnej trosky⁹ mohlo súvisieť s kováčskou výrobou. Je zaujímavé, že okrem predpokladanej vyhne bola v tomto objekte aj piecka. Podľa fotografií a plánu šlo o menšiu kupolovitú piecku nadsadenú nad úrovňou podlahy. Nie je vylúčené, že mohlo ísť aj o chlebovú piecku. Žiaľ, v písomných záznamoch sa nezachoval jej opis (najmä čo sa týka typu roštu) podľa ktorého by bolo možné uvažovať o jej funkcii. Dá sa však predpokladať istá súvislosť aj so spracovaním obilia, opätovne niekde v priestore dvojice objektov VI a XI. Svedčí o tom aj nález fragmentu kamenného žarnova v objekte VI (tab. VIII: 13), ale aj vzorka odobraná z popolovej (pravdepodobne deštrukčnej) vrstvy z objektu XI, ktorá prekvapila bohatým botanickým materiálom pestovaných obilnín.¹⁰ V príslušnom objekte XI je zas pozoruhodná kolekcia hlinených závaží (tab. XIV: 1, 3–7), ako aj hlinených (tab. XIII: 15, 16) a sekundárne z črepov vyrobených praslenov (tab. XIII: 5, 18, 19). Obidva objekty mohli primárne slúžiť aj ako obytné objekty, no neskôr prešli fázou premeny na výrobné objekty a to sekundárnym zásahom v podobe vykovaných výklenkov v stenách a vyhlbených jamách v podlahe. A. Točík bol názoru, že šlo o dva dobre odlišiteľné časové horizonty rôzneho využitia týchto objektov. Tento predpoklad však vyslovil len na základe prítomnosti typických ručne vyrobených

⁷ Črepy pochádzajú z rovnakej nádoby ako črepy z objektu XI (tab. X: 6, 11).

⁸ Podľa A. Točíka (1981, 219) ide o južnú stranu.

⁹ Najmä v objekte VI.

¹⁰ Vzorku preplavila a analyzovala Mgr. M. Látková, UKF Nitra.

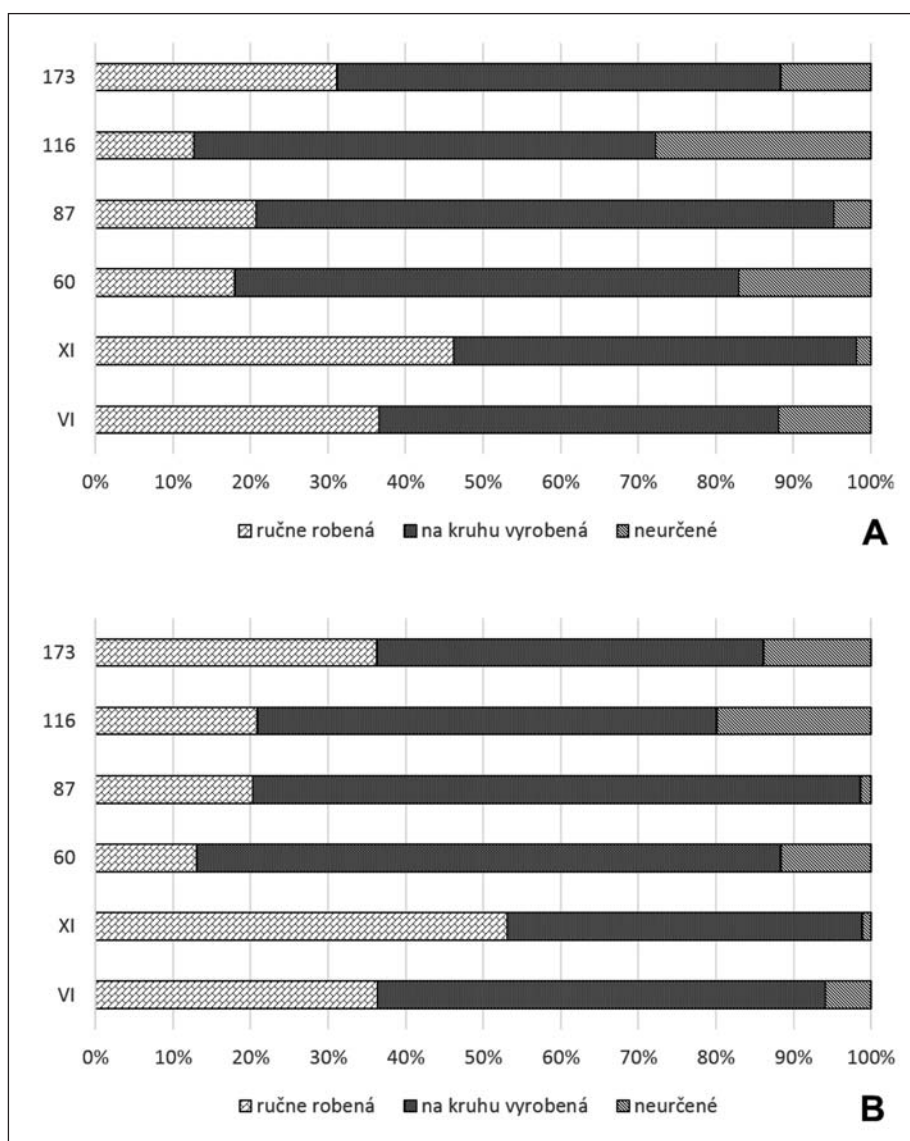

Obr. 2. Komjatice-Kňazova jama. Zastúpenie črepov v keramickom súbore. A – početnosť; B – hmotnosť.

hrncov a mís s plastickou výzdobu, ktoré boli etnicky prisudzované Dákom a datované do neskorolaténského obdobia (Točík 1980b, 219, 220). Podľa súčasného stavu vyhodnotenia je však viac-menej isté, že všetky objekty reprezentujú oveľa kratší časový úsek a trvanie ani jedného z nich nepokračuje do neskorolaténského obdobia. Separátne umiestnenie objektov VI a XI mohlo súvisieť aj s prevenciou nebezpečenstva požiaru pri remeselnej a hospodárskej výrobe v objekte VI. S takouto možnosťou dobre korešponduje aj pravdepodobná deštrukcia obidvoch objektov, a to práve požiarom. Ich zásypové vrstvy boli silne premiešané s popolom a väčšími uhlíkmi (Točík 1980b, 219). Ostatné objekty boli podľa skladby materiálu opustené v rovnakom čase a pravdepodobne zanikli prirodzenou cestou.

Keramický materiál

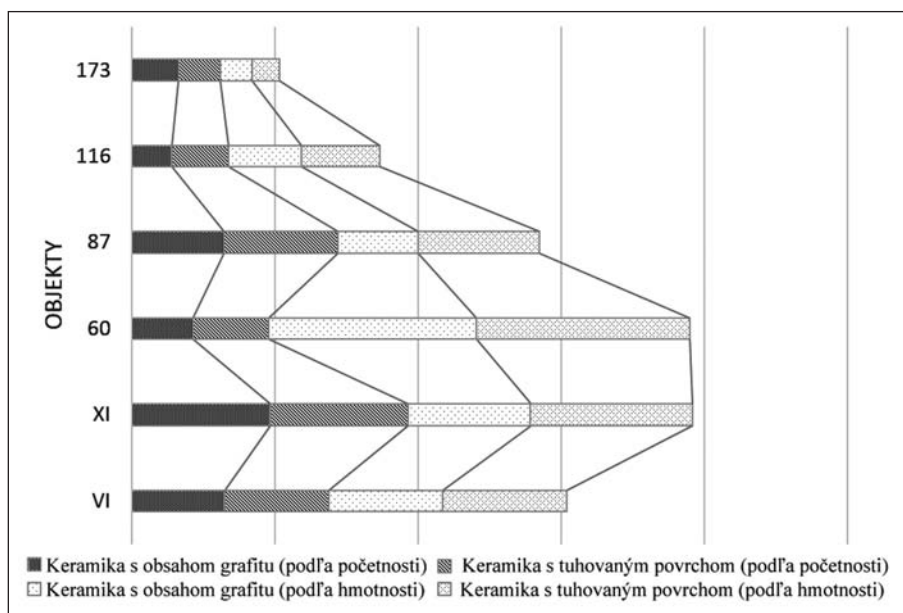
Materiálový súbor celkovo tvorilo 2358 črepov, čo predstavuje 74,8 kg (obr. 2). Po vyradení atypických drobných fragmentov, obsahoval skúmaný súbor celkovo 1844 črepov, respektíve 71 kg. Počas triedenia a popisu materiálu sa podarilo fragmentárnosť zredukovať priradením či zlepením niektorých črepov k tzv. keramickým jedincom (tento pojem označuje jeden alebo viac črepových fragmen-

Obr. 3. Komjatice-Kňazova jama. Podiel ručne a na kruhu vyrobenej keramiky. A – početnosť; B – hmotnosť.

tov patriacich evidentne k jednej nádobe). Celkový počet keramických jedincov bol 1539 kusov, čím sa podarilo fragmentárnosť zredukovať skoro o 35%. Väčšina pochádzala z tela nádob bez bližšieho určenia. V týchto prípadoch boli hodnotené iba základné makroskopicky pozorovateľné znaky (farba, lesk, výmaz, tuhovanie, materiál, hrúbka). Užší výber detailnejšie hodnotených „typických“ keramických jedincov tvorili len okraje, dná, prípadne rekonštruovateľné vydutia a jedince, ktoré niesli stopy po akejkoľvek výzdobe. Ich celkový počet bol 376 kusov (30 kg). Je veľmi pravdepodobné, že materiál nepredstavuje kompletný nálezový fond z jednotlivých objektov, čoho dokladom je aj absolútna absencia materiálu z objektu 5A. Výrazný nepomer voči ostatným objektom vykazuje skupina severných objektov VI a XI (obr. 2).

Vo všetkých objektoch boli zastúpené dve základné keramické skupiny podľa technológie ich výroby, a to keramika vyrobená na kruhu a keramika vyrobená ručne. Podiel na kruhu vyrobenej keramiky bol v každom z objektov vždy vyšší (obr. 3). Iba v objekte XI je zachytené výraznejšie zastúpenie, ktoré v hmotnostnom podieli prevýšilo aj keramiku vyrobenú na kruhu. V ruke vyrobené nádoby obsahovali vo väčšine prípadov väčšie množstvo hliny s výraznejšou hrúbkou stien, preto ich hmotnosť nie je relevantné porovnávať s tenkostennými na kruhu vyrobenými nádobami. Využitie grafitu ako prímеси v keramickom cestě, alebo v podobe povrchovej úpravy bolo preukazné vo všetkých objektoch

Obr. 4. Komjatice-Kňazova jama. Podiely keramiky s prímiesou grafitu.

	1	1a	2	2a	2b	3a	3b	4a	4b	5	5a	5b	6	6a	6b	7a	7b
M						1	1	17	5		7		2				
M/H				4	1	3	1			2			3				1
H	2	1	1			4					4	4				5	
F													2	1	2		
S+S/H	1									3	20	2		1			
V														2			
Z																	

Obr. 5. Komjatice-Kňazova jama. Zastúpenie keramických tvarov a typov v jednotlivých objektoch. M – misy; M/H – misy, prípadne hrnce; H – hrnce; F – Flaše; S + S/H – situly spolu so situlami, prípadne hrncami; V – vázy; Z – zásobnice.

(obr. 4). V priemere sa podiel takto upravených črepov pohyboval od 5 do 19,6%. V drvivej väčšine sa prímiesi grafitu v keramickej hmote nachádzali v keramických tvaroch sitúl a situlovitých hrncoch zdobených na tele zvislým hrebeňovaním. Iba v menšom počte bol grafit využitý aj na nezdobených hrncoch s mierne zatiahnutým ústím a so zosilneným okrajom.

Z keramických tvarov boli v najväčšom počte zatupené misy (obr. 5). V keramike vyrobenej na kruhu to boli predovšetkým misy s esovitou profiláciou (tab. IV: 1–4, 6, 7, 11, 12; V: 4, 5; IX: 1, 3–6, 10, 12; XV: 4–6; XVI: 6, 11). Iba v menšom počte bola profilácia vydutia mierne ostrá (tab. IV: 7; IX: 4, 5; XV: 6; XVI: 6), vo všetkých prípadoch bola jemne oblá. Okrem esovito profilovaných mís sú to misy so zatiahnutým ústím, taktiež s mierne oblou profiláciou (tab. III: 3, 4, 7; IX: 2, 8, 9, 11). V oboch skupinách mís bola výzdoba obmedzená len na plytké obvodové jemne vhlbené línie, ktoré možno vznikli aj náhodne pri procese výroby na hrnčiarskom kruhu. Ani v jednom prípade nebola zistená vlešťovaná výzdoba. Mierne výraznejšie zastúpené boli situly spolu so situlovitými hrncami. Pod typ sitúl boli zaradené len tie keramické jedince, ktoré mali zachovanú vyduť s väčšou časťou spodného tela (napr. tab. V: 12; VI: 1–3; XV: 1). Dominoval typ s mierne zatiahnutým ústím, so zosilneným okrajom rôznej profilácie (tab. V: 11, 12; VI: 1–3, 5, 7, 10; XI: 1–7, 14; XV: 1, 2, 11, 12; XVI: 11, 12, 14–16, 20; XVII: 1–3, 9, 10; XVIII: 4, 5, 7, 8). Na podhrdlí sa väčšinou nachádzal plastický zvýraznený horizontálny pás, v menšom počte

aj zdobený rytou, prípadne kolkovanou výzdobou. Telo týchto nádob bolo väčšinou zdobené zvislým hrebeňovaním, iba v menšom počte boli nezdobené. Šikmé, či metopovité hrebeňovanie nebolo doložené ani v jednom prípade. Využitie grafitu v keramickom ceste sa viaže najviac s týmto typom nádob (17,5% z celkového počtu typovo určených keramických tvarov; hrnce – 5,1%, hrnce/misy – 2,9%). Výraznejšie zastúpenie mala aj skupina typických v ruke vyrobených hrncov bikónického až polguľovitého tvaru so zatiahnutým ústím a neprofilovaným plochým alebo oblým okrajom. Bývajú často sivo hnedej až žltu hnedej farby. Kým väčšina bola nezdobená, iba v menšom počte boli niektoré zdobené plastickou výzdobou v podobe pretláčaných, či presekávaných horizontálnych a girlandovitých obežných líšt s plastickými výčnelkami (tab. III: 1–4). Zastúpené boli aj hrnce s jednoduchým plastickým polguľovitým výčnelkom (tab. XII: 3), v ojedinelých prípadoch zdobené geometrickými motívami šikmých trojuholníkov (tab. VII: 7). Popri nich boli v skupine s ručne vyrobenou keramikou zastúpené misy kónické, bikónické až polguľovité, vyrobené z podobného materiálu (tab. VII: 6, 8, 9, 12–16; XII: 1, 2, 4–7, 9, 12; XV: 13, 15; XVII: 17–19; XVIII: 12, 15). V menšom počte boli zastúpené fľaše so široko roztvoreným lievikovitým hrdlom so zosilnenými a rôzne profilovanými okrajmi (tab. IV: 9; X: 3, 4?). Z ostatných keramických tvarov boli zastúpené už len v menších počtoch zásobnice (tab. V: 7; X: 12, 14; XV: 18), vázy a vázovité hrnce (tab. III: 8; X: 2, 5) a pokrievky (tab. III: 12).

Datovanie

Na základe rozboru materiálu už aj A. Točík (1980b, 219, 220) správne poukázal na prítomnosť niektorých charakteristických prvkov na keramike, typických najmä pre strednú dobu laténsku. Ide o vetvičkový motív na situlovitých nádobách, jemnú oblú profiláciu esovitých mís a absenciu vlešťovanej výzdoby. Výraznejšie dlhšie trvanie sídliská, až do neskorolátenského obdobia, odvodzoval predovšetkým na základe prítomnosti v rukách vyrobených typických mís a hrncov (tab. VII: 6, 8, 9, 12–16; XII: 1, 2, 4–7, 9, 12; XV: 13, 15; XVII: 18, 19; XVIII: 12, 15). V niektorých prípadoch zdobenými plastickou výzdobou, presekávanými girlandovými (tab. VII: 3), či horizontálnymi lištami (tab. VII: 1, 2, 4) s rohatými (tab. VII: 1, 3) a polguľovitými výčnelkami (tab. XII: 3). V minulosti bola skupina tejto keramiky prisudzovaná dáckemu etniku (Točík 1980b, 220). Podľa súčasného stavu bádania je zrejme, že tieto keramické tvary nemožno výlučne spájať s dáckym prejavom a nemajú ani výraznejšie opodstatnenie pre chronologické zaradenie. Sú skôr bežnou súčasťou keramického materiálu skoro na všetkých laténskyh sídliskách. Ich pôvod pravdepodobne súvisí s pôvodným halštatským podložíom a možno ich považovať za miestne keltské výrobky (Březinová 2006, 314; Čambal 2011, 105).

Misy so zatiahnutým ústím alebo rôznou esovitou profiláciou patria vždy k najpočetnejšie zastúpeným keramickým tvarom na väčšine stredolátenských sídlisk. Existuje predpoklad ich vývoja od jemne zaoblenej profilácie, až k postupnému výraznejšiemu zaostrovaní, kde vyvrcholením tejto tendencie sú misy typu Békasmegyer (Čambal 2011, 105). V stredolátenskom období sa trend zaostrenia profilácie mís nápadne viaže s vlešťovanou výzdobou. Napr. na sídliskách Nitra-Šindolka (Březinová 2000, tab. 52: 13; 102: 12), alebo Šaľa-Veča je vlešťovaný ornament skoro na každej mise s ostro profilovaným vydutím (Březinová 2006, tab. I: 3–5; II: 1, 2, 4; III: 3, 7). Nejde však o pevné pravidlo. Vlešťovaná vlnovka bola aj na misách s oblejšou, ale vždy výraznejšou profiláciou (Budinský-Krička/Miroššayová 1978, obr. 2: 7; Chropovský 1976, obr. 81: 4). Vlešťovná výzdoba sa objavuje až na konci stupňa LTC1, no charakteristická je najmä pre stupeň LTC2 (Březinová 1996, 155; 2006, 313). Na základe absencie vlešťovanej výzdoby a výraznej prevahe jemnejšej oblej profilácie v keramickom súbore mís, tak nemožno predpokladať prežívanie ani jedného zo skúmaných objektov dlhšie než do záveru stupňa LTC1.

Okrem keramiky obsahoval súbor len veľmi málo chronologicky citlivých predmetov, a to fragmenty sapropelitových náramkov z objektov VI a XI a fragment vinutia železnej spony (tab. XIII: 13). Navzdory tomu, že ide o malý fragment v pomerne zlom stave, je veľmi pravdepodobné, že reprezentuje polovicu vinutia pochádzajúceho z dlhej železnej spony stredolátenskej schémy. Dvojité vinutie pomerne presne korešponduje s typom spony EF-Ly1, s jej neskorším variantom EF-Ly2 podľa J. Bujnu (2003, 78, obr. 58, 59). Tieto typy sú datované do obdobia rozmedzia stupňov LTC1a–LT C1b–c (Bujna 2003, 90–92). V objektoch VI a XI sa nachádzalo viacero fragmentov z náramkov vyrobených so sapropelitu (tab. VIII: 5; XIII: 11, 12, 17), ktoré potvrdzujú datovanie do strednej doby laténskej. Výskyt sapropelitu a skla sa všeobecne datuje do rozmedzia stupňov LTB2–C1, pričom na sídliskách nemožno vylúčiť aj jeho prežívanie do stupňa LTC2 (Hlava 2001, 122). Hlavná koncentrácia výroby sapropelitových

šperkov bola doložená v Čechách v oblasti medzi Rakovníkom a Slaným, kde ťažba a výroba prebiehala v období LTB2–C1. Odtiaľ boli distribuované výrobky do celej strednej Európy (Venclová 2001, 111). Nálezy z Komjatíc celkom dobre zapadajú do kolekcie nálezov z oblasti Nitry, odkiaľ je doložených 13 zlomkov hladkých kruhov s oválnym, prípadne šošovkovitým prierezom. Tieto typy majú ťažisko výskytu v období od LTC1 do LTC2 s možným prežívaním až do LTC2/D1 (Březinová 2005, 24). Okrem spomenutých sapropelitových kruhových šperkov pochádzajú z lokality aj nálezy zo skla. Obidva však boli nájdené mimo skúmaných sídliskových kontextov. Jeden sa našiel dodatočne bez bližších informácií v nádobe z výskumu z Komjatíc (Březinová et al. 2013, obr. 4: 1; tab. IX: 7) a pri druhom sú údaje o konkrétnom mieste vyzdvihnutia sporné. Obidva kruhy predstavujú typ hladkých náramkov s prierezom v tvare písmena „D“. Prvý (z nádoby), predstavuje modrý sklenený náramok zdobený bielou vlnicou. Podľa nedávneho súborného spracovania patrí do skupiny 3b/1. Datovaný je aj na základe hrobových nálezov najmä do obdobia stupňov LTC1a a LTC1b, pričom nie je vylúčené ich prežívanie aj v stupni LTC2 (Březinová et al. 2013, 116, 121). Druhý nález by mal predstavovať typ skleneného náramku s výzdobou sieťového motívu tvoreného obežnou líniou, ktorú z oboch strán lemuje pravidelná vlnovka.¹¹ Zodpovedá typu Haevernick 5a, ktorý na Slovensku spadá do najstaršieho horizontu s výskytom kruhového skleneného šperku. Datovaný je podobne do stupňa LTC1b (Březinová 2005, 24; Haevernick 1960, 47–49, tab. 3). Komplexnou syntézou všetkých analyzovaných chronologických aspektov sa zdá byť veľmi pravdepodobne chronologické zaradenie skúmaného sídliska do rozmedzia stupňov LTB2/C1 až po záver stupňa LTC1, ktorý zrejme neprekračuje.

ZÁVER

Materiál z Komjatíc pochádzajúci z laténskych objektov VI, XI, 60, 87, 116, 173 a 5A nebol dosiaľ detailnejšie spracovaný. Všetky menované objekty, okrem objektu 5A (kultúrna jama), predstavujú typické laténske zahĺbené chaty s dvojkolovou konštrukciou. Hodnotená a klasifikovaná bola iba časť vybraného materiálu, ktorá bola triedená priamo v teréne počas časovo náročného archeologického výskumu. Všetok materiál bol uskladnený v Malých Vozokanoch a po vyše tridsiatich rokoch bol poskytnutý Archeologickým ústavom SAV v Nitre na komplexnejšie spracovanie. Po skompletizovaní a vyčlenení laténskeho materiálu sa podarilo vytvoriť pomerne rozsiahly katalóg. Prevažnú časť katalógu pritom tvorí predovšetkým keramika. Iba v menšom množstve to bol sprievodný materiál v podobe rôznych bežných sídliskových artefaktov ako hlinených závaží, praslenov, kamenných brúsikov a rôznych drobných fragmentov zo železa a sapropelitu. Katalóg bol koncipovaný tak, aby bol čo možno najkompaktnejší, no aby zároveň umožňoval detailný opis všetkých základných znakov. Vytvorený bol na základe vstupnej databázy, v ktorej bolo celkovo hodnotených až 39 znakov. V katalógu je tento počet redukovaný len na základné opisné znaky, vyjadrené väčšinou kódovým označením. Keramický materiál zastúpený vo všetkých objektoch je typický pre stredolaténske sídliská. Dominujú v ňom misy s esovitou profiláciou a misy so zatiahnutým ústím. Prevláda jemná oblá profilácia a vo výzdobe nie je zastúpený ani v jednom prípade vlešťovaný ornament. Popri misách je početnejšie zastúpená keramika s obsahom grafitu, a to najmä situly a situlovité hrnce zdobené na povrchu zvislým hrebeňovaním. Popri kvalitnejšej, na kruhu vyrobenej keramike je zastúpená aj keramika vyrobená v ruke, s typickými bikónickými a polguľovitými hrncami a misami s oblým alebo plochým profilom. V niektorých prípadoch boli zdobené plastickou výzdobou. V starších prácach sa táto keramika etnicky prisudzovala Dákom. Dnes sa skôr zdá, že ide o sprievodný materiál objavujúci sa počas celej doby laténskej, pričom jeho pôvod je odvodzovaný z lokálnej halštatskej tradície. Na keramike neboli zastúpené žiadne neskorolaténske prvky ako je maľba, či šikmé, metopovité alebo presekávané hrebeňovanie. Absencia ostrejšie profilovaných mís s vlešťovanou výzdobou typických pre neskorší stupeň stredného laténu, nenaznačuje prežívanie ani jedného zo sídliskových objektov do tohto obdobia. K takémuto datovaniu sa prikláňa aj sprievodný chronologicky citlivejší materiál (fragmenty zo sapropelitového a skleneného kruhového šperku a fragment vinutia železnej spony). Lokalitu Komajty teda možno zaradiť do staršieho horizontu stredolaténskych sídlisk na juhozápadnom Slovensku.

¹¹ Nález nebol zatiaľ publikovaný. Informácie poskytla PhDr. G. Březinová, CSc.

KATALÓG

V katalógu je uvedený vybraný materiál z jednotlivých objektov, a to keramika a iné artefakty. Materiál je zoradený podľa čísel objektov, pričom rímskymi číslami označené objekty (VI a XI) stoja na začiatku. Prvý katalóg reprezentuje keramický výber (tzn. črepy s okrajom, dnom, alebo výzdobou). Materiál v ňom je radený podľa prírastkového čísla. Popis materiálu je v skratkovitej forme. Pri keramike je uvedených 17 základných znakov. Technológia výroby označuje keramiku vyrobenú na kruhu (K) a ručne vyrobenú (R). Pri keramike vyrobenej na kruhu nebola rozlišovaná keramika dotáčaná alebo vytáčaná. Nasledujú údaje o črepe, vzhľadom na jeho lokalizáciu na pôvodnej nádobe. Údaje sú vyjadrené formou prítomnosti (1) a neprítomnosti (0) znaku. Ďalej sa uvádza povrchová úprava črepu, a to engoba (tenká vrstvička výmazu na povrchu keramiky), leštenie a tuhovanie. Vo všetkých prípadoch sú údaje vyjadrené opakovanou prítomnosťou, alebo neprítomnosťou (0). Prítomnosť je však opísaná detailnejšie, a to formou skratky v ktorej prvé písmená označujú stranu črepu, na ktorej bol znak zastúpený (E – vonkajšia strana, I – vnútorná strana, E/I – obidve strany) a číselný údaj vyjadruje prípadnú intenzitu jednotlivých znakov (1 – silnejšie, 2 – veľmi silná). Okrem uvedeného základného údaje o obsahu grafitu, respektíve jeho prítomnosti (1) a neprítomnosti (0) v keramickej hmote bola detailne hodnotená aj keramická hmota (podrobnejšie popis k tomuto znaku je uvedený nižšie). Ďalej je opísaná farba, ktorá označuje farebnosť črepu na vonkajšej strane, na jeho lome a na vnútornej strane (postupnosť je oddelená lomkami). Farby sú označené kódmi (pozri zoznam skratiek). Uvádzané sú len základné metrické údaje, a to maximálna a minimálna hrúbka črepu a priemer (pri dnoch je prvý údaj „max. hrúbka“ nameraný v spodnej časti nádoby, v mieste najbližšom k jej stredu a druhý údaj „min. hrúbka“ je hrúbka najvyššej zachovalej steny črepu. Pri kruhovom šperku „max. hrúbka“ = výška, „min. hrúbka“ = šírka). Priemery sú uvádzané len pri okrajoch, vyduťiach a dnoch črepov, pri kruhovom šperku je udávaný vnútorný priemer. Všetky metrické údaje sú uvedené v centimetroch. Typ označuje pôvodnú keramickú nádobu z ktorej keramické jedince pochádzali. Označenie je kódové (M – misa, H – hrniec, S – situla, Z – zásobnica, P – pokrievka, F – fľaša, V – váza). Detailnejšie k jednotlivým keramickým tvarom sú uvedené základné typy profilácie (7 typov), kde číslo označuje typ profilácie (1 – bez profilácie, 2 – kónická, 3 – bikónická, 4 – esovitá, 5 – so zatiahnutým ústím, 6 – s otvoreným ústím, 7 – polguľovitá) a malé písmeno jej intenzitu (rozpätie a–c označuje od slabej až po ostrú). Uvedených je aj 6 základných typov profilácie okrajov, označené rímskymi číslami (I – bez profilácie, oblý. II – bez profilácie, ostrý. III – profilovaný, mierne zosilnený, oblý. IV – profilovaný, zosilnený až guľovitý. V – profilovaný, výrazne zosilnený. VI – plochý). Výzdoba označuje prítomnosť a neprítomnosť výzdobných motívov. Zastúpenie znaku je vyjadrené kódovým označením a vyjadruje nasledovné typy výzdoby: obežné línie (OL), nesymetrické línie (L), hrebeňovanie (H), kolkovanie (K) a plastická. Nasledujúci znak dopĺňa údaje o výzdobe. Označuje jej technické prevedenie, a to rytie (R), vhlbenie (V). Posledný údaj v katalógu (Reparácie) vyjadruje prítomnosť (1) a neprítomnosť (0) reparačných dielov. Údaje na konci odkazujú na kresbovú rekonštrukciu v obrazových prílohách.

Zvýšená pozornosť bola venovaná aj popisu a rozdeleniu keramiky podľa typu hlinenej hmoty. Podľa rôznych makroskopicky pozorovateľných znakov na keramickom lome, bolo možné vyčleniť 10 základných rozdielnych typov hĺn. Veľmi nápomocnou pri tejto klasifikácii bola aj vzorkovnica pre typy hliny vytvorená z laténskeho keramického materiálu z Nitry-Šindolky, G. Březinová, ktorej sa podarilo rozlíšiť 16 rozličných typov (Březinová 2000, 22–24). Nie všetky skupiny hĺn sa podarilo prepojiť s týmito typmi, a to najmä pri nekvalitnom materiáli s rozličnou zrnitosťou využitým najmä pri úžitkových tvaroch hrncov a zásobníc, častejšie vyrobených v ruke (skupina A). Bol len pomerne široko klasifikovaný a podskupiny boli odlišené len na základe rôznej veľkosti keramického zrna. Pomerne dobre korešpondujúcimi boli skupiny jemnej kvalitnej plavennej hliny (skupiny D a E) a materiál s prímiesou grafitu (skupina C).

A0 – jemne až stredne plavená hlina s prímiesou piesku a drobných zrnitých kamienkov. Povrch pomerne uceleň. Zodpovedá typu 10, prípadne 11 (Březinová 2000, 23). A1, A2 – stredne zrnitá hlina s prímiesou menších kamienkov, keramickej drte, ale aj organického materiálu. Povrch porézny a nerovnomerný. A2 – stredne až hrubo zrnitá hmota s prímiesami drte, organického materiálu a väčších ostrých, v menšej miere oblých kamienkov. B1 – jemne až stredne plavená hlina s prímiesou piesku a menších kamienkov. Povrch kompaktný a pevný. Výpal tehlovočervenej až oranžovej farby. Zodpovedá pravdepodobne typu 9 (Březinová 2000, 23). C1, C2 – stredne plavená hlina s prímiesou malých kamienkov, drobných organických uhlíkov, a tuhy. Farba sivá až čierna. Povrch niekedy zoxidovaný do sivej, žltohnedej až oranžovej farby s poréznym povrchom. Zodpovedá typom 6 a 7 (Březinová 2000, 22, 23). C1 – prímies sú jemnejšej zrnitosti. C2 – prímies sú hrubšej zrnitosti s hrudkami grafitu, ale aj uhlíkov. D1 – jemne plavená hlina. Materiálny tvrdý, tenkostenný, dobre vypálený. Vnútny lom väčšinou tehlovo červenej farby, prípadne šedej až sivočiernej s tenkou tehlovo červenou vrstvou tesne pod vnútornou a vonkajšou vrstvou. Vonkajšia aj vnútorná stena šedá, sivočierna až čierna. Povrch kompaktný väčšinou býval leštený. Zodpovedá typu 3 (Březinová 2000, 22). D2 – jemná plavená hlina bez prímies. Materiálny pevný a kompaktný. Vnútna aj vonkajšia strana bola sivá až sivočierna. Povrch bol väčšinou leštený. Zodpovedá typu 1 (Březinová 2000, 22). D3 – jemná plavená hlina s prímiesami veľmi malých pieskových zrníek. Materiálny pevný, dobre vypálený. Vonkajšia a vnútorná stena sivá až sivočierna. Povrch bol väčšinou leštený. Zodpovedá typu 2 (Březinová 2000, 22). D4 – jemne plavená hlina s veľmi malým zrnkom piesku. Farba črepu od hnedočervenej, šedej až sivohnedej. Povrch vonkajšej a vnútornej steny sivo-hnedý až sivočierny. Lom pevný, sivohnedý, šedý až sivočierny. Zodpovedá typu 5 (Březinová 2000, 22). E – jemne plavený materiál. Pevný, kompaktný, veľmi kvalitne vypálený. Farba sivá, sivohnedá, sivožltá, sivo-oranžová až oranžová. Zodpovedá typu 8 (Březinová 2000, 23). E – jemne plavený materiál. Pevný, kompaktný, veľmi kvalitne vypálený. Farba sivá, sivohnedá, sivo-žltá, sivo-oranžová až oranžová. Zodpovedá typu 8 (Březinová 2000, 23).

Katalóg – keramika

Objekt	Prírástkové číslo	Tech. výroby	Okraj	Dno	Vyduť	Telo	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Farba	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Profilácia	Prof. okraja	Výzdoba	Prevedenie	Reparácie	Tabuľka	Obrázok
VI	1	K	1	1	0	1	E/I	E1	0	0	E	O/GB/O	1,1	0,7	42	M	3a	III	OL	–	1	3	1
VI	2	K	1	1	0	1	E/I	E/I1	0	0	D2	B/G/B	0,7	0,3	23	M	4a	I	OL	–	0	4	6
VI	3	K	1	1	0	1	E/I	E/I1	0	0	D1	BO/OG/OB	0,5	0,4	27	M	4a	IV	0	–	0	4	2
VI	4	K	1	1	0	1	E/I	E/I1	0	0	D4	GH/G/GH	0,8	0,4	24	M	4a	III	0	–	0	4	3
VI	5	K	1	1	0	1	E/I	E/I1	0	0	D4	GH/G/H	0,7	0,5	24	M	4a	III	0	–	0	4	1
VI	6	K	1	1	0	0	E/I	E/I1	0	0	E	GH/G/GH	0,6	0,4	17	M	4a	III	P	–	0	4	4
VI	7	K	1	1	0	1	E/I	E/I	0	0	D2	BG/G/GH	0,8	0,4	25	M	4a	III	0	–	0	4	11
VI	8	K	1	1	0	1	E/I	0	0	0	D4	GH/G/GH	0,7	0,5	23	M	5a	V	0	–	0	3	3
VI	9	K	1	1	0	1	E/I	E/I	0	0	D2	BG/G/GH	0,8	0,7	18	H	3a	I	0	–	0	3	9
VI	10	K	1	1	0	1	E/I	E/I	1	0	D2	BG/G/BG	0,7	0,5	32	M	5a	III	0	–	0	3	4
VI	11	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	D1	B/OH/B	0,8	0,7	36	M	5a	IV	0	–	0	3	7
VI	12	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	D2	B/G/B	0,6	0,4	27	M	4a	IV	0	–	0	5	4
VI	13	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	D2	B/G/B	0,7	0,7	34	P	–	I	0	–	0	3	12
VI	14	K	1	1	0	1	E/I	0	0	0	D2	GB/G/GB	0,5	0,4	20	M/H	5	III	0	–	0	3	6
VI	15	K	1	1	0	0	E/I	E/I1	0	0	E	H/G/H	0,7	0,5	17	?	?	IV	0	–	0	4	8
VI	16	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	E	H/G/H	0,5	0,4	24	M/H	5	III	0	–	0	3	5
VI	17	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	E	H/G/H	0,5	0,4	28	M/V	6	III	0	–	0	3	11
VI	18	K	1	1	0	0	E/I	E/I1	0	0	D3	B/BG/B	0,6	0,4	25	F?	6	IV	0	–	0	4	9
VI	19	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	D1	B/OG/BG	0,5	0,4	25	M/H	–	IV	0	–	0	4	13
VI	20	K	1	1	0	0	E/I	E1	1	1	C1	B/G/B	0,5	0,5	16	H?	5	V	0	–	0	4	10
VI	21	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	D3	B/G/B	0,8	0,5	16	M/H	6	III	0	–	0	3	2
VI	23	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	E	G/G/H	0,6	0,5	24	M/H	6	V	0	–	0	5	1
VI	24	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	E	G/G/G	0,6	0,3	15	M/V	6a	III	0	–	0	3	8
VI	25	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	E	G/G/H	0,7	0,6	23	M/H	6	III	0	–	0	3	10
VI	26	K	1	1	0	0	E/I	E/I1	0	0	D1	B/OG/BG	0,5	0,4	25	M	6	II	0	–	0	5	2
VI	27	K	1	1	0	0	E/I	0	0	0	D1	G/OG/G	0,5	0,4	13	M	4a	I	0	–	0	5	5
VI	28	K	1	1	0	0	E/I	E/I1	0	0	D1	B/OG/BG	0,5	0,4	11	F	6	III	0	–	0	4	5
VI	29	K	1	1	0	0	E/I	E/I1	0	0	D1	B/OG/B	0,5	0,4	27	M	6	II	0	–	0	5	3
VI	30	K	1	1	0	0	E/I	E/I	0	0	D1	B/OG/B	0,7	0,6	28	M	4a	III	0	–	0	4	12
VI	32	K	1	1	0	1	E/I	E1	0	0	D1	B/O/BG	0,4	0,4	12	M	4b	III	OL	–	0	4	7
VI	105	K	1	0	0	1	E/I	E	0	0	D2	B/G/BG	0,9	0,7	42	–	–	–	P	–	0	–	–
VI	106	K	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D2	BG/G/G	0,6	0,6	22	–	–	–	0	–	0	–	–
VI	107	K	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	D2	BG/G/H	0,5	0,5	24	–	–	–	0	–	0	–	–
VI	108	K	1	0	0	1	E/I	E1	0	0	D4	H/BG/H	0,8	0,7	25	–	–	–	0	–	0	–	–
VI	109	K	1	0	0	1	E/I	E	0	0	D1	B/OG/G	0,7	0,4	26	–	–	–	OL	–	0	–	–
VI	110	K	1	0	1	0	E/I	0	0	0	D2	B/BG/BG	0,7	–	12	–	–	–	0	–	0	8	6
VI	111	K	1	0	1	0	E/I	0	0	0	D1	B/OG/BG	0,6	–	13	–	–	–	0	–	0	8	3
VI	112	K	1	0	1	0	E/I	0	0	0	D1	B/BG/BG	0,5	–	14	–	–	–	0	–	0	8	4
VI	113	K	1	0	1	0	E/I	E	0	0	D2	B/G/BG	0,4	–	8	–	–	–	0	–	0	–	–
VI	114	K	1	0	1	0	E/I	0	0	0	D2	GH/G/G	0,3	–	15	–	–	–	0	–	0	8	1

Objekt	Prírástkové číslo	Tech. výroby	Okraj	Dno	Vyduť	Telo	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Farba	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Profilácia	Prof. okraja	Výzdoba	Prevedenie	Reparácie	Tabuľka	Obrázok
VI 115	K	1	0	1	0	E/I	0	0	0	D2	BG/G/G	-	-	?	-	-	-	0	-	0	-	-	
VI 116	K	1	0	1	0	E/I	E	0	0	D1	G/G/G	0,2	-	10	-	-	-	OL	-	0	-	-	
VI 117	K	1	0	1	0	E/I	E	E	1	C1	BG/BG/BG	0,5	-	11	-	-	-	0	-	0	-	-	
VI 118	K	1	0	1	0	E/I	0	0	0	D2	G/BG/G	0,5	-	10	-	-	-	0	-	0	-	-	
VI 123	K	1	0	0	0	E/I	0	0	0	D2	G/G/G	1,3	0,9	48?	-	-	-	0	-	0	-	-	
VI 127	?	?	0	0	0	E/I	0	E/I	1	C1	G/G/G	0,7	0,5	?	-	-	-	H	R	0	-	-	
VI 128	?	?	0	0	0	E/I	0	0	0	A1	-	0,8	0,7	?	-	-	-	H	R	0	-	-	
VI 132	?	?	0	0	0	E/I	0	E/I	1	C1	G/G/G	0,9	0,9	?	-	-	-	H	R	0	-	-	
VI 163	?	?	0	0	0	E/I	0	E/I	1	C1	G/G/G	0,5	0,4	?	-	-	-	H	R	0	-	-	
VI 178	K	1	1	0	1	E/I	E	E/I	1	C1	G/G/G	1,1	0,7	38	S	5a	IV	H	R	0	6	1	
VI 179	K	1	1	0	1	E/I	E	E/I	1	C1	G/GB/G	0,7	0,4	26	S	5a	IV	H	R	1	5	12	
VI 180	K	1	1	0	0	E/I	E	E/I	1	C1	G/GB/G	0,7	0,7	28	S	5a	V	K	V	1	5	11	
VI 181	K	1	1	0	1	E/I	E	E/I	1	C1	G/G/G	0,9	0,7	30	S	5a	IV	H/K	R/V	0	6	2	
VI 182	K	1	0	0	0	E/I	0	E/I	1	C1	G/G/G	1,1	0,9	?	S/H?	-	-	H/K	R/V	0	5	10	
VI 184	K	1	1	0	0	E/I	E	E/I	1	C1	G/G/G	0,7	0,5	16	H	1a	I	0	-	0	6	8	
VI 185	K	1	0	0	1	E/I	E	E/I	1	C1	G/G/G	1	0,6	30	S/H?	-	-	H/K	R/V	0	5	6	
VI 189	K	1	0	0	0	E/I	E	E/I	1	C1	G/G/G	1	0,6	?	S/H?	-	-	H	R	0	5	9	
VI 191	K	1	0	1	0	E/I	E	E/I	1	C1	G/G/G	1	-	28	-	-	-	H	R	0	6	11	
VI 192	K	1	0	1	0	E/I	E	E/I	1	C1	G/G/G	0,7	-	?	-	-	-	H	R	0	-	-	
VI 193	K	1	0	0	0	E/I	E	E/I	1	C1	GH/GH/G	0,6	0,5	?	-	-	-	H	R	0	-	-	
VI 194	K	1	1	0	0	E/I	0	0	1	C1	H/GH/H	0,8	0,7	20	S/H	5a	III	H	R	0	6	10	
VI 195	K	1	0	0	0	E/I	0	E/I	1	C1	GH/GH/GH	0,7	0,5	?	-	-	-	H	R	0	-	-	
VI 196	K	1	1	0	0	E/I	E	0	0	A1	BG/G/G	0,6	0,5	16	H	5b	III	0	-	0	6	7	
VI 197	K	1	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	H/GH/H	0,5	0,4	20	S	5a	V	H	R	0	6	5	
VI 198	K	1	1	0	1	E/I	E	0	0	A1	GH/G/BG	0,6	0,5	20	S	6a	IV	H	R	0	6	3	
VI 199	K	1	0	1	0	E/I	0	0	1	C1	G/G/G	0,5	-	17	-	-	-	H	R	0	8	8	
VI 300	K	1	0	0	0	E/I	0	0	0	B1	O/G/O	1,4	1,2	?	Z	-	-	H	R	0	5	7	
VI 301	K	1	0	0	0	E/I	0	0	0	B1	O/O/O	1,4	1	?	-	-	-	H	R	0	-	-	
VI 302	K	1	1	0	0	E	0	0	0	B1	O/OG/O	0,6	0,6	?	?	-	-	H/P	R	0	5	8	
VI 303	K	1	1	0	0	E/I	0	0	0	B1	OG/OG/GB	1,2	1,1	28	-	-	-	0	-	0	-	-	
VI 308	R	0	1	0	1	E/I	E	0	0	A0	H/H/H	0,6	0,5	20	-	-	-	0	-	0	-	-	
VI 309	R	0	1	0	0	E/I	E	0	0	A1	H/GH/B	1,4	1,4	?	?	-	-	0	-	0	7	5	
VI 311	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A0	GH/GH/GH	1,9	1,9	?	?	-	-	0	-	0	7	10	
VI 312	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A0	GH/GH/GH	1	1	?	-	-	-	0	-	0	-	-	
VI 313	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A0	H/GH/GH	0,6	0,5	?	?	-	-	0	-	0	7	11	
VI 314	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A0	H/GH/GH	0,8	0,8	30	H	1	II	0	-	0	7	17	
VI 316	R	0	1	0	1	E/I	E	0	0	A1	GH/GH/GH	0,7	0,6	20	M	3b	I	0	-	0	7	14	
VI 319	R	0	1	0	1	E/I	E/I	0	0	A1	GH/G/B	0,9	0,7	24	-	-	-	0	-	0	-	-	
VI 320	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A0	H/GH/H	0,7	0,6	?	-	-	-	0	-	0	-	-	
VI 321	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	H/GH/H	0,7	0,7	?	H?	-	III	0	-	0	6	4	
VI 322	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/G	0,7	0,6	24	-	-	-	0	-	0	-	-	

Objekt	Prírástkové číslo	Tech. výroby	Okraj	Dno	Vyduť	Telo	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Farba	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Profilácia	Prof. okraja	Výzdoba	Pravečenie	Reparácie	Tabuľka	Obrázok
VI	323	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A0	GH/GH/GH	0,7	0,6	?	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	324	K	1	0	1	0	E/I	0	0	0	A0	GH/GH/H	0,5	0,5	8	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	325	?	?	0	1	0	E/I	0	0	0	A0	OG/OG/OG	0,7	0,6	?	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	326	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/GH	0,8	0,6	8	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	327	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A2	GH/GH/GH	1	0,9	16	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	328	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A2	GH/GH/GH	2	1	17	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	329	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/GH	0,6	0,8	15	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	330	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/GH	1	1	20	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	331	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A2	GH/GH/GH	0,9	0,9	?	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	332	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	B1	O/OG/OH	0,8	0,5	11	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	336	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A1	BG/G/BG	0,8	1	?	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	338	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/GH	1	1	14	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	339	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A1	H/GH/H	1	0,5	9	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	345	K	1	0	1	0	E/I	E	0	0	D2	GH/GH/GH	0,4	1,4	?	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	397	K	1	1	0	0	E/I	E	E	1	C1	BG/BG/G	1	1	?	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	399	K	1	1	0	0	E/I	0	0	0	A0	GH/GH/GH	0,5	0,5	20	H	5a	IV	0	-	0	6	12
VI	401	K	1	1	0	0	E/I	0	0	0	D2	B/G/G	0,5	0,5	?	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	402	K	1	1	0	0	E/I	0	0	0	D2	BG/BG/G	0,7	0,6	?	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	404	K	1	1	0	0	E/I	0	0	0	D1	BH/OG/H	0,6	0,5	22	-	-	-	0	-	0	-	-
VI	405	K	1	1	0	0	E/I	0	0	0	D2	BG/G/BG	0,5	0,5	?	F	6a	III	0	-	0	6	9
VI	407	K	1	0	0	0	E/I	0	0	0	A0	GH/GH/GH	0,5	0,3	16	-	-	-	H	R	0	-	-
VI	409	R	0	0	0	0	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/H	0,7	0,6	?	?	-	-	H	R	0	6	6
VI	410	K	1	0	0	0	E/I	0	E/I	0	C1	G/G/G	1	0,9	?	-	-	-	H	R	0	-	-
VI	411	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	BG/G/BG	0,9	0,7	27	M/H	2a	VI	0	-	0	7	13
VI	412	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	BG/BG/BG	0,9	0,7	22	M/H	2a	I	0	-	0	7	8
VI	413	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	BG/BG/BG	0,9	0,7	22	M/H	3a	II	0	-	0	7	15
VI	414	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	GH/BG/GH	1	0,7	23	M/H	2b	I	0	-	0	7	12
VI	415	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/GH	0,8	0,7	15	H	3a	I	0	-	0	7	9
VI	416	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A2	GH/GH/GH	1,1	0,8	?	?	-	-	0	-	1	7	16
VI	417	K	1	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/GH	0,9	0,7	?	M/H	3a	III	0	-	0	7	6
VI	418	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A2	GH/GH/GH	0,8	0,8	?	M/H	2a	VI	K	-	0	7	7
VI	420	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	BG/BG/BG	0,9	0,8	15	H	7a	VI	K/P	-	0	7	1
VI	421	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	BG/BG/BG	1	0,7	?	H	7a	I	K/P	-	0	7	3
VI	423	R	0	0	0	0	E/I	0	0	0	A2	H/GB/B	1	0,9	?	?	-	-	K/P	-	0	7	4
VI	424	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A2	GH/OBG/OG	1	0,7	21	H	2	I	K/P	-	0	7	2
VI	425	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A1	OH/OG/OH	1,2	0,8	14	-	-	-	0	-	0	8	18
VI	426	R	0	0	1	0	E/I	0	0	0	A2	-	0,9	1	20	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	1	R	0	1	0	0	E/I	E1	0	0	B1	GH/R/GH	0,8	2,5	17	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	5	R	1	0	0	0	I	0	0	0	B1	GH/GH/GH	1,2		30	H	7a	I	0	-	0	12	12
IX	17	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	B1	GH/GH/GH	1	0,7	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	27	R	0	1	0	0	E/I	I1	0	0	B1	GB/GH/GH	1,5	0,9	26	-	-	-	0	-	0	-	-

Objekt	Prírastkové číslo	Tech. výroby	Okraj	Dno	Vyduť	Telo	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Farba	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Profilácia	Prof. okraja	Výzdoba	Pravečenie	Reparácie	Tabuľka	Obrázok
IX	29	R	1	0	0	0	E/I	0	0	0	B1	B/GH/B	0,8	-	30	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	34	R	1	0	0	0	E/I	0	0	0	B1	GH/GH/GH	0,9	-	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	48	R	0	0,5	0	0	I	II	0	0	A2	B/GH/GH	1,1	-	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	53	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	B1	GH/BH/BH	0,9	-	17	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	70	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A2	GH/G/GH	1,9	1,9	40	-	-	-	0	-	0	14	15
IX	76	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	C1	GH/GH/GB	0,9	0,6	18	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	77	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	GH/G/OH	1,5	1,2	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	78	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	G/G/GH	1,3	0,7	17	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	80	R	0	1	0	1	E/I	II	0	0	A1	BG/G/GH	1	0,9	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	81	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	BG/G/GH	0,7	1,1	10	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	82	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	OH/G/GH	1	0,7	14	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	83	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	C1	GH/B/B	0,9	1	26	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	84	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	BH/G/BH	0,7	0,8	11	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	85	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	GH/G/BH	0,7	0,7	12	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	86	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	GH/G/BH	0,9	-	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	87	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A2	G/B/G	1	0,7	9	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	88	R	1	0	0	0	E/I	0	0	0	B1	GH/GH/H	0,8	-	?	?	-	-	0	-	0	10	1
IX	96	R	?	0	0	1	E/I	0	0	1	A1	B/GB/B	1,1	1	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	132	R	1	0	1	1	E/I	II	0	0	A1	H/G/H	1	-	16	H	5b	I	0	-	0	12	13
IX	133	R	1	0	1	1	E/I	0	0	0	A1	OH/GH/H	1	0,7	26	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	140	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A1	OH/G/OH	0,7	-	16	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	143	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	B1	GH/G/GH	0,9	-	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	144	R	0	0	0	1	E/I	0	0	0	A1	GH/G/GH	1,5	1,2	?	-	-	-	P	-	0	-	-
IX	145	R	0	1	0	1	E/I	0	E/I	1	A0	B/G/B	1	0,5	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	154	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	GH/GB/GH	0,7	0,8	10	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	155	R	1	0	1	1	E/I	0	0	0	A2	GH/BH/GH	0,8	-	10	H	3a	I	0	-	0	12	5
IX	156	R	1	0	1	1	E/I	E/II	E/I	1	A0	GB/GB/GB	0,7	-	17	H	2a	I	0	-	0	12	11
IX	157	R	1	0	1	1	E/I	0	0	0	A0	O/G/O	0,7	-	10	H	5a	I	0	-	0	12	6
IX	159	R	1	0	1	1	E/I	E/II	E/I	1	A0	BG/G/BG	0,8	-	22	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	160	R	1	0	1	1	E/I	E/II	E/I	1	A0	BG/BG/BG	0,6	-	15	H	5b	I	0	-	0	-	-
IX	161	R	1	0	0	1	E/I	E/II	0	1	A0	BG/G/BG	0,8	-	13	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	162	R	1	0	0	1	E/I	0	I	1	A0	GH/BG/B	0,7	-	18	M/H	2a	I	0	-	0	12	4
IX	168	R	1	0	1	1	E/I	E/II	0	0	A0	H/GH/GH	1,2	-	16	H	3a	I	0	-	0	12	2
IX	171	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A0	GH/G/GH	0,8	0	13	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	172	K	0	1	0	1	E/I	0	I	1	A0	H/GB/B	0,9	0	11	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	180	K	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A0	BG/G/GH	2	1	23	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	181	K	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A0	GH/G/G	1,2	1,1	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	183	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A0	GH/GB/B	1	1	13	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	184	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A0	GH/G/GB	0,7	0,5	9	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	191	R	0	1	0	1	E/I	0	E/I	1	A0	GH/G/BG	0,9	0,6	10	-	-	-	L	R	0	13	10
IX	201	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A0	BG/G/G	0,6	1	11	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	205	K	0	1	0	1	E/I	0	0	1	A0	GH/GH/B	1,3	1	12	-	-	-	0	-	0	-	-

Objekt	Prírástkové číslo	Tech. výroby	Okraj	Dno	Vyduť	Telo	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Farba	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Profilácia	Prof. okraja	Výzdoba	Pravečenie	Reparácie	Tabuľka	Obrázok
IX	206	K	0	0	0	1	E/I	I1	0	0	A0	GH/G/H	1,2	1	?	-	-	-	0	-	1	-	-
IX	207	R	1	0	0	1	E/I	I	0	1	A0	GH/G/GH	0,7	-	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	215	K	0	1	0	0,5	E/I	0	I	1	A0	H/G/GB	1,1	0,8	8	-	-	-	0	-	0	13	9
IX	217	R	1	0	0	1	E/I	0	0	1	A0	GH/G/GH	1	-	?	M/H	-	VI	0	-	0	12	1
IX	222	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A0	H/G/H	0,4	-	28	H?	-	IV	0	-	0	12	10
IX	277	R	1	1	0	1	E/I	I1	0	0	A0	BG/G/G	0,6	0,6	11	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	281	R	0	1	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	BG/GRH/BG	0,8	1,2	20	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	282	R	0	1	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	BG/BG/BG	1	0,7	28	-	-	-	0	-	0	14	10
IX	283	K	1	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	BG/GRH/BG	1,1	-	30	M/H	3a	I	0	-	0	12	9
IX	284	R	0	1	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	BG/BG/BG	0,9	0,9	27	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	285	R	0	1	0	1	E/I	I1	E/I	1	C1	BG/BG/BG	1,3	0,7	11	-	-	-	0	-	0	14	8
IX	287	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A0	GH/GB/G	1,1	1	10	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	289	R	0	1	0	0	E/I	I1	E/I	1	C1	BG/BG/BG	1,5	1	32	-	-	-	0	-	0	14	9
IX	290	K	0	1	0	0	E/I	0	E/I	1	C1	BG/BG/BG	0,8	0,6	?	-	-	-	0	-	0	14	11
IX	291	K	0	1	0	0	E/I	E/I1	E/I	1	C1	BG/BG/BG	0,8	0,8	15	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	295	K	1	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	1,1	-	40	S/H?	5a	IV	0	-	0	11	14
IX	296	K	1	0	0	0,5	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	?	-	?	?	-	IV	0	-	0	11	11
IX	297	K	1	0	0	0,5	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,8	-	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	298	K	1	0	1	1	E/I	E/I1	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,7	-	34	S	5a	III	H	R	0	11	1
IX	299	K	1	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,5	-	14	S/H	5a	III	P	-	0	11	2
IX	300	K	1	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,8	-	?	?	-	III	0	-	0	11	12
IX	301	K	1	0	1	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,6	-	16	H?	5a	IV	H	R	0	11	5
IX	302	K	1	0	1	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,5	-	24	M/H	5a	III	0	-	0	9	7
IX	303	K	1	0	1	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,5	-	24	S/H	5a	V	H	R	0	11	7
IX	304	K	1	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,7	-	28	S/H	5b	V	H	R	0	11	3
IX	307	K	0	0	1	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,8	0,8	34	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	308	K	1	0	1	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,8	0,7	16	V	6a	V	P	-	0	10	2
IX	309	K	1	0	1	1	E/I	E/I1	E/I	1	C1	GB/G/GB	0,8	-	27	S/H	5a	IV	P	-	0	11	4
IX	312	K	0	0	1	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,5	0,5	24	S/H?	-	-	H	R	0	11	10
IX	315	K	0	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,6	0,5	24	-	-	-	H	R	0	-	-
IX	316	R	1	0	1	1	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/GH	1,1	0,8	20	H	7a	I	0	-	0	12	7
IX	321	K	0	0	1	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	0,5	0,5	?	-	-	-	H	R	0	11	9
IX	330	K	0	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	GB/GB/GB	1	0,9	244	-	-	-	H	R	0	-	-
IX	346	K	0	1	0	1	E/I	I1	0	0	A0	GH/GH/GB	0,8	0,8	14	-	-	-	H	R	0	13	7
IX	347	K	0	0	0	1	E/I	0	0	0	A0	GH/GH/GH	1,2	1,1	43	Z	-	-	H	R	0	10	14
IX	348	K	0	1	0	1	E/I	I1	0	0	A0	GH/GH/GB	0,4	0,7	24	-	-	-	H	R	0	13	1
IX	349	K	1	0	1	1	E/I	0	E/I	1	C1	G/G/G	0,6	-	34	H?	5a	III	0	-	0	11	8
IX	350	K	1	0	1	1	E/I	I1	0	0	A1	GB/G/GB	0,5	-	24	M/H	5a	III	0	-	0	11	13
IX	351	K	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A1	GB/G/GB	0,7	-	43	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	352	K	1	0	0	1	E/I	I1	0	0	A1	GB/G/GB	0,7	-	26	S/H	5a	V	0	-	0	11	6
IX	355	K	1	0	0	0	E/I	E/I1	0	0	E	R/R/R	0,6	-	43	Z?	-	-	0	-	0	10	12
IX	358	K	0	0	1	1	E/I	E/I1	0	0	E	R/RG/R	0,9	0,7	36	-	-	-	0	-	0	-	-

Objekt	Prírástkové číslo	Tech. výroby	Okraj	Dno	Vyduť	Telo	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Farba	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Profilácia	Prof. okraja	Výzdoba	Pravečenie	Reparácie	Tabuľka	Obrázok
IX	371	K	1	1	0	0	E/I	0	0	0	B1	O/OG/O	0,8	-	32	F	6b	IV	0	-	0	10	3
IX	376	K	1	0	0	0	E/I	0	0	0	B1	O/OG/O	0,8	-	18	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	377	K	0	0	1	0	E/I	0	0	0	B1	OH/G/OH	1,5	1,3	44	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	378	K	0	0	1	0	E/I	0	0	0	B1	OH/G/OH	1,5	1	37	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	389	K	0	1	0	1	E/I	0	E/I	0	D1	BG/RH/BG	0,6	0,5	15	-	-	-	0	-	0	13	4
IX	390	K	0	1	0	1	E/I	0	E/I	0	D1	B/RH/BG	0,1	0,3	7,5	-	-	-	0	-	0	13	3
IX	394	K	1	1	0	1	E/I	0	0	0	D1	B/RG/B	0,6	0,5	17	M	5a	III	0	-	0	9	8
IX	395	K	1	1	0	1	E/I	E/I2	0	0	D1	B/RG/B	0,5	0,3	16	M	4a	III	0	-	0	9	12
IX	403	K	0	1	0	0	E/I	0	0	0	E	GH/G/H	0,6	0,6	7	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	405	K	0	0	1	1	E/I	E/I1	0	0	E	G/G/G	0,6	0,6	?	-	-	-	OL	V	0	-	-
IX	409	K	1	0	0	1	E/I	E/I1	0	0	E	GH/GH/GH	0,6	0,4	30	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	410	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	E	GH/G/GH	0,4	0,2	10	-	-	-	0	-	0	13	21
IX	413	K	0	1	0	1	E/I	E1	0	0	E	G/G/G	0,7	0,7	20	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	417	K	0	1	0	1	E/I	E2	0	0	E	GH/G/G	?	?	13	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	429	K	0	1	0	1	E/I	E/I1	0	0	E	GH/G/GH	0,8	0,5	11	-	-	-	OL	V	0	-	-
IX	431	K	1	0	0	1	E/I	E/I2	0	0	E	H/BG/H	0,5	-	15	V	6a	III	OL	V	0	10	5
IX	433	K	1	1	0	0	E/I	E/I2	0	0	E	H/G/H	0,2	-	22	M	4b	III	0	-	1	9	4
IX	435	K	0	0	0	1	E/I	E/I1	0	0	E	G/G/G	0,9	0,7	22	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	444	K	0	1	0	1	E	E1	0	0	E	H/G/G	1,3	1	10	-	-	-	OL	V	0	-	-
IX	446	K	0	1	0	0,5	E/I	0	0	0	B1	OH/OH/OH	1,4	1,4	33	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	448	K	1	0	0	1	E/I	E/I1	0	0	E	GH/G/GH	0,7	-	38	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	449	K	1	0	0	1	E/I	E/I2	0	0	E	B/BG/BG	0,6	-	30	M	5a	V	0	-	1	9	9
IX	451	K	1	0	0	1	E/I	0	0	0	E	G/G/G	0,6	-	20	H?	-	III	0	-	0	10	7
IX	465	K	0	1	0	0	E/I	0	0	0	E	GH/G/GH	1	0,6	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	485	K	1	0	1	1	E/I	E/I1	0	0	D3	GH/BG/GH	0,6	0,4	-	M	4a	III	OL	V	0	9	1
IX	486	K	1	0	1	1	E/I	E1	0	0	D3	B/G/B	0,6	-	22	M/H	5a	IV	0	-	0	10	8
IX	487	K	1	0	0	1	E/I	E/I2	0	0	D3	B/G/B	0,3	-	21	M	4a	V	0	-	0	9	10
IX	488	K	1	0	0	1	E/I	E/I2	0	0	D3	BG/BG/B	0,6	-	28	M	4a	III	0	-	0	9	6
IX	489	K	1	0	0	1	E/I	E/I1	0	0	D3	GH/BG/GH	0,7	-	34	M	4a	V	P	-	0	9	3
IX	490	K	1	0	0	0,5	E/I	E/I1	0	0	D3	B/BG/BG	0,4	-	16	F?	6b	III	0	-	0	10	4
IX	492	K	0	0	0	1	E/I	E1	0	0	D3	B/BG/BG	0,6	0,5	9	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	494	K	0	0	1	1	E/I	0	0	0	D3	B/BG/B	0,5	0,3	24	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	523	K	0	1	0	1	E/I	E/I1	0	0	D2	GB/G/GH	0,6	0,7	12	-	-	-	0	-	0	13	13
IX	524	K	0	0	1	1	E/I	E2	0	0	D2	B/G/H	0,9	0,6	32	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	525	K	1	0	1	1	E/I	E2	0	0	D2	B/BG/H	0,5	-	29	M	5a	V	OL	V	0	9	11
IX	526	K	0	1	0	1	E/I	E1	0	0	D2	B/BG/H	0,3	0,4	12	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	527	K	0	1	0	1	E/I	E1	0	0	D2	B/G/B	0,2	0,7	12	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	598	K	0	1	0	1	E/I	E1	0	0	D3	BG/BG/BG	0,4	0,6	9	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	601	K	0	1	0	1	E/I	E1	0	0	D3	B/BG/B	0,5	0,8	15	-	-	-	0	-	0	13	14
IX	602	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	D3	BG/BG/BG	0,1	0,4	7	-	-	-	0	-	0	13	20
IX	604	K	0	1	0	0,5	E/I	0	0	0	D3	G/GB/GH	0,7	0,7	14	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	608	K	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D3	GH/BH/BG	1	-	20	-	-	-	0	-	0	-	-

Objekt	Prírastkové číslo	Tech. výroby	Okraj	Dno	Vyduť	Telo	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Farba	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Profilácia	Prof. okraja	Výzdoba	Pravečenie	Reparácie	Tabuľka	Obrázok
IX	609	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	D3	GH/BH/BG	0,7	0,5	13	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	610	K	1	0	1	1	E/I	E/I1	0	0	D3	B/BG/B	0,6	-	37	M	5a	V	0	-	0	9	2
IX	611	K	1	0	1	1	E/I	E/I1	0	0	D3	B/BG/B	0,4	-	28	M	4b	III	0	-	0	9	5
IX	641	K	0	0	0	1	E/I	E1	0	0	D3	BG/BG/B	0,9	0,7	?	F/V	-	-	K	-	0	10	-
IX	642	K	0	0	1	1	E/I	E1	0	0	E	G/G/G	0,8	0,6	26	M	-	-	K	-	0	10	13
IX	643	K	0	0	0	1	E/I	0	0	0	E	G/G/G	0,5	0,4	6	?	-	-	K	V	0	10	10
IX	644	K	0	0	0	1	E/I	E/I1	0	0	D2	H/G/OH	0,6	0,6	?	-	-	-	L	R	0	13	8
IX	645	R	0	0	0	0	0	0	0	0	A1	BG/GH/GH	-	-	3,2	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	647	?	0	0	0	0	0	0	0	0	A1	BG/BG/BG	0,5	0,5	?	-	-	-	0	-	1	13	2
IX	651	R	1	0	0	0	E/I	0	0	0	B1	GH/BH/H	1,1	-	40	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	652	R	1	0	0	0	E/I	I1	0	0	B1	O/OG/OH	1	-	38	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	653	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	B1	GH/GH/BH	0,9	0,7	22	-	-	-	P	-	0	-	-
IX	654	R	1	0	0	0	E/I	0	0	0	B1	B/GH/B	1,6	-	34	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	655	R	1	0	0	1	E/I	E2	0	0	B1	GH/G/GH	0,9	-	25	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	656	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	C2	G/G/GH	1	0,8	16	H	7a	VI	P	-	0	12	3
IX	657	K	0	1	0	1	E/I	0	1	0	B1	O/GB/GB	0,9	1,4	17	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	658	R	0	1	0	0	E/I	0	0	0	A1	G/G/GH	1	0,7	?	-	-	-	0	-	0	-	-
IX	660	K	0	1	1	0	E/I	E1	E/I	1	C1	BG/BG/G	0,6	0,5	-	H?	5a	V	P	-	0	10	9
60	1	K	1	0	1	1	E/I	E	E/I	1	C1	BG/BG/BG	1	0,5	33	S	5a	V	H	R	1	15	1
60	2	K	1	0	0	1	E	0	E/I	1	C1	BG/BG/BG	0,8	0,7	34	S	5b	V	K	-	0	15	2
60	3	K	1	0	0	1	E	0	0	0	A2	G/GH/GH	?	?	27	-	-	-	0	-	0	-	-
60	4	K	1	0	0	1	E/I	E1	0	0	A0	G/G/G	0,8	0,6	16	S/H	5a	IV	0	-	0	15	12
60	5	K	1	0	0	0	E/I	E	E	1	C1	BG/G/BG	0,7	0,6	15	S/H	5a	IV	OL	R	0	15	11
60	6	K	1	0	1	1	E/I	E/I2	0	0	D1	O/OG/O	0,6	0,5	?	M/H	3b	II	0	-	0	15	13
60	7	K	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	A1	GH/GH/BG	0,7	0,6	?	?	-	-	0	-	0	15	9
60	8	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A1	GH/G/GB	0,8	0,6	15	M/H	7b	I	0	-	0	15	15
60	9	K	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A0	H/H/GH	0,6	0,5	19	H	1	VI	0	-	0	16	1
60	10	K	1	0	0	0	E/I	E/I	0	0	D1	B/OG/B	0,5	0,5	37	Z	-	IV	0	-	0	15	18
60	11	K	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	D2	G/G/G	0,6	0,6	?	?	-	III	0	-	0	15	17
60	12	K	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	D1	H/O/H	0,5	0,4	23	M	4a	III	0	-	0	15	5
60	13	K	1	0	0	1	E/I	I	0	0	D2	BG/G/BG	0,6	0,5	20	M	4b	I	0	-	0	15	6
60	14	K	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	D1	GH/OH/OH	0,5	0,4	24	M	4a	IV	0	-	0	15	4
60	15	K	1	0	1	1	0	0	0	0	A1	BG/G/G	0,5	0,5	18	M/H	5a	III	0	-	0	15	10
60	16	K	1	0	1	1	E/I	E	0	0	D2	BG/BG/BG	0,7	0,6	17	M/H	5a	III	0	-	0	15	8
60	18	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A0	GH/G/GH	0,6	0,5	11	-	-	-	0	-	0	-	-
60	19	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A0	BG/G/GH	0,9	0,8	20	-	-	-	0	-	0	-	-
60	20	K	0	1	0	0	E/I	0	0	0	D2	B/G/GH	0,5	0,9	13	-	-	-	0	-	0	15	16
60	21	K	0	1	0	1	0	0	0	0	A1	BG/G/G	0,8	0,7	15	-	-	-	0	-	0	-	-
60	22	K	0	0	0	1	E/I	0	0	0	A0	H/H/GH	0,9	0,9	?	?	-	-	H	R	0	15	3
60	24	K	0	0	0	1	E	0	0	0	A1	BG/BG/BG	0,7	0,6	?	?	-	-	H	R	0	15	14
60	26	K	0	0	0	1	E/I	0	0	0	A1	GH/G/GH	1,1	1	?	-	-	-	H	R	0	16	2
60	27	K	0	0	1	1	E/I	0	0	0	A1	BO/BO/BO	0,5	0,3	26	?	-	-	H	R	0	15	7

Objekt	Prírástkové číslo	Tech. výroby	Okraj	Dno	Vyduť	Telo	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Farba	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Profilácia	Prof. okraja	Výzdoba	Pravečenie	Reparácie	Tabuľka	Obrázok
60	46	R	1	0	0	1	E/I	E1	0	0	A1	BG/G/G	0,8	0,6	?	-	-	-	0	-	0	-	-
87	1	R	1	0	1	1	E/I	E/I	0	0	D2	B/BG/B	0,7	0,6	24	M	4b	III	0	-	0	16	6
87	2	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D4	GH/GH/H	0,6	0,6	20	M	4a	III	0	-	0	16	11
87	3	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D2	BG/G/BG	0,6	0,5	20	M/H	-	III	0	-	0	16	8
87	4	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D2	BG/G/GH	0,4	0,4	20	M/H	6a	I	0	-	0	16	10
87	5	R	1	0	1	1	E/I	E2	E	0	D3	B/G/BG	0,4	0,4	12	H	5b	IV	0	-	0	16	19
87	6	R	1	0	1	1	E/I	E	E	0	D2	B/BG/B	0,5	0,5	24	H	5a	III	0	-	0	16	17
87	7	R	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	D2	B/G/BG	0,6	0,6	32	M?	-	III	0	-	0	16	13
87	8	K	1	0	0	1	E/I	E	E/I	1	C1	B/BG/B	0,7	0,6	24	S/H	5a	IV	0	-	1	17	3
87	9	R	1	0	1	1	E/I	E2	0	0	D3	GH/BG/G	0,6	0,7	24	H	5a	IV	P	-	0	16	21
87	10	K	1	0	1	1	E/I	E	E	1	C1	BH/BG/G	0,8	0,7	16	S/H	5a	IV	OL/H/P	R	0	17	2
87	11	K	1	0	0	1	E/I	0	0	1	C1	BG/G/GH	0,5	0,5	20	S/H	5	IV	0	-	0	16	9
87	12	K	1	0	0	1	E/I	E2	E	1	C1	BG/BG/G	0,8	0,8	33	S/H	5	IV	0	-	0	16	20
87	13	R	1	0	1	1	E/I	0	0	0	D2	GH/G/BG	0,8	0,5	38	S/H	5a	IV	0	-	0	16	14
87	14	K	1	0	0	1	E/I	E	E	1	C1	BG/G/BG	1	0,9	31	S/H	1	III	0	-	0	16	18
87	15	R	1	0	1	1	E/I	0	0	0	D1	GH/OG/GH	0,6	0,5	28	M/H	5a	III	0	-	0	17	4
87	17	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D2	GH/G/G	0,8	0,8	38	S/H	5	III	0	-	0	16	16
87	18	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D1	G/GH/G	0,9	0,7	35	S/H	5a	IV	0	-	0	17	1
87	19	K	1	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	GH/G/GH	0,9	0,8	25	S/H	5a	V	-	R	0	16	15
87	20	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D2	BG/G/G	1,1	0,8	26	S/H	5a	IV	0	-	0	16	12
87	21	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	E	OH/OG/H	0,9	0,9	?	?	-	IV	0	-	0	16	7
87	22	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A1	H/G/H	1	1	?	-	-	-	0	-	0	-	-
87	26	R	0	0	0	1	E/I	E	E/I	1	C1	GH/G/G	1,1	0,6	?	-	-	-	H	R	0	-	-
87	27	R	0	0	0	1	E/I	0	E	1	C1	G/GB/G	0,9	0,8	?	-	-	-	H	R	0	-	-
87	28	R	0	0	0	1	E/I	0	0	1	C1	GH/G/G	0,6	0,5	?	-	-	-	H	R	0	-	-
87	28	R	0	0	0	1	E/I	0	0	1	C1	GH/G/G	0,6	0,5	?	-	-	-	H	R	0	-	-
87	35	R	1	0	0	1	E/I	0	I	0	D2	BG/G/G	0,7	0,7	20	-	-	-	0	-	0	-	-
87	36	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D2	G/G/G	2	1,4	34	-	-	-	0	-	0	-	-
87	37	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D2	BG/G/G	1,1	1	34	-	-	-	0	-	0	-	-
87	38	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D3	BG/G/G	0,9	1	30	-	-	-	0	-	0	-	-
116	1	K	1	0	1	1	E/I	0	0	0	D1	OG/O/OG	0,4	0,3	?	-	-	-	0	-	0	17	8
116	2	K	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	D1	B/OG/B	0,4	0,3	11	-	-	-	0	-	0	17	15
116	3	K	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D1	G/O/G	0,4	0,4	22	-	-	-	0	-	0	17	11
116	4	K	1	0	0	1	E/I	0	0	0	D1	BG/OG/BG	0,6	0,6	22	-	-	-	0	-	0	17	14
116	5	K	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	D4	H/G/G	0,6	0,5	22	-	-	-	0	-	0	17	12
116	6	K	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	D4	G/G/G	0,5	0,5	18	-	-	-	0	-	0	17	13
116	7	K	0	0	1	1	E/I	0	0	0	D1	BG/OG/H	0,6	0,4	29	-	-	-	0	-	0	-	-
116	14	K	0	0	1	1	E/I	E	0	0	D1	BG/OG/G	0,6	0,3	26	-	-	-	0	-	0	-	-
116	18	K	0	1	0	1	E/I	E/I	0	0	D2	B/G/B	0,7	0,8	8	-	-	-	0	-	0	-	-
116	25	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	G/BG/BG	0,8	0,8	?	-	-	-	0	-	0	-	-
116	26	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A0	OH/G/OH	1,1	0,6	9	-	-	-	0	-	0	17	7

Objekt	Prírastkové číslo	Tech. výroby	Okraj	Dno	Vyduť	Telo	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Farba	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Profilácia	Prof. okraja	Výzdoba	Pravečenie	Reparácie	Tabuľka	Obrázok
116	27	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A0	OH/G/OH	0,9	1,1	12	-	-	-	0	-	0	-	-
116	30	K	0	1	0	1	E/I	E	0	0	A1	G/G/G	0,8	0,6	12	-	-	-	0	-	0	17	5
116	31	K	0	1	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	G/BG/BG	0,9	1,5	12	-	-	-	H	R	0	17	21
116	34	K	0	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	G/G/G	1,1	1	?	-	-	-	H	R	0	-	-
116	35	K	0	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	G/G/BG	1,5	1,1	?	-	-	-	H	R	0	-	-
116	37	K	0	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	G/G/BG	1,5	1,1	?	-	-	-	H	R	0	-	-
116	38	R	1	0	1	0	E/I	0	0	0	A1	B/G/BG	1	0,6	24	-	-	-	H	R	0	17	10
116	39	K	1	0	0	1	E/I	E	E	1	C1	B/BG/BG	0,6	0,6	29	-	-	-	0	-	0	17	9
116	40	K	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A1	BG/G/BG	0,6	0,5	20	-	-	-	0	-	0	17	16
116	41	K	1	0	1	1	E/I	0	0	0	D3	H/GH/H	0,6	0,6	29	-	-	-	0	-	0	17	20
116	42	K	1	0	1	1	E/I	0	0	0	A0	GH/G/GH	0,6	0,6	28	-	-	-	0	-	0	17	17
116	43	?	1	0	1	1	E/I	E	0	0	A0	BG/BG/G	0,7	0,6	?	-	-	-	0	-	0	17	19
116	45	K	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	D4	G/OG/G	0,5	0,5	?	-	-	-	0	-	0	17	18
173	1	K	0	0	1	1	E/I	E1	0	0	D1	BG/BG/G	0,6	0,4	15	-	-	-	OL	V	0	18	14
173	2	K	1	0	1	1	E/I	E2	0	0	D2	B/G/B	0,5	0,5	12	-	-	-	0	-	0	18	16
173	3	K	0	1	0	1	E/I	E1	0	0	D1	BG/G/OG	0,5	0,3	6	-	-	-	0	-	0	18	6
173	7	K	0	0	1	1	E/I	E1	0	0	D1	BO/GO/G	0,7	0,5	?	-	-	-	OL	V	0	18	11
173	10	K	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A1	H/GH/G	2,2	2,6	?	-	-	-	0	-	0	-	-
173	12	R	1	0	1	1	E/I	0	0	0	A1	GH/G/G	1	0,6	20	-	-	-	0	-	0	18	12
173	13	K	1	0	0	1	E/I	E1	0	0	D2	GH/GH/GH	0,8	0,7	?	-	-	-	0	-	0	18	8
173	14	K	1	0	0	1	0	0	0	1	C1	H/GH/H	0,8	0,7	?	-	-	-	0	-	0	18	7
173	15	K	1	0	0	1	E/I	E/I	0	0	D2	BG/G/BG	1	0,7	?	-	-	-	0	-	0	18	3
173	16	K	0	1	1	0	E/I	E1	E/I	1	C1	B/G/BG	0,5	0,5	13	-	-	-	0	-	0	18	5
173	17	K	1	0	1	1	E/I	0	0	0	A1	BH/GH/GH	0,5	0,4	11	-	-	-	H	R	0	18	4
173	18	K	1	0	1	1	E/I	E/I	0	0	D1	BG/OG/G	0,5	0,5	24	-	-	-	OL	V	0	18	10
173	19	K	1	0	1	1	E/I	E	E/I	0	C1	G/G/G	0,3	0,5	22	-	-	-	0	-	0	18	2
173	20	K	1	0	1	1	E	E	0	0	A1	GH/BG/BG	0,6	0,5	26	-	-	-	0	-	0	18	1
173	21	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A1	H/G/G	0,9	0,7	26	-	-	-	0	-	0	18	15
173	22	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A0	H/G/H	1	0,7	?	-	-	-	0	-	0	-	-
173	23	R	1	0	0	1	E/I	E	0	0	A0	GH/G/BG	0,6	0,5	?	-	-	-	0	-	0	18	13
173	24	R	1	0	0	1	E/I	0	0	0	A0	GH/BG/GH	0,5	0,4	15	-	-	-	0	-	0	-	-
173	25	R	1	0	1	1	E/I	E/I	0	0	A0	BG/BG/B	0,7	0,5	?	-	-	-	0	-	0	-	-
173	34	K	0	1	0	1	E/I	E/I	0	0	D2	BG/BG/BG	0,7	0,4	6	-	-	-	0	-	0	-	-
173	36	K	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A0	BG/BG/BG	0,7	0,8	16	-	-	-	0	-	0	-	-
173	56	K	0	0	0	1	E/I	0	0	0	A1	BG/BG/BG	0,5	0,4	?	-	-	-	H	R	0	-	-
173	58	K	0	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	BG/BG/BG	0,5	0,4	?	-	-	-	H	R	0	-	-
173	59	K	0	0	1	1	E/I	0	E/I	1	C1	BG/BG/BG	0,7	0,6	?	-	-	-	H	R	0	18	19
173	60	K	0	0	0	1	E/I	0	E/I	1	C1	OG/OG/OG	0,7	0,6	?	-	-	-	H	R	0	-	-
173	61	K	0	0	0	1	E/I	0	0	0	A0	H/GH/GH	0,5	0,5	?	-	-	-	H	R	0	18	9
173	62	K	0	0	0	1	E/I	0	0	0	A0	GH/GH/H	0,7	0,7	?	-	-	-	H	R	0	18	18
173	94	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/BG	1	0,6	13	-	-	-	0	-	0	-	-
173	96	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	GH/GH/GH	0,6	0,5	10	-	-	-	0	-	0	-	-

Objekt	Prírastkové číslo	Tech. výroby	Okraj	Dno	Vyduť	Telo	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Farba	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Profilácia	Prof. okraja	Výzdoba	Pravedenie	Reparácie	Tabuľka	Obrázok
173	97	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	OG/GH/BG	1	0,8	14	-	-	-	0	-	0	-	-
173	98	R	0	1	0	1	E/I	0	0	0	A1	GH/BG/OH	1	0,8	10	-	-	-	0	-	0	-	-
173	125	K	0	1	0	1	E/I	E	0	0	A0	GH/BG/OH	0,9	0,7	11	-	-	-	0	-	0	-	-

Katalóg – drobné nálezy

Objekt	Prírastkové číslo	Tech. výroby	Engoba	Leštenie	Tuhovanie	Grafit prímes	Materiál	Max. hrúbka	Min. hrúbka	Priemer	Typ	Tabuľka	Obrázok
VI	179	-	-	-	-	-	sapropelit	0,7	0,7	4	náramok	8	5
VI	1891	-	-	-	-	-	sapropelit	0,8	0,9	4,5	náramok	8	7
VI	KB1	-	-	-	-	-	kamenina	-	-	-	brúsik	-	-
VI	Z1	-	-	-	-	-	kamenina	-	-	-	frag. žarnova	8	16
VI	FE1	-	-	-	-	-	Fe	-	-	-	frag. vinutia spony	8	13
VI	FE2	-	-	-	-	-	Fe	-	-	-	frag. kosáka?	8	9
VI	FE3	-	-	-	-	-	Fe	-	-	-	skoba	8	11
VI	FE4	-	-	-	-	-	Fe	-	-	-	neurčitý	8	12
VI	FE5	-	-	-	-	-	Fe	-	-	-	neurčitý	8	14
VI	FE6	-	-	-	-	-	Fe	-	-	-	neurčitý	8	2
VI	FE7	-	-	-	-	-	Fe	-	-	-	neurčitý	8	2
VI	FE8	-	-	-	-	-	Fe	-	-	-	troska	8	15
VI	FE9	-	-	-	-	-	Fe	-	-	-	troska	8	17
VI	FE10	-	-	-	-	-	Fe	-	-	-	troska	-	-
IX	286	R	E/I	I1	E/I	1	C	0,5	0,6	?	koliesko/praslen	13	19
IX	627	K	E/I	0	0	0	A1	1,3	0,5	6	koliesko/praslen	13	18
IX	650	K	E/I	E1	0	0	E	0,9	0,7	?	koliesko/praslen	13	5
IX	PA1	-	E/I	0	0	0	hlina	-	-	-	praslen	13	15
IX	PA2	-	E/I	1	0	0	hlina	-	-	-	praslen	13	16
IX	KB1	-	-	-	-	-	pieskovec?	-	-	-	brúsik	14	4
IX	267	-	-	-	-	-	sapropelit	1,3	0,8	3,5	náramok	13	17
IX	2731	-	-	-	-	-	sapropelit	0,9	0,7	3	náramok	13	12
IX	2732	-	-	-	-	-	sapropelit	0,6	0,8	4	náramok	13	11
IX	TZ1	-	-	-	-	-	hlina, slabo vypálená	-	-	-	frag. závažia	14	1
IX	TZ2	-	-	-	-	-	hlina, len usušená	-	-	-	frag. závažia	14	2
IX	TZ3	-	-	-	-	-	hlina, vypálená	-	-	-	frag. závažia	14	5, 6
IX	TZ4	-	-	-	-	-	hlina, slabo vypálená	-	-	-	frag. závažia	14	7
60	29	K	E/I	E	0	0	E	0,8	0,7	?	zaoblený črep	16	3
116	PA1	-	E/I	1	0	0	hlina	-	-	-	praslen	17	6
116	PA1	-	E/I	1	0	0	hlina	-	-	-	praslen	17	6
173	PA1	-	E/I	1	0	0	hlina	-	-	-	praslen	18	17

Zoznam skratiek v texte a katalógu

K – keramika vyrobená na kruhu
 R – ručne vyrobená keramika
 E – vonkajšia strana črepu
 I – vnútorná strana črepu

Typ – základný keramický tvar

M – misa
 H – hrniec
 F – fľaša
 Z – zásobnica
 V – váza
 S – situla
 P – pokrievka

Iné skratky

Tech. výroby – technológia výroby
 Fe – železo

Farby

B – čierna
 G – sivá
 H – hnedá
 O – oranžová
 R – červená

Typ – základná profilácia

1 – bez profilácie
 2 – kónická
 3 – bikónická
 4 – esovitá
 5 – so zatiahnutým ústím
 6 – s otvoreným ústím
 7 – polguľovitá
 a – jemná
 b – výraznejšia
 c – ostrá

Výzdoba

L – línie
 OL – obežné línie
 H – hrebeňovanie
 P – plastická
 K – kolkovaná
 R – rytá
 V – vhlbená

Typ – základná profilácia okrajov

I – bez profilácie, oblý
 II – bez profilácie, ostrý
 III – profilovaný, mierne zosilnený, oblý
 IV – profilovaný, zosilnený až guľovitý
 V – profilovaný, výrazne zosilnený
 VI – plochý

LITERATÚRA

Bátora 1975

J. Bátora: Záchranný výskum na pohrebisku nitrianskej kultúry v Komjaticiach. AVANS 1974, 1975, 21, 22.

Březinová 1996

G. Březinová: Laténske sídlisko v Šali-Veči v okrese Galanta. Štud. Zvesti AÚ SAV 32, 1996, 141–158.

Březinová 2000

G. Březinová: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Nitra 2000.

Březinová 2005

G. Březinová: Doba laténska a predmety zo skla a sapropelitu v regióne Nitry. Stud. Hist. Nitriensia 12, 2005, 17–28.

Březinová 2006

G. Březinová: Laténske sídlisko vo Výčapoch-Opatovciach. Pravěk (N. Ř.) 16, 2006, 309–324.

Březinová et al. 2013

G. Březinová/N. Venclová/J. Fáňa/M. Firkle: Early blue glass bracelets in the middle Danube region. Slov. Arch. 61/1, 2013, 107–142.

Budinský-Krička/Mirošayová 1987

V. Budinský-Krička/E. Mirošayová: Laténsky sídliskový objekt z Veľkého Šariša-Kanaša. Štud. Zvesti AÚ SAV 23 1987, 41–50.

Bujna 2003

J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska (Typovo-chronologické triedenie LTB- a C1-spôn). Slov. Arch. 51, 2003, 39–108.

Čambal 2011

R. Čambal: Sídliskové objekty zo strednej a neskorej doby laténskej v Slovenskom Grobe. Zbor. SNM 105. Arch. 21, 2011, 83–114.

Haevernack 1960

T. E. Haevernack: Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland. Bonn 1960.

Hlava 2011

M. Hlava: Laténske sídlisko u Tvarožné (okres Brno-Venkov). Pokus o rekonstrukcii výzkumu z r. 1943. Pravěk (N. Ř.) 11, 2011, 301–354.

Chropovský 1976

B. Chropovský: Výskum laténskej, veľkomoravskej a včasnostredovekej osady v Nitre na Šindolke. AVANS 1975, 1976, 113–117.

Kraskovská 1950

L. Kraskovská: Laténske hroby z Komjatíc na Slovensku. Arch. Rozhledy 2, 1950, 184–186.

Kraskovská 1957

L. Kraskovská: Laténske pohrebisko v Komjaticiach. Slov. Arch. 5, 1957, 347–351.

Kuzmová 1980

K. Kuzmová: Nížinné sídliská z neskorej doby laténskej v strednom Podunajsku. Slov. Arch. 28/2, 1980, 313–338.

Meduna 1980

J. Meduna: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha 1980.

Němejcová-Pavúková 1978

V. Němejcová-Pavúková: Komjatice, okres Nové Zámky. In: B. Chropovský (Ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 102.

Pavúk/Romsauer 1975

J. Pavúk/P. Romsauer: Sídlisko z doby neolitické, laténskej a rímskej v Komjaticiach. AVANS 1974, 1975, 76.

Točík 1978

A. Točík: Záchranný výskum v Komjaticiach. AVANS 1977, 1978, 246–272.

Točík 1980a

A. Točík: Výsledky prieskumu archeologických lokalít na juhozápadnom Slovensku. AVANS 1978, 1980, 266–272.

Točík 1980b

A. Točík: Pokračovanie záchranného výskumu v polohe Kňazova jama v Komjaticiach. AVANS 1979, 1980, 215–229.

Točík 1981

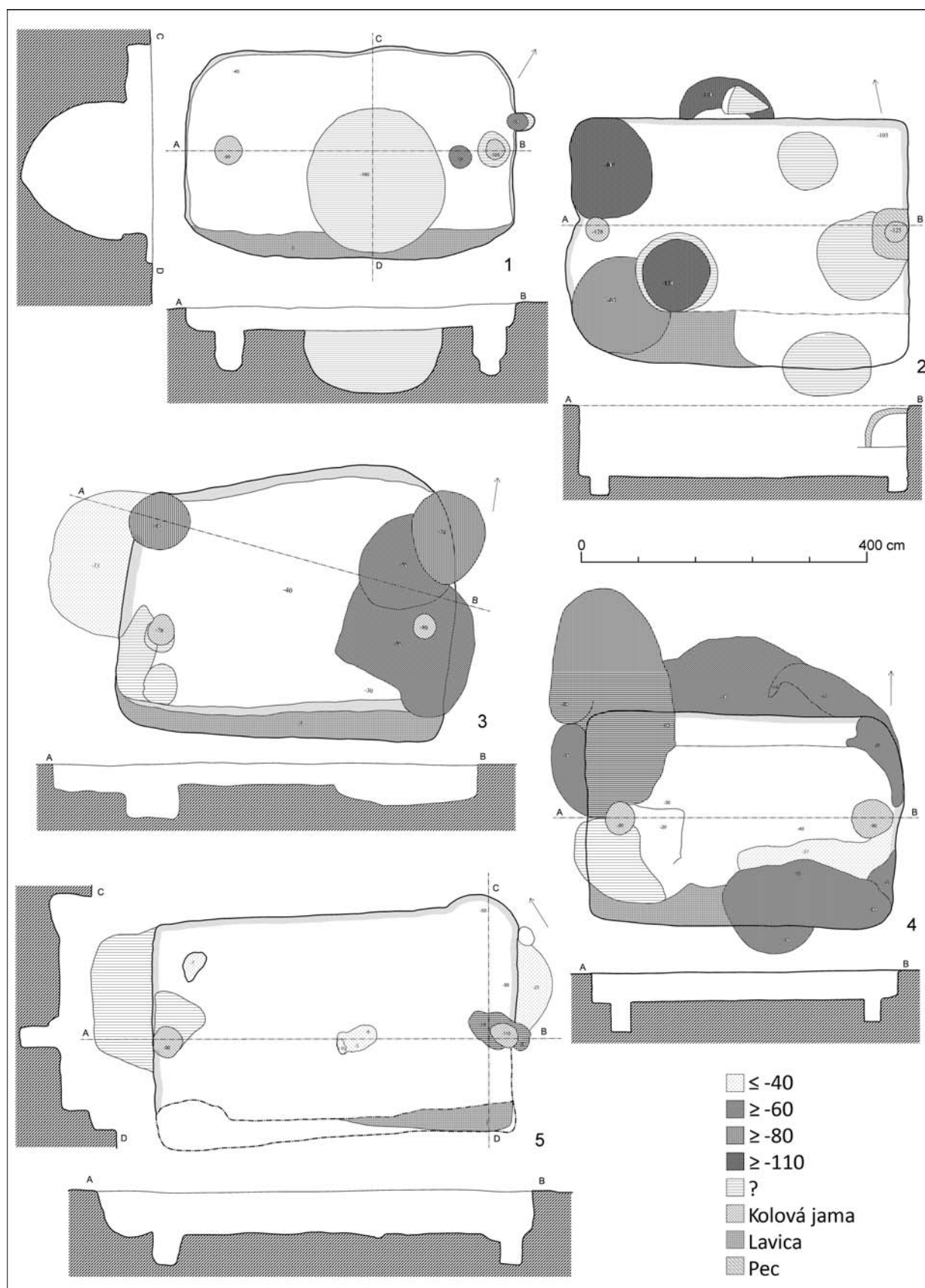
A. Točík: Záverečná správa zo záchranného výskumu v Komjaticiach v rokoch 1977 a 1979. Štud. Zvesti AÚ SAV 19, 1981, 139–157.

Venclová 2001

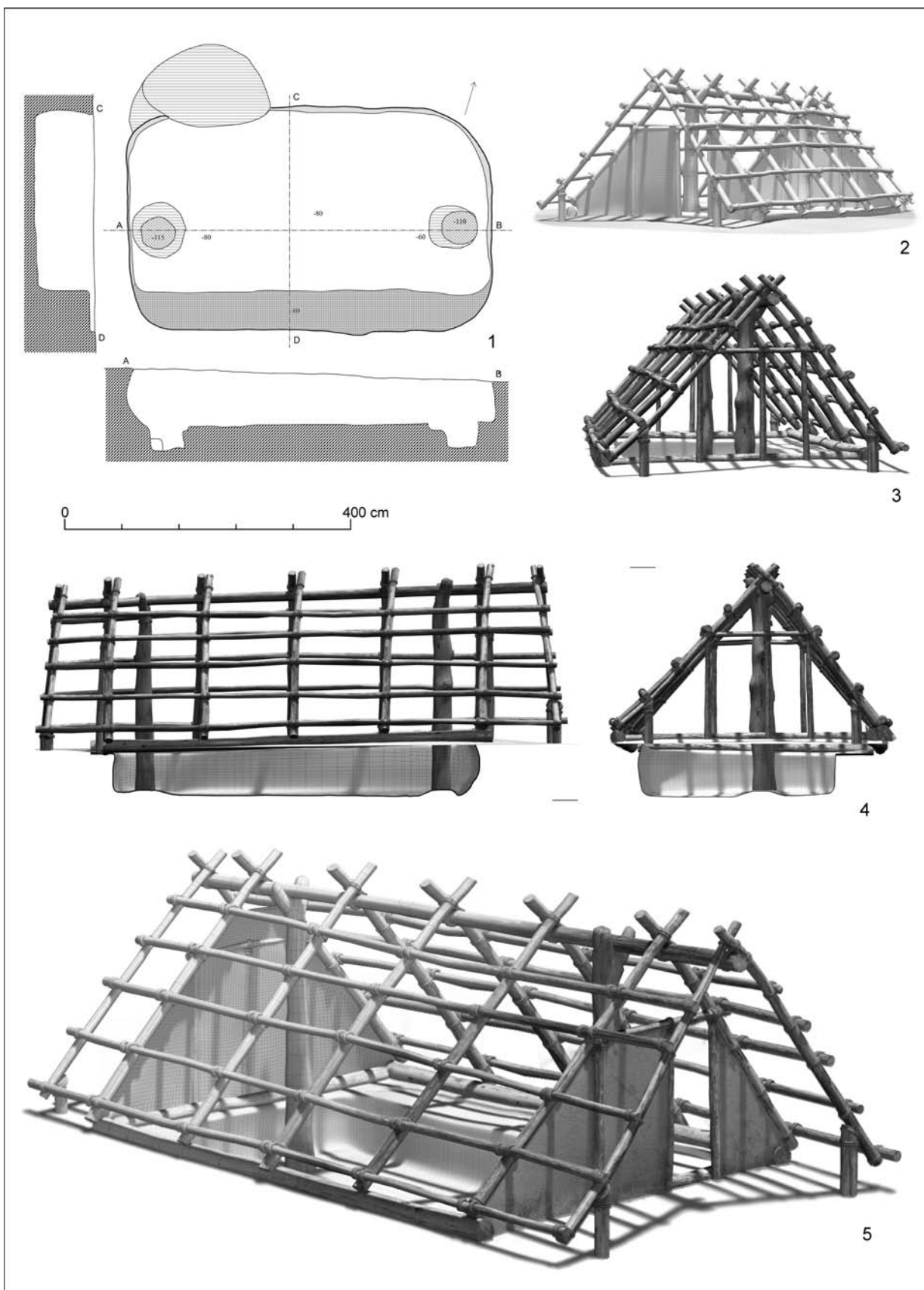
N. Venclová: Výroba a sídla v dobe laténskej. Projekt Lodenice. Praha 2001.

Zaťko 2002

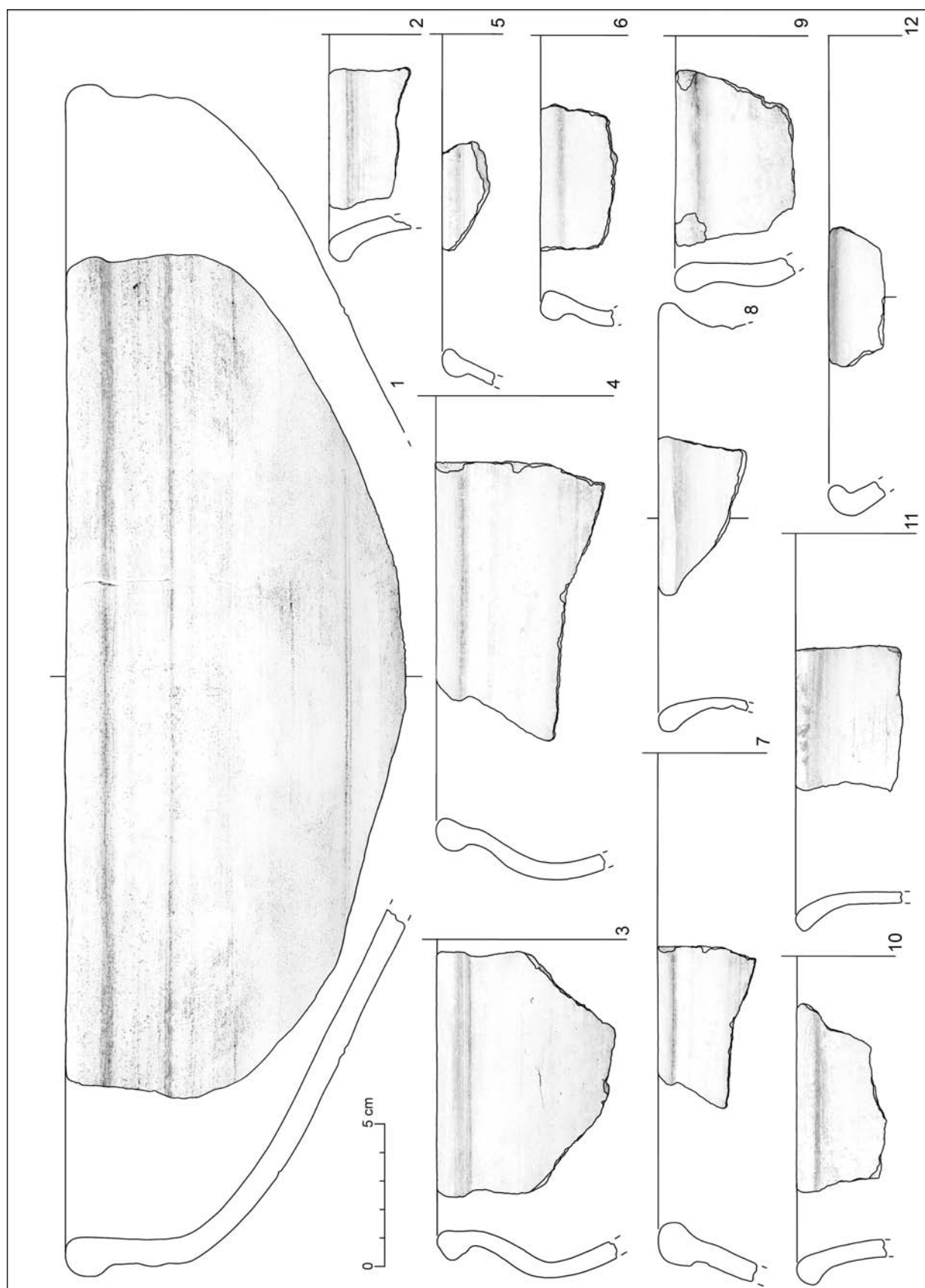
M. Zaťko: Atlas Slovenskej republiky. Prvotná štruktúra krajiny – prírodné podmienky, 4. kap. Banská Štiavnica 2002. 73–123.

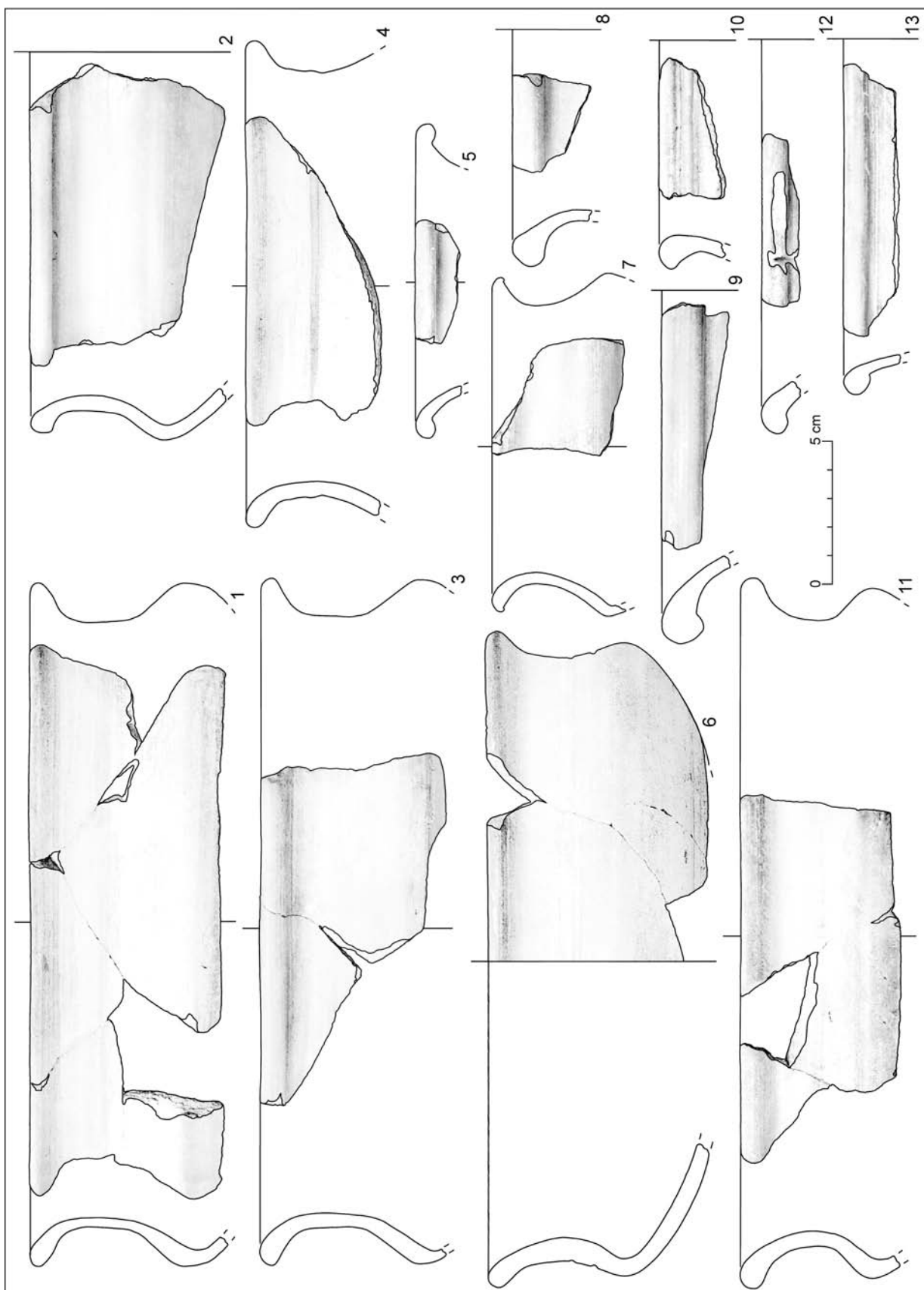
Tab. I. Komjatice-Kňazova jama. Pôdorysy laténskych objektov. 1 – objekt 116; 2 – objekt VI; 3 – objekt 87; 4 – objekt XI; 5 – objekt 173.

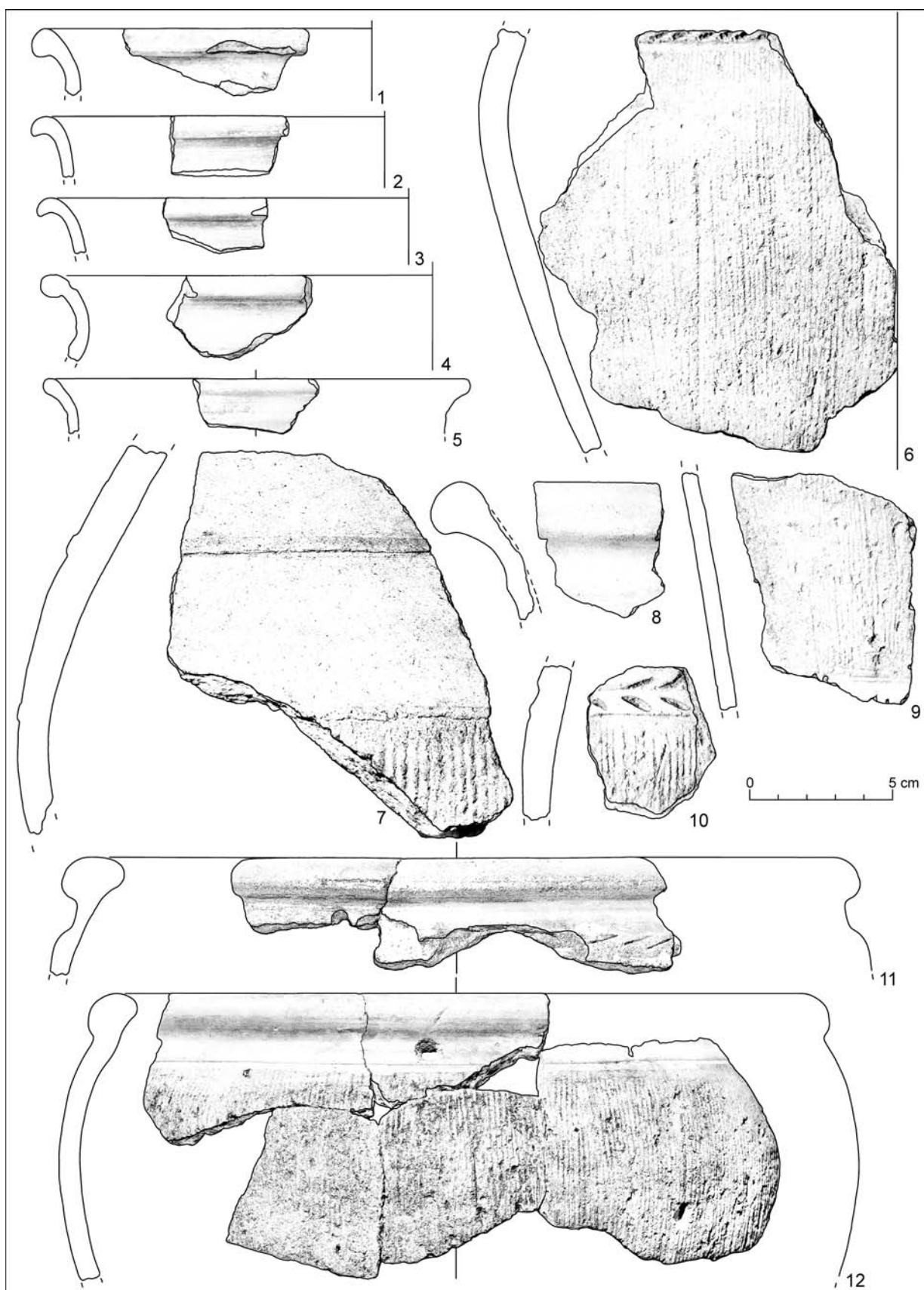
Tab. II. Komjatice-Kňazova jama. 1 – pôdorys objektu 60; 2–5 – ideálna rekonštrukcia objektu 60.

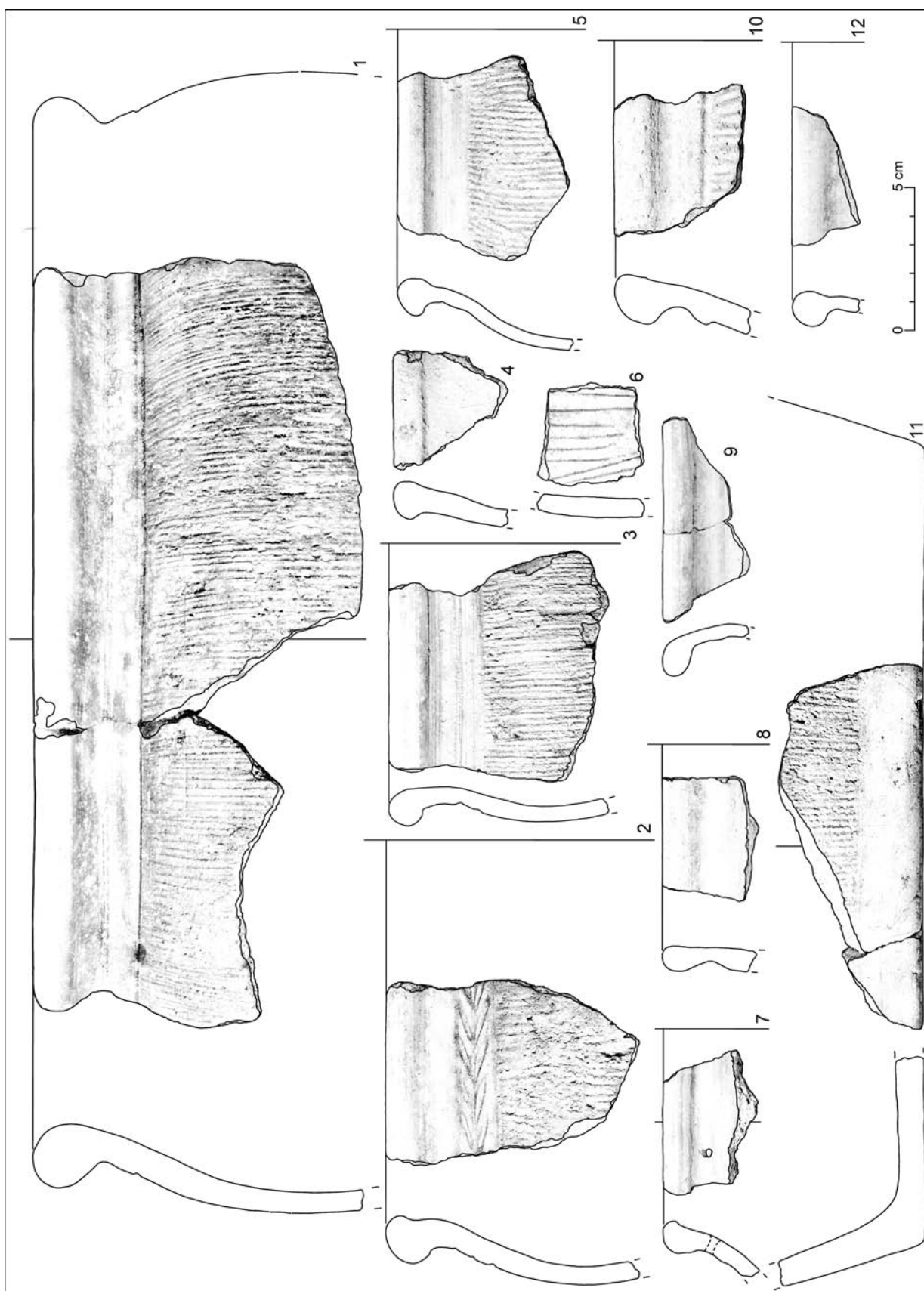
Tab. III. Komjatice-Kňazova jama. Výber keramických tvarov mís, hrncov z objektu VI.

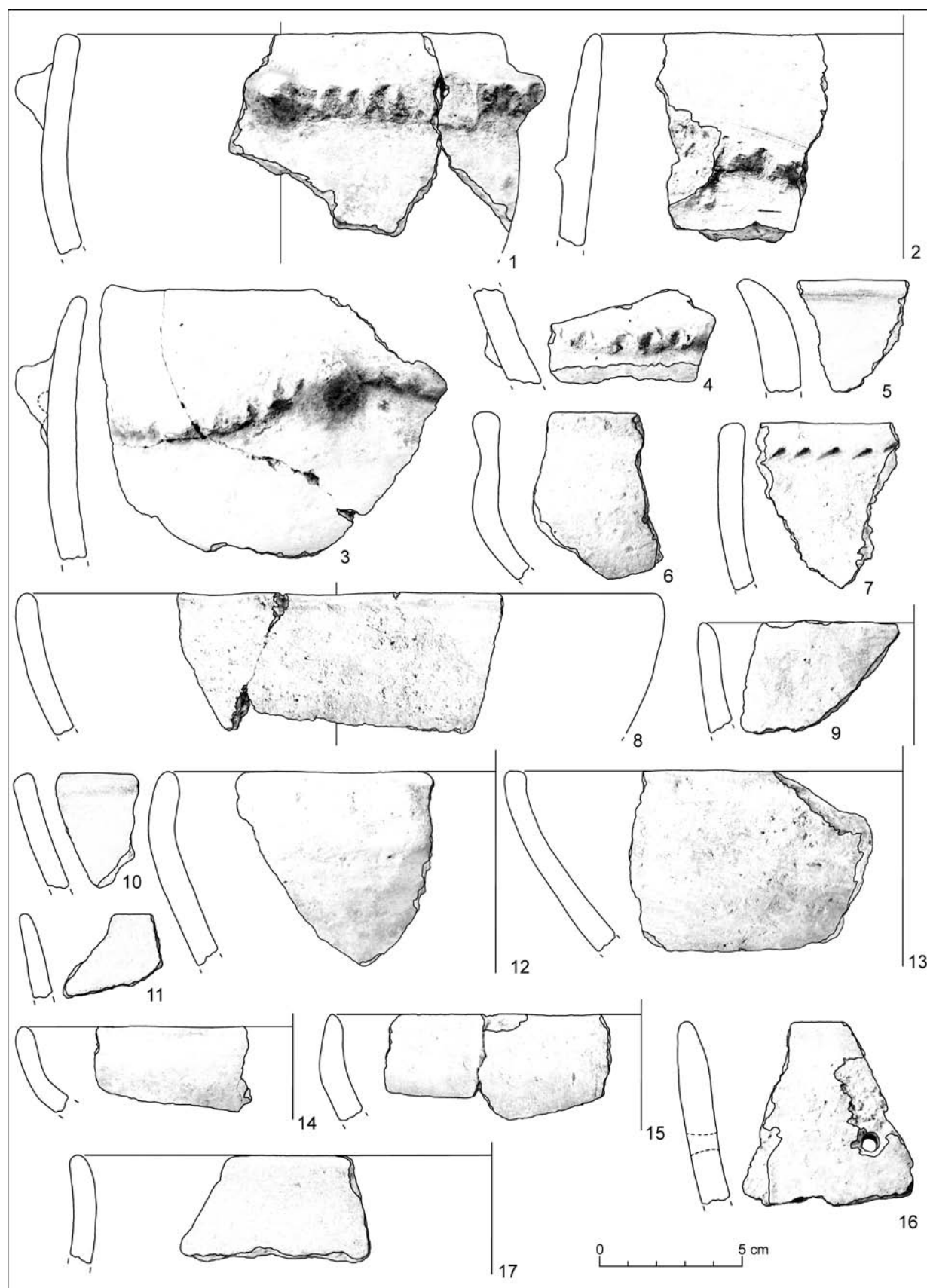
Tab. IV. Komjatice-Kňazova jama. Výber keramických tvarov mís a fliaš z objektu VI.

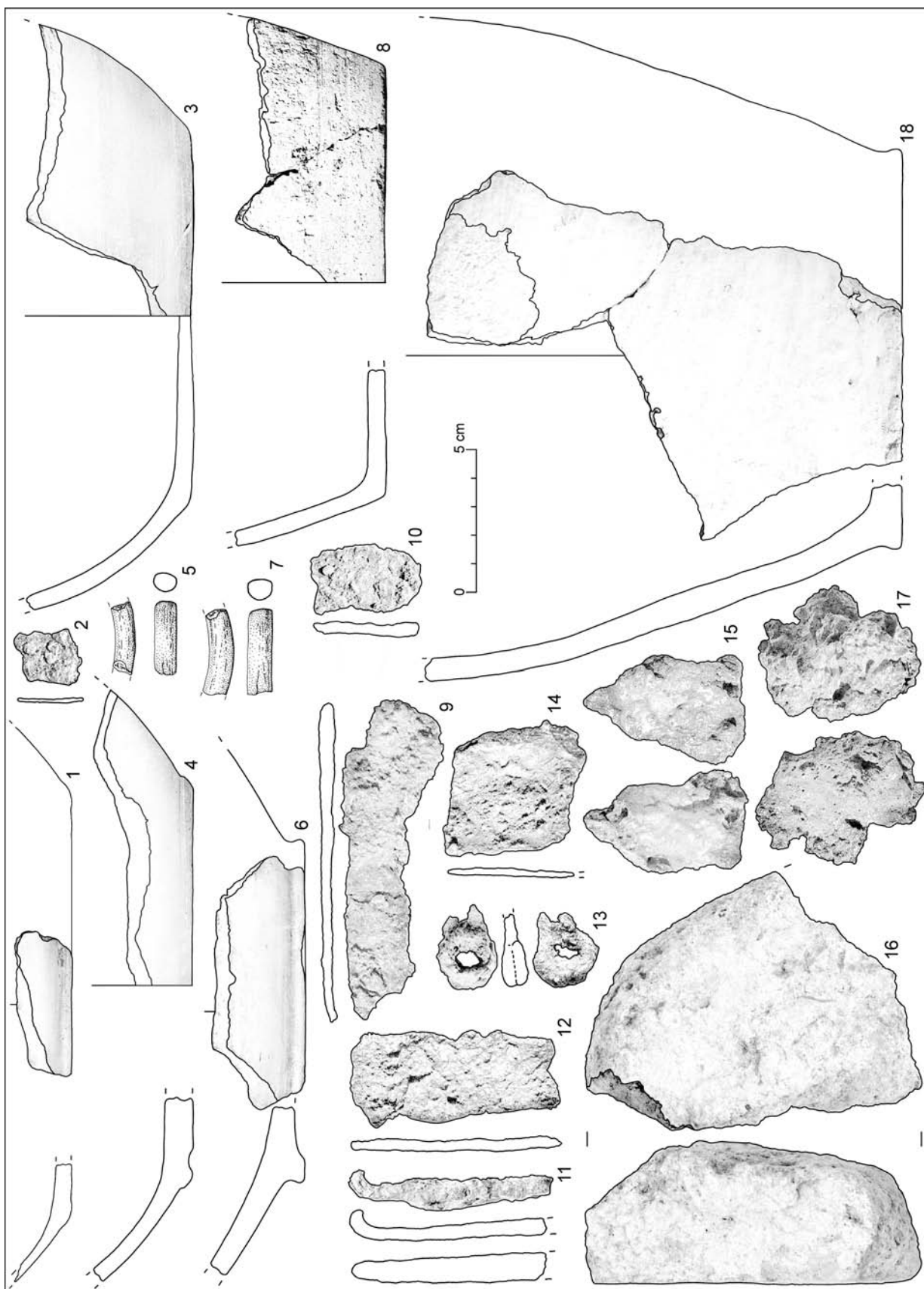
Tab. V. Komjatice-Kňazova jama. Výber keramických tvarov mís, zásobníc, sitúl a situlovitých hrncov z objektu VI.

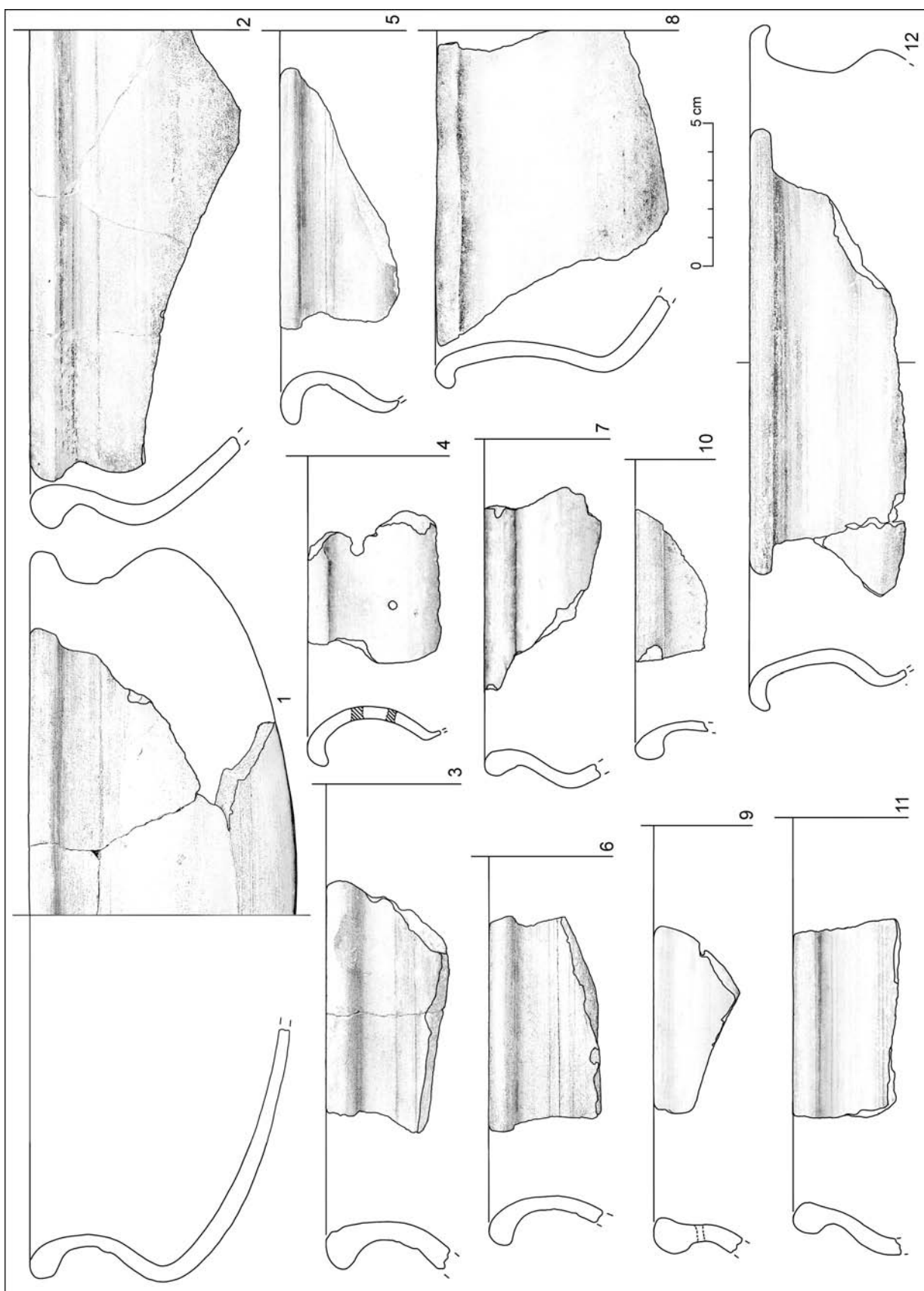
Tab. VI. Komjatice-Kňazova jama. Výber keramických tvarov hrncov, sitúl a situlovitých hrncov z objektu VI.

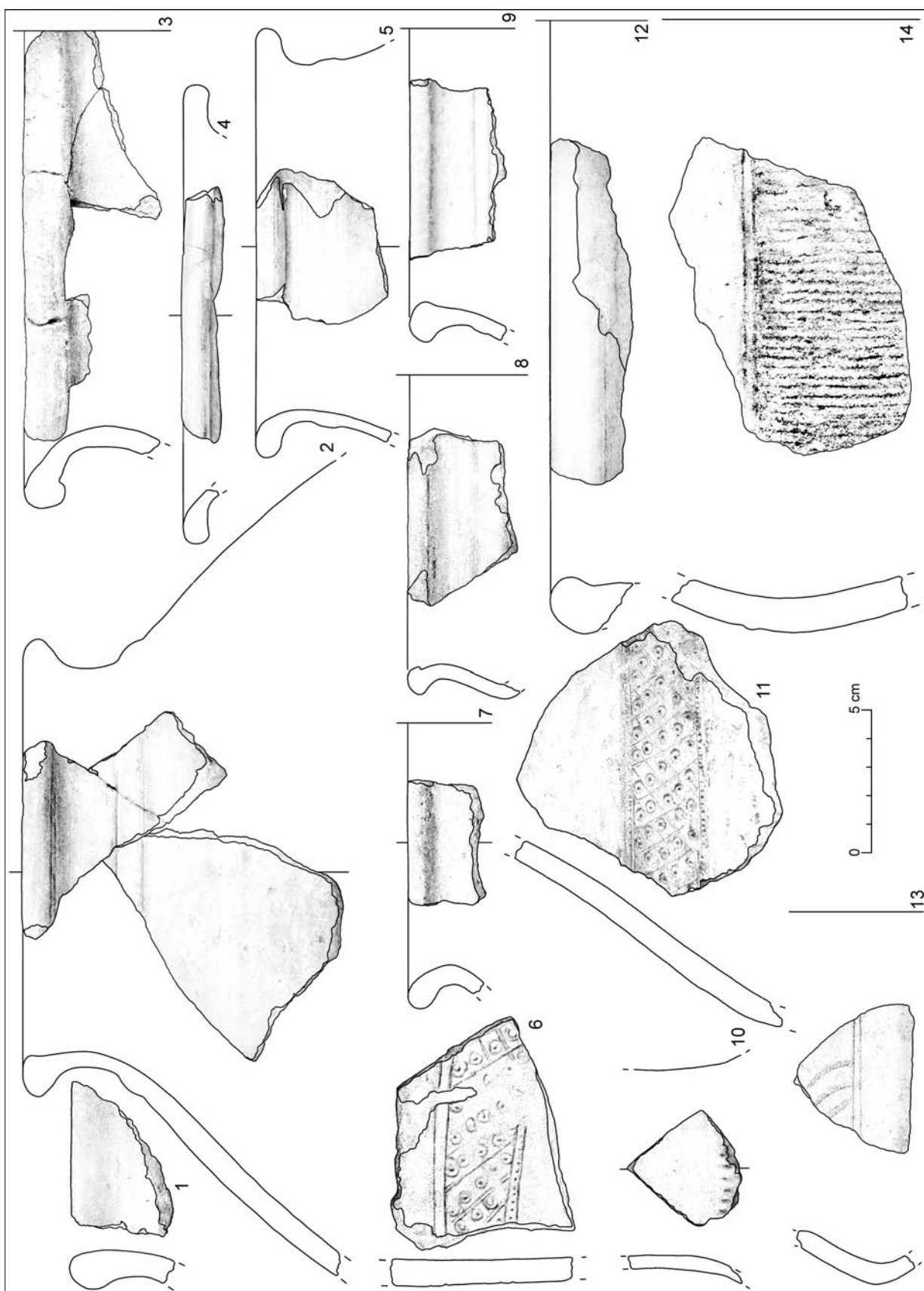
Tab. VII. Komjatice-Kňazova jama. Výber ručne vyrobených mís a hrncov z objektu VI.

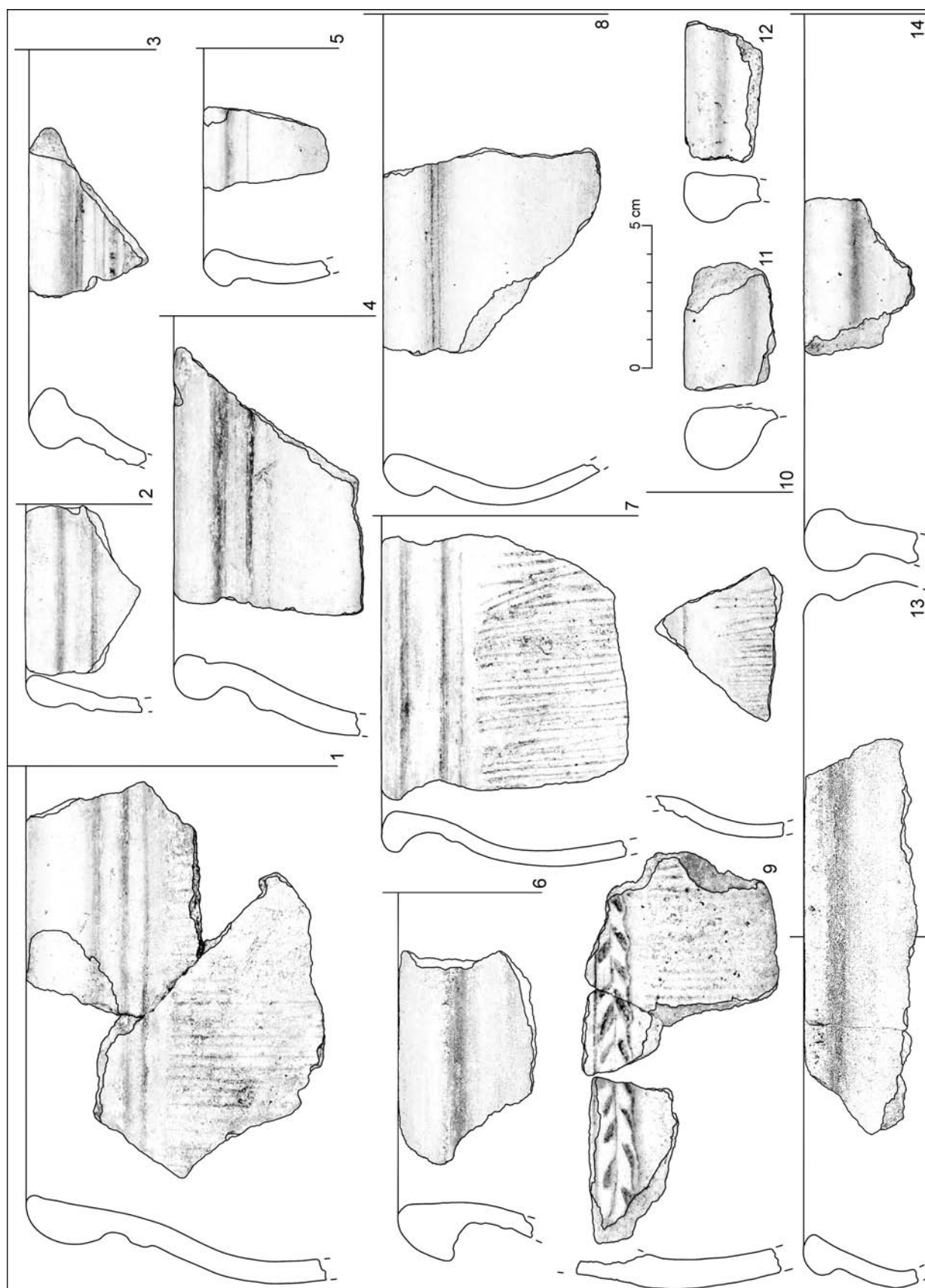
Tab. VIII. Komjatice-Kňazova jama. Výber keramiky (1, 3, 4, 6, 8, 18); sapropelitu (5, 7, 10); žarnova (16); drobných Fe predmetov (2, 9, 11-14, 19) a trosky (15, 17) z objektu VI.

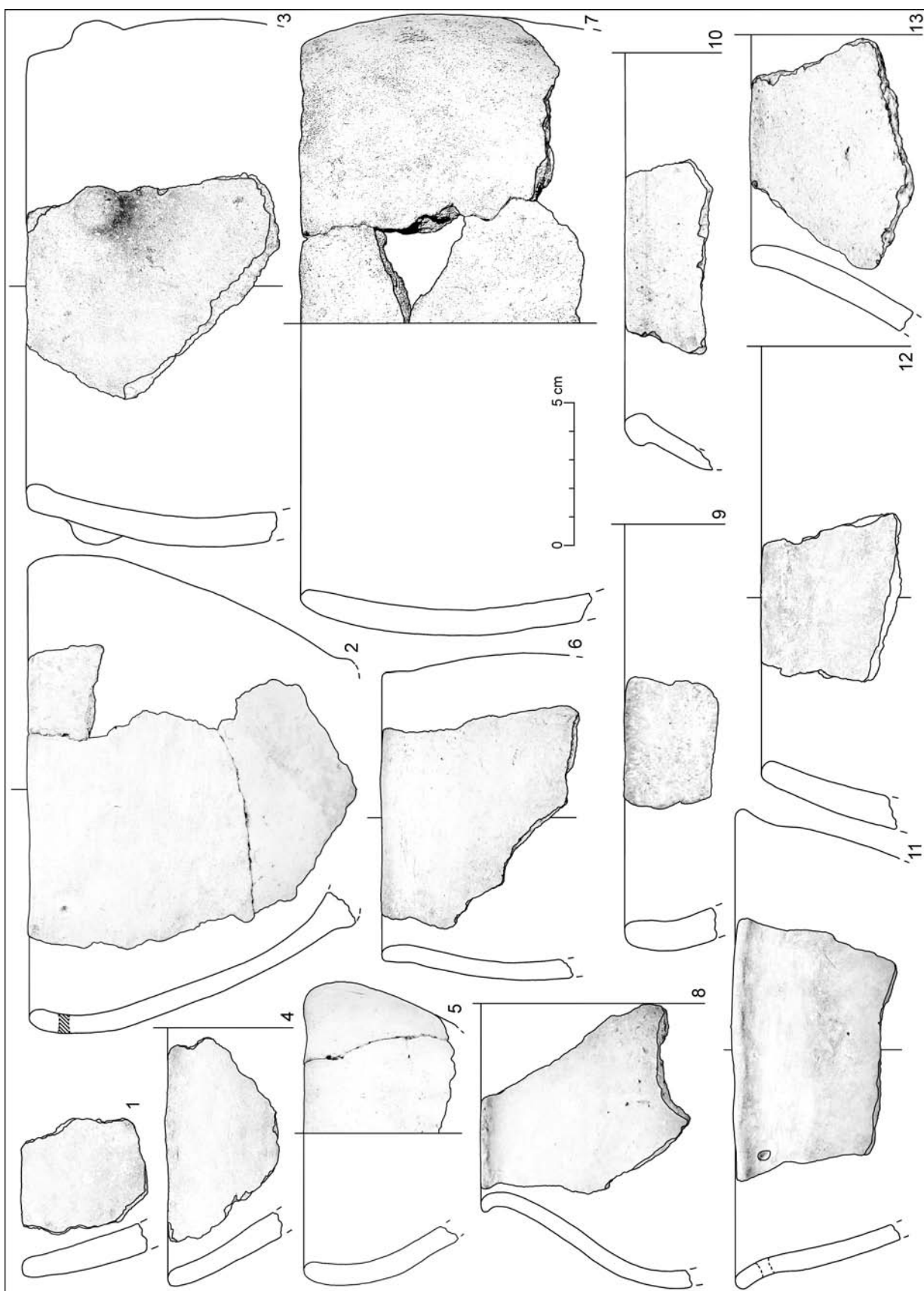
Tab. IX. Komjatice-Kňazova jama. Objekt XI, výber keramických tvarov mís a hrncov.

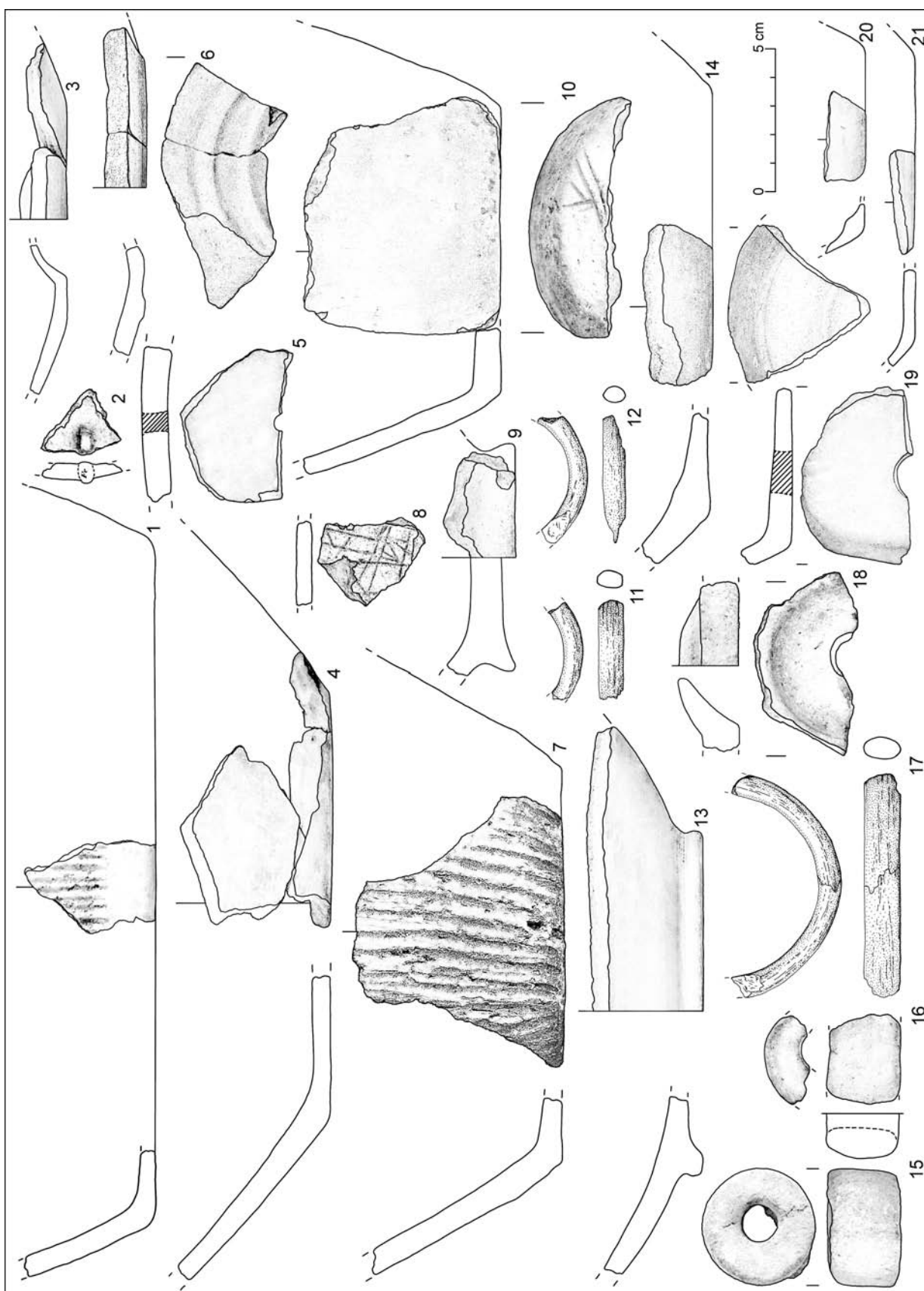
Tab. X. Komjatice-Kňazova jama. Objekt XI, výber rôznych keramických tvarov.

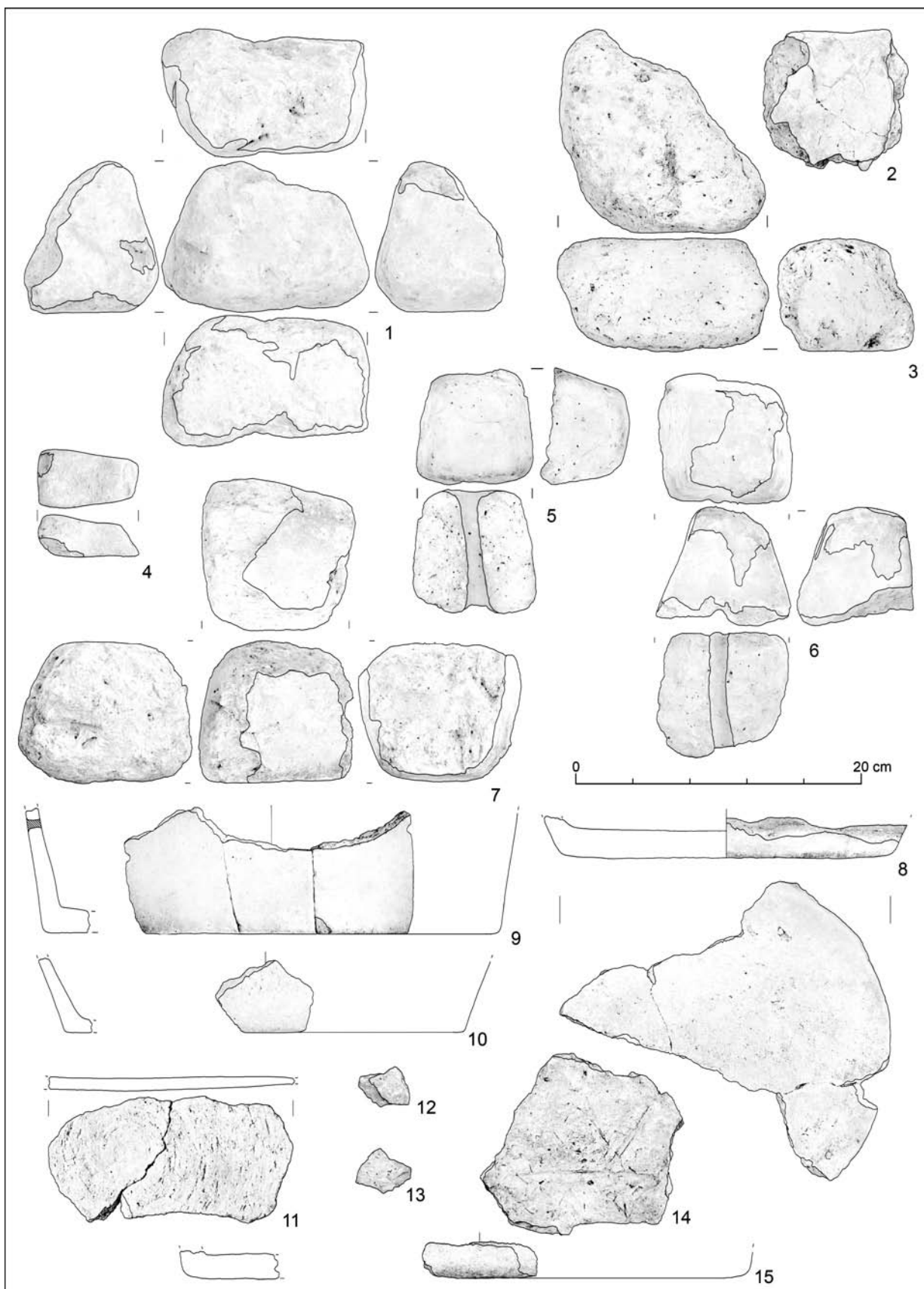
Tab. XI. Komjatice-Kňazova jama. Objekt XI, výber keramických tvarov hrncov sitúl a situlovitých hrncov.

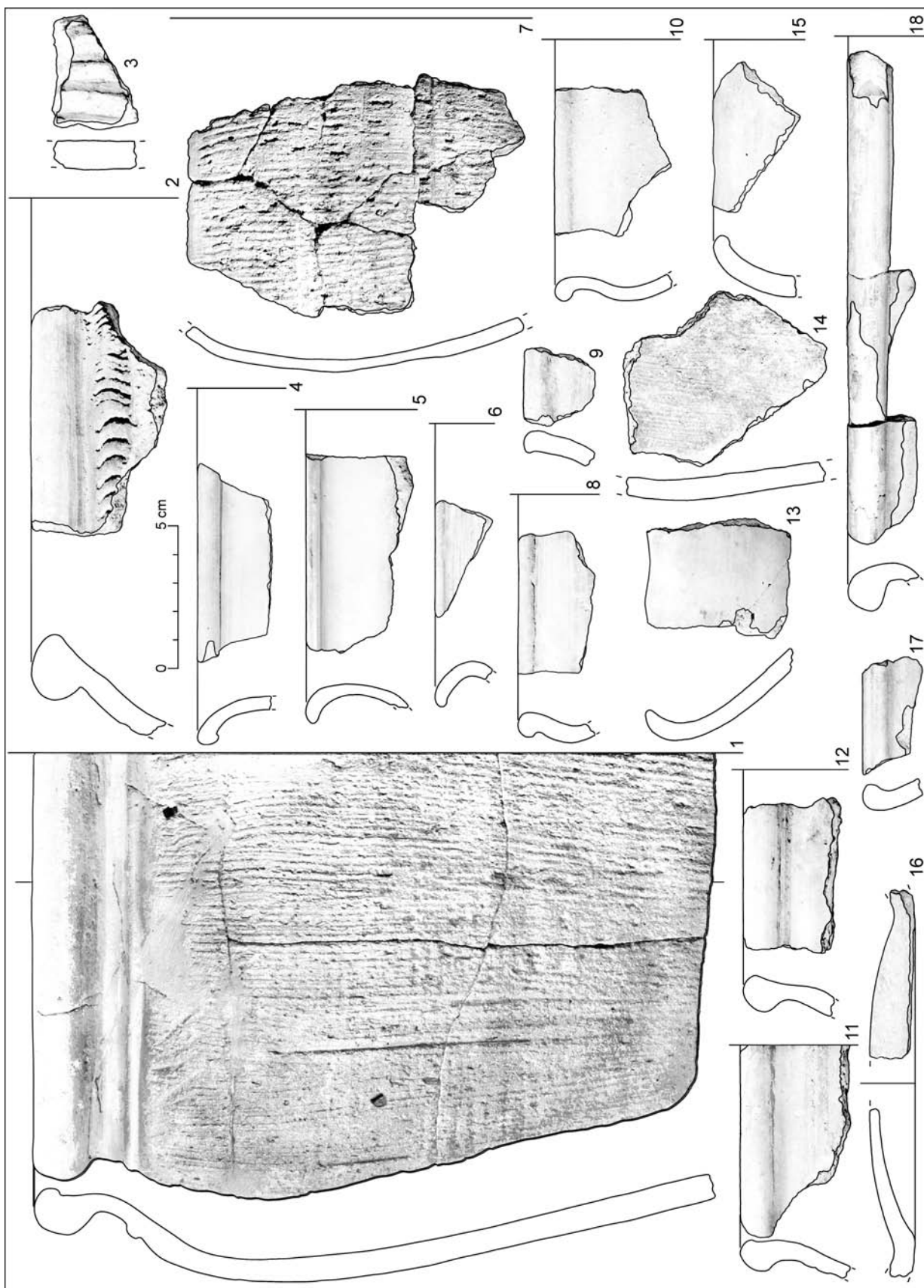
Tab. XII. Komjatice-Kňazova jama. Objekt XI, výber ručne vyrobených mís a hrncov.

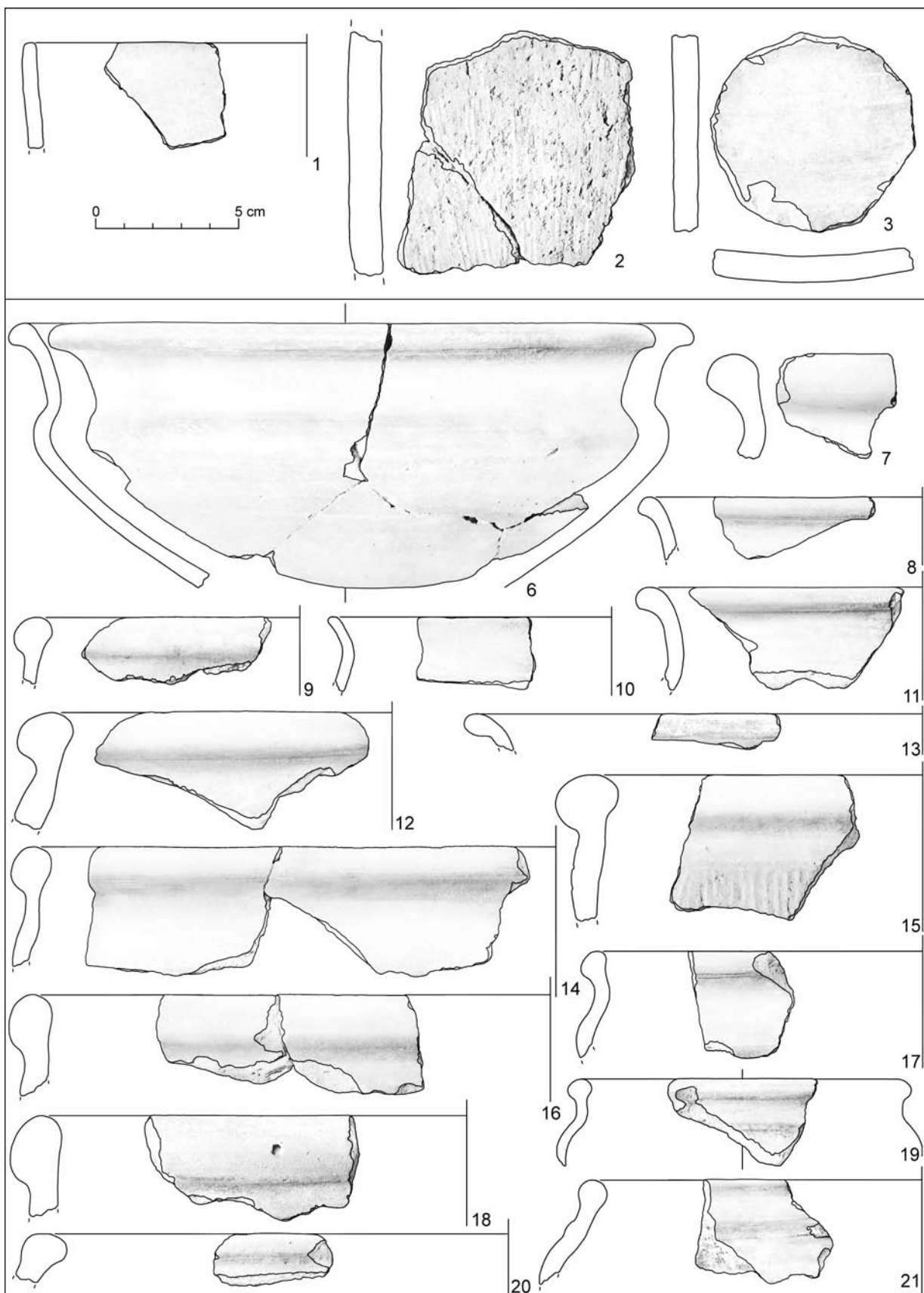
Tab. XIII. Komjatice-Kňazova jama. Výber keramiky (1–4, 6–10, 13, 14, 20, 21); keramiky s Fe nitom (2); sapropelitu (11, 12, 17); praslenov (15, 16); koliesok/praslenov (5, 18, 19) z objektu XI.

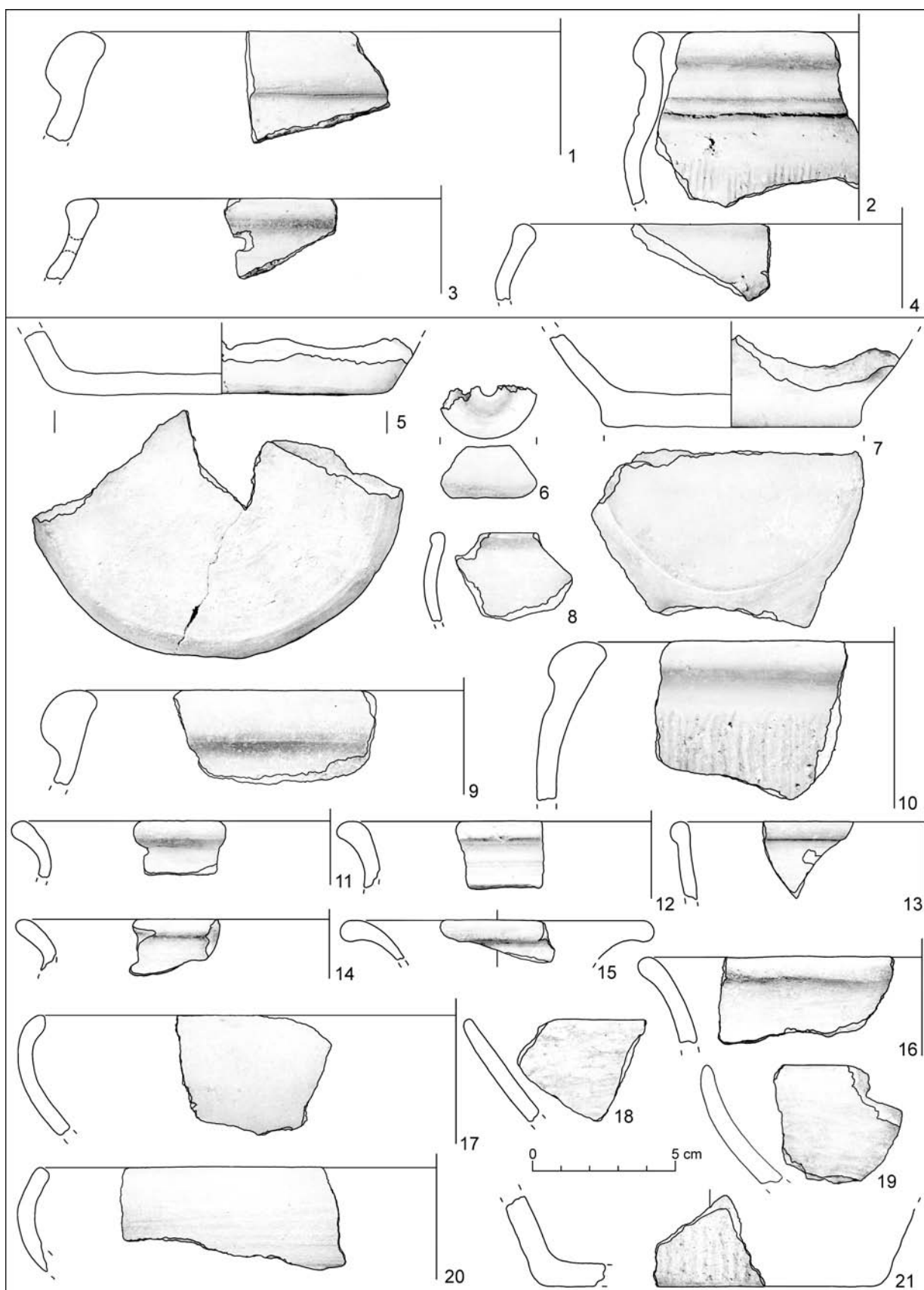
Tab. XIV. Komjatice-Kňazova jama. Výber keramiky (8–11, 15); hlinených závaží (1, 3, 5–7); kamenného brúsika (4) a mazačíc (2, 12–14) z objektu XI.

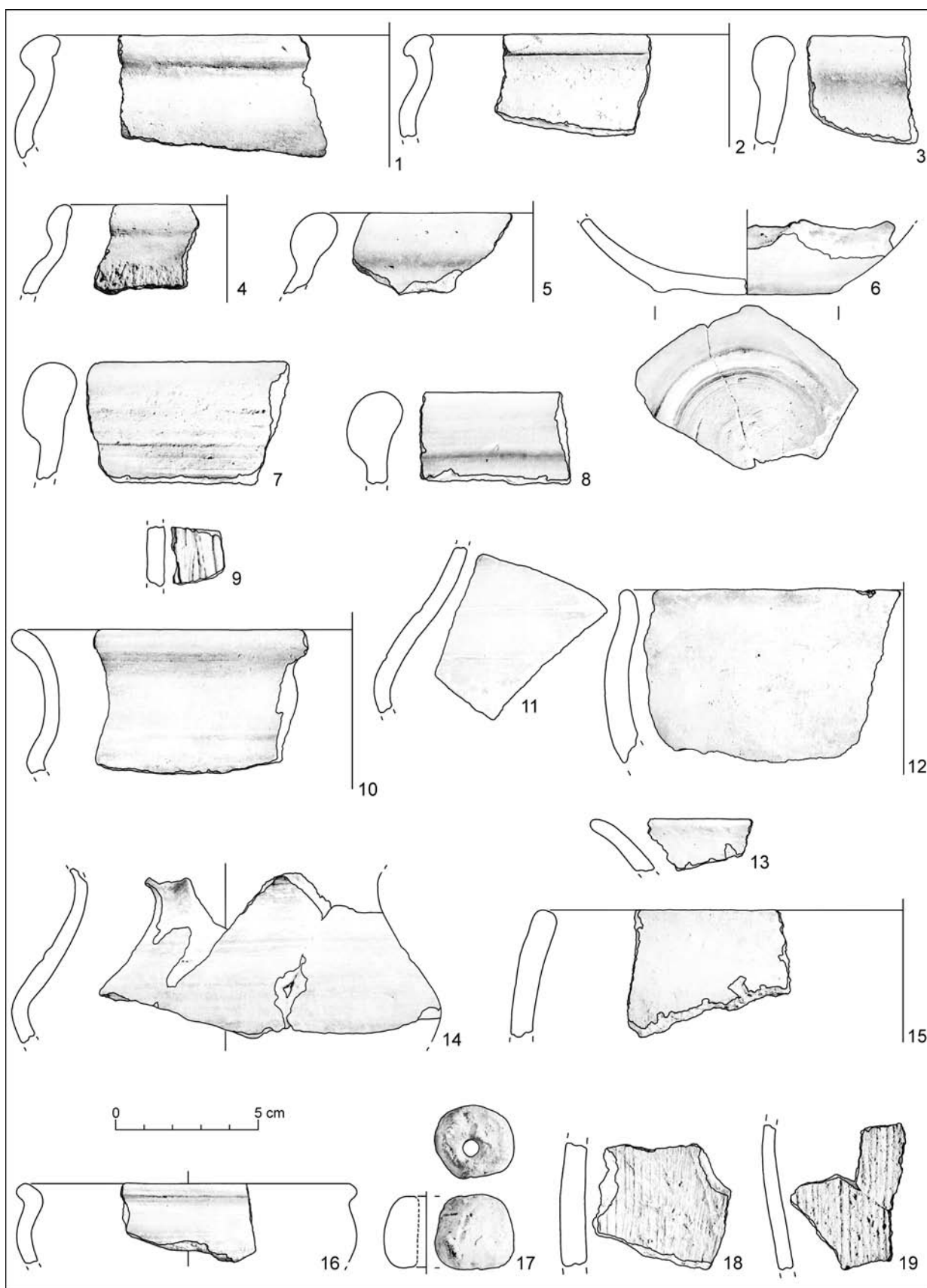
Tab. XV. Komjatice-Kňazova jama. Výber rôznych keramických tvarov z objektu 60.

Tab. XVI. Komjatice-Kňazova jama. Výber rôznych keramických tvarov z objektov 60 (1, 2); 87 (6-21) a sekundárne opracovaného črepu (3) z objektu 60.

Tab. XVII. Komjatice-Kňazova jama. Výber rôznych keramických tvarov z objektu 87 (1-4); z objektu 116 (5, 7-21) a prasleny (6) z objektu 116.

Tab. XVIII. Komjatice-Kňazova jama. 1 Výber rôznych keramických tvarov (1–16, 18, 19) a praslenu (17) z objektu 173.

Latènezeitliche Siedlung in Komjatice, Flur Kňazova jama

Peter Horváth

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gemeinde Komjatice befindet sich in der südwestlichen Slowakei im Bezirk Nové Zámky, auf dem Gebiet des Nitra-Landkreises, zwischen den Städten Nitra und Šurany. Die Lokalität ist archäologisch bekannt schon seit den Jahren 1944–1945, als hier die erste archäologische Ausgrabung E. Kraskovská durchgeführt hatte. In der späteren Zeit wurden hier einige archäologische Ausgrabungen realisiert, dank welcher gehört diese Gemeinde zu den bestens untersuchten. Auf markanter Weise beteiligte sich A. Točík an der Prospektion und Rettung archäologischer Denkmäler, der in den Jahren 1977–1979, während der Realisation von mehreren Rettungsausgrabungen, auch die Flur „Kňazova jama“ im östlichen Teil der Gemeinde untersucht hat. Auf der Flur ist es gelungen sechs vertiefte Hütten (Objekte VI, XI, 60, 87, 116 und 173) und eine Kulturgrube (Objekt 5A) zu erfassen. Die Hütten stellten einen klassischen mittellatènezeitlichen Typ der Wohnstätte mit Zweipostenkonstruktion und einer Bank entlang auf einer der längeren Wände, dar. Anhand der schriftlichen Informationen aus der Dokumentation der Ausgrabung, sollten die Hütten drei markante Gruppierungen bilden (VI und XI im nördlichen Teil, 60, 87 und 116 in der Mitte, 173 in der südlichen Ecke). A. Točík vermutete, dass es sich um keine komplette Siedlung handelt. Laut ihm konnten sich weitere Kontexte auch hinter der Grenze der untersuchten Fläche befinden.

Das Material beinhaltet vorwiegend die Keramik. Kleine Gegenstände und andere Artefakte waren nur sporadisch vertreten, und das in Form von kleinen eisernen (größtenteils schwer zu bestimmenden) Bruchstücken, tönernen Spinnwirteln, Fragmenten von Armbändern aus Sappropelit und Glas, Schleifsteinen und tönernen Gewichten. Dieses Material wurde nur teilweise veröffentlicht und ist rahmenweise in die jüngere bis späte LaTène-Zeit datiert. Bisher wurde es jedoch komplex nicht bearbeitet und publiziert. Nach der Ausgrabung hat man das Material in den Depositaren des Archäologischen Instituts der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Malé Vozokany deponiert. Die Kollektion der Keramik bildeten zusammen 2358 Scherben, was 74,8 kg darstellt. Eine engere Auswahl von detailliert bewerteten „typischen“ keramischen Stücken bildeten nur die Ränder, Böden, bzw. rekonstruierungsfähige Ausbauchungen und Scherben, die Spuren irgendeiner Verzierung getragen haben. Ihre Gesamtzahl war 376 Stücke (30 kg). Es ist sehr wahrscheinlich, dass das Material den kompletten Fonds der Funde aus einzelnen Objekten nicht darstellt, dessen Beweis auch die absolute Absenz des Materials aus dem Objekt 5A ist. In allen Objekten waren die zwei grundlegenden keramischen Gruppen, gegliedert anhand der Technologie ihrer Herstellung, vertreten – und das auf der Töpferscheibe und in der Hand gemachte Keramik. In allen Objekten dominierte die auf der Töpferscheibe hergestellte Keramik. Was die keramischen Formen auf der Töpferscheibe gemachter Keramik betrifft, so sind vor allem Schüsseln mit S-förmiger Profilierung und Schüsseln mit hineingezogener Mündung mit vorwiegender milder rundlicher Profilierung vertreten. Neben den Schüsseln ist zahlreicher auch die Keramik mit Graphitinhalt anwesend, sie wird vor allem durch Situlen und situlaförmigen Töpfen, verziert auf der Oberfläche mit horizontaler Kammstrichverzierung, repräsentiert. Für die handgemachte Keramik waren die bikonischen und halbkugelförmigen Töpfe und Schüsseln mit rundem oder flachem Profil typisch.

In einigen Fällen hatten sie plastische Verzierung. Die keramischen Formen und verwendete Typen der Verzierung sind für die mittlere LaTène-Zeit sehr typisch. Anhand der Analyse des Materials hat schon auch A. Točík auf die Anwesenheit einiger charakteristischer Elemente auf der Keramik, typisch vor allem für die mittlere LaTène-Zeit (Zweigmuster auf den situlaförmigen Gefäßen, milde Profilierung der S-förmigen Schüsseln und Abwesenheit der eingeglätteten Verzierung), richtig hingewiesen. Auf Grund der Anwesenheit der mit Hand gemachten typischen Schüsseln und Töpfen, in einigen Fällen mit plastischer Verzierung – durchhackte Girlande- oder Horizontalleisten, oder mit gehörnten und halbkugelförmigen Knubben (diese Gruppe der Keramik wurde in der Vergangenheit ethnisch den Dakern zugesprochen), hat er auch einen jüngeren Horizont vorausgesetzt.

Auf Grund der Abwesenheit der jüngeren Elemente, wie es die schräge und metopenartige Kammstrichverzierung oder gemalte Keramik sind, kann ein längeres Überleben von keinem der erforschten Objekte bestätigt werden. Laut der Schüsseln mit mild gerundeter Profilierung und Abwesenheit des eingeglätteten Ornamentes kann auch ihr Überleben länger als in den Abschluss der Stufe LTC1 nicht bekräftigt werden. Solche Datierung bestätigt auch das begleitende, chronologisch mehr sensible Fragment der Windung einer eisernen Fibel, die wahrscheinlich dem mittellatènezeitlichen Schema, datiert in die Periode LTC1 und LTC1b–c, entspricht. Ebenfalls gehören hier Funde von zwei Armbändern aus Sappropelit, die in der Umgebung von Nitra meistens in der Zeitspanne der Stufen LTC1–C2 erscheinen (Březinová 2005, 24). Außerhalb der Siedlungskontexte stammen aus der Lokalität auch zwei Funde von kreisförmigem Schmuck aus Glas. Beide sind im Rahmen der Stufe LTC1 datiert. Durch eine komplexe Synthese aller analysierten chronologischen Aspekte scheint eine chronologische Einreihung der erforschten Siedlung in den Rahmen der Stufen LTB2/C1 bis zum Abschluss der Stufe LTC1, die kein der untersuchten Objekte zeitlich überschreitet, für wahrscheinlich.

Abb. 1. Die Karte von Komjatice mit markierten Fluren.

Abb. 2. Komjatice-Kňazova jama. Vertreten von Scherben in der keramischen Kollektion. A – Anzahl; B – Gewicht.

Abb. 3. Komjatice-Kňazova jama. Anteil der handgemachten und an der Töpferscheibe hergestellten Keramik. A – Anzahl; B – Gewicht.

Abb. 4. Komjatice-Kňazova jama. Anteile der Keramik mit Graphitbeimischung.

Abb. 5. Komjatice-Kňazova jama. Vertreten von keramischen Formen und Typen in einzelnen Objekten. M – Schüsseln; M/H – Schüsseln, bzw. Töpfe; H – Töpfe; F – Flaschen; S + S/H – Situla, bzw. Situla zusammen mit Töpfen; V – Vasen; Z – Vorratsgefäße.

Taf. I. Komjatice-Kňazova jama. Grundrisse der latènezeitlichen Objekte. 1 – Objekt 116; 2 – Objekt VI; 3 – Objekt 87; 4 – Objekt XI; 5 – Objekt 173.

Taf. II. Komjatice-Kňazova jama. 1 – Grundriss des Objektes 60; 2–5 – ideale Rekonstruktion des Objektes 60.

Taf. III. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl der keramischen Formen der Schüsseln, Töpfe aus dem Objekt VI.

Taf. IV. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl der keramischen Formen der Schüsseln und der Flaschen aus dem Objekt VI.

Taf. V. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl der keramischen Formen der Schüsseln, Vorratsgefäßen, Situla und situlaförmigen Töpfen aus dem Objekt VI.

Taf. VI. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl der keramischen Formen der Töpfe, Situla und situlaförmigen Töpfen aus dem Objekt VI.

Taf. VII. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl der handgemachten Schüsseln und Töpfen aus dem Objekt VI.

Taf. VIII. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl der Keramik (1, 3, 4, 6, 8, 18); Sapropelit (5, 7, 10); Mühlstein (16); kleiner eisernen Gegenstände (2, 9, 11–14, 19) und der Schlacke (15, 17) aus dem Objekt VI.

Taf. IX. Komjatice-Kňazova jama. Objekt XI, Auswahl der keramischen Formen der Schüsseln und Töpfen.

Taf. X. Komjatice-Kňazova jama. Objekt XI, Auswahl verschiedener keramischer Formen.

Taf. XI. Komjatice-Kňazova jama. Objekt XI, Auswahl der keramischen Formen der Töpfe, Situla und situlaförmigen Töpfe.

Taf. XII. Komjatice-Kňazova jama. Objekt XI, Auswahl der handgemachten Schüsseln und Töpfen.

Taf. XIII. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl der Keramik (1–4, 6–10, 13, 14, 20, 21); Keramik mit eisernem Niet (2); Sapropelit (11, 12, 17); Spinnwirtel (15, 16); Rädchen/Spinnwirtel (5, 18, 19) aus dem Objekt XI.

Taf. XIV. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl der Keramik (8–11, 15); tönernen Gewichte (1, 3, 5–7); Schleifstein (4) und Bewurf (2, 12–14) aus dem Objekt XI.

Taf. XV. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl verschiedener keramischer Formen aus dem Objekt 60.

Taf. XVI. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl verschiedener keramischer Formen aus den Objekten 60 (1, 2); 87 (6–21) und sekundär bearbeiteter Scherbe (3) aus dem Objekt 60.

Taf. XVII. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl verschiedener keramischer Formen aus dem Objekt 87 (1–4); Objekt 116 (5, 7–21) und ein Spinnwirtel (6) aus dem Objekt 116.

Taf. XVIII. Komjatice-Kňazova jama. Auswahl verschiedener keramischer Formen (1–16, 18, 19) und ein Spinnwirtel (17) aus dem Objekt 173.

Übersetzt von PhDr. Ľubomír Novotný, PhD.

Mgr. Peter Horváth
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
ET_Mawerick@yahoo.com

Recenzenti Mgr. Radoslav Čambal
Mgr. Andrej Vrtel, PhD.

UMELO DEFORMOVANÉ LEBKY V OBDOBÍ SŤAHOVANIA NÁRODOV A VO VČASNOM STREDOVEKU NA ÚZEMÍ SLOVENSKA ¹

Jozef Elgyütt

Kľúčové slová: Slovensko, doba sťahovania národov, včasný stredovek, pohrebiská, umelé deformovanie lebiek

Key words: Slovakia, migration period, early medieval ages, cemeteries, artificially modified cranes

Artificially Deformed Skulls during the Migration Period in the Early Middle Ages on the Territory of Slovakia

In the Migration Period custom of artificial cranial deformation comes in on our territory through the migration of ethnic groups. Deformations of this type are mainly associated with the arrival of the Huns in the Carpathian Basin. In rare cases, this custom occurs in the cemeteries of later period. There are various reasons for cranial deformation by human modifications. Variety of such incentives ranges from religious purposes up to highlight beauty of an individual. For the artificial modification of skulls different methods were used according to ethnic group customs. For cranial deformation a wide range of facilities were used.

ÚVOD

Postupom Hunov v druhej polovici 4. storočia sa smerom na západ začala nová éra v dejinách ľudstva, uvádzaná ako doba sťahovania národov. Huni sa postupne usadili na území Karpatskej kotliny, najmä v Potisí. Najväčší rozmach hunskej ríše sa datuje do obdobia panovania veľkokráľa Attilu. Postupne si podmanili väčšinu germánskych kmeňov a iných etník usadených aj v rímskych provinciách. Z obdobia prítomnosti Hunov na území dnešného Slovenska sa zachovalo pomerne málo lokalít a nálezov. Zachovali sa väčšinou pohrebiská s menším počtom hrobov, ako napr. Levice, Krakovany-Stráže, Šarovce a ďalšie. Časté migrácie etník cez naše územie spôsobili výskyt rôznych importov z okolitých území. V dobe sťahovania národov sa výrobky z Čiernomorskej oblasti frekventovane vyskytovali na území dnešného Slovenska. Ku koncu doby sťahovania národov sa v západných okrajoch Slovenska objavili Longobardi. Z ich prítomnosti pochádzajú nálezy z Devínskeho jazera, Zohora a z Bratislavy-Rusoviec. V roku 568 Longobardi kvôli hrozbe zo strany Avarov opúšťajú Panóniu, tým aj osídlené periferie dnešného územia Slovenska a odchádzajú do severného Talianska (*Chropovský 1986, 59–61; Pieta 2002, 11–23*). Doba sťahovania národov bola pestrú mozaikou histórie Karpatskej kotliny. Okrem importov rôznych artefaktov sa do našich oblastí dostávajú aj určité módné prvky, ako napríklad umelá úprava lebiek.

Ľudia odjakživa mali potrebu meniť svoj vzhľad, aby ním vynikali, líšili sa od ostatných vo svojom okolí. Tento fakt viedol aj k umelému deformovaniu lebiek. Lebky sa upravovali už v rannom veku dieťaťa, keďže po narodení sa detská hlava dala ľahko modelovať, pretože v tomto veku ešte jednotlivé časti lebky neboli zrastené dohromady. Forma lebky sa ustálila až po scelení jednotlivých častí (*Kiszely 1973, 299*). Problematika umelo deformovaných lebiek na území Slovenska súvisí najmä s dobou sťahovania národov. Lebky sa umelo upravovali už na starovekom východe tisícky rokov pred Kristom, známy je príklad Nefertiti zo starovekého Egypta. Spôsoby deformácií, ktoré sa však u nás vyskytujú v dobe sťahovania národov majú svoj pôvod na území dnešného Kirgizska, kde v povodí rieky Kenkol v 1. a 2. stor. bandážovali lebky dojčatám oboch pohlaví.

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantového projektu č. 2/0189/12 VEGA.

V 3. a 4. stor. sa tento zvyk rozšíril do sarmatsko-alanského prostredia severne od Kaspického mora (Tejral 1982, 74; Teschler-Nikola/Mitteröcker 2007, 273; Vondráková 1988, 192). U Alanov na Krymskom poloostrove mali upravené lebky muži aj ženy. Je možné, že najmä od nich prevzali zvyk umelého deformovania lebiek aj Huni. Upravovanie lebiek sa môže interpretovať ako určitý módný prvok vyskytujúci sa najmä vo vyššej spoločenskej vrstve danej doby. U germánskych kmeňov sa to časom stáva módnou záležitosťou najmä u žien (Kiszely/Hankó 1971–1972, 72–74). Germáni módu upravených lebiek prevzali od Hunov. Pri niektorých germánskych kmeňoch tento zvyk pretrvával až do 6. stor. (Tejral 1982, 74; Vondráková 1988, 192). O prílev východných prvkov na územie Karpatskej kotliny sa postarali migračné vlny Hunov vo 4. stor. a Avarov v 6. stor. (Vlček 1957a, 402–435). V ojedinelých prípadoch sa úpravy vyskytovali aj neskôr, napr. na pohrebisku v Nitre-pod Zoborom, datovanom do 9. až 10. stor. (Chropovský 1978).

SPÔSOBY A DÔVODY UMELEHO UPRAVOVANIA LUDSKÝCH LEBIEK

Podľa klasifikácie E. Vlčeka poznáme tri druhy umelého deformovania lebiek. Do prvej skupiny patria deformácie s obväzovou technikou, tzv. aymarský typ úpravy. Do druhej patria lebky deformované pomocou doštičiek, tzv. frontookcipitálny typ. Tretiu skupinu tvoria lebky so záhlavím formovaným do plocha (Vlček 1952, 129). Tieto môžeme rozdeliť na rôzne ďalšie variácie.

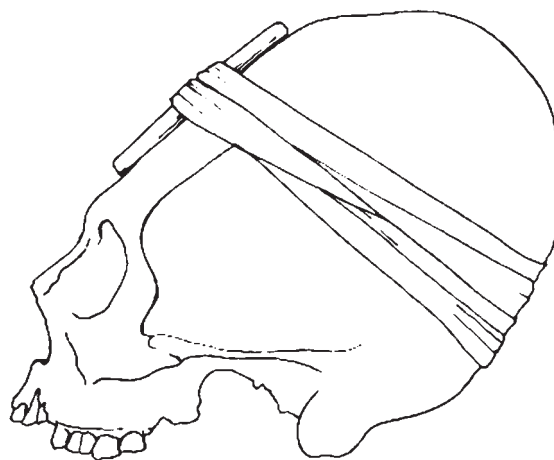
Najjednoduchšou možnou formou je ručné modelovanie lebky novorodenca. Vykonáva ho matka alebo pôrodná asistentka. Výsledky prinášajú miernu formu deformácie (Teschler-Nikola/Mitteröcker 2007, 274).

Znáмым spôsobom úpravy je deformovanie pomocou drevených doštičiek. Táto forma sa praktizovala pomocou dvoch drevených dosiek a ich tlakom vyvíjaným na lebku. Je to jeden z najefektívnejších spôsobov deformácie. Tlak na lebku, ktorá sa nachádza medzi dvoma doskami je taký silný, že lebku zdeformuje do tvaru tzv. „flat head.“

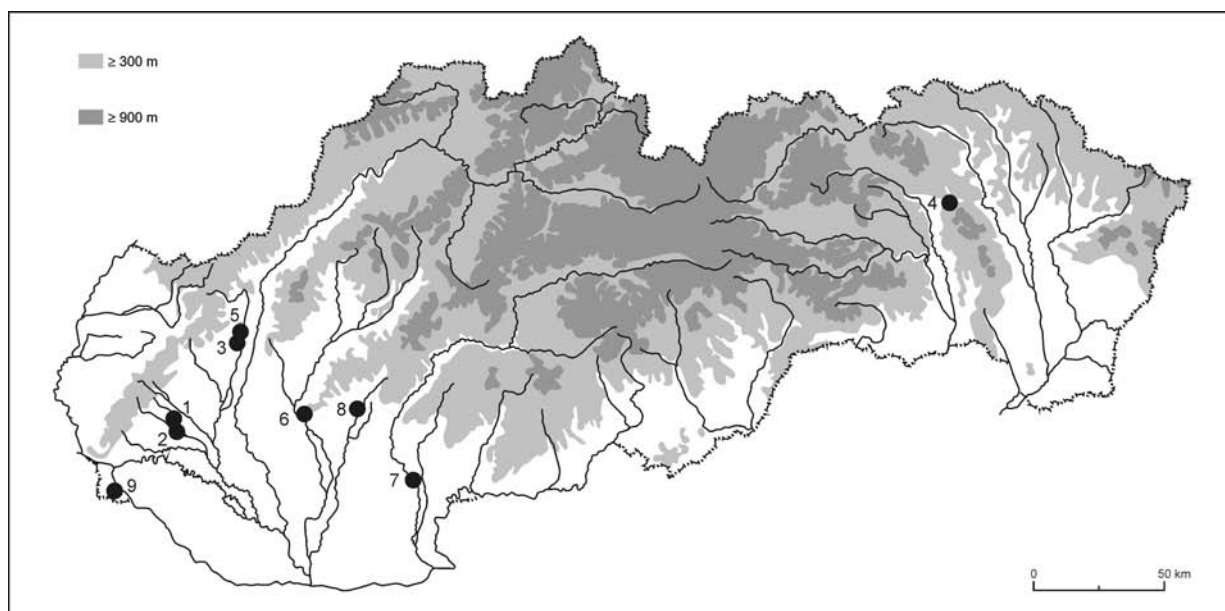
Častým spôsobom umelého menenia tvaru lebiek v našich končinách je aj zaužívaná bandážová technika – aymarský typ deformácie. V prípade bandážovania lebky ide o cirkulárny typ úpravy. Lebka je počas dlhšej doby tesne obviazaná bandážou. Pri používaní bandáží lebka získava kužeľovitý tvar. V mnohých prípadoch obväzovali hlavy detí hneď po narodení. Niektorí bádatelia, napr. A. Bachratý (1965, 201, 202) predpokladá, že obväzovanie lebiek bandážami, spočiatku vzniklo neúmyselným počínaním. Obväzy mali chrániť zraniteľné detské hlavy od silného slnka a ostrých predmetov. Postupne však boli bandáže aplikované zámerne (Fňašková 2011, 15–17). Spôsobom uväzovania ovínadiel pri úprave lebiek sa venoval maďarský antropológ I. Kiszely. Pri opise deformovanej lebky z lokality Tamási-Adorjánpuszta (obr. 1) uvádza, že bandáže boli uviazané od čela smerom k spodnej časti hlavy. Predpokladá, že je nereálne počítať s príliš komplikovanými postupmi pri viazaní bandáží. Podľa stôp tlaku na lebke, I. Kiszely uvažuje nad nejakou formu výstuže na čele jedinca s deformovanou lebkou (Kiszely/Hankó 1971–1972, 79). Pri opise aplikovania bandáží v ďalšej štúdii uvádza, že bandáž omotali okolo hlavy, aby sťahovali spolu čelo a zadnú časť hlavy. Obväzy vymieňali denne a uťahovali znova napevno (Kiszely 1973, 299). Pri zväzovaní bandáží sa lebka deformovala rôznymi smermi, záviselo to na tvaroch lebky jedinca (Bartucz 1936, 19). Bandážovanie lebky je typickou metódou umelej deformácie v dobe sťahovania národov (Teschler-Nikola/Mitteröcker 2007, 274).

Zaujímavým a v našich končinách neznáмым spôsobom úpravy je deformácia pomocou kameňov. Pri tejto forme umelej úpravy sa do kolísky umiestnili tri kamene. Jeden na čelo a dva po bokoch hlavy. Metóda s využívaním kameňov viedla len k miernym zmenám na lebke.

Medzi praktiky na úpravu lebiek patrí aj deformácia pomocou kolísky. Počas aplikovania postupu tohto spôsobu dieťaťa nahradili mäkký vankúš tvrdým predmetom. Dieťa zostávalo v kolíske do veku

Obr. 1. Tamási-Adorjánpuszta. Umelo deformovaná lebka (podľa Kiszely/Hankó 1973, 75).

Obr. 2. Mapa pohrebísk s výskytom umelo deformovaných lebiek na území Slovenska. 1 – Báhoň-Kaplná, 2 – Čataj; 3 – Borovce; 4 – Kapušany; 5 – Krakovany-Stráže; 6 – Nitra-Pod Zoborom; 7 – Šarovce; 8 – Tesárske Mlyňany; 9 – Bratislava-Rusovce.

10 mesiacov od narodenia. Táto metóda bola pravdepodobne pôvodne neúmyselná a až neskôr sa stala praxou pri upravovaní lebiek novorodencov.

K umelej deformácii lebiek sa taktiež používal spôsob úpravy pomocou vypchávok, ktoré sa použili ako doplnky dosiek. Tie sa zriedka využívali samostatne. Vypchávky mali tvrdý obal a v ich vnútri sa nachádzal piesok alebo hlina. Pomocou bandáží sa pripevnili na lebku dieťaťa. Deformácia nebola taká výrazná ako pri aplikovaní dosiek.

Popri jednotlivých formách deformácii sa vyskytujú aj ich rôzne kombinácie. Príkladom je kombinácia používania dosiek a bandáží, keď pláty boli upevnené obvázmi okolo hlavy. Týmto spôsobom sa sploštilo čelo a tylo sa rozdelilo na dva laloky.

Pri upravovaní lebiek sa používali rôzne pomôcky, ktorých využitie záviselo najmä na konkrétnom type úpravy. Najčastejšie boli použité obvazy z rôznych tkanín, doštičky, kamene, vypchávky, podložky a mnoho iných zložitejších i menej zložitejších pomôcok (Fřašková 2011, 18, 19).

Lebky ľudí sa upravovali z rôznych pohnútok. Medzi podstatnejšie patria mnohé faktory z bežného života. Mnohokrát ľudia takto konali na základe náboženských predstáv. Niektoré etniká uvádzajú úpravu lebiek ako príkaz priamo od Bohov. Ďalším, veľmi častým dôvodom bolo rozlíšenie sociálneho postavenia daného jedinca. Huni upravovali lebky aj z estetických príčin – s deformovanou lebkou vyzerali v bojových situáciách hrozivejšie. K podstatným faktorom, ktoré viedli k umelému upravovaniu ľudských lebiek, patrí aj znázornenie príslušnosti k určitému kmeňu. V prípade niektorých etník sa týmto spôsobom znázorňovali pohlavné rozdiely. Napokon deformovaním sa hľadal aj určitý ideál krásy danej doby (Fřašková 2011, 36–38; Teschler-Nikola/Mitteröcker 2007, 271).

Lokality s výskytom umelo deformovaných lebiek na území dnešného Slovenska (obr. 2)

V nasledujúcom súpise sú uvedené lokality z územia dnešného Slovenska s výskytom lebiek, na ktorých boli zistené doklady umelej deformácie. Lokality sú v abecednom poradí.

Báhoň-Kaplná (okr. Pezinok)

Poloha: Presný názov neznámy

Lokalita sa nachádzala na pravom brehu Vištuckého potoka. Na tomto mieste, počas zemných prác, bol objavený ojedinelý hrob. V hrobovej jame, orientovanej SZ-JV ležali dvaja muži uložení na chrbte.

Obr. 3. Borovce-Chríb. Deformovaná detská lebka (z archívu J. Jakab).

K hrobovému inventáru kostry 1 patrili: strieborná pracka (na členku pravej nohy), obdobné spínadlo (na členku ľavej nohy), strieborná pracka (ležala v lone), drobné železné pracky (ležali poníže), železný nôž (pod prstami pravej ruky), krúžok z bieleho kovu (medzi pravým predlaktím a rebrami), sekera (na ľavom pleci jedinca), bojový nôž (vedľa sekery). Hrobový inventár kostry 2: bager zničil dolné končatiny a pravú stranu trupu. V lone sa nachádzala strieborná pracka a strieborné zlomky (Bartík 1990, 284). Z lokality pochádza jedna umelo upravená lebka patriaca kostre 1. Lebka bola deformovaná v oblasti záhlavia. V prípade lebky z Báhoňa ide o okcipitálny typ deformácie, spôsobený tlakom tvrdej podložky na záhlavie v detskom veku (Šefčíková/Thurzo/Brůžek 2004, 90).

Borovce (okr. Piešťany)

Poloha: Chríb

Nálezisko sa nachádzalo na južnom konci intravilánu obce, na výbežku pravobrežnej terasy Dudváhu. Kostra štvorročného dieťaťa sa našla pomocou zisťovacej sondy na polykulturnej lokalite. Nachádzala sa v nevýraznej plytkej jame, ležala na chrbte a hlavou bola otočená smerom na západ. Hrob bol bez inventáru (Staščíková-Štukovská 1988, 173, 179, 180). Kostra aj lebka boli výrazne poškodené. Lebka

Obr. 4. Bratislava-Rusovce, poloha Pieskový hon. Umelo deformovaná lebka z hrobu 110/03 (podľa Šefčáková 2009, 121).

Obr. 5. Kapušany. Sklený pohár (podľa Budinský-Krička 1957, 357).

(obr. 3) bola rozpadnutá v švoch a sekundárne zlomená. Bola upravená aymarskou technikou, t. j. pomocou bandážovania (Vondráková 1988, 191–193). Nález pochádza pravdepodobne z doby sťahovania národov (Šefčáková/Thurzo/Brůžek 2004, 91).

Bratislava-Rusovce (okr. Bratislava)

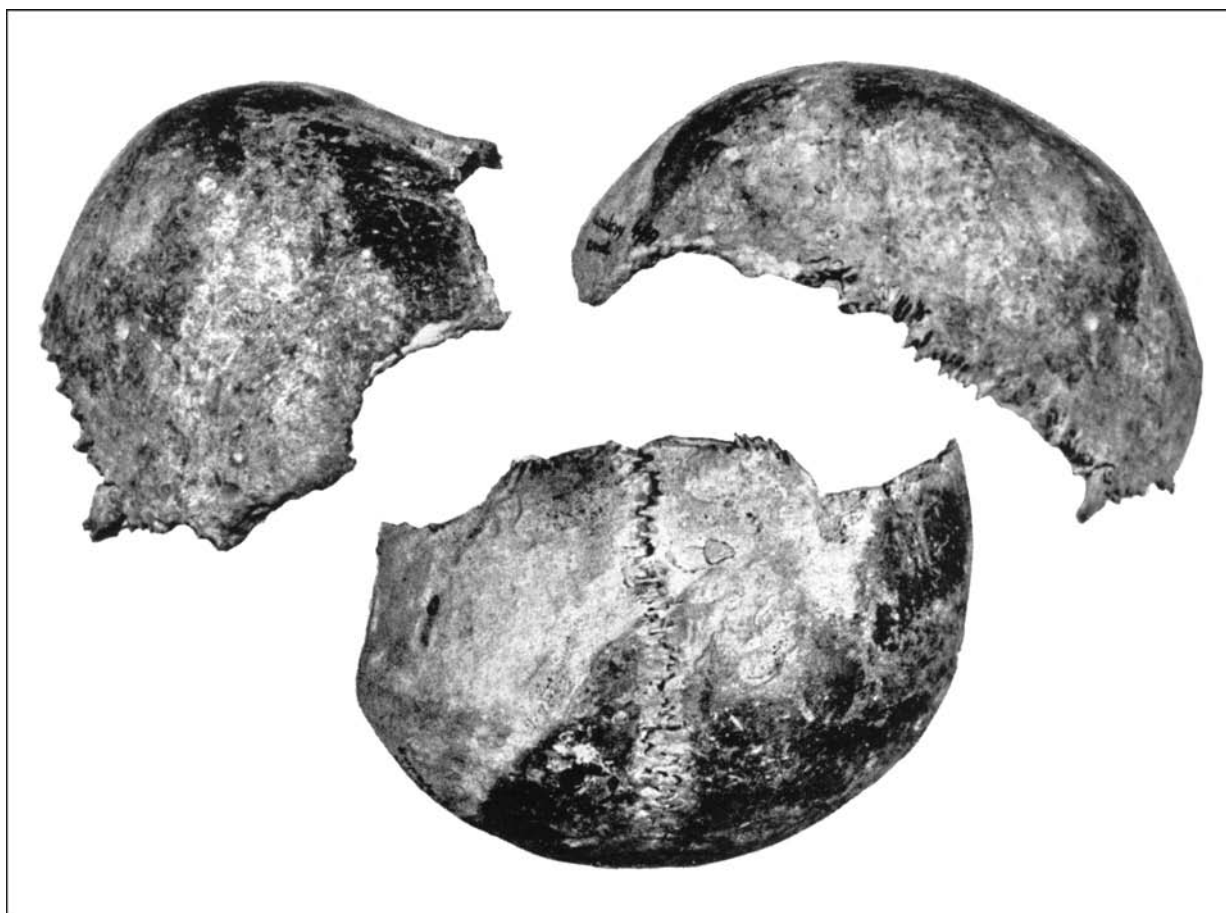
Poloha: Pieskový hon

Pohrebisko sa nachádzalo v polohe Pieskový hon, v okrajovej časti mesta Bratislava. Lokalita bola odhalená pomocou leteckých snímok a výskum na nej súvisí s výstavbou nových nájomných bytov v mestskej časti Rusovce. Pohrebisko je pomerne veľké, odkrylo sa na ňom 166 hrobov, orientovaných Z-V. V literatúre je prisudzované Longobardom. Datuje sa do 6. stor. a evidentne súvisí s prítomnosťou tohto germánskeho kmeňa na našom území, na juh od Dunaja. Z lokality pochádza rôznorodý materiál, typický pre spomenutý kmeň, napr. spony (Blažová/Kuzma/Rajtár 2000, 115; Menghin 1985, 94; Ruttkay 2009, 287; Schmidtová/Jezná/Weberová 2003, 129, 130; Schmidtová/Ruttkay 2007, 339–359; 2008, 377–399; Schmidtová/Weberová 2004, 169, 170). Z tejto lokality pochádza jedna umelo deformovaná lebka, ktorá sa našla v hrobe 110/03 (obr. 4). V tomto prípade bolo viditeľné sploštenie hornej polovice čelovej kosti (Šefčáková a kol. 2009, 110).

Čataj (okr. Senec)

Poloha: Zemianske-Gejzove

Polykultúrna lokalita bola situovaná 1 km západne od obce, v polohe Zemianske-Gejzove. V tomto smere autostráda pretínala vysokú terasu. Okrem mnohých pravekých sídliskových lokalít a včasnostredovekého pohrebiska, sa na nálezisku odkrylo aj 18 hrobov z doby sťahovania národov, z toho 3 boli rozrušené počas stavebných prác. Hroby boli usporiadané nepravidelne a orientované v smere Z-V. Ich hĺbka dosahovala okolo 200 cm. Na pohrebisku prevládali hroby dospelých jedincov. Kostry boli sekundárne porušené. Väčšina hrobov bola vykradnutá. V inventári sa našli len džbány typu Murga a kostené dvojstranné hrebene. Zo železného inventáru sa zachovali nože, pracky a kresadlá (Pavúk 1975, 177–180; Zábojník 1997, 77–85). Džbány typu Murga sú charakteristickou zložkou pohrebísk z obdobia 5. stor. Obojstranné hrebene, pravdepodobne pochádzajú z provincionálnych predlôh, neskôr tvoria charakteristický inventár z pohrebísk 5. stor. Hrebene tohto typu pochádzajú z pohrebiska Nového Šaldorfu, z Brna-Černých Polích, ako aj z iných pohrebísk (Tejral 1982, 142, 156–160). Z tohto pohrebiska pochádzajú dve deformované lebky. Upravené lebky patrili dvom dospelým jedincom, mužovi a žene (Šefčáková/Thurzo/Brůžek 2004, 90). Podľa zmienky J. Zábojníka sa však na nálezisku zachovala len jedna deformovaná lebka (Zábojník 1997, 80).

Obr. 6. Kapušany. Deformovaná lebka z hrobu 4/39 (podľa Vlček 1957a, 408).

Kapušany (okr. Prešov)

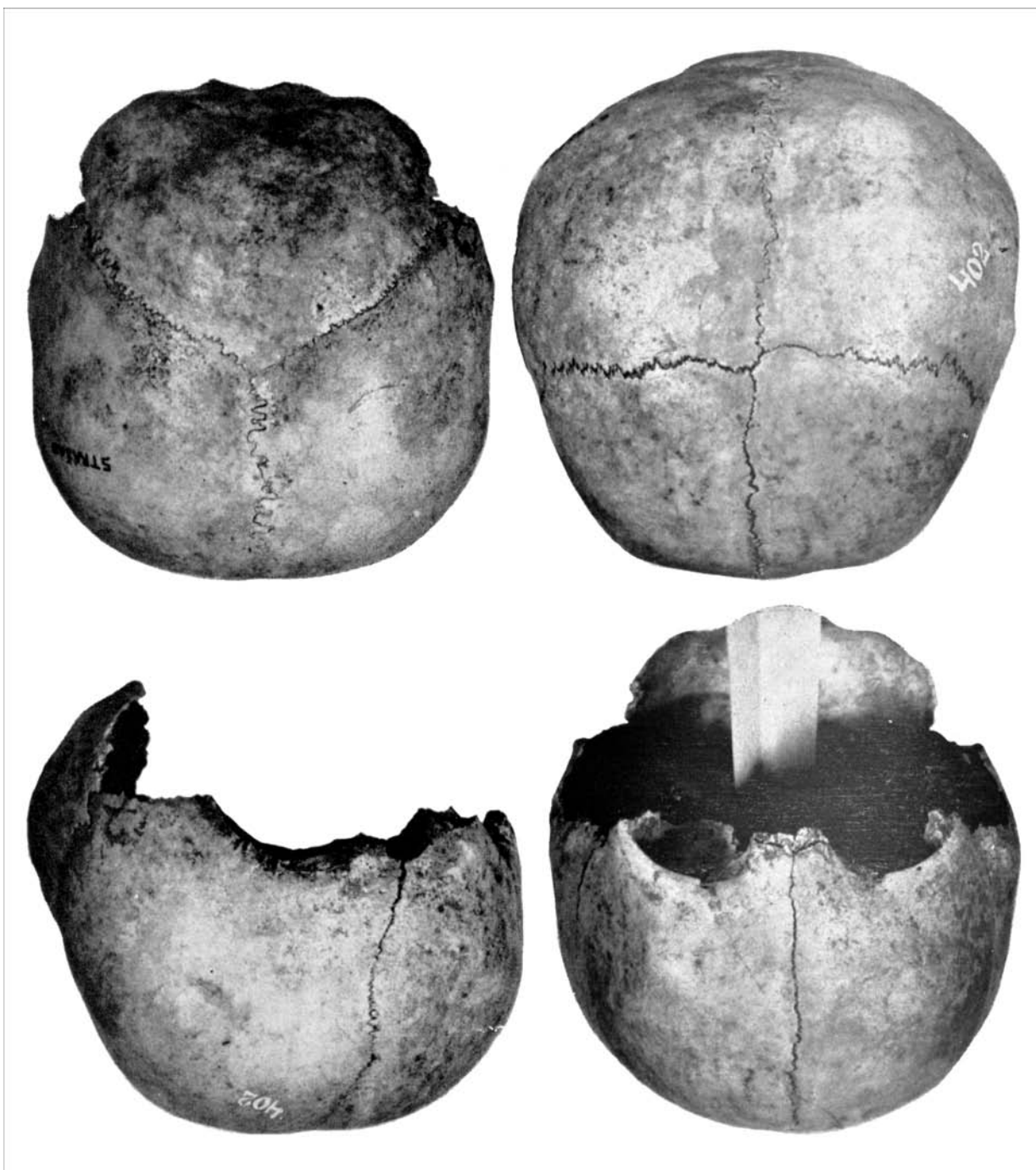
Poloha: presný názov neznámy

Nálezisko bolo situované na ostrohu pahorkatiny medzi riekou Sekčov a jej prítokom Ladžinkou. Pri výstavbe železničnej trate v roku 1939, V. Budinský-Krička zachránil rozrušené kostrové hroby. Kostry boli orientované v smere SZ-JV (Budinský-Krička 1957, 356). Podľa zachovaného skleneného pohára (obr. 5) je možné pohrebisko datovať do 5. stor. Podobný sklenený pohár ako z Kapušian, pochádza aj z hrobu 1 z lokality Ghenci (Tejral 2007, 98). Sklenené poháre pochádzajú z mnohých pohrebísk z Moravy, datovaných do obdobia 5. stor., napr. zo Šaratic, Blučiny-Cezavy, Drslavic (Tejral 1982, 179). Na lokalite sa nachádzali časti zo štyroch rôznych lebiek. Deformovaná lebka pochádza z hrobu 4/39 (obr. 6). Zachovala sa v zlomkoch a mnohé jej časti chýbali. E. Vlček podľa dochovaných fragmentov uvádza deformáciu lebky obväzovou technikou. Podľa druhu a vývinu deformácie ju zaradil do II. stupňa aymarského typu deformácií, keď sa úprava vykonala pomocou bandáží (Vlček 1957a, 408, 409).

Krakovany-Stráže (okr. Piešťany)

Poloha: Záhumie

Lokalita sa nachádzala vo vtedajšej obci Stráže, dnes je súčasťou obce Krakovany. Na juhozápadnom okraji obce pri kopaní hliny v obecnej tehelni sa prišlo na dve kostrové hroby z doby sťahovania národov. Inventár hrobu 1 tvorilo kovové zrkadlo. Výrobky tohto typu sú v literatúre uvádzané ako zrkadlá typu Čmi-Brigetio (Klčo/Krupa 2008, 7, 8, 24–26). Približne 20 m od hrobu 1 sa nachádzal hrob 2, v hĺbke 2 m. Z tohto hrobu boli zachránené tri hlinené a jedna bronzová nádoba. Okrem ľudských kostí sa v hrobe nachádzali aj kosti koňa (Klčo/Krupa 2008, 7, 8, 15). Keramika z tejto lokality podľa A. Alföldiho je hunská a vznikla pod dunajsko-barbarskými vplyvmi (Alföldi 1932, 42). Z hrobu 2 pochádza detská kostra, v literatúre uvádzaná ako Stráže 2, ktorá mala upravenú lebku neúmyselne (obr. 7), mu-

Obr. 7. Krakovany-Stráže, Záhumie. Deformovaná detská lebka (podľa Vlček 1957a, 426).

tilačným procesom. Mohla byť deformovaná z tlaku zo stáleho nosenia čelenky, či čiapky s výstužou (Vlček 1957a, 405, 406).

Nitra-Pod Zoborom (okr. Nitra)

Poloha: Presný názov neuvedený

Lokalita sa nachádzala na ľavom brehu rieky Nitra, na juhozápadnom svahu sprašovej terasy úpätia Zobora, medzi Drážovskou a Dolnozoborskou ulicou. V roku 1957 bol v tejto oblasti pri výkope kanála objavený kostrový hrob, datovaný do 9. stor. V roku 1973 sa pri výstavbe lahôdok našli kostrové hroby. Výskum na lokalite realizoval B. Chropovský. Počas výskumu sa odkrylo 51 kostrových

Obr. 8. Nitra-Pod Zoborom. Deformovaná lebka (podľa *Jakab 1978*, 135).

hrobov, datovaných do 9. až 10. stor. Na pohrebisku sa vyskytlo 21 druhov rozličného nálezového materiálu (*Chropovský 1978*, 99, 110). Z hrobu 9 pochádza umelo deformovaná lebka dospelé ženy (obr. 8). Deformácia sa zaraďuje k úpravám aymarského typu (*Jakab 1978*, 127). Telo pochovanej bolo uložené vo vystretej polohe na chrbte a orientované v smere ZSZ-VJV. Na ľavej strane hrudníka bol položený nožík. Zaujímavosťou tohto hrobu je dodatočné oddelenie hlavy od tela, pravdepodobne z rituálnych dôvodov (*Chropovský 1978*, 100, 110).

Šarovce (okr. Levice)

Poloha: Makóczadomb (Makovec)

Nálezisko bolo situované popri ceste zo Šaroviec smerom do Jura nad Hronom. Pohrebisko z doby sťahovania národov pochádza z polohy Makóczadomb, uvádzaná aj pod pomenovaním Makovec (*Novotný 1976*, 160). Všetky hroby v Šarovciach boli vykradnuté a porušené. Orientácia hrobov na tejto lokalite bola rôznorodá. Hrobové jamy mali rôzne hĺbky a tvary. Z pohrebiska pochádzajú mnohé nálezy charakteristické pre Hunov, ako napr. kovové zrkadlo typu Čmi-Brigetio (*Novotný 1976*, 168–170). Zrkadlá tohto druhu sa našli na viacerých náleziskách, napr. aj na pohrebisku v Rakšiciach na Morave. Tieto artefakty sú v literatúre uvádzané ako predmety východného charakteru (*Tejral 1982*, 141). Deformovaná lebka pochádza z hrobu 1/54. Hrob orientovaný v smere SZ-JV bol vykradnutý bez zachovanej výbavy, chýbala celá kostra. Podľa inventára okolitých hrobov dával B. Novotný hrob do doby sťahovania národov. Z lebky chýbali čelné a spodné partie. Podľa opisu E. Vlčeka patrila lebka dospelé žene. Bola umelo deformovaná technikou obväzov. Podľa typu a vývinu bola zaradená do II. stupňa deformácie aymarskou technikou (*Vlček 1957b*, 93–97).

Tesárske Mlyňany (okr. Zlaté Moravce)

Poloha: Gočol

Pohrebisko sa nachádzalo približne 400 m západne od pôvodného meandrujúceho koryta rieky Žitava, v časti Tesáre nad Žitavou. Lokalitu v troch výskumných sezónach skúmal M. Ruttkay. Pohrebisko je pomerne veľké, odkrylo sa na ňom okolo 100 hrobov. Väčšina z nich bola orientovaná v smere Z-V, ale vyskytli sa aj výnimky orientované v smere S-J. Lokalita je datovaná do prelomu 5. a 6. stor. a svojím rozsahom patrí k najväčším pohrebiskám z obdobia sťahovania národov, severne od Dunaja. Z pohrebiska pochádza rôznorodý materiál ako dvojstranné kostené hrebene, pracky opaskov, ocielky, perly a keramický materiál (*Ruttkay 2004*, 157–159; 2007, 321–338; 2009, 281). Z nekropoly pochádza osem umelo upravených lebiek. Deformované lebky patrili v štyroch prípadoch deťom. Z dospelých boli rovnako zastúpené mužské aj ženské lebky s umelou úpravou. Upravené lebky sa nachádzali v hroboch č. 7; 23; 25; 75; 82; 83; 88; 93 (*Jakab 2013*, 20, 75, 76, 87, 88, 221, 222, 232, 233, 243, 244, 258).

ZÁVER

Umelé deformované lebky nie sú častým javom na pohrebiskách v dobe sťahovania národov na území dnešného Slovenska. Nálezy s umelo upravenými lebkami sa našli na ôsmich pohrebiskách z doby sťahovania národov. Ojedinele sa však vyskytujú aj na lokalitách z neskorších období, napr. Nitra-pod Zoborom. Deformované lebky sa nevyskytovali na náleziskách hromadne. Výnimku v tomto smere tvorí pohrebisko v polohe Gočol, v Tesárskych Mlyňanoch. Hrobová výbava na pohrebiskách s upravenými lebkami je relatívne chudobná. Lebky mohli byť upravené či deformované rôznymi spôsobmi. Ľudia využívali každý dostupný prostriedok na zmenu ich tvaru. Formovali sa najmä v detstvom veku, vo fáze ešte predtým ako sa zrástli jednotlivé časti. V mnohých prípadoch k deformovaniu detských lebiek došlo aj neúmyselným počinaním, napr. čiapkami a rôznymi pokrývkami hlavy so silnejšou výstuhou. V našich končinách prevládalo deformovanie pomocou bandáží, tzv. aymarský typ deformovania. Umelá úprava ľudských lebiek mala rôzne dôvody. Medzi podstatné patria zvýraznenie sociálneho statusu, rozdielu v pohlaví, ako i etnickej príslušnosti. K upravovaniu lebiek sa použili rôznorodé pomôcky. Medzi častejšie využívané patrili bandáže, kamene, dosky, rôzne tkanivá a čiapky s rôznymi výstužami. Využitie pomôcok však záviselo aj na okolnostiach a kreativite daného etnika.

LITERATÚRA

<i>Alföldi 1932</i>	A. Alföldi: Leletek a Hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. Budapest 1932.
<i>Bachratý 1965</i>	A. Bachratý: Príspevok k problému umelej deformácie lebky. Acta Fac. Rer. Natural. Univ. Com. Antr. 10, 1965, 201, 202.
<i>Bartík 1990</i>	J. Bartík: Hrob zo sťahovania národov v Báhani-Kapľnej. Arch. Rozhledy 42, 1990, 284–291.
<i>Bartucz 1936</i>	L. Bartucz: A Kiszombori temető Gepida koponyái. Szeged 1936.
<i>Blažová/Kuzma/Rajtár 2000</i>	E. Blažová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecký prieskum na Slovensku. AVANS 1998, 2000, 36–46.
<i>Budinský-Krička 1957</i>	V. Budinský-Krička: Hroby z doby rímskej a sťahovania národov v Kapušanoch (okr. Prešov). Slov. Arch. 5, 1957, 356–363.
<i>Fňášková 2011</i>	M. Fňášková: Uměle deformace lebky člověka. Bakalárska práca (Prírodovedecká fakulta Masarykovy Univerzity v Brne). Brno 2011. Nepublikované. Dostupné na internete: http://is.muni.cz/th/268782/prif_b/Umele_deformace_lebky_cloveka.pdf .
<i>Chropovský 1978</i>	Pohrebisko z 9.–10. storočia v Nitre pod Zoborom. Slov. Arch. 26, 1978, 99–124.
<i>Chropovský 1986</i>	B. Chropovský: Slovensko v protohistorickom období. In: S. Campel (Zost.): Dejiny Slovenska I. (do roku 1526). Bratislava 1986, 41–88.
<i>Jakab 1978</i>	J. Jakab: Antropologická analýza pohrebiska z 9.–10. storočia v Nitre pod Zoborom. Slov. Arch. 26, 1978, 127–147.
<i>Jakab 2013</i>	J. Jakab: Tesárske Mlyňany, časť Tesáre nad Žitavou, poloha Gočol. Výskumná správa 18134/13. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre.
<i>Kiszely 1973</i>	I. Kiszely: Torzított koponyájú sírlelet rekonstruált arca. Somogyi Múz. Közl. 1, 1973, 299–301.
<i>Kiszely/Hankó 1971–1972</i>	I. Kiszely/I. Hankó: Mesterségesen deformált koranépvándorlaskori férfikoponya Tamási-Adorjánpusztáról. Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múz. Évk. 1971–1972, 67–84.
<i>Klčo/Krupa 2008</i>	M. Klčo/V. Krupa: Hroby z doby sťahovania národov z Krakovian-Stráží. Piešťany 2008.
<i>Menghin 1985</i>	W. Menghin: Die Langobarden, Geschichte und Archäologie. Stuttgart 1985.
<i>Novotný 1976</i>	B. Novotný: Šarovec. Bratislava 1976.
<i>Pavúk 1975</i>	J. Pavúk: Záchranný výskum na trase autostrády v Čataji. AVANS 1975, 1976, 177–185.
<i>Pieta 2002</i>	K. Pieta: Slovensko v dobe sťahovania národov. In: A. Ruttkay/M. Ruttkay/P. Šaliovský (Zost.): Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2002, 11–23.

- Ruttikay 2004* M. Ruttikay: Druhá sezóna výskumu pohrebiska z doby sťahovania národov v Tesárskych Mlyňanoch. AVANS 2003, 2004, 157–159.
- Ruttikay 2007* M. Ruttikay: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld in Tesárske Mlyňany, Bez. Zlaté Moravce. In: J. Tejral (Hrsg.): Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 26. Brno 2007, 321–338.
- Ruttikay 2009* M. Ruttikay: The North of the Carpathian Basin in the 5th and 6th Centuries AD. In: D. Quast (Hrsg.): Foreigners in Early Medieval Europe: Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility. Mainz 2009, 273–293.
- Schmidtová/Jezná /Weberová 2003* J. Schmidtová/J. Jezná/B. Weberová: Pohrebisko z doby sťahovania národov v Bratislave-Rusovciach. AVANS 2002, 2003, 129, 130.
- Schmidtová/Ruttikay 2007* J. Schmidtová/M. Ruttikay: Das merowingerzeitliche Gräberfeld in Bratislava-Rusovce, Lage Pieskový hon. In: J. Tejral (Hrsg.): Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit. Brno 2007, 339–359.
- Schmidtová/Ruttikay 2008* J. Schmidtová/M. Ruttikay: Das langobardische Gräberfeld von Bratislava-Rusovce. In: J. Bemman/ M. Schamuder (Hrsg.): Kulturwandel in Mitteleuropa, Langobarden- Awaren-Slawen. Bonn 2008, 377–399.
- Schmidtová/Weberová 2004* J. Schmidtová/B. Weberová: Pokračovanie výskumu na pohrebisku z doby sťahovania národov v Bratislave-Rusovciach. AVANS 2003, 2004, 169, 170.
- Štaššiková-Štukovská 1988* Sídliškové nálezy a hrob z Boroviec. Štud. Zvesti AÚ SAV 24, 1988, 173–189.
- Šefčáková a kol. 2009* A. Šefčáková/M. Thurzo/J. Likovský/J. Brůžek/Dominique Castex: Langobardské pohrebisko z obdobia sťahovania národov v Bratislave-Rusovciach (Slovenská republika): Základná antropologicko-demografická charakteristika. Zbor. SNM. Prír. Vedy 55, 2009, 83–124.
- Šefčáková/Thurzo/Brůžek 2004* A. Šefčáková/M. Thurzo/J. Brůžek: Antropologické nálezy z obdobia sťahovania národov z územia Slovenska. Zbor. SNM. Prír. Vedy 50, 2004, 87–96.
- Tejral 1982* J. Tejral: Morava na sklonku antiky. Praha 1982.
- Tejral 2007* J. Tejral: Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanische-langobardischen Nachlasses. In: W. Pohl/P. Erhart (Hrsg.): Die Langobarden. Herkunft und Identität. Wien 2005, 103–201.
- Teschler-Nikola/Mitteröcker 2007* M. Teschler-Nicola/P. Mitteröcker: Von künstlicher Kopfformung. In: Attila und die Hunnen. Stuttgart 2007, 270–282.
- Vlček 1952* E. Vlček: Uměle deformovaná lebka z Klučova. Arch. Rozhledy 4, 1952, 112, 129, 130, 145.
- Vlček 1957a* E. Vlček: Antropologický materiál z období stěhování národů na Slovensku. Slov. Arch. 5, 1957, 402–435.
- Vlček 1957b* E. Vlček: Uměle defomormovaná lebka ze Šarovců na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 2, 1957, 93–97.
- Vondráková 1988* M. Vondráková: Umelo deformovaná detská lebka z Boroviec. Štud. zvesti AÚ SAV 24, 1988, 191–195.
- Zábojník 1997* J. Zábojník: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfelder von Čataj. In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (Hrsg.): Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike in mittleren Donaauraum. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 8. Brno 1997, 78–85.

Artificially Deformed Skulls during the Migration Period in the Early Middle Ages on the Territory of Slovakia

Jozef Elgyütt

Summary

During the Migration Period on the territory of today's Slovakia the custom of artificial deformation of human skulls occurred. Such finds in Slovakia come from nine sites (Fig. 2). Artificial cranial deformation represents typical phenomenon on Slovak territory in the Migration Period, but as evidenced by finds in the burial ground at Nitra-Pod Zoborom (Fig. 8), deformed skulls had also occurred in later centuries. Grave inventory on the remaining eight cemeteries show typical goods consisting of artefacts observed in Slovakia and nearby territory during the Migration Period, e. g. glass flask found in Kapušany (Fig. 5). To artificial cranial deformation led several reasons. These include religious, ethnic, sexual, social, and aesthetic and fashion. Various forms of artificial cranial deformation are recognized. The first such form is the deformation by head-binding technique called the Aymara method (Fig. 1). The Aymara cranial deformation method was observed on child's skeleton at the site Chríb in Borovce (Fig. 3). In a similar way, the woman's skull from Kapušany was modified (Fig. 6), as and the aforementioned skull at Zobor and Šarovce. The second form is skulls modified by using slats, so-called fronto-occipital deformation. In such this form the skull in the grave at Báhoň was modified. The third group is represented by skulls with flat modified occiput. The skull with flattened frontal bone comes from the grave 110 at Bratislava-Rusovce, position Pieskový hon (Fig. 4). Unintentional mutilating process was observed on the skull at Krakovany-Stráže, position Záhumie (Fig. 7). However, there are also variations and possible combinations of the above. As an example serves the use of combination of plates and bandage, in which the plates were fixed via head binding. They are also known practices of placing stones into the cradle. To the cranial modification methods belongs also deformation using the cradle. In this case, the soft pillow was replaced by something hard. For the artificial cranial deformation was also used modification by pads, as well as hand cranial modelling made by a mother or a midwife. On our territory head-binding is more frequent as documented in abovementioned examples. For the artificial cranial deformation several facilities were used. The most common are: bandages made of different textiles, plates, stones, pads and mats.

Fig. 1. Tamási-Adorjánpuszta. Artificially deformed skull (after *Kiszely/Hankó 1973, 75*).

Fig. 2. Map of cemeteries with the occurrence of artificially deformed skulls in Slovakia. 1 – Báhoň-Kaplná; 2 – Čataj; 3 – Borovce; 4 – Kapušany; 5 – Krakovany-Stráže; 6 – Nitra-Pod Zoborom; 7 – Šarovce; 8 – Tesárske Mlyňany; 9 – Bratislava-Rusovce.

Fig. 3. Borovce-Chríb. Deformed child's skull (from the archive J. Jakab).

Fig. 4. Bratislava-Rusovce, position Pieskový hon. Artificially deformed skull in the grave 110/03 (after *Šefčáková 2009, 121*).

Fig. 5. Kapušany. Glass flask (after *Budinský-Krička 1957, 357*).

Fig. 6. Kapušany. Deformed skull in the grave 4/39 (after *Vlček 1957a, 408*).

Fig. 7. Krakovany-Stráže, Záhumie. Deformed child's skull (after *Vlček 1957a, 426*).

Fig. 8. Nitra-Pod Zoborom. Deformed skull (after *Jakab 1978, 135*).

Translated by Mgr. Dana Marková, PhD.

Mgr. Jozef Elgyütt
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
jozef.elgyutt@gmail.com

Recenzenti PhDr. Milan Hanuliak, DrSc.
doc. PhDr. Jozef Zábojník, CSc.

NÁLEZY ŽELEZNÝCH PREDMETOV Z HRADISKA BOJNÁ-VALY¹

Miriam Jakubčinová

Kľúčové slová: Slovensko, hradisko, výstroj jazdca, predmety dennej potreby, hrivny, včasný stredovek

Key words: Slovakia, hillfort, rider's equipment, everyday items, ring ingots, Early Middle Ages

The Finds of Iron Features from the Bojná-Valy Fortress

As a response to the information concerning the devastation of the site Bojná I-Valy by illegal collectors of artefacts, a survey of the fortress was carried out in 1998. The survey confirmed that the site was damaged in several places, and several finds, most probably coming from the illegal collection, were identified as well. The features complement mainly the collection of items belonging to a rider's equipment and point to the presence of a riders cohort in the fortress. Together with other finds, they also extend the information on crafts activities carried out at the site.

ÚVOD

V roku 1998 sa uskutočnila obhliadka hradiska Bojná I-Valy pracovníkom Pamiatkového ústavu v Topoľčanoch I. Bielikom, ktorý v blízkosti valu pri severovýchodnej bráne objavil železné hrivny a v juhozápadnej časti hradiska v blízkosti druhej brány, ďalšie predmety. Informatívnu správu o tomto objave priniesol v krátkom článku S. Katkin (2000, 110).²

Hradisko Valy patrí k veľmi známym lokalitám z obdobia včasného stredoveku z územia Slovenska. Nachádza sa v juhovýchodnej časti pohoria Považský Inovec, ktoré oddeľuje Považie od Ponitria a je obohnané mohutným valovým opevnením s priekopou a predhradím v západnej časti lokality. Cesta, ktorá vo včasnom stredoveku spájala Ponitrie a Považie, ním prechádza v smere V-Z a rozdeľuje ho na dve polovice. Celé hradisko aj s predhradím má 12 ha, pričom samotný areál zahŕňa 10,5 ha (Pieta/Ruttkay 2006, 21).

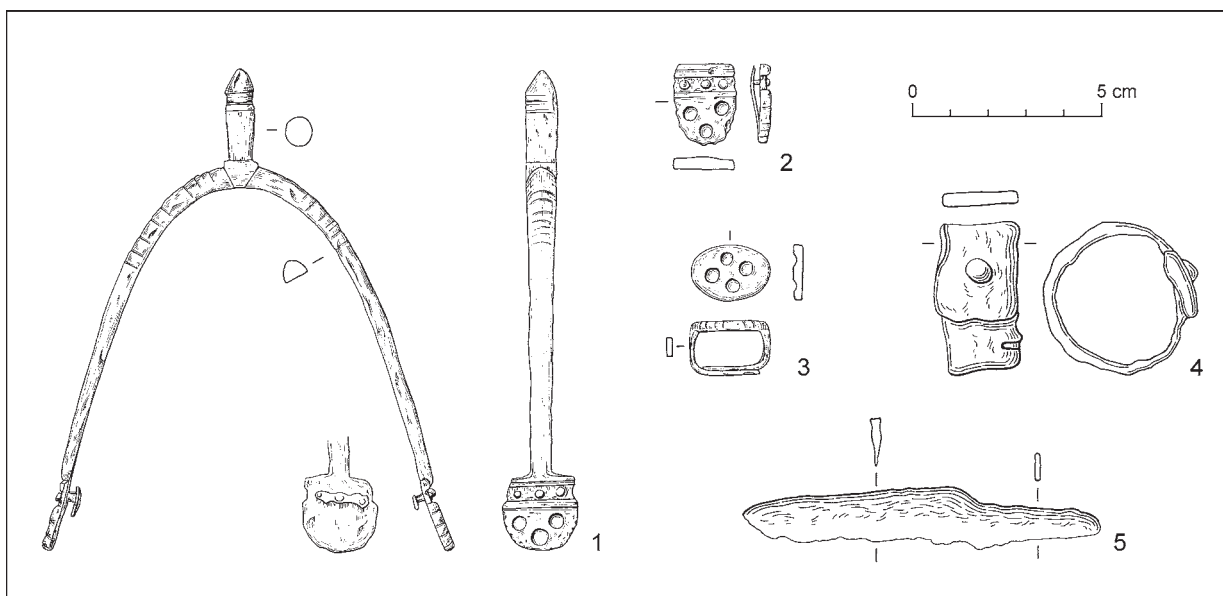
Opis nálezov

Železná ostroha s parabolicky roztvorenými ramenami (obr. 1: 1).

Ostroha je vykovaná spolu s bodcom z jednej železnej tyčinky. Ramená majú polkruhovitý priezrez a sú ukončené lopatkovitými platničkami. V hornej časti ramien, sa čiastočne zachovala výzdoba nepravidelne rozmiestnenými ryhami. Bodec má valcovitý tvar, na konci tupo zahrotený. Vo vrchnej časti je ozdobený dvoma ryhami. Koncové platničky majú v hornej časti plastickú lištu ozdobenú vodorovnou ryhou. Pod ňou je drážka s rovným dnom s tromi nitmi slúžiacimi na upevnenie ostrohy, pričom na jednej platničke sa zachovali len dva nity. V spodnej časti platničky sa nachádzajú tri okrúhle jamky usporiadané do trojuholníka. Okraje platničiek sú zdobené ryhovaním, ktoré sa zachovalo len čiastočne. Dĺžka ostrohy je 12,6 cm, rozpätie ramien 10,7 cm, šírka ramena 0,6 cm, bodec má

¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 02/0117/12 agentúry VEGA a s podporou projektu 0553–10 agentúry APVV.

² Za poskytnutie nálezov na zdokumentovanie a vypublikovanie ďakujem Mgr. S. Katkinovi.

Obr. 1. Bojná I-Valy. 1 – železná ostroha; 2 – malá železná prevliečka; 3 – malé železné nákončie; 4 – železná objímka; 5 – železný nožík. Kresba: 1–3 – N. Vaššová; 4–5 – J. Gajdošíková.

dĺžku 3,2 cm a jeho prierez je 0,7 cm. Dĺžka platničky je 1,9 cm, šírka 2,0 cm, hrúbka 0,4 cm. Priemer nitu je 0,3 cm, dĺžka 0,7 cm a priemer otvoru pre nit je 0,15 cm. Priemer jamky je 0,4 cm, hmotnosť 50,1 g.

Malé jazykovité železné nákončie (obr. 1: 2).

V hornej časti nákončia je plastická lišta ozdobená čiastočne zachovanou rytou drážkou, rovnobežnou s kratšou stranou nákončia. Pod lištou sa nachádza drážka s rovným dnom s tromi nitmi slúžiacimi na upevnenie remeňa. V spodnej časti sa nachádzajú tri okrúhle jamky usporiadané do trojuholníka a nad nimi čiastočne zachovaná rytá drážka rovnobežná so žliabkom s nitmi. Bočné strany sú ozdobené ryhovaním. Na zadnej strane nákončia sa zachoval tenký pliešok na upevnenie remeňa. Dĺžka nákončia je 2,1 cm, šírka 1,7 cm, hrúbka 0,4 cm. Priemer nitu je 0,3 cm, dĺžka 0,6 cm. Priemer jamky je 0,4 cm a hmotnosť 5,4 g.

Železná prevliečka strmeňovitého tvaru s oválnou platničkou (obr. 1: 3).

Platnička je ozdobená štyrmi jamkami usporiadanými do tvaru kosoštvorca, resp. dvoch spojených trojuholníkov. Bočná strana platničky bola ozdobená tenkými ryhami, nezachovali sa však po celom obvode. Dĺžka platničky je 2,1, šírka 1,5, hrúbka 0,3 cm. Výška prevliečky je 1,4 cm a vnútorná šírka je cca 1,7 cm. Priemer jamky je 0,4 cm, výška prevliečky 1,6 cm, hmotnosť 5,7 g.

Železný nožík s rovným chrbtom a odsadeným trňom (obr. 1: 5).

Celková dĺžka je 9,3 cm a dĺžka trňa 3,5 cm. Dĺžka čepele je 5,7 cm, šírka 1,3 cm, hrúbka 0,2 cm a hmotnosť 9,9 g.

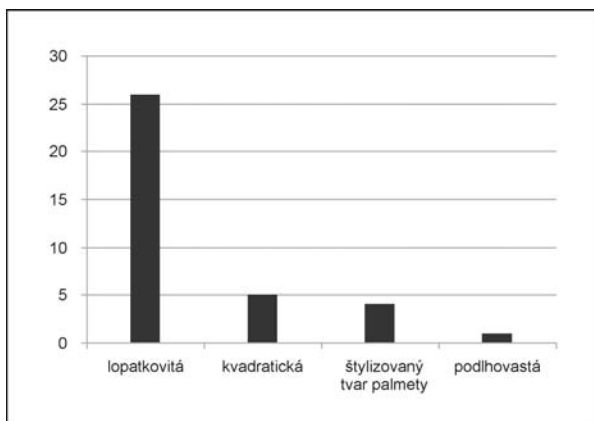
Železná okrúhla objímka s jedným nitom (obr. 1: 4).

Priemer je 4,1 cm, hrúbka 0,4 cm a šírka 2,0 cm. Priemer nitu je 0,55 cm, zachovaná dĺžka nitu 1,1 cm a hmotnosť 45,7 g.

Štyri železné hrivny (stratené).

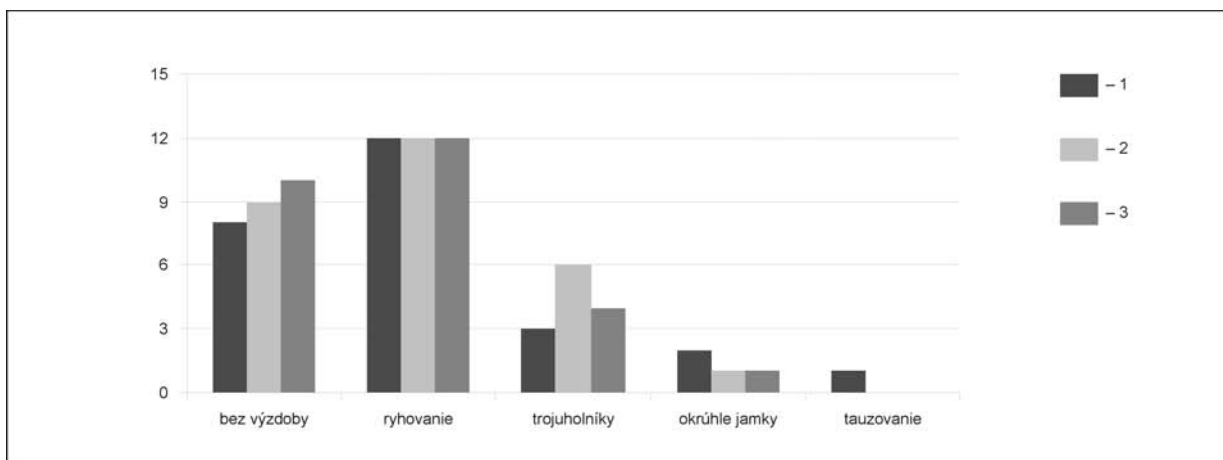
Rozbor nálezov

Predkladaný súbor predstavuje malé množstvo nálezov rôznorodého charakteru, ktoré je možné zaradiť do obdobia včasného stredoveku. Medzi najzaujímavejšie nálezy z tohto prieskumu patrí železná ostroha spolu s malou prevliečkou a malým nákončím, ktoré boli súčasťou upevnenia ostrohy na nohu jazdca. Kompletnú garnitúru ostrohy tvorila pracka, prevliečka a nákončie umiestnené na konci remeňa. V predkladanom súbore však pracka chýba. Výzdoba nájdená na platničkách ostrôh sa často nachádzala aj na malých nákončiach a prevliečkach, čo nasvedčuje, že tvorili spoločnú garnitúru.

Obr. 2. Bojná I. Tvary koncových platničiek ostrôh typu IV podľa D. Bialekovej (1977, obr. 2).

Opisovaná ostroha má mierne parabolicky roztvorené ramená, ukončené lopatkovitými platničkami. Ide o typ IV B podľa D. Bialekovej (1977, 132, 133). V Bojnnej sa do roku 2013 našlo 41 ostrôh tohto typu a ide o najpočetnejší typ nachádzajúci sa na hradisku (Jakubčinová 2014, 219). Všetky tieto ostrohy sa našli v rôznom stupni zachovania. Celých je 21 kusov. Čiastočne poškodených je sedem exemplárov, z toho piatim nálezom chýba časť ramena (napriek tomu sa však dajú zistiť aj niektoré chýbajúce parametre, ako napr. rozpätie ramien). Jednému chýba bodce, ktorý bol ukovaný osobitne a neskôr vložený do oblúka ostrohy. Ďalších 13 nálezov pozostáva z fragmentov ostrôh so zachovanou časťou ramena ukončenou koncovou platničkou, ktoré však netvorili jednu ostrohu.

Obr. 3. Bojná I. 1 – zastúpenie výzdoby na lopatkovitých koncových platničkách ostrôh typu IV podľa D. Bialekovej (1977, obr. 2); 2 – na malých nákončiach jazykovitého tvaru; 3 – na malých prevliečkach s oválnou platničkou.

V jednom prípade máme exemplár, kde sa zachovala len časť vrchného oblúka ramien spolu s bodcom. Ostrohy majú rozličný tvar koncových platničiek, vo veľkej miere však prevláda lopatkovitý tvar – 26 kusov (obr. 2).

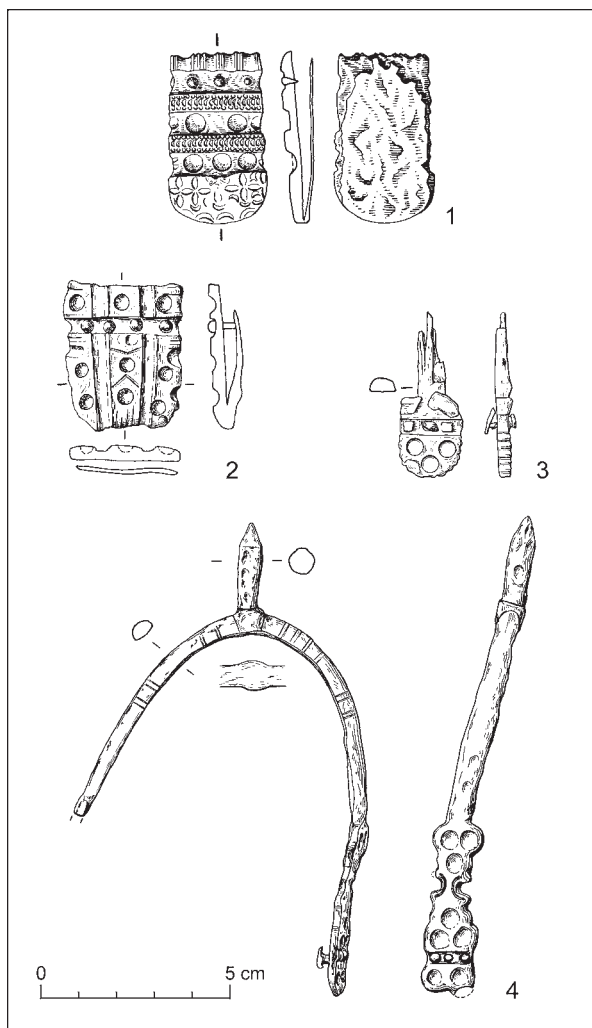
Koncové platničky lopatkovitého tvaru možno rozdeliť na dve skupiny, a to bez výzdoby, alebo s výzdobou. Početnejšie sú nálezy s rozličnou výzdobou platničiek, pričom najčastejšie sú zdobené ryhovaním, ďalej pomocou razených trojuholníkov či okrúhlych jamiek, príp. tauziou (obr. 3). Identickú výzdobu je možné nájsť aj na malých nákončiach jazykovitého tvaru, ako aj na malých prevliečkach s oválnou platničkou (obr. 3). Je pravdepodobné, že takéto exempláre patrili k sebe a tvorili spoločnú garnitúru spolu s ostrohou.

Ostroha typu IV je pomerne bežná a značne rozšírená na území dnešného Slovenska, z ktorého zatiaľ registrujeme približne 154 kusov. Nachádza sa prevažne na západnom, čiastočne aj na strednom Slovensku, zatiaľ čo na východnom Slovensku sa tento typ doposiaľ nepodarilo objaviť. Ostrohy typu IV podľa D. Bialekovej (1977, obr. 2) sú charakteristické pre obdobie 9. storočia, predovšetkým jeho prvú polovicu. Pri tomto type ide o produkty, ktoré boli vytvorené slovanskými majstrami, a preto boli v značnej miere rozšírené na území obývanom Slovanmi (Bialeková 1977, 133, 134).

K opisovanému súboru patrí aj prevliečka a nákončie, ktoré boli zdobené podobným ornamentom, teda razenými okrúhlymi jamkami s priemerom 0,4 cm. Nákončie je ozdobené rovnako ako koncová platnička ostrohy, teda tromi jamkami v tvare trojuholníka. V prípade prevliečky sa na platničke nachádzajú štyri jamky v tvare kosoštvorca alebo dvoch spojených trojuholníkov. Okraj prevliečky a nákončia bol orámovaný ryhovaním, ktoré sa na oboch predmetoch zachovalo len čiastočne. Je zrejmé, že tvorili garnitúru ostrohy, z ktorej v našom prípade chýba už len pracka. Klasifikácii garnitúr ostrôh sa venoval K. Wachowski (1992, 38). Na základe najpoužívanejšieho tvaru nákončia remeňa ich rozdelil do piatich typov. K typu IV, ktorý je najviac zastúpený v dobe veľkomoravskej, priradil jazykovité nákončie, ktoré sa spolu s prevliečkou s oválnym štítkom používalo pri rôznych typoch ostrôh, zároveň s prackou v tvare písmena D, prípadne obdĺžnikovitého tvaru (Wachowski 1992, obr. 27; 42; 43).

Zaujímavá je výzdoba razenými okrúhlymi jamkami umiestnená na koncových platničkách ostrohy, ktorá sa nachádza aj na malom nákonči a na prevliečke. Ide o druh výzdoby kovových nálezov patriaci k finálnej úprave povrchu predmetu (Bialeková 1981, 70). Pri malých krúžkoch sa zvykne nazývať puncovanie. Drobné puncovanie vyplňajúce priestor okolo hlavného výzdobného motívu, bolo vo včasnom stredoveku obľúbeným motívom (Bialeková 1981, 70). Jamky, či už ide o malé husté puncovanie, buď v tvare polmesiačikov alebo malých krúžkov, alebo, ako v našom prípade, väčších okrúhlych jamiek, boli vyrazené do kovu pomocou razníkov (Bialeková 1981, 70). Takto vopred pripravené plochy sa často vyplňali iným materiálom. Výzdoba kovov, teda vyplňanie rýh, jamiek, či iných plôch vyhlbených v kove, pomocou iného materiálu je známa už veľmi dlho. Ide o starú výzdobnú techniku, ktorej cieľom bola predovšetkým výzdoba predmetu (Filip 1997, 84). Materiál, ktorý sa používal pri inkrustácii bol rôznorodý. Išlo buď o iný kov, alebo živicu, jantár, email, farebné sklo, pri honosnejších predmetoch sa používali aj drahokamy, polodrahokamy či rôzne farebné kamene (Filip 1997, 84). V našom prípade nie je možné presne určiť o aký druh materiálu išlo, keďže sa v jamkách nezachovali žiadne stopy. Pravdepodobne išlo o nejaký druh kovu alebo farebného skla.

Pokiaľ sa sústredíme na výzdobu, tak z hradska Bojná pochádza ešte niekoľko predmetov³, u ktorých je možné nájsť podobný ornament. Predovšetkým ide o fragment ostrohy, z ktorej sa zachovala len spodná časť ramena s koncovou platničkou (obr. 4: 3). Lopatkovitej koncovej platničke dominujú tri razené okrúhle jamky

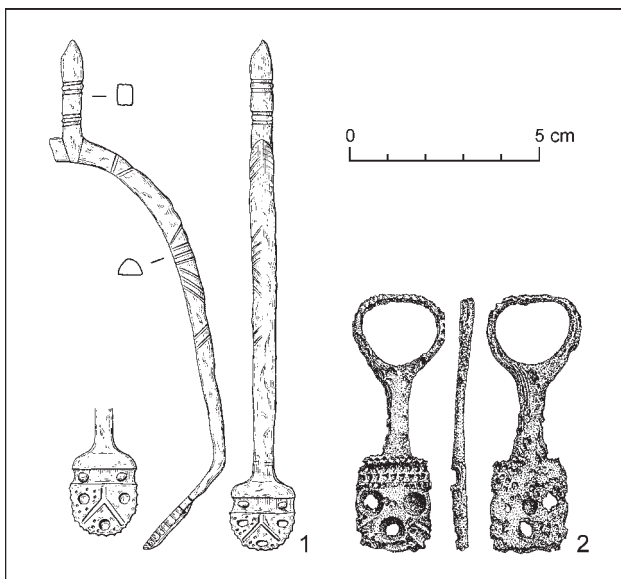
Obr. 4. Bojná I-Valy. 1, 2 – železné nákončia opaska; 3, 4 – železné ostrohy. Kresba: 1–3 – J. Meszárosová; 4 – N. Vaššová.

³ Za možnosť publikovať tieto nálezy ďakujem PhDr. K. Pietovi, DrSc.

umiestnené v strede plochy do tvaru trojuholníka. Bočné okraje platničky sú lemované ryhovaním. Zrejme aj v tomto prípade výplň jamiek tvoril iný materiál, po ktorom sa však nezachovali žiadne stopy. Je možné, že táto neúplná ostroha tvorila pár k opisovanej ostrohe. K ďalším exemplárom môžeme priradiť ešte jednu železnú ostrohu (obr. 4: 4) a dve železné nákončia opaska (obr. 4: 1–2). Ostroha patrí taktiež k početne rozšírenému typu ostrôh ukončených koncovými platničkami s troma nitmi a je ukovaná spolu s bodcom z jednej tyčinky (obr. 4: 4). Ramená majú tvar písmena U polkruhovitého prierezu, z ktorých celé sa zachovalo len jedno. Oblúk ramien je ozdobený ryhami, dnes horšie viditeľnými. Bodec je valcovitý, na konci zahrotený. Celé rameno je ukončené platničkou pre tento typ netypického tvaru. Je podlhovastá s dĺžkou 4,5 cm, po bokoch plasticky tvarovaná. Platnička je zdobená formou razených okrúhlych jamiek usporiadaných do tvaru dvoch trojuholníkov (z troch jamiek) otočených vrcholmi k sebe, pričom okraj platničky plasticky kopíruje túto trojuholníkovú výzdobu. Pod troma nitmi umiestnenými v drážke v spodnej časti sa nachádzajú vedľa seba ešte dve jamky, rovnobežné s drážkou na nity. Ide o nezvyčajný tvar platničky, rovnako ako aj lokalizácia nitov v spodnej časti platničky nie je charakteristická pre tento typ ostrôh. Razenými okrúhlymi jamkami sú ozdobené aj dve železné jazykovité nákončia (*Pieta et al. 2011*, obr. 96: 7; *Pieta/Rutkay 2006*, obr. 1: 8). Na prvom nákončí (obr. 4: 1) sú umiestnené tri drážky, pričom jedna obsahuje tri nity na upevnenie opaska a ďalšie dve drážky skrývajú päť razených okrúhlych jamiek (dve a tri). Dve lišty sú ozdobené malým a hustým puncovaním, v strede polmesiačikovitým a po okrajoch líšt okrúhlym. Na spodnej lište puncovanie vytvára ornament viacerých na seba nadväzujúcich kvetov so štyrmi lupeňmi a priestor okolo nich vyplňajú polmesiačky. Vrchná lišta je mierne zaoblená a zdobia ju štyri žliabky, kolmé na okraj nákončia. Medzi žliabkami sú umiestnené tenké ryhy. Druhé nákončie opaska (obr. 4: 2) je pomocou dvoch drážok rozdelené po dlhšej osi na tri časti – lišty. Každá lišta obsahuje tri okrúhle jamky, situované v troch rovinách kolmých na drážky. Vo vrchnej časti nákončia je kolmo na pozdĺžne drážky umiestnená jedna drážka, v ktorej sa nachádzajú štyri nity na upevnenie opaska. Na oboch nákončiach je viditeľných niekoľko okrúhlych jamiek, ktoré sa nachádzajú mimo presne určenú výzdobu. Mohlo by ísť o poškodenie exemplárov, ku ktorému došlo pri výrobe a ich následnom zdobení. Viditeľné stopy po inom kove v jamkách sa našli len na jednom nákončí opaska (obr. 4: 2). V rámci predbežnej analýzy sa zistilo, že ide o pozostatky medi (analýzu vykonala E. Scholzová).

Podobným exemplárom pre opisovanú ostrohu z Bojne je neúplná železná ostroha (obr. 5: 1) z lokality Vyšehrad⁴. Nález pochádza z výskumu M. Remiášovej a našiel sa v sonde X/74 (*Remiášová 1975*, 92, obr. 81: 11). Ostroha sa nezachovala celá. Jedno rameno je odlomené vo vrchnej časti oblúka v blízkosti bodca, a druhé sa síce zachovalo celé, ale je v spodnej časti neprirodzene ohnuté. Lopatkovitá koncová platnička je v strede ozdobená ryhami, ktoré ju rozdeľujú na tri výzdobné plochy. V nich sú umiestnené tri okrúhle jamky vytvárajúce trojuholník. Priestor okolo jamiek je doplnený drobným okrúhlym puncovaním, ktoré sa však nezachovalo na celej ploche. Okraj koncovej platničky je ozdobený vrúbkovaním. Vo vrchnej časti platničky je umiestnená drážka, v ktorej sa nachádzajú dva otvory pre nity. Nity sa nezachovali. Rameno je ozdobené ryhami, ktoré však nie sú zachované na celom ramene. Dvoma párami rýh je ozdobený aj bodec, ktorý má hranatý tvar s obdĺžnikovým prierezom a na konci je zahrotený.

Výzdoba s troma razenými okrúhlymi jamkami sa našla aj na prevliečke s predĺženým krčikom (obr. 5: 2), ktorá pochádza z lokality Staré Zámky, Brno-Líšeň (*Kouřil 2013*, obr. 10: 2; 11: 3). Ide o exemplár objavený počas archeologického výskumu v 50. rokoch. Našiel

Obr. 5. 1 – Jasenovo-Vyšehrad, železná ostroha; 2 – Staré Zámky, Brno-Líšeň (podľa *Kouřil 2013*). Kresba: 1 – N. Vaššová.

⁴ Nález je uložený v depozitári Hornonitrianskeho múzea v Prievidzi, pod inv. č. 11 561. Ďakujem vedeniu Hornonitrianskeho múzea za možnosť zdokumentovania nálezov z lokality Vyšehrad.

sa v sídliskovej vrstve spolu s keramikou datovateľnou do širšieho časového obdobia (Kouřil 2013, 609). Zachovaná dĺžka predmetu je 6,9 cm a má nepravidelne oválne až trojuholníkové očko na zachytenie remeňa prechádzajúce do krčička s obdĺžnikovým prierezom. Na záchytnnej platničke sú do tvaru trojuholníka umiestnené tri zahĺbené okrúhle jamky s priemerom 6 mm. Pravdepodobne boli pôvodne vyplnené iným kovom alebo farebným sklom (Kouřil 2013, 609). V hornej časti sa nachádza drážka a nad ňou úzka lišta, obe ozdobené hustým motívom drobných polmesiačikov. Zaujímavé na tomto kovaní je, že v drážke, kde sa zväčša nachádzajú nity na upevnenie remeňa, nie je po nich žiadna stopa. Autor konštatuje, že malo len dekoratívnu funkciu a žiaden funkčný charakter a zrejme nit bol umiestnený v spodnej, nezachovanej časti platničky. Tento exemplár datuje najskôr do mladšieho veľkomoravského horizontu (Kouřil 2013, 610).

Ďalšími dvoma exemplármi pochádzajúcimi z tohto prieskumu je železný nôž a železná objímka. Železné nože sú veľmi rozšíreným nálezom vo včasnom stredoveku. Vyskytujú sa na sídliskách aj hradiskách, rovnako však bývajú pomerne obvyklým pohrebným inventárom. Nôž patrí k bežným predmetom dennej potreby a bol využívaný pri rôznych činnostiach, predovšetkým v domácnosti pri prácach spojených s prípravou a konzumáciou jedla, ale aj napr. pri spracovaní dreva, príp. mohol slúžiť ako zbraň (Lutovský 2001, 213). Nože sa podľa dĺžky rozdeľujú na krátke (do 100 mm), stredne dlhé (101–150 mm) a dlhé exempláre (nad 151 mm). Podľa tvaru čepele sa delia na základný typ, a to s rovným chrbtom ukončeným hrotom a s ostrím čepele oblúkovito ukončeným a na typ s dýkovitou čepeľou, typ so skoseným chrbtom alebo typ so širokou čepeľou (Hanuliak 2004, 123, 124). Naš exemplár patrí ku krátkym nožom základného typu. Nože s krátkou alebo stredne dlhou čepeľou tohto typu boli v hrobách umiestnené zväčša na pravej strane mŕtveho okolo kolien. Išlo skôr o nože, ktoré boli do hrobu vložené počas pohrebného obradu (Hanuliak 2004, 124). Prevládajú v hrobách žien a detských či nedospelých jedincov, čo poukazuje na to, že boli využívané častejšie pri bežných denných činnostiach, zrejme v domácnosti (Hanuliak 2004, 124). Posledným predmetom je železná objímka, ktorá mohla byť umiestnená na rôznych predmetoch. Predovšetkým kopy bývali často po zasadení do poriska spevnené objímkou. Táto objímka má okrúhly tvar a na jednom mieste je spojená nitom. Je pravdepodobné, že slúžila na lepšie upevnenie presnejšie neurčeného predmetu, zrejme do dreveného poriska.

Na koniec je potrebné spomenúť, že počas prieskumu v roku 1998 sa našli aj štyri železné hrivny, ktoré sa bohužiaľ stratili. Z hradiska Bojná I-Valy sú známe sekerovité hrivny, nájdené buď v depotoch alebo ako ojedinelé nálezy. Nemalý objem pochádza zo systematického výskumu, ale početné množstvo sa našlo ešte pred ním. Z Bojnej je z roku 1997 známy depot 94 hrivien uložených v Múzeu mincí a medailí v Kremnici (Bialeková/Kamhalová 2000, 34–36). Pri tomto náleze sa uvádza ako poloha Žihľavník, teda Bojná III, ale autori konštatujú, že je možné, že nálezca zrejme zámerne použil nepresné údaje (Bialeková 1990, 101–104, obr. 2). Ďalšie dva depoty z hradiska Valy, nájdené v roku 1998, boli uložené na povrchu v sekundárnej polohe. Pravdepodobne sú pozostatkom po nelegálnych prieskumoch. Jeden, zložený z 23 hrivien, je uložený v Pamiatkovom ústave v Topoľčanoch (Katkin 2000, 110) a druhý súbor s 34 železnými hrivnami sa nachádza v Archeologickom ústave SAV v Nitre (Šalkovský 2002, 171–188). Podľa informácií pochádzajú údajne z pozoruhodne veľkého depotu železných hrivien, v počte 1500–1600 kusov, ktorý bol objavený približne v strede hradiska pri južnom vale. V oboch prípadoch vraj ide o zozbierané pozostatky tohto nezvyčajného nálezu (Pieta/Ruttkay 2006, 31). K tomuto počtu možno prirátava dva hromadné nálezy uložené v Archeologickom múzeu SNM v Bratislave, ktoré boli získané v roku 1997. V depote I sa nachádza 201 kusov hrivien a v depote III 53 kusov (Turčan 2012, 16–24, 51). Všetky doteraz spomínané a publikované hromadné nálezy hrivien z hradiska Valy (Bialeková/Kamhalová 2000, 34–36; Pieta/Ruttkay 2006, obr. 6: 1, 2; 9: 1–15; Šalkovský 2002, 175; Turčan 2012, 51) patria k typu II podľa D. Bialekovej (1990, 101–104, obr. 2).

Do skupiny hrivien je potrebné pripočítať aj ďalšie nálezy nájdené predovšetkým počas systematického výskumu, resp. tesne pred ním a sú uložené v depozitári Archeologického ústavu SAV. Z depotov pochádza 104 železných hrivien. Boli v nich uložené buď samotné alebo spolu s ďalšími predmetmi, predovšetkým s poľnohospodárskym náradím či remeselnými nástrojmi (Pieta/Ruttkay 2006, 31–35). K tomuto počtu prislúchajú aj ojedinelé nálezy hrivien (celých alebo fragmentov), nájdených či už priamo v jednotlivých sondách alebo pri prieskume lokality. Zaujímavé však je, že hrivny neboli objavené ani v jednom objekte lokalizovanom v areáli hradiska, príp. na jeho predhradí (Jakubčinová/Vangľová, v tlači). Na porovnanie z celej sídliskovej aglomerácie lokality Pobedim pochádza 1251 celých hrivien a 760 zlomkov. Ide však väčšinou o exempláre nájdené v hromadných nálezoch, pričom vo výplni objektov, príp. sídliskových vrstvách sa našlo len 13 celých a 299 fragmentov (Bialeková/Tirpáková

1989, 92). A rovnaká situácia je aj v Bíni, kde sa našlo v dvoch hromadných nálezoch cca 150 hrivien, zatiaľ čo v sídliskových objektoch, či kultúrnych vrstvách len tri fragmenty (*Camenzind 2011, 64; Turčan 2012, 51*).

Typ II prevláda doposiaľ pri všetkých spomínaných hrivnách z hromadných nálezov, ako aj pri ojedinelých exemplároch, pochádzajúcich z hradiska Bojná, príp. z jeho blízkeho okolia (*Bialeková 1990, obr. 2*). Jednoznačné určenie nálezov nájdených počas systematického výskumu bude možné presne vyčleniť až po podrobnom spracovaní celého súboru hrivien. Typ II je subtilnejší, s menšou hmotnosťou, pričom jeho horná časť je roztepaná do korytkového tvaru, v ktorom sa nachádza otvor rôznych podôb. Hmotnosť aj dĺžka jednotlivých exemplárov je rozdielna, pričom k nim patria aj pomerne malé hrivny (*Bialeková 1990, 103, obr. 2*). Rozšírené boli počas celého 9. storočia až do prelomu 9. a 10. storočia, avšak ich výskyt bol najpočetnejší v prvej polovici 9. storočia (*Bialeková 1990, 103*). Sekerovité hrivny boli považované za predmincovné platidlo u Slovanov. Najnovšie štúdie sa s touto alternatívou nestotožňujú a skôr sa prikláňajú k záveru, že Slovania, a teda aj Veľkomoravská ríša, nemali mince a ani hrivny neslúžili ako predmincovné platidlo (*Macháček 2012, 781*). Na vnútornom, ako aj diaľkovom trhu sa zrejme používal iný artikel, ktorý slúžil ako výmena za ponúkaný, často luxusný tovar. Pravdaže aj hrivny predstavovali určité bohatstvo pre svojho majiteľa a zrejme aj kvôli tomu boli v takom početnom množstve ukladané do zeme v čase nebezpečenstva v rámci rôznych depotov (*Macháček 2012, 782*). V prvom rade však zrejme slúžili ako polotovar pre kováčov, ktorý bol určený na prekutie do požadovaného tvaru a sú skôr dokladom prítomnosti kováčskych dielní na tej ktorej lokalite. Na Slovensku sú hrivny hojnejšie zastúpené na strednom Považí a strednom Ponitří, predovšetkým pozdĺž významnejších obchodných ciest, ako aj na hospodársky rozvinutejšom území (*Bialeková 1990, 105*). Potvrďuje to aj hradisko Bojná I-Valy, cez ktoré už vo včasnom stredoveku prechádzala cesta spájajúca Ponitrie a Považie a početné nálezy hrivien sú dokladom rozvoja remeselnej činnosti, ako aj obchodu.

ZÁVER

Hradisko Bojná I-Valy patrí medzi významné náleziská z obdobia včasného stredoveku na Slovensku a pravdepodobne počas celého 9. storočia bolo systematicky obývané a využívané. Rozkvet hradiska bol prerušený bojmi na konci 9., prípadne na začiatku 10. stor. Na zvýšenú aktivitu opevňovania hradiska v tomto období poukazujú dendrochronologické analýzy (*Ruttkay 2012, 129, tab. 1*) a potvrdzujú to aj ohňom zničené zvyšky drevenej konštrukcie valového opevnenia. Hradisko pravdepodobne viac neobnovilo svoju predošlú silu a prosperitu. Avšak jeho výnimočné postavenie v 9. stor. dokazujú nálezy nájdené na tomto mieste. Pomerne veľký objem nálezov patriacich k výstroju jazdca a koňa svedčí o prítomnosti vyššie postavenej vrstvy sídliacej na lokalite. Opisované exempláre sú len malým zlomkom z tohto rozsiahleho množstva a poukazujú na bohatstvo obyvateľov a tiež na rozvoj obchodu, ako aj kováčskeho remesla, v tejto oblasti. Je pravdepodobné, že tu bola miestna kováčska dielňa, ktorá neslúžila len na občasné opravy železných predmetov, ale sa špecializovala aj na výrobu rôznych predmetov a nástrojov. Poukazuje na to aj ornament, ktorý sa našiel na opisovaných nálezoch, kde ide zrejme o lokálne spracovanie a teda o výrobu tohto typu predmetov na hradisku Valy. Artefakty s touto výzdobou sú z iných lokalít menej početné (ktoré sú aspoň zatiaľ publikované) a môžu skôr dokladať určitý druh obchodu či výmeny.

LITERATÚRA

<i>Bialeková 1977</i>	D. Bialeková: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim. Slov. Arch. 25/1, 1977, 103–160.
<i>Bialeková 1981</i>	D. Bialeková: Dávne slovanské kováčstvo. Tatran 1981.
<i>Bialeková 1990</i>	D. Bialeková: Sekerovité hrivny a ich väzba na ekonomické a sociálne prostredie Slovanov. In: L. Galuška (Zost.): Staroměstská výročí. Sborník příspěvků. Brno 1990, 99–120.
<i>Bialeková/Kamhalová 2000</i>	D. Bialeková/M. Kamhalová: Slovanské sekerovité hrivny z depozitu Múzea mincí a medailí v Kremnici. AVANS 1998, 2000, 34–36.
<i>Bialeková/Tirpáková 1989</i>	D. Bialeková/A. Tirpáková: K otázke funkčnosti sekerovitých hrivien z Pobedima z hradiska ich metrologických hodnôt. Slov. Num. 10, 1989, 89–96.

- Camenzind 2011* E. Camenzind: Das Dorf Bíňa im Mittelalter unter Berücksichtigung der Ausgrabungsperioden 1989–1996. Zbor. SNM. Arch. 5. Bratislava 2011.
- Filip 1997* J. Filip: Umělecké řemeslo v pravěku. 2. upr. vyd. Brno 1997.
- Hanuliak 2004* M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004.
- Jakubčinová 2014* M. Jakubčinová: Rannesrednevekove gorodišče Bojna I-Valy. Velikomoravskij centr v jugo-zapadnoj Slovakiji. In: N. A. Makarov/A. E. Leontiev (Ed.): Rus v IX–X vekach: obščestvo, gosudarstvo, kultura. Moskva 2014, 213–225.
- Jakubčinová/Vangľová, v tlači* M. Jakubčinová/T. Vangľová: Príspevok k vnútornej zástavbe hradiska Bojná I-Valy. In: Bojná. Nové výsledky výskumu včasnostredovekých hradísk, v tlači.
- Katkin 2000* S. Katkin: Nálezy z Bojne. AVANS 1998, 2000, 110.
- Kouřil 2013* P. Kouřil: Der dritte Hortfund von Eisengegenständen aus dem slawischen Burgwall Staré Zámky in Brno-Líšeň. In: J. Kolenda/A. Mierziński/S. Moździoch/L. Żygadło (Red.): Z badan nad kultura spoleczenstw pradziejowych i wczesno-sredniowiecznych. Ksiega Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Boguslawowi Gedidze. Wrocław 2013, 599–615.
- Lutovský 2001* M. Lutovský: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2001.
- Macháček 2012* J. Macháček: „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky. Arch. Rozhledy 64, 2012, 775–787.
- Pieta et al. 2011* K. Pieta/J. Haruštiak/M. Jakubčinová/T. Vangľová: Výskum včasnostredovekého hradiska Bojná I v rokoch 2007 a 2008. AVANS 2008, 2011, 205–210.
- Pieta/Ruttikay 2006* K. Pieta/A. Ruttikay: Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. In: K. Pieta/A. Ruttikay/M. Ruttikay (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2006, 21–70.
- Remiášová 1975* M. Remiášová: Archeologický výskum na hradisku Vyšehrad. AVANS 1974, 1975, 91, 92.
- Ruttikay 2012* M. Ruttikay: Mocenské centrá Nitrianskeho kniežatstva. In: B. Panis/M. Ruttikay/V. Turčan (Zost.): Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie. Bratislava 2012, 115–144.
- Šalkovský 2002* P. Šalkovský: Sekerovité hrivny a ďalšie včasnostredoveké nálezy z hradiska v Bojne. Štud. Zvesti AÚ SAV 34, 2002, 171–187.
- Turčan 2012* V. Turčan: Depoty z Bojne a včasnostredoveké hromadné nálezy železných predmetov uložené v zbierkach SNM-Archeologického múzea. Zbor. SNM. Arch. 6. Bratislava 2012.
- Wachowski 1992* K. Wachowski: Kultura karolińska a słowiańszczyzna zachodnia. Wrocław 1992.

Funde eiserner Gegenstände aus dem Burgwall Bojná-Valy

M i r i a m J a k u b č i n o v á

Zusammenfassung

Der Burgwall Valy gehört zu relativ bekannten Lokalitäten aus der Zeit des frühen Mittelalters auf dem Gebiet der Slowakei. Er befindet sich im südöstlichen Teil des Gebirges Považský Inovec, der Považie (Waagtal) von Ponitrie (Nitratal) trennt, und ist umgeben mit einer mächtigen Wallbefestigung mit einem Graben und einer Vorburg im westlichen Teil der Lokalität. Im Jahr 1998 machte I. Bielik, Mitarbeiter von Pamiatkový ústav (Denkmalamt) in Topoľčany, auf Grund der Informationen über Devastation der Lokalität durch gesetzwidrige Sammler der Artefakte eine Besichtigung des Burgwalls Valy. Die Untersuchung auf mehreren Stellen hat die Beschädigung der Lokalität bestätigt und es wurden auch einige Artefakte gefunden, die mit größter Wahrscheinlichkeit von diesem illegalen Sammeln stammten. In der Nähe des Walls bei dem nordöstlichen Tor wurden Eisenbarren

und im südwestlichen Teil des Burgwalls in der Nähe des zweiten Tores weitere Gegenstände gefunden. Eine informative Nachricht über diesen Fund hat in kurzem Artikel Mgr. S. Katkin (2000, 110) gebracht.

Die vorgelegte Kollektion stellt eine kleine Zahl von Funden unterschiedlichen Charakters, die man in die Zeit des frühen Mittelalters einreihen kann, dar. Zu den interessantesten Funden aus dieser Untersuchung gehört ein eiserner Sporn (Abb. 1: 1) zusammen mit einem kleinen Ösenbeschlag (Abb. 1: 2) und kleinem Endbeschlag (Abb. 1: 3), die Bestandteile für die Spornbefestigung an das Bein des Reiters waren. Der Sporn gehört zu einem relativ häufigen Typ, erheblich verbreitet auf dem Gebiet der heutigen Slowakei. Er befindet sich vorwiegend in der westlichen, teilweise auch in der mittleren Slowakei, währenddessen man diesen Typ in seinem östlichen Teil noch nicht finden konnte. Aus unserem Gebiet haben wir bisher ungefähr 154 Stücke Sporen von diesem Typ in Evidenz. In Bojná bis zum Jahr 2013 wurden 40 Sporen von ihm gefunden und es handelt sich um den zahlreichsten Typ, der sich auf diesem Burgwall befindet (Jakubčínová 2014, 219). Sie haben unterschiedliche Form der Endplättchen. In großem Maß überwiegt die Schaufelform, 26 Einheiten (Abb. 2), sie kann in zwei Gruppen geteilt werden: ohne oder mit der Verzierung. Zahlreicher sind Sporen mit unterschiedlicher Verzierung der Plättchen, wobei am häufigsten sie mit Rillen, weiter mit Hilfe von geprägten Dreiecken oder runden Grübchen, bzw. Tausion (Abb. 3) geschmückt sind. Die Sporen vom Typ IV sind nach D. Bialeková (1977, Abb. 2) für die Zeit des 9. Jahrhunderts, vor allem für seine erste Hälfte, charakteristisch. Es handelt sich um Produkte, die von slawischen Meistern geschaffen wurden und deshalb waren sie in reichem Maße auf dem von den Slawen bewohnten Gebiet verbreitet (Bialeková 1977, 133, 134). Zu der beschriebenen Kollektion gehören auch der Ösenbeschlag und der Endbeschlag, die mit einem ähnlichen Ornament verziert waren, also mit geprägten runden Grübchen. Eine ähnliche Verzierung deutet hin, dass sie eine gemeinsame Garnitur, von der nur eine kleine eiserne Schnalle fehlt, gebildet haben. Es handelt sich um eine Art der Verzierung der eisernen Funde, die zur finalen Zubereitung der Oberfläche des Gegenstandes gehört und in das Metall mit Hilfe von Prägestöcken eingeprägt wurde (Bialeková 1981, 70). Die vorher so vorbereiteten Flächen wurden oft mit einem anderen Material ausgefüllt. Die Verzierung der Metalle, also Ausfüllung von Rillen, Grübchen oder anderen im Metall ausgehöhlten Flächen, mit Hilfe eines anderen Materials ist schon sehr lange bekannt (Filip 1997, 84). In unserem Fall ist es nicht möglich genau festzustellen um was für ein Material es sich handelt, da in den Grübchen keine Spuren erhalten blieben. Am ehesten wurden sie mit irgendeiner Art vom Metall oder Farbglass ausgefüllt. Aus dem Burgwall Bojná stammen noch einige Gegenstände, die mit einem ähnlichen Ornament, zusammengesetzt aus geprägten runden Grübchen, verziert sind. Vor allem handelt es sich um ein Fragment eines Sporns, von dem nur der untere Teil des Arms mit dem Endplättchen (Abb. 4: 3) erhalten ist, weiter ein unvollständiger eiserner Sporn (Abb. 4: 4) und zwei eiserne Endbeschläge eines Gürtels (Abb. 4: 1, 2).

Zwei weitere Exemplare, die aus dieser Untersuchung stammen, ist ein eisernes Messer (Abb. 1: 5) und eine eiserne Fassung (Abb. 1: 4). Die eisernen Messer sind ein sehr verbreiteter Fund im frühen Mittelalter. Sie kommen auf den Siedlungen und Burgwällen vor, ebenso sind sie ein relativ gewöhnliches Grabinventar. Unser Exemplar gehört zu den kurzen Messern der Grundform. Die Messer der Grundform mit kurzer oder mittellanger Klinge wurden in den Gräbern meistens an der rechten Seite des Bestatteten um sein Knie platziert (Hanuliak 2004, 124). Die eiserne Fassung konnte auf unterschiedlichen Gegenständen aufgesetzt werden. Es ist wahrscheinlich, dass sie einer besseren Festigung eines genauer nicht bestimmten Gegenstandes, wahrscheinlich in einen Holzstiel, gedient hatte.

Schließlich muss erwähnt werden, dass während der Untersuchung im Jahr 1998 fand man auch vier Eisenbarren, die leider verloren gingen. Aus dem Burgwall Bojná I-Valy ist eine größere Zahl dieser Funde registriert. Sie wurden entweder in Depots oder als Einzelfunde entdeckt, und das direkt in einzelnen Sonden oder bei der Rekognoszierung der Lokalität. Interessant ist jedoch, dass die Barren in keinem der im Areal des Burgwalls lokalisierten Objekt, bzw. auf seiner Vorburg, gefunden wurden (Jakubčínová/Vangľová, im Druck). Ein nicht kleiner Umfang von solchen Barren stammt von der systematischen Ausgrabung, aber eine größere Zahl wurde noch vorher gefunden (Bialeková/Kamhalová 2000, 34–36; Katkin 2000, 110; Pieta/Ruttkay 2006, 31–35; Šalkovský 2002, 171–188; Turčan 2012, 51). Bisher bei allen genannten Barren aus Hortfunden, wie auch bei einzelnen Exemplaren, stammenden aus dem Burgwall Bojná, bzw. aus seiner nahen Umgebung, ist der Typ II nach D. Bialeková (1990, Abb. 2) überwiegend. Es handelt sich um einen mehr subtilen Typ, mit kleinerem Gewicht und in eine Trogform ausgehämmerten oberen Teil, in dem sich eine Öffnung unterschiedlicher Formen befindet. Das Gewicht und die Länge der einzelnen Exemplare sind unterschiedlich, wobei zu ihnen auch relativ kleine Barren gehören (Bialeková 1990, 103, Abb. 2). Dieser Typ war während des ganzen 9. Jahrhunderts bis zur Wende des 9. und 10. Jahrhunderts verbreitet, jedoch ihr Vorkommen war in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts am zahlreichsten (Bialeková 1990, 103). In der Slowakei waren die Barren auf dem mittleren Waag- und mittlerem Nitratál häufiger vertreten, vor allem entlang der bedeutenden Handelsstraßen, wie auch auf wirtschaftlich mehr entwickeltem Gebiet (Bialeková 1990, 105).

Der Burgwall Bojná I-Valy gehört zu den bedeutenden Fundplätzen aus der Zeit des frühen Mittelalters in der Slowakei. Ein relativ großer Umfang der Funde zeugt über die Anwesenheit einer höher gestellten Schicht, die auf der Lokalität siedelte, und vor allem über eine Existenz eines Reitergefolges. Die beschriebenen Exemplare sind nur ein kleiner Bruchstück von der umfangreichen Menge und weisen auf den Reichtum der Bewohner und auch auf die Entfaltung des Handels, wie auch des Schmiedehandwerkes in diesem Gebiet, hin.

- Abb. 1. Bojná I-Valy. 1 – eiserner Sporn; 2 – kleiner eiserner Ösenbeschlag; 3 – kleiner eiserner Endbeschlag; 4 – eiserner Fassung; 5 – eiserner Messer. Zeichnung: 1–3 – N. Vaššová; 4–5 – J. Gajdošíková.
- Abb. 2. Bojná I. Formen der Endplättchen der Sporen vom IV Typ von *D. Bialeková* (1977, Abb. 2).
- Abb. 3. Bojná I. 1 – Vertreten der Verzierung auf schauelförmigen Endplättchen der Sporen vom Typ IV von *D. Bialeková* (1977, Abb. 2); 2 – auf kleinen Endbeschlägen zungenartiger Form; 3 – auf kleinen Ösen mit ovalem Plättchen.
- Abb. 4. Bojná I-Valy. 1, 2 – eiserne Endbeschläge des Gürtels; 3, 4 – eiserne Sporen. Zeichnung: 1–3 – J. Meszárosová; 4 – N. Vaššová.
- Abb. 5. 1 – Jasenovo-Vyšehrad, eiserner Sporn; 2 – Staré Zámky, Brno-Líšeň (nach *Kouřil 2013*). Zeichnung: 1 – N. Vaššová.

Übersetzt von PhDr. Lubomír Novotný, PhD.

Mgr. Miriam Jakubčinová
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
nraumjak@savba.sk

Recenzenti Doc. PhDr. Jozef Zábojník, CSc.
PhDr. Vladimír Turčan

VÝSKUM ZANIKNUTÉHO KOSTOLA VO VLKOVEJ¹

Peter Fecko – František Javorský †

Kľúčové slová: Spiš, doba bronzová, veľkomoravské obdobie, 10.–16. stor., zaniknutý kostol, stavebno-historický vývoj, ohradový múr, cintorín, rozbor nálezov – keramika, mince, ostatné drobné predmety

Key words: Spiš, Bronze Age, Great Moravian period, 10th–16th century, defunct church, construction and historical development, stone fence wall, cemetery, analysis of findings – pottery, coins, other small findings

The archaeological excavation of perished church in Vlková

The archaeological excavation in the village Vlková (dist. Kežmarok) started in 1998 carried out by researcher František Javorský from the Institute of Archaeology of SAS at Nitra – Department Spišská Nová Ves. Here a brick church with fence stone wall was built. It is so-called village single-nave church with east-west orientation. Its ground plan belongs to the 13th century and has several phases of construction. In addition to the base of the main altar, two side altars were also excavated. Floor remains dated to the first and second phase were partially preserved. In total, 94 graves were unearthed. Within prior surveys and excavation, shards of clay pots, coins, padlocks, keys, bronze belt hooks, spurs and plenty of iron and other artefacts were obtained. Based on archaeological finds the extinct settlement is dated back to the 12th(?)–13th to 15th centuries.

ÚVOD

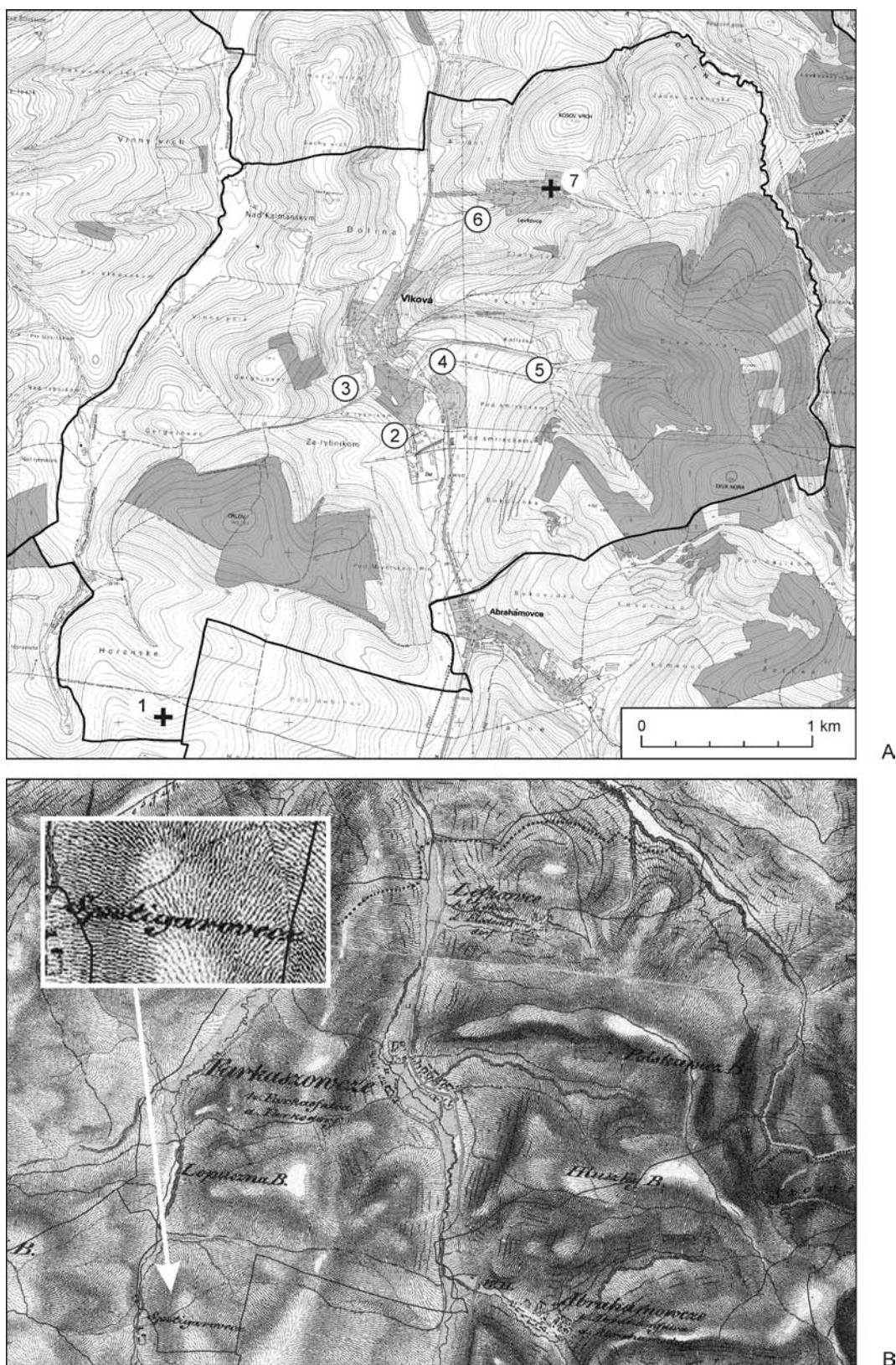
Dnes už známa poloha Horanské v obci Vlková, okres Kežmarok (obr. 1) bola medzi rokmi 1974–1975 ako poľnohospodársky pozemok upravovaná odvodňovacím systémom. Pri prácach a následnej hĺbkovej orbe došlo k narušeniu podmuroviek domov, dlážok, ohnísk a pecí situovaných v predpokladaných interiéroch objektov ako aj mimo nich (Javorský 1988, 66; 1990, 74). Stavba zasiahla tiež múry zaniknutého kostola (obr. 2: 1). Od tej doby sa na lokalite začali robiť archeologické prieskumy. Jednotlivé nálezy naznačovali, že na polohe je situovaná časť zaniknutej stredovekej dediny, resp. sídlisko z 10.–15. stor. Systématický výskum bol vyvolaný až výstavbou diaľnice D1 v úseku Mengusovce – Jánovce². Z časových dôvodov sa rozsahom doteraz najväčší výskum v katastri obce zameriaval iba na miesto predpokladaného zaniknutého kostola, ktorého výsledky dosiaľ neboli komplexnejšie spracované (Javorský 1998a; 2000; Soják 2003, 24 n.; 2014a, 24 nn.).

TOPOGRAFICKÝ OPIS OKOLIA

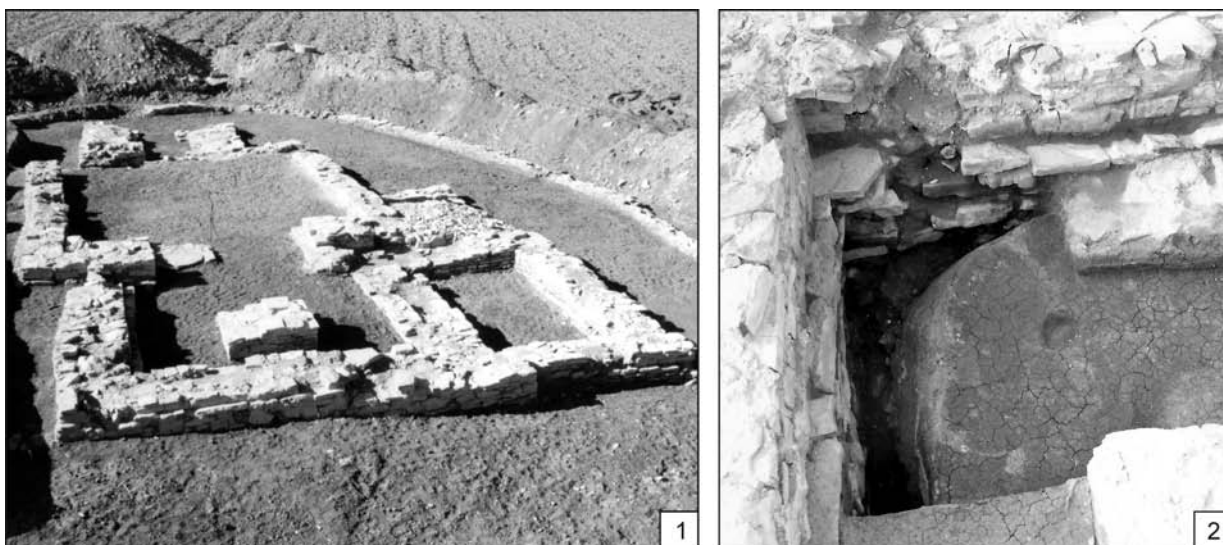
Obec Vlková leží vo Fatransko-tatranskej oblasti, východnej časti celku Podtatranská kotlina, v podcelku Popradská kotlina a oddieli Vrbovská pahorkatina (obr. 1: A; Atlas 2002, mapa 21, 88). Situovaná je 11 km od okresného mesta Kežmarok, smerom na Jánovce. Kataster obce zo severu a východu hraničí s chotárom obce Vrbov, z juhu s katastrom Abrahámoviec, v juhozápadnej časti susedí s katastrom Hôrky-Kišoviec a zo západu so Žakovcami. Obcou preteká potok Vlková vlievajúci sa do

¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/0050/12 agentúry VEGA.

² Výstavbu diaľnice na tomto úseku realizovala firma Dopravoprojekt, a. s. Bratislava.

Obr. 1. Vlková, poloha Horanské. Situovanie katastrálneho územia na mapách. A – katastrálne územie obce Vlková na mape 1:10 000 s vyznačenými lokalitami z 13.–15. stor. a kostolmi. Legenda: 1 – Horanské; 2 – Nad dvorom JRD; 3 – Za rybníkom; 4 – Pod breh (Makoviská); 5 – Pri prednej priekope; 6 – Za stodolou; 7 – Obec – Kostol sv. Jána Krstiteľa (podľa: Soják 2014a, 29). B – kataster obce Vlková a poloha Spetigarovce (Horanské) vyznačené na výseku mapy z druhého vojenského mapovania (1819–1869).

Obr. 2. Vlková, poloha Horanské. Kamenné základy kostola. 1 – zachované základy odkrytého kostola, pohľad od juho-východu; 2 – základová, polkruhová ryha na základe ktorej sa F. Javorský domnieval, že ide o polkruhový pôdorys sanktuária v prvej fáze kostola. Foto: F. Javorský.

Vrbovského rybníka s príslahlými ľavými aj pravými bezmennými prítokmi. Zo západnej strany kaster vymedzuje Vrbovský potok rovnako ústiaci do Vrbovského rybníka. Dominujúcimi kopcami sú Orlov – 792 m n. m. a Divá hora – 856 m n. m. (*Turistický atlas 2007*, mapa 97). Obec je umiestnená na dôležitých pravekých až novovekých komunikačných ťahoch a v blízkosti termálneho prameňa (obec Vrbov), čo zohrávalo dôležitú úlohu pri osídľovaní predmetného územia od obdobia praveku až po včasný stredovek a novovek (*Soják 2014a*).

GEOLOGICKÝ OPIS

Samotný chotár leží na stredne až silno členitej pahorkatine (*Atlas 2002*, mapa 24, 90, 91). V mieste zaniknutej osady prevláda typický flyš (ílovce, siltovce a pieskovce) a v okolí potokov diluviálne sedimenty vcelku – litofaciálne nerozlíšené svahoviny a sutiny (*Soják 2014b*; www.geology.sk).

PEDOLOGICKÝ A KLIMATICKÝ OPIS

Obec Vlková je charakteristická svojou veľmi chladnou a vlhkou klímou. Dĺžka obdobia s teplotou vzduchu nad 5 °C je 182 dní, priemerná teplota vzduchu v januári je –5 až –6 °C a priemerná teplota vzduchu za vegetačné obdobie (apríl–september) je 10 až 11 °C. Pôda je stredne hlboká (vrstva ornice na mieste skúmanej plochy dosahovala hrúbku 60cm) a nerentabilná pre rastlinnú výrobu (*Javorský 1998a*, 1). Prevládajú tu kambizeme³ pseudoglejové na flyši, ťažké až veľmi ťažké (najmä v oblasti zaniknutého kostola) a v menšej miere kambizeme typické až čiernice⁴ typické na flyši. Zrornosť pôd je ťažká (ílovi-tohlinité). Skúmaná plocha leží na strednom svahu so sklonom 7–12° (*Linkeš/Pestún/Džatko 1996*: kód bonitovanej pôdno-ekologickej jednotky: 1070343 a 1073333). Značná časť chotára je odlesnená. V neďalekých lesoch prevládajú ihličnaté (99,91 %) stromy nad listnatými (0,09 %). Z ihličnatých stromov dominuje borovica a z listnatých buk (*Soják 2014b*; www.lgis.sk).⁵

³ Kambizeme v starších klasifikáciách nazývané ako hnedé pôdy.

⁴ Čiernice v starších klasifikáciách nazývané ako lužné pôdy.

⁵ Bližšie o faune a flóre v katastri obce Vlková pozri: *Soják 2014b*, 7–11.

CHARAKTERISTIKA NÁLEZISKA

Zaniknutá dedina je situovaná pri juhozápadnej hranici katastra obce Vlková a rozkladá sa na ploche s rozlohou väčšou ako dva hektáre. Rozloha je len približná a bola vymedzená na základe dislokácie nálezu materiálu a farebného odlíšenia ornice, ako aj identifikačnými znakmi po zaniknutých domoch a deštrukcie kostola. Terén ma mierny sklon na sever. Dedina je situovaná nad prameňom a nad oboma brehmi nepomenovaného potôčika, ktorý bol pred r. 1980 v rámci odvodnenia terénu zvedený do podzemného melioračného potrubia. Podľa doterajších zistení najstaršie stredoveké osídlenie lokality začalo v jej severnej časti (v staršej literatúre je označovaná aj ako Horanské I), teda v najnižšie položenej časti, kde sa podľa F. Javorského (2000, 106) našli aj črepy patriace do 10.–12. stor. Od 13. stor. zástavba pokračovala v južnom smere do vyššie položenej nezamokrenej časti terénu, kde sa identifikovali náznaky radovej zástavby na oboch stranách potoka. Tu bol postavený murovaný kostol, ktorého základy sa ešte zachovali (v staršej literatúre je poloha označovaná aj ako Horanské II; Javorský 1998a, 1; Javorský/Soják 1999, 83). Z historických prameňov poznáme aj majer Horanské, ktorého existencia začína až v 16. stor. (Soják 2014a, 27; Števík 2009).

HISTÓRIA VÝSKUMU ZANIKNUTEJ DEDINY

Systematický prieskum lokality začal v r. 1982 a pokračoval v rokoch 1983–1985, 1987–1988 (Javorský 1983, 103; 1984, 98; 1985, 113; 1986, 113; 1988, 66; 1990, 74) a v roku 1997 (Javorský/Soják 1999, 83) pod vedením Františka Javorského⁶, pracovníka AÚ SAV Nitra na pracovisku v Spišskej Novej Vsi. V roku 1984 sa na mieste predpokladaného zaniknutého kostola realizovalo geofyzikálne meranie, ktoré potvrdilo existenciu základov a zaniknutej architektúry (Tirpák 1985). Týmito prieskumami sa získali početné pamiatky hmotnej kultúry. Na celej sledovanej ploche sa našlo 2251 ks črepov, mazanica, železná troska, malta, zvieracie kosti, železné predmety, prasleny a pod., spolu 2749 predmetov. Samotný veľkoplošný archeologický výskum začal 1. apríla 1998 (Javorský 2000) a bol ukončený 28. októbra toho istého roku (Javorský 1998a, 3, 4). Zameral sa predovšetkým na architektúru kostola, jeho stavebno-historický vývoj a zistenie rozlohy kostolného dvora, ohraničeného kamenným múrom. Okrem architektúry sa mala preskúmať časť cintorína a vzťah jednotlivých hrobov či horizontov pochovávaní voči architektúre. Výskum sa začal sondážnou metódou (sonda I–III/98)⁷, kde sa odkryli časti múrov kostola. Neskôr sa sondy sústredili v prostredí kostolného dvora (sonda IV–XVI/98) a nasledovala sektorová metóda výskumu (Javorský 2000, 106). Nepreskúmaná zostala južná časť kostolného dvora a celá dedina, rozkladajúca sa na ploche asi dvoch hektárov.

HISTÓRIA OSÍDLENIA POLOHY

Pamiatky hmotnej kultúry nám dovoľujú rekonštruovať počiatky osídlenia polohy Horanské už od doby bronzovej. Nálezy črepov z lokality zaradil F. Javorský do mladšej doby bronzovej (pilinská kultúra). Z terénnych prieskumov sa zo spomínanej polohy doložilo následné osídlenie až z 9., prípadne rámcovo do 9. až prvej polovice 10. stor. Ide predovšetkým o keramiku, napr. fragmenty s von vyhnutým ústím, na pleci zdobené viacerými vlnkami a obežnými ryhami, menej často radielkovými vpichmi na pleci, resp. z vnútra vyhnutých ústí hlinených nádob (Javorský 2000, 107; Soják 2014a, 25, 26). Konštatovanie o kontinuálnom vývoji osídlenia od 9. do 15. stor. v polohe Horanské je však za súčasného stavu bádania predčasné.

Na základe nálezov z archeologického výskumu datujeme zaniknutú dedinu do 12.(?)–13. až 15. stor. (osídlenie postupne mohlo na danej polohe zanikať v priebehu prvej polovice 16. stor.). Ide o obdobie vrcholného a neskorého stredoveku, ktoré je v katastri obce reprezentované nálezmi ojedinelých črepov z viacerých polôh, resp. regulárnymi zaniknutými stredovekými osadami a cirkevnou architektúrou (obr. 1: A). Keramika z 13. až 14. stor. so sprievodnou železnou troskou a ďalšími nálezmi (kamenné brúsky, zvieracie

⁶ Za objavenie kostola vo Vlkovej sme vďační predovšetkým F. Javorskému, ktorý viedol na opisovanej lokalite všetky prieskumy a nakoniec aj samostatný plošný výskum sakrálnej architektúry. Výsledky výskumu publikoval iba čiastočne v citovaných ročníkoch periodika AVANS. Tento príspevok predstavuje sumarizáciu doterajších záverov a názorov na zaniknutý kostol.

⁷ Sonda I/98 orientovaná v smere V-Z, dĺžka 15 m. V južnom profile sondy sa dali sledovať prevrstvenia dvoch zanikových a dvoch stavebných horizontov. Sonda II/98 bola orientovaná v smere S-J, dĺžka 30 m; sonda III/98 orientovaná v smere V-Z, dĺžka (15 m). Šírka sond bola jednotná, a to 1 m.

kosti a pod.) sa našla v polohe Nad dvorom JRD, Pod breh (Makoviská), Pri prednej priekope 1 či Za stodolou (obr. 1: A). Prítomnosť zaniknutých osád však musí doložiť systematický archeologický, prípadne aj archívny výskum. Prieskumom polohy Za rybníkom v r. 2009 sa našli viaceré nálezy črepov, železná podkova a fragment opracovanej kosti, patriace do 13. stor. Nálezy nám v novoobjavenej polohe umožňujú predpokladať zatiaľ písomne nedoloženú zaniknutú stredovekú osadu, ktorá ležala v bezprostrednej blízkosti výdatného prameňa, dodnes zreteľného v teréne. Podobnú dedinu možno predpokladať aj Pri prednej priekope 1, kde sa prieskumom získalo niekoľko keramických zlomkov z 12.–13. stor. (Soják 2014a, 24 nn.).

HISTORICKÝ POHĽAD NA ZANIKNUTÚ DEDINU

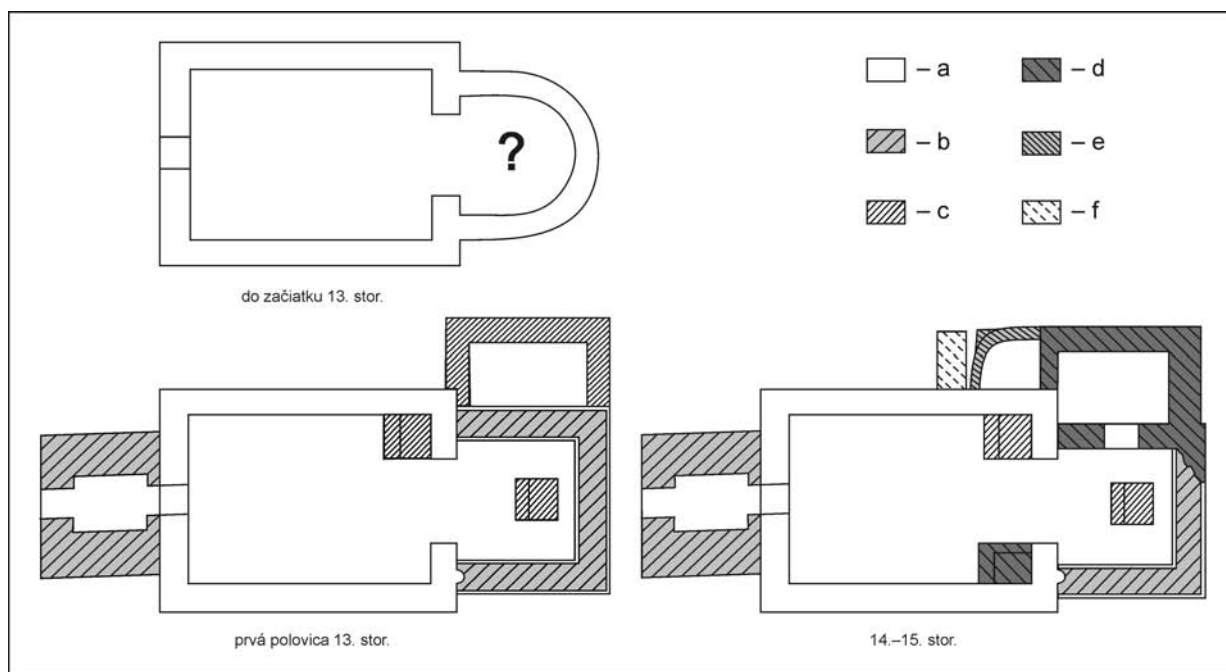
Názory historikov na zaniknutú dedinu Horanské sa líšia. Podľa I. Chalupeckého (1998, 3) mala osada viacero mien. Pôvodne sa volala *villa Marsilii*, t. j. Marcelova dedina. „S istým Marcelom, ktorý pochádzal z tiež už zaniknutej obce Pokaj, sa stretávame v roku 1299. Obec sa spomína v roku 1305 ako *Marcelfalva*, pod tým istým menom aj v roku 1421. V roku 1349 sa uvádza ako *Villa Martili*. Zdá sa, že v 15. stor., keď obec prekvitala, sa jej majiteľom stal istý Horan, pretože od roku 1472 sa obec uvádza ako *Villa Marsilii* alias *Horany* (Marcelova obec, ináč *Horany*). Máme pre ňu v staršej dobe aj iné meno: *Chadaysdorf*... V 16. stor. sa jedným z majiteľov obce – ktorá ináč patrila *Spišskej Kapitule* – stala rodina *Spettinger*, pretože obec sa nazýva aj menom *Spetigarovce*...” (pozri tiež Soják 2003, 14; 2014a, 26, 27). Toto označenie figuruje aj na starej mape z druhého vojenského mapovania z rokov 1819–1869 (obr. 1: B), kde sú ešte zreteľné niektoré z budov. Na rozdiel od F. Javorského sa I. Chalupecký domnieva, že kostol ešte v polovici 16. stor. existoval. Ešte v roku 1558 sa v obci spomínajú viacerí šľachtici (*Petrus Spettinger*, *Thomas Thompa*, *Krigowsky*, *Libatowský*). Začiatkom 60-tych rokov 16. stor. tam bolo 7 usadlostí. Predpokladá sa, že obec začala postupne zanikať v prvej polovici 16. stor. a neskôr z nej ostal len nižšie ležiaci majer, ktorý si ponechal rovnaké meno – Horanské. V roku 1542 sa obec uvádza ako osada – *praedium Horan*. Odlišný názor zastáva M. Števík (2002, 53; 2007, 14; 2009), podľa ktorého v prípade pomenovaní *Marcelfalva* a *Pokaj* (Pokoje) ide o variantný názov rovnakej osady, a teda Horanské stotožnil so zaniknutou osadou Pokaj, patriacou k najstarším obciam Spiša, navyše poznanou aj podľa názvu (prvá písomná zmienka o osade pochádza z roku 1270). U preskúmaného kostola nepoznáme jeho patrocinium. Nevylučuje sa, že v roku 1398 sa udelené odpustky pápežom Bonifácom IX. pre Kostol sv. Pavla apoštola vo Vlkovej, vzťahujú na stavebnú úpravu preskúmaného kostola (Javorský 1998a, 26; 2000, 108).

Počiatky vzniku zaniknutej dediny, ako aj jej prvotné pomenovanie zatiaľ ostávajú nedoriešené. Vyžaduje si to hlbšie skúmanie v historických prameňoch, no predovšetkým komplexný archeologický výskum celej zaniknutej dediny.

Kostol

Ako už bolo spomenuté, jediným objektom, ktorý sa preskúmal z celej zaniknutej osady bol kostol (obr. 2: 1; 3). Ide o tzv. dedinský kostol s orientáciou východ-západ podľa ustáleného a v stredoveku rešpektovaného pravidla (porovnaj: Polla 1962, 20). Sakrálna stavba mala dominantné postavenie nad dedinou, ktorá sa rozkladala severne od kostola. Svojím pôdorysom sa nesporne radí do 13. stor. a má viacero stavebných fáz (obr. 3), ktoré však nemajú oporu v sprievodnom archeologickom materiáli a sú interpretované na základe empirických skúseností a z viacerých výsledkov výskumov F. Javorského v rámci skúmaných lokalít Spiša. Práve v 13. stor. boli podľa zmieneného bádateľa uskutočnené dve prestavby kostola, najmä v jeho východnej časti (sanktuárium a sakristia) a v 14. stor. bola posledná stavebná úprava. Kostol je jednolodový, s loďou pravdepodobne preklenutou doskovou povalou⁸ a sanktuáriom preklenutým krížovou klenbou. Mienku o drevenom zastropení potvrdzuje aj zistenie, že po prípadnej kamennej klenbe sa v lodi nenašli nijaké zvyšky kamennej architektúry, ako to bolo napr. vo svätyni. Pôvodné okná sa nezachovali, ale možno predpokladať, že mali lomený oblúk a boli obrúbené opracovaným kameňom.

⁸ Loď bola pravdepodobne vo všetkých troch fázach preklenutá iba drevenou povalou. Tento úzus bol v tých časoch na Spiši bežný. Dokonca je známe, že do 15. stor. drevené zastropenie bolo zvykom nielen v dedinských, ale aj v mestských kostoloch, a to práve tak v Uhorsku, ako aj inde v zahraničí. Na Spiši sa drevené zastropenie kostolov začína všeobecne vymieňať až niekedy v 17.–18. stor. (Polla 1962, 24).

Obr. 3. Vlková, poloha Horanské. Stavebné fázy kostola podľa F. Javorského (upravil: P. Fecko). Legenda: a – kostol do začiatku 13. stor.; b – sanktuárium a veža z prvej pol. 13. stor.; c – sakristia a oltárne menzy z prvej pol. 13. stor.; d – sanktuárium, sakristia a oltárne menzy zo 14.–15. stor.; e – osárium zo 14.–15. stor.; f – oporný pilier zo 14.–15. stor.

Pri horanskom kostolíku nešlo o kostol veľkofarského systému, ale o menší súkromný kostol, tzv. vlastnícky kostol⁹, aké si stavali zemepáni pri svojich sídlach a dvorcoch už od 12. stor., cez celé 13. stor., a to nielen na Spiši, ale na celom Slovensku či v Európe. Zemepán nemusel od takéhoto kostolíka odvádzať desiatky a podľa vtedajších zvyklostí si kaplána vydržiaval sám (Polla 1962, 40).

Najstaršou časťou architektúry kostola (do začiatku 13. stor.) je jeho loď (vnútorné rozmery 650 x 880/900 cm, vonkajšie rozmery: dĺžka severného múra lode 10,8 m). Základy sú široké 90–95 cm. Šírka nadzákladového múra je 70–75 cm. Múr je osadený do základovej ryhy, vykopanej presne na rozmery múra. Malta s okrovým zafarbením je v niektorých miestach veľmi tvrdá. Východné ukončenie lode je v mieste vífazného oblúka v dĺžke 300 cm prerušené (Javorský 1998a, 24; 2000, 106). Sanktuárium patriace k tejto lodi sa nezachovalo. Podľa zistenej základovej ryhy (obr. 2: 2) malo pravdepodobne polkruhový pôdorys (obr. 3; Javorský 1998a, 11, 15, 24; Soják 2014a, 24). Nakoľko sa z najstaršieho sanktuária nezachovali žiadne múry ani architektonické prvky pri interpretácii jeho pôdorysu treba byť opatrný¹⁰. F. Javorský pri výklade polkruhovej apsidy vychádzal predovšetkým z jeho empirických skúseností získaných pri pozorovaní architektúry stredovekých kostolov na Spiši. Vchod (šírka 125 cm) do tohto románskeho kostola (dĺžka 16 m) bol v západnej stene lode. K najstaršej stavebnej fáze patrí aj základ oltárnej menzy (145 x 110 cm) hlavného oltára a časť schodu pred ňou (55 x 145 cm). Oltárna menza bola 70 cm od východnej steny sanktuária, 140 cm od južnej a 160 cm od severnej steny sanktuária (Javorský 1998a, 15, 19, 24; 2000, 106).

K pôvodnému sanktuáriu pristavali ešte v priebehu prvej polovice 13. stor. sakristiu o vnútorných rozmeroch 250 x 250 cm. Pred prvou pol. 13. stor. v dôsledku uvažovaného mongolsko-tatárskeho vpádu v rokoch 1241–1242 došlo k poškodeniu sanktuária i sakristie (Javorský 1998a, 24). Onedlho nato (okolo

⁹ Tento pojem zaviedol Ulrich Stutz v roku 1895. Ide tu o názov Božieho domu (chrámu božieho), ktorý patrí do vlastníctva alebo lepšie povedané do vlastného majetku. Pojem vlastnícky kostol sa nevzťahoval len na označenie majetko-právnych vzťahov, ale jeho majiteľ mal aj plnú cirkevnú, vedúcu právomoc. Samotný kostol sa chápe ako majetok v rukách toho, na koho pozemku je postavený. Do jeho moci spadalo využívanie celého pozemku, ktorý prislúchal kostolu, ako aj zisky pochádzajúce z tohto kostola. V zásade táto moc zahŕňala aj všetky formy súkromnoprávneho styku (dary, predaj, výmenu a pôžičku), ako aj dedičné právo. Kňazi, ktorí sa podieľali na dedičstve boli hospodársky a právne závislí od majiteľa pozemku, ktorý týmto obmedzoval kanonizačnú autoritu príslušného biskupa a v praxi ju často úplne zrušil (Ebach 1982: heslo „Eigenkirchenwesen“; Stefánsson 1985: heslo „Eigenkirche“).

¹⁰ Pôdorys polkruhového sanktuária bol interpretovaný len na základe rozpoznania základovej ryhy, ktorá vo vnútornom juhovýchodnom nároží mala charakter zakrivenia (Javorský 1998a, 10–12, 19; 2000, 106; obr. 2: 2).

polovice 13. stor.) vystavali nové sanktuárium so štvorcovým pôdorysom spolu so sakristiou, zväčšenou na vnútorné rozmery 250 x 450 cm (*Javorský 1998a*, 25; 2000, 107; *Soják 2014a*, 24 n.). Sanktuárium malo štvorcový pôdorys s rovným východným uzáverom. Vonkajšia východná stena sakristie lícovala so stenou sanktuária. Úseky múra sanktuária z tohto obdobia majú obojstranné základové rímasy. Podobnú charakteristiku mal aj múr novopostavenej sakristie. Zistilo sa, že západný múr najstaršej sakristie bol svojim južným koncom pristavaný k vonkajšej stene najstaršieho sanktuária (*Javorský 1998a*, 19, 24). F. Javorský predpokladá, že v tejto fáze bolo sanktuárium zaklenuté asi na krížovú rebrovú klenbu, v ktorej v medzirebrovej výplni použili travertín. Táto technológia sa na Spiši uplatňovala okolo polovice 13. stor. stavebnou hutou cistercitov zo Spišského Štiavniku. Pravdepodobne vtedy pristavali k západnej stene lode kostola vežu (vonkajšie rozmery základov 510/520 x 450/470 cm; *Javorský 1998a*, 25; 2000, 107, 108; *Polla 1962*, 23; *Soják 2014a*, 24). Jej múry sú najhrubšie, čo možno vysvetliť tým, že veža bola najvyššou architektonickou súčasťou kostola. Dĺžka od severnej steny k severozápadnému nárožiu lode je 170 cm a od južnej steny k juhozápadnému nárožiu lode je 130 cm. Dĺžka severnej steny je 450 cm a južnej 470 cm. Základ vytvárajú dva samostatné múry v tvare písmená U. Šírka južnej, severnej i západnej steny je 160 cm. Šírka múru pri stene lode je 70 cm. Šírka vchodov do podvežia i do kostola je 125 cm. Podvezie má rozmery 200 x 200 cm (*Javorský 1998a*, 16). Sondážou pri juhozápadnom nároží lode kostola a južného múru veže sa zistilo, že základ veže kostola je o 20 cm hlbší ako základ v juhozápadnom nároží lode (*Javorský 1998a*, 21). Koncentrácia travertínu v mieste veže dovoľuje predpokladať, že aj podvezie bolo zaklenuté podobne ako sanktuárium (*Javorský 1998a*, 25; 2000, 107; *Soják 2014a*, 24). Takmer v celej dĺžke pri severnej stene lode kostola bola pod planírkou najmladšej dlážky vrstva prepálenej zeminy. V troch miestach boli ohniská, kde sa v popolovej vrstve našli zvieracie kosti, črepy z úžitkovej keramiky zo 14.–15. stor., ale aj stavebné železá, fragmenty kosákov, nože a lyžica. Nie je vylúčené, že táto situácia naznačuje, že kostol bol dlhšiu dobu (koncom 14. stor.) zatvorený a ľudia ho použili na provizórne bývanie (*Javorský 1998a*, 18, 25).

Ďalšia prestavba kostola (v priebehu 14. stor.) sa rozpoznala pri úpravách múrov sanktuária¹¹, sakristie (vnútorné rozmery 270–230 x 410 cm) a prístavbou oporného piliera pri severnej stene lode (*Javorský 1998a*, 9). Pilier bol situovaný západne od osária s rozmermi 120/135 x 240 cm. Už predtým sa vybudovalo osárium v nároží medzi severnou stenou lode a západnou stenou sakristie (*Javorský 2000*, 107; *Soják 2014a*, 24). Medzi múrom osária a oporným múrom je 25–40 cm široká špára (*Javorský 1998a*, 14). Koniec múru osária je pripojený k vonkajšej stene severného múru lode kostola vo vzdialenosti 360 cm od severovýchodného nárožia lode. Spodná časť osária a oporného múru pri severnej stene lode kostola sú takmer na rovnakej úrovni a zasahovali do starších hrobových jám (*Javorský 1998a*, 20). Osárium obsahovalo ľudské pozostatky najmenej z 20-tich hrobov, narušených azda zväčšením sakristie, výstavbou veže, oporného piliera a ohradového múru kostolného dvora. Pri vonkajšej stene kostolnej veže v juhovýchodnej časti múru sa doložili dva pristavané objekty zo 14.–15. stor. (*Soják 2014a*, 24). Zistilo sa, že v tretej fáze vývoja je obvodový múr sakristie v mieste styku so severovýchodným nárožím sanktuária previazaný a oba múry reprezentujú jednu stavebnú fázu. Východný múr sakristie bol v tejto fáze v superpozícii voči základu staršej sakristie (*Javorský 1998a*, 18).

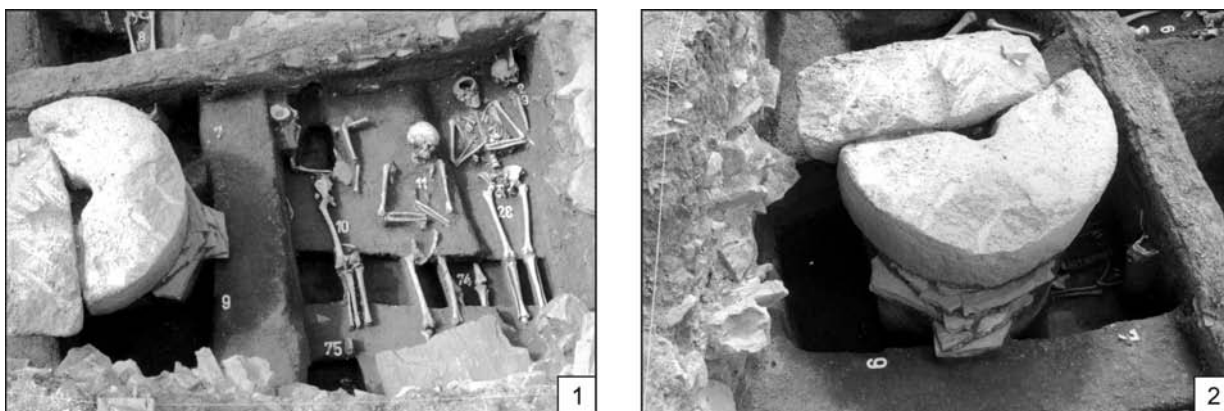
František Javorský predpokladá, že už v priebehu 16.–17. stor. sa začali múry kostola rozoberať (*Javorský 1998a*, 13).

Stavebná technika

Múry kostola postavili z pieskovcových lomových kameňov, spájaných tvrdou maltou riadkovou stavebnou technikou. Kvalita, štruktúra a zafarbenie malty boli rozdielne a rozdielne boli aj šírky múrov, čo dokazuje viacero fáz kostola (*Javorský 2000*, 106). Šírka múra sa pohybovala od 100–120 cm (*Javorský 1998a*, 5). V mieste styku múrov pri severovýchodnom nároží lode kostola mali jednotlivé múry nasledujúce miery: múr lode kostola – nadzákladové murivo 80 cm, po oboch stranách základové rímasy široké okolo 10 cm; nárožie lode založili na základ, ktorý bol v severnej a západnej časti rozšírený až na 20 cm; múr sanktuária mal šírku 110 cm, ale v mieste dotyku k základu lode kostola len 70 cm a múr sakristie 90 cm (*Javorský 1998a*, 8, 15).

Zistili sa aj základy východného uzáveru lode kostola so šírkou 75 cm a s vnútornou dĺžkou múru 170 cm od vnútorného nárožia lode a s vonkajšou dĺžkou 250 cm od severovýchodného vonkajšieho nárožia. Okolo 100 cm od tohto nárožia sú vo východnej stene tohto základu znaky po odbúrání základu sanktuária. Medzi múrom lode a sanktuáriom je dilatačná špára, široká 5–10 cm (*Javorský 1998a*, 16).

¹¹ Z východnej strany v mieste styku oboch múrov severovýchodné nárožie sanktuária tvorí 30 cm výstupok oproti východnej stene sakristie (*Javorský 1998a*, 10).

Obr. 4. Vlková, poloha Horanské. Hroby a situovanie mlynského kameňa. 1 – hroby v západnej časti lode kostola pri mlynskom kameni; 2 – mlynský kameň v západnej časti lode kostola. Foto: F. Javorský.

Terajší základ severovýchodného nárožia sanktuária previazaný so základom sakristie predstavujú jednu stavebnú fázu. Východný múr sakristie je v superpozícii voči základu staršej sakristie (Javorský 1998a, 18).

Dokázalo sa, že základ staršej podoby sanktuária mal šírku 75–80 cm, čo potvrdilo zistenie, že mladší múr spodnými vrstvami nepriliehal k základu lode kostola a spodok základu mladšieho múru sanktuária bol o 15 cm vyšší ako spodok základu východného múru lode (Javorský 1998a, 20).

Interiér kostola

Okrem základov oltárnej menzy hlavného oltára sa preskúmali aj dva bočné oltáre, situované do juhovýchodného a severovýchodného rohu lode. Najstaršie sú základy hlavného oltára, umiestneného pri východnej stene sanktuária. Je pravdepodobné, že pochádza z prvej prestavby sanktuária. Ako druhý bol postavený oltár pri severnej stene lode a následne oltár pri južnej stene (Javorský 2000, 107). Pri severnej a západnej stene základu južného oltára sa zistili fragmentárne zachované základy schodov, a to pri severnej stene so šírkou 30 cm a pri západnej stene so šírkou 80 cm (Javorský 1998a, 10, 12; Soják 2014a, 24).

Čiastočne sa zachovali aj zvyšky dlážky z prvej a druhej fázy existencie kostola. Prvú fázu dlážky reprezentovala len planírka zo zeminy a drobných kameňov, v ktorej sa nachádzali črepy z 13. stor. Do tohto horizontu zasahovali kultúrne jamy nepravidelného tvaru a hĺbky v sakristii, sanktuáriu a v lodi kostola (kultúrne jamy č. 1–5; Javorský 1998a, 18). Nad ňou sa nachádzala prepálená vrstva zeminy, indikujúca prechodné využívanie kostola ako obydlie. Nad touto vrstvou nasledovala dlážka z druhej fázy urobena koncom 14. stor. Z nej sa zachovali brvná uložené priečne v celej šírke lode a sanktuária, ku ktorým boli klineciami pribité dosky. Brvná mali rozstup okolo 200 cm a tento priestor bol spevnený kamennými doskami (Javorský 2000, 107). Podľa najzachovalejších častí brvien možno predpokladať, že ich hrúbka sa pohybovala od 20 do 35 cm. Na brvne č. 1 sa zachovali zlomky dosák z dlážky, priklincované klineciami k brvnu. Klinec sa našli aj v ostatných brvnách. Nálezová situácia je nejasná, preto nevieme s určitosťou povedať, či úroveň tejto dlážky bola rovnaká v lodi i sanktuáriu, alebo či v úrovni vífazného oblúka bol schod (Javorský 1998a, 10, 13, 17; Soják 2014, 24).

V dĺžke 340 cm od západnej steny lode kostola a na stredovej pozdĺžnej osi lode bol umiestnený kameň kruhového tvaru 110 cm v priemere, hrubý 40 cm, s dierou v strede a s priemerom okolo 20 cm (obr. 4). Zlepencový kameň pripomína mlynský kameň, ale neboli na ňom znaky po opotrebovaní. Zo severnej strany bol podopretý múrikom, ktorým sa spevňoval terén nad hrobovou jamou. Mohol slúžiť ako základ stĺpa pod emporu alebo základ pod kamennú krstiteľnicu (Javorský 1998a, 15; 2000, 107). Nálezové okolnosti nepripúšťajú jeho jednoznačné funkčné zaradenie.

Na korune severnej steny sanktuária sa zachovala vrstva plochých kameňov v dĺžke 170–210 cm, ktorá môže predstavovať prah dverí vchodu zo sanktuária do sakristie (Javorský 1998a, 9).

V juhozápadnej časti lode sa doložila jama na hasenia vápna, ktorá môže súvisieť s najmladšou stavebnou úpravou celého kostola (Javorský 1998a, 17). Nad dlážkou sa nachádzala planírka s hlinenou vrstvou a zvyškami ohnísk, s mazanicou, zvieračimi kosťami, železnými klineciami, nožíkmi, jazdeckou ostrohou a črepmi prevažne z 15. stor. (Soják 2014a, 24).

Obr. 5. Vlková, poloha Horanské. Ukážka nájdených hrobov. 1 – hroby v západnej časti lode kostola; 2 – poloha preskúmaných hrobov severne od sakristie. Foto: F. Javorský.

cový kameň spojený pomocou nekvalitnej, málo vápnitej malty. Uloženie kameňov vo vrchných radoch má sklon v smere k severu, čo bolo asi spôsobené deštrukciou múru pri jeho rozoberaní (Javorský 1998a, 14, 18, 21, 22).

Hroby

V kostole ako aj mimo neho sa pochovávalo (obr. 4; 5). Celkovo bolo preskúmaných 94 hrobov, zachovaných prevažne len čiastočne (Javorský 1998a, 4), niektoré hroby zostali nepreskúmané¹². V sanktuáriu

Výskumom sa zistili aj kolové jamy, v sanktuáriu v blízkosti južnej steny dve jamy s priemerom okolo 30 cm a hĺbkou 30 a 40 cm. Pravdepodobne ide o jamy po lešení z prvej stavebnej fázy, nakoľko rešpektujú hranu základu aj v mieste jeho zakrivenia. Podobnú funkciu mohla mať tiež kolová jama č. 3 v severozápadnom konci lode kostola. Možno predpokladať, že je z mladšej stavebnej činnosti, pretože bola zapustená do hrobevej jamy č. 27. Obdobnú funkciu pravdepodobne mali aj kolové jamy č. 4 pri severnej stene lode kostola a v podveži kolová jama č. 5 (Javorský 1998a, 21).

V interiéri kostola v hĺbke 50–70 cm bolo situované ohnisko s intenzívnym prepálením podlažia, pri ktorom sa okrem keramiky z 15. stor., našli fragmenty kosáka a noža. Ohnisko prekryvalo vrstvu materiálov z 13.–14. stor. Nálezová situácia s ohniskom reprezentuje pravdepodobne fázu v čase, kedy sa kostol prestal používať pre bohoslužobné účely a mohol byť prechodne vhodný na obývanie (Javorský 1998a, 11).

Exteriér kostola

Juhozápadne od veže sa pri základe ohradového múru kostolného dvora zistila kolová jama č. 6 s pozostatkom dreva. Ide pravdepodobne o zostatok dreveného cintorínskeho kríža (Javorský 1998a, 21; 2000, 107).

Ohradový múr

Areál kostola bol ohraničený kamenným múrom elipsovitého tvaru (22 x 28 m), ktorý bol zo strany kostolného dvora upravený planírkou (Javorský 1998a, 21). Zistilo sa, že základ uložili do sterilného podlažia. Pri výstavbe neboli narušené žiadne hroby. Koruna dosahuje šírku od 70 do 100 cm. V niektorých úsekoch dosahovala výška muriva až 60 cm, kým na niektorých miestach základ chýbal. Miesto vchodu do kostolného dvora sa nepodradilo zistiť, ale predpokladáme, že vzhľadom na zistený vchod do kostola zo západnej strany pod vežou a polohu cintorínskeho kríža bola v jeho blízkosti v tejto časti murovaná bránka. Na výrobu bol použitý lomový pieskov-

¹² V sektore E/2 (Javorský 1998a, 14).

sa doložil jeden hrob (hrob č. 16)¹³, v kostolnej lodi 35 hrobov a v sakristii bola zistená prázdna hrobová jama č. 92 dospelého jedinca. Ostatné hroby sa skúmali v exteriéri kostola (Javorský 2000, 107; Soják 2014a, 23, 24). Pred komplexnou antropologickou analýzou z celkového počtu 94 skúmaných hrobov patrilo dospelým jedincom 55 hrobov a nedospelým jedincom 39 hrobov (Javorský 1998a, 23). Najväčšia koncentrácia pochovaných bola južne od kostola. Tu sa zistilo najmenej päť horizontov hrobov, pri ktorých mladšie hroby narúšali staršie. Všetky hroby s menšími odchýlkami boli orientované v smere západ-východ. Rozdielna bola iba poloha rúk a tvary hrobových jám. Pozoruhodné sú skupiny „spoločných“ hrobov (obr. 5: 2), v ktorých sa našli dve alebo tri kostry. Sú to detské hroby 32–34, 41–43, 49, 50, 68, 69 a jeden hrob s detskou kostrou a dospelým jedincom – hroby 30 a 31. Nie je vylúčené, že skupinovo pochovaní jedinci boli obeťmi nejakej epidémie (Javorský 1998a, 22; 1998b; 2000, 107).

Druhá skupina skúmaných hrobov na kostolnom dvore je situovaná severne od sakristie. Z nich len polovica bola narušená mladším pochovávaním. V hroboch bolo sedem kostier dospelých jedincov a päť detských kostier (Javorský 1998a, 23; 2000, 107).

V ôsmich hroboch nebožtíkov spočívali v ich dlaniach strieborné mince. Išlo o obolus mŕtvych, teda náhrada za obetné dary pri príchode nebožtíka na druhý svet (Hunka 2003, 24; Javorský 2000, 107; Soják 2014a, 24).

Nálezy

Doterajšími prieskumami a výskumom kostola sa získalo viac ako 5700 črepov z hlinených nádob z mladšej doby bronzovej z 10. stor., ale prevažne z 12.–15. stor. Našlo sa veľké množstvo mazanice z výmazu stien domov, viac ako 1000 ks železných predmetov, zvieracích kostí, železnej trosky, kamenných otlkačov, brúsikov, osličiek, štiepanej kamennej industrie a železných predmetov rôznej funkcie a významu (Javorský 2000, 107).

Keramika

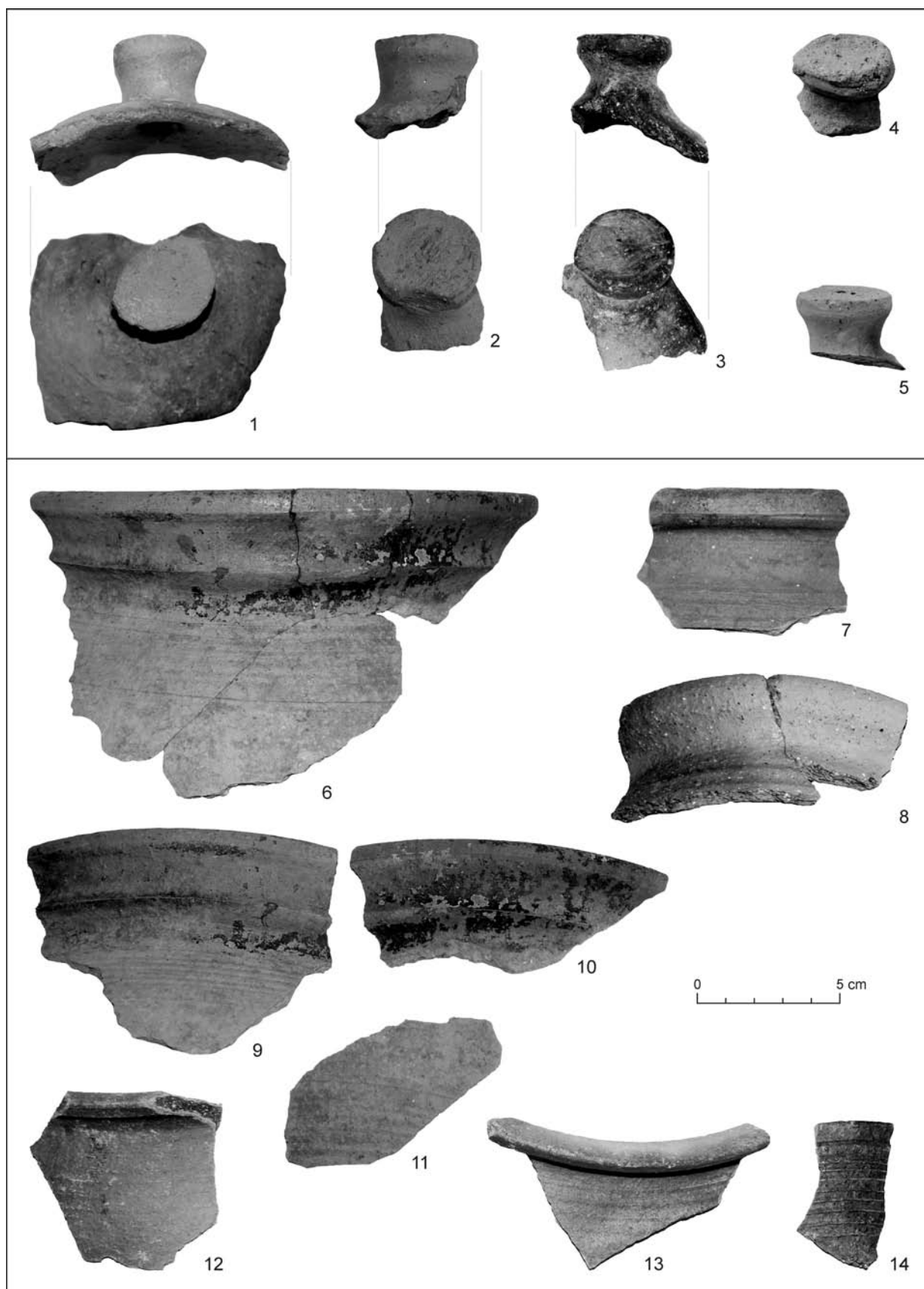
Z archeologického výskumu pochádza vyše 2945 ks črepového materiálu. Ide väčšinou o fragmenty z tiel nádob, okraje a dná. V menšej miere sa vyskytujú gombíky z pokrievok (obr. 6–11). Keramika je datovaná len rámcovito a zatiaľ nebol vypracovaný podrobný súpis, na základe ktorého by sa dala určiť typologická škála nádob a okrajov. Vo všeobecnosti ide zväčša o kuchynskú keramiku, no miestami sa vyskytujú aj jemné črepy indikujúce stolovú keramiku. Črepový materiál datovaný do 13.–15. stor. sa vyskytoval až do hĺbky 140cm od povrchu súčasného terénu. V hĺbke 140cm sa našli predovšetkým črepy z doby bronzovej (Javorský 1998a, 8, 9, 13).

Keramika z Vlčkovej bola vyrobená z piesčitej a jemne plavenej hlíny. Na všetkých fragmentoch získanej keramiky je vidieť, že boli formované na hrnčiarskom kruhu. Fragmenty hrubšej keramiky (2,5–5 mm) mali steny nádob pomerne silné. Táto skupina črepov bola formovaná z hlíny premiešanej so zrnkami piesku, preto bol povrch nádob matný a jemne drsný. Prevládajú fragmenty keramiky na lome s tmavosivým jadrom, obaleným tmavohnedou vrstvou. Keramika tejto skupiny bola pomerne dobre vypálená. Farba väčšiny úlomkov bola hnedá a tmavohnedá. Na niektorých úlomkoch badať druhotné prepálenie. Vyskytujú sa aj jemné fragmenty črepov sivej farby vypálené v redukčných hrnčiarskych peciach zdobené radielkom (obr. 7: 12; 10: 9, 13, 15). Podľa úlomkov usudzujeme, že povrch nádob vo väčšine prípadov zdobí rytý dekór. Najtypickejším vzorom sú rôzne vlnovky, žliabkovanie a vrypy. Okraje ústia vykazujú značnú variabilitu (obr. 8; 9; 10: 1–3). Ústia keramiky sú lievikovite roztvorené a ich okraje sú rozlične profilované.

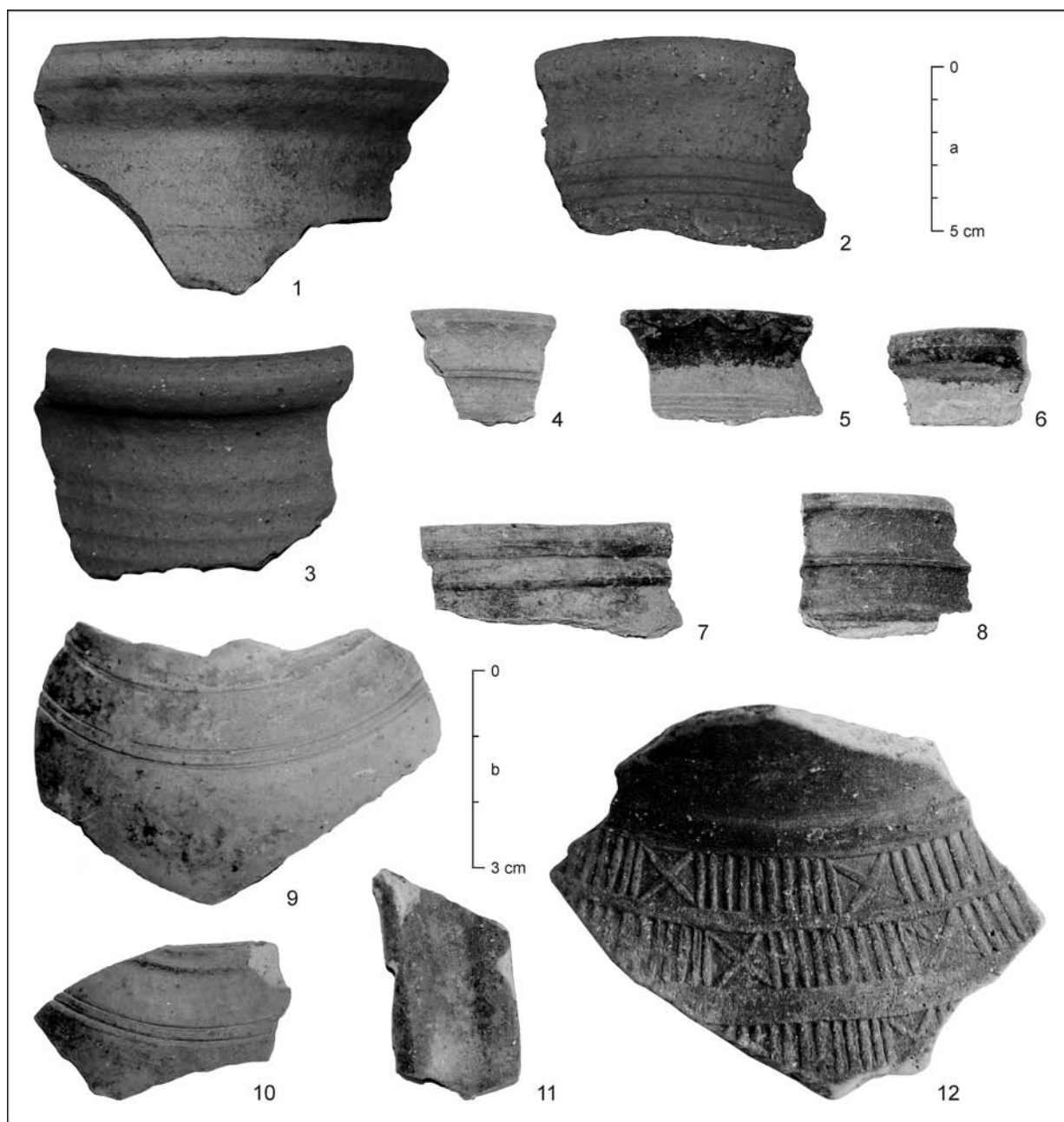
Mince

V hroboch 3, 42, 43, 45, 52, 53, 66, 71, 72, 77, 78 sa našli mince zo 14. a 15. stor. (Hunka 2003, 24; Javorský 1998a, 22, 23; Soják 2014a, 26). Spolu sa zachránilo 15 exemplárov, datovaných medzi roky 1343 až 1468–1481 (Hunka 1999). Z obdobia vlády kráľa Ludovíta I. Veľkého sa získal najmä vzácne sa vyskytujúci denár s obrazom panovníka a ľaliou z r. 1343, ďalší s hlavou Saracéna z rokov 1373–1382 (obr. 12: 1) a obolus, ktorý sa tiež vyskytuje málokedy (obr. 12: 2). V prípade mincí kráľa Ludovíta I. Veľkého ide o pomerne kvalitné razby dokladajúce ustálené hospodárske pomery v tejto časti Slovenska v danom období (Hunka 2003, 24; Soják 2014a, 24). Naopak z čias vlády Žigmunda Luxemburského sa zaznamenali iba jeho inflačné razby. Bolo to šesť exemplárov parvov, mincí v hodnote necelého poldenára z rokov 1387–1427 (obr. 12: 3–5), dokonca aj jeden kus súdobého falza takýchto mincí. Nie je vylúčené, že sú z čias husitov

¹³ V západnej časti bol narušený vyhlbením kultúrnej jamy č. 1.

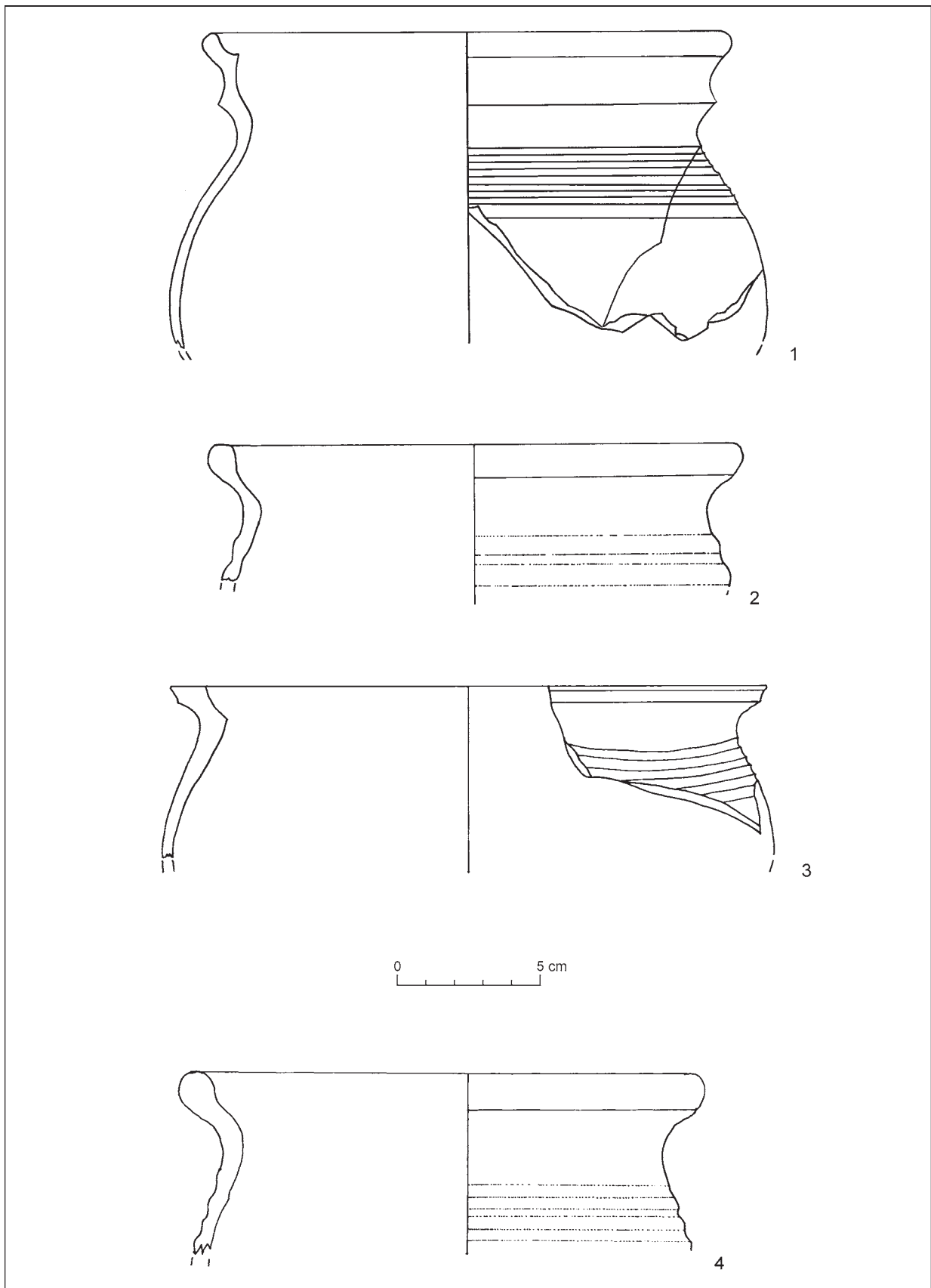
Obr. 6. Vlková, poloha Horanské. Výber keramického materiálu zo skúmanej plochy (1 – p. č. 134; 2 – p. č. 117; 3 – p. č. 57; 4 – p. č. 147; 5 – p. č. 154; 6 – p. č. 34; 7 – p. č. 139; 8 – p. č. 29; 9–11 – p. č. 34; 12–14 – p. č. 28). Foto: P. Fecko.

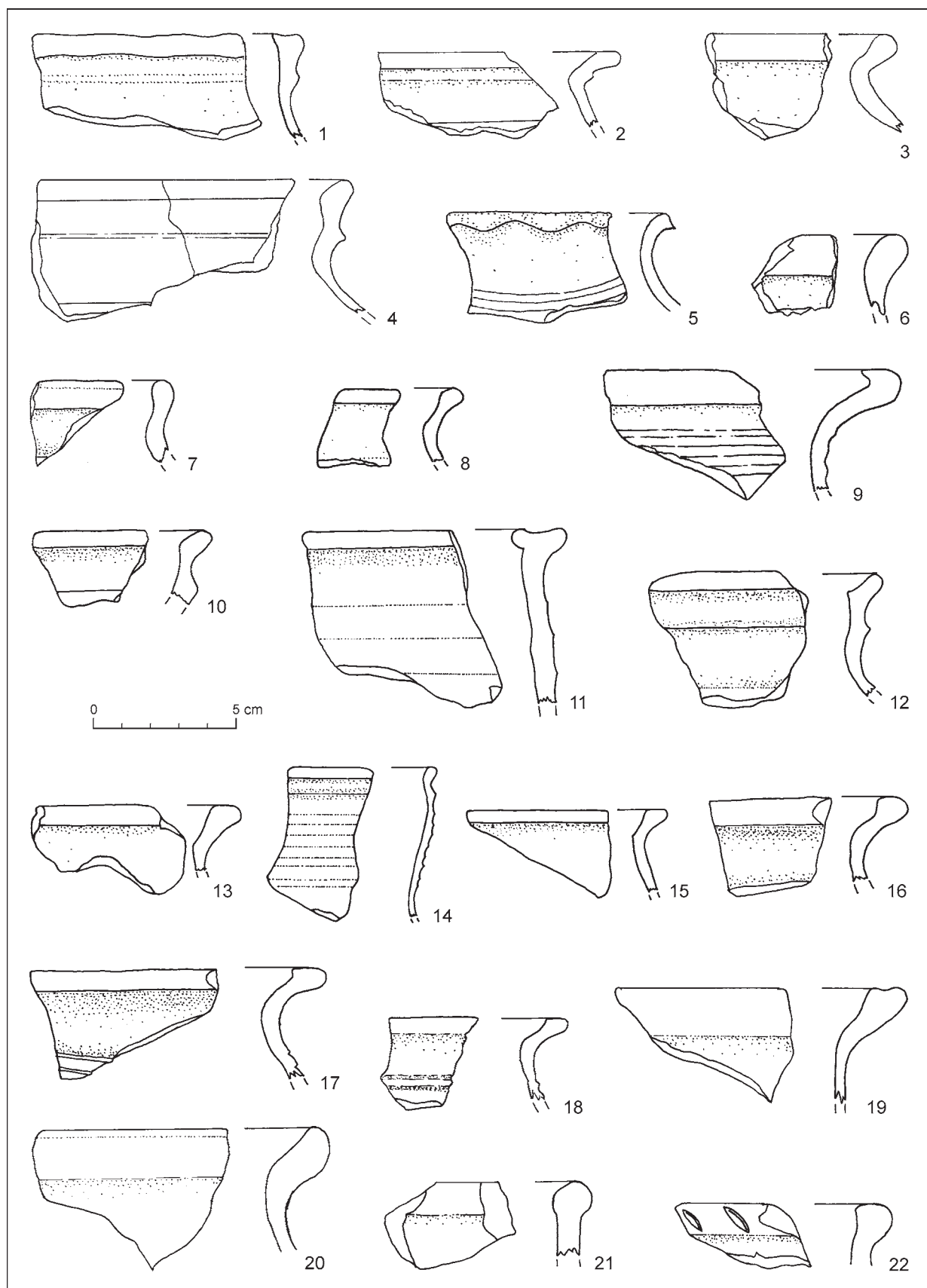
Obr. 7. Vlková, poloha Horanské. Výber keramického materiálu zo skúmanej plochy (1–3 – p. č. 128; 4–8 – p. č. 28; 9–11 – p. č. 30; 12 – p. č. 113). Mierka: a – 1–11; b – 12 Foto: P. Fecko.

z tohto územia. Obdobie vlády bratříkov na Spiši zase naznačujú razby Ladislava V. (1453–1457) a Mateja Korvína spred roku 1467. Je to denár z rokov 1456–1457 (obr. 12: 6) a tri denáre kráľa Mateja Korvína, staršieho typu z roku 1467 (obr. 12: 7–9). V jednom z hrobov sa vyskytol aj denár Mateja Korvína vyrazený po mincovej reforme v roku 1467. Možno ho datovať do rokov 1468–1481 (obr. 12: 10). Z objavených mincí badať, že pri pochovávaní sa použili mince bežných ľudí, ktoré majú veľmi nízke nominále súdobej meny. Z toho možno usudzovať, že pochovaní jedinci nemali v rámci vtedajšej dedinskej komunity výraznejšie sociálne postavenie a neboli predstaviteľmi strednej, či vyššej šľachty, nakoľko by sa to odrazilo aj na množstve a výbere hrobových prídatkov (Hunka 2003, 24, 25)¹⁴.

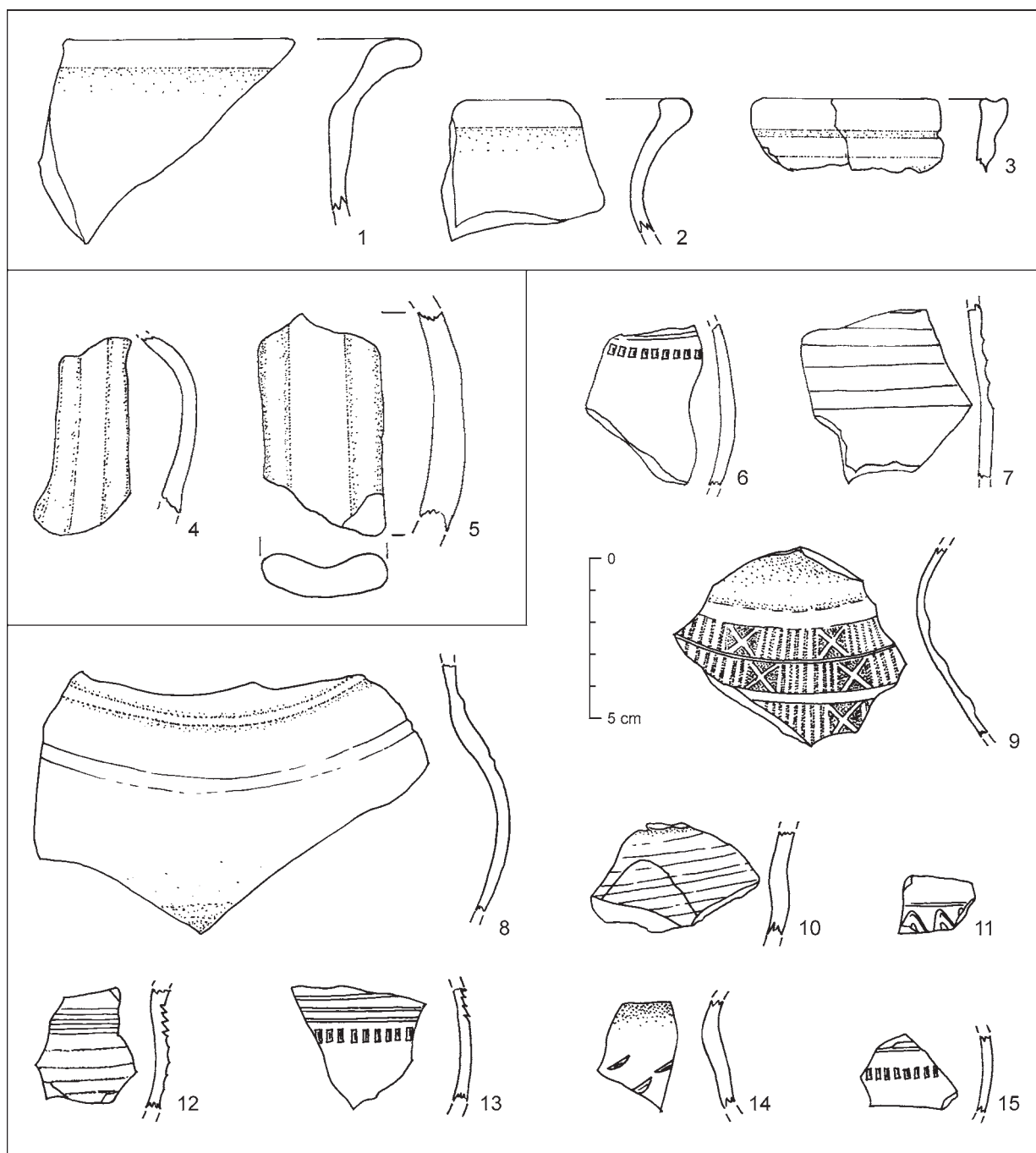
¹⁴ Podrobnejší rozpis nálezových situácií a mincí je v správe J. Hunku zo dňa 11. 02. 1999, ktorá je súčasťou výskumnej dokumentácie F. Javorského z roku 1998. Uložená je v Archíve nálezových správ v AÚ SAV Nitra pod číslom 12/98.

Obr. 8. Vlková, poloha Horanské. Kresbová dokumentácia výberu keramického materiálu zo skúmanej plochy (1 – p. č. 34; 2 – p. č. 29; 3 – p. č. 27; 4 – p. č. 128). Kreslil: P. Fecko.

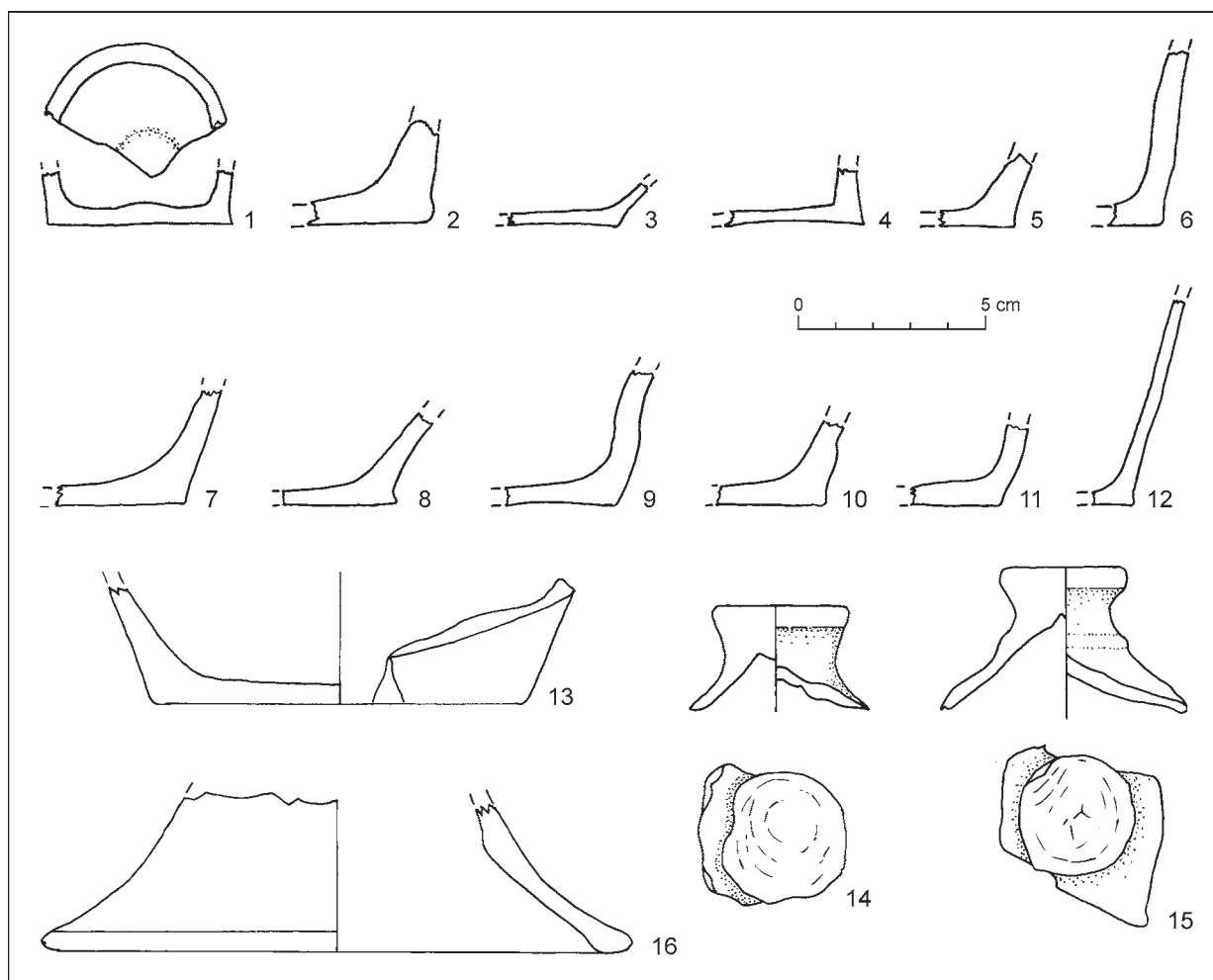
Obr. 9. Vlčková, poloha Horanské. Kresbová dokumentácia výberu najtypickejších okrajov keramiky (1–7 – p. č. 28; 8, 9 – p. č. 29; 10 – p. č. 114; 11 – p. č. 36; 12 – p. č. 120; 13–15 – p. č. 27; 16–18 – p. č. 131; 19, 20 – p. č. 128; 21, 22 – p. č. 128). Kreslil: P. Fecko.

Obr. 10. Vlková, poloha Horanské. Kresbová dokumentácia keramického materiálu. 1–3 – kresbová dokumentácia výberu najtypickejších okrajov keramiky (1–3 – p. č. 128); 4, 5 – kresbová dokumentácia charakteristických úch (4 – p. č. 28; 5 – p. č. 30); 6–15 – kresbová dokumentácia najtypickejšej výzdoby na telách keramického materiálu (6, 7 – p. č. 28; 8 – p. č. 30; 9 – p. č. 113; 10 – p. č. 116; 11 – p. č. 40; 12 – p. č. 35; 13 – p. č. 131; 14 – p. č. 35; 15 – p. č. 131). Kreslil: P. Fecko.

Iné predmety

Z archeologického výskumu pochádza množstvo železných predmetov. Ide predovšetkým o nálezy štvorhranných klinec (695 ks) a stavebného kovania (rôzne háky, klíny, objímky, oká, plechy, skoby; obr. 13: 1–4). Okrem týchto bežných predmetov sa počas výskumu našli aj visiace zámky (obr. 13: 5) a kľúčiky k visiacim zámkom, ďalej železné nožnice, gombík, lyžica, nože (8 ks; obr. 13: 6, 7), kosáky (3 ks; obr. 13: 8), fragment sekery (1 ks), motyky (2 ks), kovania dverí (2 ks), pánt (1 ks), kovadlinka (1 ks) a železné podkovy (9 ks; obr. 13: 9, 10). Bežné boli kamenné brúsky, zrnôtierky (obr. 13: 11), drviče/otĺkače či kresacie

Obr. 11. Vlčková, poloha Horanské. Kresbová dokumentácia keramického materiálu. 1–13 – kresbová dokumentácia výberu najtypickejších diel (1–12 – p. č. 29; 13 – p. č. 121); 14–16 – kresbová dokumentácia výberu pokrievok (14 – p. č. 117; 15 – p. č. 57; 16 – p. č. 127). Kreslil: P. Fecko.

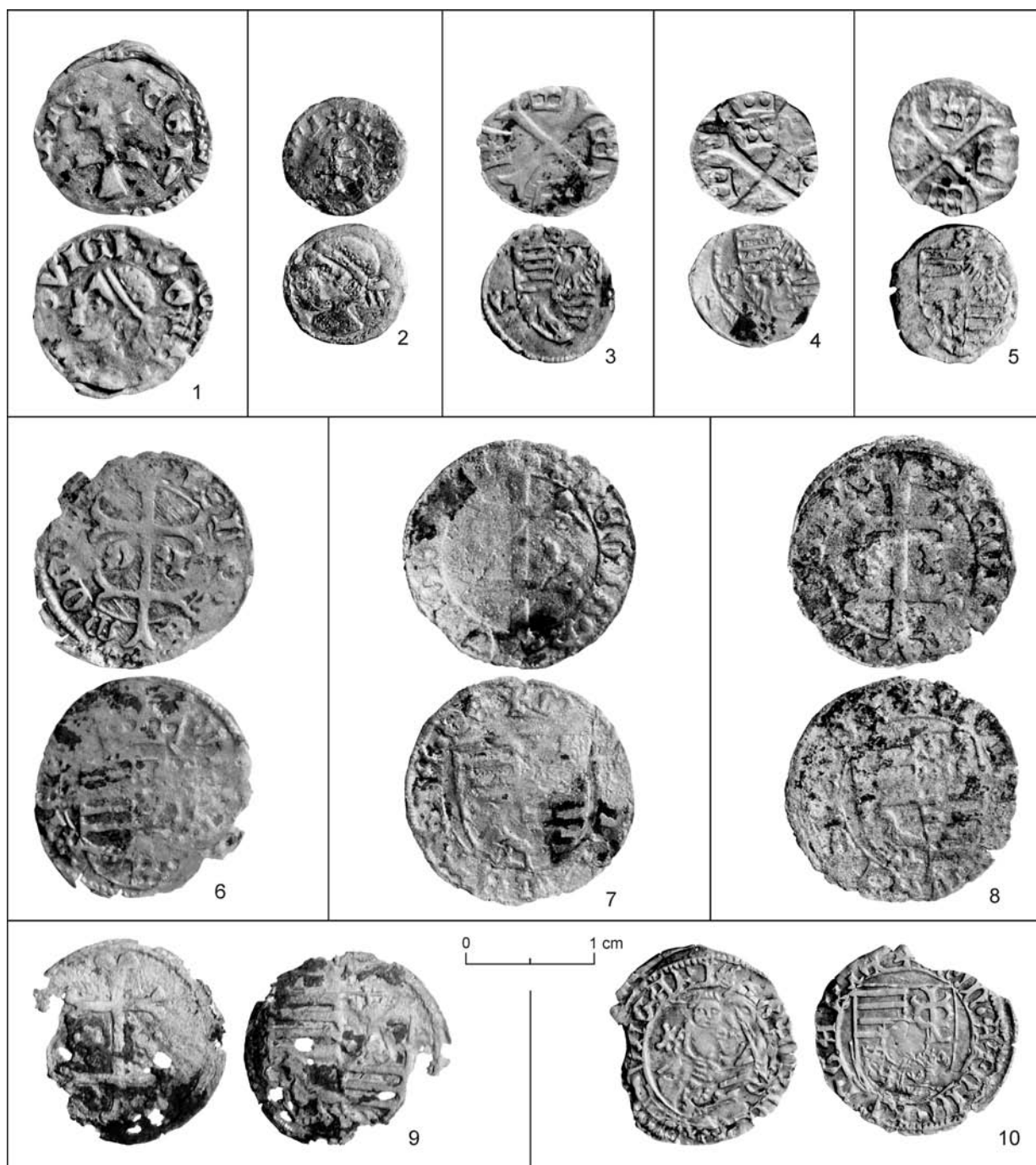
kamene. Spomedzi vzácnějších predmetov je potrebné sa zmieniť o dvoch záponách určených na pluvial z bronzového plechu (obr. 13: 12), ako aj iných bronzových plechov zdobených aj nezdobených nitmi. Vzácný je zub z kosteného hrebeňa. Dôležité pre datovanie sú nálezy jazdeckých ostrôh zo 14. stor. (2 ks; obr. 13: 13, 14). Za zmienku stojí spomenúť aj iné ostrohy nájdené zo zberu z predchádzajúcich rokov (obr. 13: 15, 16) či nález dvoch kusov zubadiel.

ZÁVER

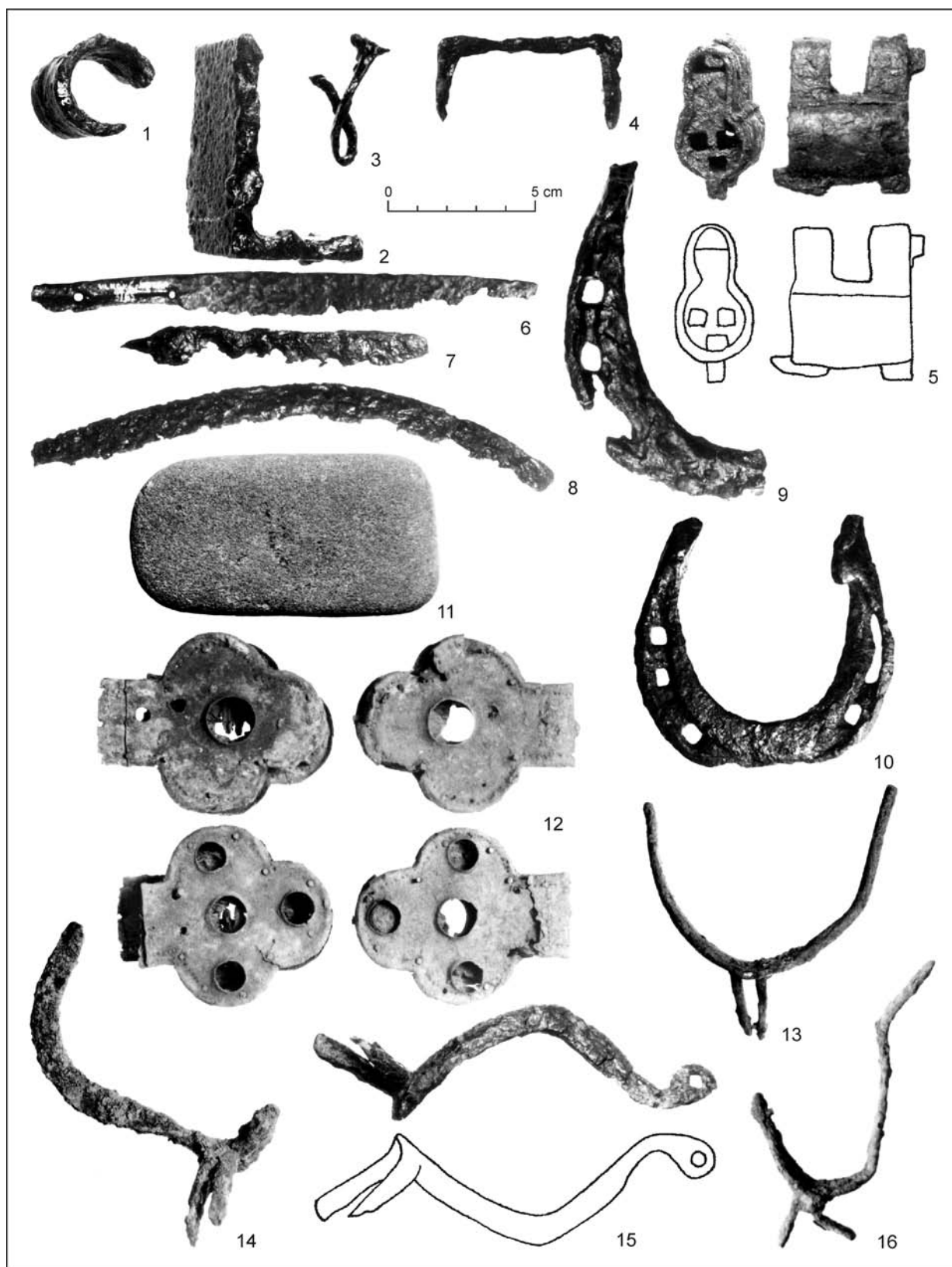
Možno konštatovať, že pre výskum takej rozsiahlej plochy akú reprezentuje kostolný dvor s kostolom a cintorínom a pri náročnosti venovať sa všetkým detailom stavby a jej stavebných úprav, nebolo dostatok času. Za takýchto nevhodných podmienok sa vedúci výskumu snažil vyťažiť čo najviac poznatkov o skúmanom objekte.

Výskum kostola by mal byť podnetom pre možný budúci systematický archeologický výskum celej dediny, kde sa zachytilo v najstaršom podloží veľkomoravské osídlenie. Budúcim bádáním by bolo potrebné overiť či na skúmanej ploche ide o kontinuálny vývoj až do rozhrania 14. a 15. stor., ktorý doteraz nie je jednoznačne doložený. Výsledky výskumu sa už pri ich predbežnom hodnotení ukazujú byť kľúčové pre výskum Slovenska v období 9.–16. stor.

Hodnota preskúmaného objektu by mala byť po ukončení výskumu zvýraznená tým, že sa po primeranej úprave a konzervácii zachová ako skanzen stredovekej architektúry (Javorský 1998a, 26). Súčasný

Obr. 12. Vlčová, poloha Horanské. Výber mincí. 1 – minca nájdená nad hrobom 71 (p. č. 389/98). Uhorsko, Ľudovít I. Veľký (1342–1382), mincovňa neznáma, denár z r. 1373–1382. Striebro 14 mm (Huszár č. 547); 2 – minca nájdená v hrobe 78 pod hlavou (p. č. 428/98). Uhorsko, Ľudovít I. Veľký (1342–1382), mincovňa neznáma, obolus z roku 1373–1382. Striebro 10 mm (Huszár č. 549); 3 – minca nájdená v hrobe 52 (p. č. 375/98). Uhorsko, Žigmund Luxemburský (1387–1437), mincovňa neznáma, parvus z r. 1387–1427. Striebro 11 mm (Huszár č. 580); 4 – minca nájdená v hrobe 42 (376/98). Uhorsko, Žigmund Luxemburský (1387–1437), mincovňa neznáma, parvus z r. 1387–1427. Striebro 10 mm (Huszár č. 580); 5 – minca nájdená v hrobe 77 (p. č. 392/98). Uhorsko, Žigmund Luxemburský (1387–1437), mincovňa neznáma, parvus z r. 1387–1427. Striebro 10 x 11 mm (Huszár 580); 6 – minca nájdená v hrobe 45 (p. č. 374/98). Uhorsko, Ladislav V. (1453–1457), Kremnica, denár z r. 1456–1457. Postriebrená meď 17 mm (Huszár č. 668); 7 – minca nájdená nad hrobom 72 (p. č. 388/98). Uhorsko, Matej Korvín (1458–1490), Kremnica, denár z r. 1467. Postriebrená meď 18 mm (Huszár č. 715); 8 – minca nájdená v hrobe 71 pri pravej ruke (p. č. 390/98). Uhorsko, Matej Korvín (1458–1490), Kremnica, denár z r. 1467. Postriebrená meď 18 mm (Huszár č. 714); 9 – minca nájdená v hrobe 66 (p. č. 382/98). Uhorsko, Matej Korvín (1458–1490), Budín, obolus z r. 1467. Postriebrená meď 16 mm (Huszár č. 715); 10 – minca nájdená v sonde II/98 (p. č. 128/98). Uhorsko, Matej Korvín (1458–1490), Kremnica, denár z r. 1468–1481. Striebro 16 mm (Huszár č. 717). Foto: F. Javorský.

Obr. 13. Vlková, poloha Horanské. Výber nálezov z archeologického výskumu. 1 – objímka (p. č. 3/85); 2 – stavebné kovanie (p. č. 3/85); 3 – klinec (p. č. 3/83); 4 – skoba (p. č. 3/83); 5 – visiaci zámok (p. č. 4/83); 6 – nožík (p. č. 3/85); 7 – fragment nožíka (p. č. 3/83); 8 – kosák (p. č. 3/83); 9 – podkova (p. č. 3/83); 10 – podkova (p. č. 4/83); 11 – zrnotierka (p. č. 480/98); 12 – bronzové zápony na pluviál (p. č. 198/98); 13 – jazdecká ostroha (p. č. 531/98); 14 – jazdecká ostroha zo 14. stor. (p. č. 514/98); 15 – jazdecká ostroha (p. č. 4/83); 16 – jazdecká ostroha (p. č. 10/82). Foto a kresba: F. Javorský. 1–10, 13–16 – železo; 11 – kameň; 12 – bronz.

stav však tomu nenasvedčuje. Preskúmaná sakrálna architektúra je v stave ohrozenia a deštrukcie vystavená poveternostným vplyvom a postupne zarastá vegetáciou. Ešte v r. 1998 boli navrhnuté nasledovné opatrenia, ktoré sa do dnešných čias neuskutočnili:

- a) urobiť definitívne úpravy okolia kostola, zakonzervovať koruny múrov a prekryť osárium podľa rozhodnutia o ďalšom osude tejto pamiatky;
- b) rokovať s vlastníkom pozemkov a pamiatkovým úradom o ďalšom spôsobe ochrany a využívania plochy v okolí kostola, ale aj o možnej prezentácii a sprístupnení tejto pamiatky;
- c) vypracovať návrh na zápis tejto pamiatky do štátneho zoznamu pamiatok;
- d) rokovať so Slovenskou správou ciest o potrebe zakomponovať tento preskúmaný objekt do úprav okolia diaľnice s vyhlídkou na jej sprístupnenie aj pre motoristov (Javorský 1998a, 28).

Výskumom sa zistila ďalšia poloha osídlená v dobe bronzovej (nositeľmi pilinskej kultúry?) a už piate veľkomoravské sídlisko v katastri obce Vlková, hoci na pertraktovanej lokalite s nevýraznými črepmi (Javorský 1998a, 27; Soják 2014a, 23). Možno usudzovať, že slovanské osídlenie polohy mohlo zapadať do štruktúry slovanských, tzv. kopijníckych dedín (Javorský 2000, 108; Soják 2003, 14).¹⁵ Objavením dediny s kostolom je mimoriadnym prínosom pre poznanie dedín stredovekého osídlenia Spiša. Výskum bol uskutočnený za nepriaznivých podmienok (vyhradený krátky termín, časté dažde a pod.), preto sa nepreskúmali žiadne profánne stavby, ba dokonca ani tie, ktoré sú medzi kostolom a telesom diaľnice.

LITERATÚRA

<i>Atlas 2002</i>	Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava 2002.
<i>Ebach 1982</i>	J. Ebach: Eigenkirchenwessen. Theologische Realenzyklopädie, Band 9. Berlin 1982.
<i>Hunka 1999</i>	J. Hunka: Vlková. Výskumná správa 12/98. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre.
<i>Hunka 2003</i>	J. Hunka: Nálezy mincí na území kopijníckych osád. In: I. Chalupecký (Zost.): Z minulosti Spiša, 11. Levoča 2003, 21–32.
<i>Chalupecký 1998</i>	I. Chalupecký: Objav kostola na Horanskom. Zaniknutá dedina v srdci Spiša vydáva svoje tajomstvá. Panoráma Spiša a Tatier č. 6, roč. 8 (51), 1998, 3.
<i>Javorský 1983</i>	F. Javorský: Výskumy a prieskum expedície Spiš Archeologického ústavu SAV. AVANS 1982, 1983, 99–123.
<i>Javorský 1984</i>	F. Javorský: Záchranné výskumy a prieskumy výskumnej expedície Spiš. AVANS 1983, 1984, 96–111.
<i>Javorský 1985</i>	F. Javorský: Záchranné výskumy a prieskumy výskumnej expedície Spiš. AVANS 1984, 1985, 110–124.
<i>Javorský 1986</i>	F. Javorský: Záchranné výskumy a prieskumy výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV. AVANS 1985, 1986, 108–117.
<i>Javorský 1988</i>	F. Javorský: Prieskumy a záchranné výskumy v okresoch Poprad a Spišská Nová Ves. AVANS 1987, 1988, 64–70.
<i>Javorský 1990</i>	F. Javorský: Prieskum v okresoch Poprad, Spišská Nová Ves, Stará Ľubovňa. AVANS 1988, 1990, 72–80.
<i>Javorský 1998a</i>	F. Javorský: Vlková-Horanské. Výskumná správa 12/98. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre.
<i>Javorský 1998b</i>	F. Javorský: Upozornenie o stave ľudských kostí na lokalite zo dňa 07. 09. 1998. Spišská Nová Ves 1998.
<i>Javorský 2000</i>	F. Javorský: Výskum kostola zaniknutej dediny na trase diaľnice vo Vlkovej. AVANS 1998, 2000, 106–109.
<i>Javorský/Soják 1999</i>	F. Javorský/M. Soják: Prieskum trasy diaľnice na Spiši. AVANS 1997, 1999, 81–93.
<i>Linkeš/Pestún/Džatko 1996</i>	V. Linkeš/V. Pestún/M. Džatko: Príručka pre používanie máp bonitovaných pôdno-ekologických jednotiek. Príručka pre bonitáciu poľnohospodárskych pôd. Tretie upravené vydanie. Bratislava 1996.
<i>Polla 1962</i>	B. Polla: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.
<i>Soják 2003</i>	M. Soják: Kopijnícke osady z pohľadu archeológie. In: I. Chalupecký (Zost.): Z minulosti Spiša, 11. Levoča 2003, 5–20.
<i>Soják 2014a</i>	M. Soják: Vlková v archeologických svedectvách. In: Z. Kollárová/V. Labuda (Zost.): Dejiny a súčasnosť obcí Vlková a Levkovce 1278–2013. Vlková 2014, 14–29.

¹⁵ Tam ďalšia literatúra, venujúca sa kopijníckym osadám na Spiši.

- Soják 2014b* M. Soják: Prírodné pomery katastrálneho územia obce Vlková a jej najbližšieho okolia. In: Z. Kollárová/V. Labuda (Zost.): Dejiny a súčasnosť obcí Vlková a Levkovce 1278–2013. Vlková 2014, 6–13.
- Stefánsson 1985* M. Stefánsson: Eigenkirche. Lexikon des Mittelalters 3, stl. 1705–1710. Zürich 1985.
- Števík 2002* M. Števík: Sídlná štruktúra kopijníckych osád, cestná sieť, strážne a zásekové miesta na Spiši v stredoveku. In: F. Žifčák (Zost.): Z minulosti Spiša, 9–10. Levoča 2002, 51–63.
- Števík 2007* M. Števík: Prehľad vývinu osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša. Zeszyty sądecko-spiskie 2. Nowy Sącz 2007, 10–37.
- Števík 2009* M. Števík: Pustnutie stredovekých sídiel horného Spiša do polovice 16. storočia. Dokumentárny film. Lubovnianska mediálna spoločnosť, s. r. o. 2009.
- Tirpák 1985* J. Tirpák: Správa z geofyzikálneho prieskumu zo dňa 25. 09. 1984. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre.
- Turistický atlas 2007* Turistický atlas Slovenska 1:50 000. 2. vydanie. Harmanec 2007.
- Internetové zdroje (dátum prevzatia informácie 16. 06. 2013)*
<http://www.geology.sk>
<http://www.lgis.sk>

The archaeological excavation of perished church in Vlková

Peter Fecko – František Javorský †

Summary

Location Horanské in the village cadastre Vlková (dist. Kežmarok) was modified agricultural land with drainage system between the years 1974–1975. During the agricultural works several archaeological features were disturbed. Above all, the walls of perished church were also affected (Fig. 2: 1). Since that time archaeological surveys started on the site. Systematic research excavation was due to the construction of the D1 motorway on the section Mengusovce–Jánovce.

Village Vlková is situated 11 km from Kežmarok in the direction of Jánovce. Extinct village is located at the southwestern border of the village cadastre Vlková and covers an area of larger than two hectares. Here a brick church was built, whose foundations are still preserved. In the historical records the farmstead Horanské is also known, of which existence is proved in the 16th century.

Systematic archaeological survey on the site started in 1982 and continued in the following years 1983–1985, 1987, 1988 and 1997 carried out by František Javorský, the researcher from the Institute of Archaeology of SAS at Nitra – Department Spišská Nová Ves. The research excavation started in 1998. It was targeted mainly on the church architecture to determine its entire ground plan and size of churchyard fenced with a stone wall. Based on finds obtained during the archaeological excavation the extinct village is dated back to the 12th(?)–13th up to 16th centuries.

Historians' opinions due to extinct village Horanské are different. According to I. Chalupecký the settlement had several names. It was originally named as *villa Marsilii*, i. e. Marcel's village. Unlike F. Javorský, I. Chalupecký believed that the church existed even in the 16th century. In 1542 the village is referred as settlement – *praedium Horan*. A different viewpoint is shared by M. Števík, who identified Horanské as extinct settlement Pokaj belonging to the earliest villages of the Spiš region.

The origins of the extinct village as well as its initial name remain unresolved yet. This requires a deeper investigation of the historical records, but above all, a comprehensive archaeological research excavation of entire extinct village.

The archaeological excavation has revealed that it is so-called village one-nave church with east-west orientation. Its foundations are unquestionably dated at least to the 13th century and have several phases of construction. The church at Horanské does not belong to parish churches, but it represents a smaller private church (so-called proprietary church). The oldest part of the architecture (until the early 13th century) is the nave. A sanctuary belonging to the nave is not preserved. According to documented foundation line (Fig. 2: 2), it had presumably a semi-circular ground plan (Fig. 3). Entrance to this Romanesque church was in the west wall of the nave. Furthermore, the base of altar refectory and of a part of front stairs also belongs to the earliest phase of construction. To the original sanctuary a sacristy was built still in the 13th century. Before the first half of the 13th century the sanctuary and sacristy were damaged. Soon after (around the half of the 13th century) a new sanctuary with a square ground plan and a sacristy were constructed. Perhaps then

a tower was build, attached to the western wall of the nave. The church was for a long time (during the late 14th century) out of service and people had used it as temporary accommodation.

Further reconstruction of the church (during the 14th century) represents the modification of the walls of the sanctuary, sacristy and additional building of load-bearing column near to the northern wall of the nave. Already before these reconstructions, the ossuary was build. F. Javorský assumes that already during the 16th–17th centuries the church walls began to be dismantled. Except the base of the main altar refectory two side altars were also excavated. Floor remains dated to the first and second phase were partially preserved. In the 340cm distance from western wall of the nave and on the central longitudinal axis of the nave a stone of round shape with the hole in the middle was placed (Fig. 4). Puddingstone remains a millstone, but there are no detritions. It could have served as a base for the column under the choir or foundation under stone baptismal font. The churchyard was fenced with an elliptical-shaped stone wall.

Inside and outside of church was a burial place (Fig. 4; 5). In total, 94 graves were unearthed. The groups of 'common' graves are remarkable (Fig. 5: 2). In the graves silver coins were found in the hands of deceased (so-called obolus of dead). Within prior surveys and excavation, more than 5700 shards of clay vessels were found, dated to the Late Bronze Age, to the 10th century, but predominantly to the 12th(?)–13th–15th centuries. Plenty of clay daub was obtained, more than 1000 pieces of iron artefacts, animal bones, iron slag, stone crushers/chippers, whetstones, sharpening stones, chipped stone industry and iron artefacts of different function and importance. Pottery is predominantly represented with fragments of the vessel bodies, rims and bottoms. Pot lid knobs were less preserved (Fig. 6–11). Most of pottery belongs to kitchenware, but sporadically there were found also fine pottery shards indicating tableware. In the graves were coins from the 14th and 15th centuries. In total 15 exemplars of obolus were preserved, dated between 1343 up to 1468–1481 (Fig. 12). The coins document that coins of ordinary people with very low nominal contemporary currency were used for burials.

Numerous iron artefacts come from the archaeological excavation. In addition to common artefacts also padlocks (Fig. 13: 5), keys, iron scissors, buttons, a spoon and knives (Fig. 13: 6, 7), sickles (Fig. 13: 8), a fragment of axe, hoes, door hinges, horseshoes (Fig. 13: 9, 10) and more were found. From the rarer artefacts the two belt hooks made of bronze sheet deserved to be mentioned (Fig. 13: 12). Rare finding is a tooth from a bone comb. For chronology riding spurs are important (Fig. 13: 13–16).

In future research, it would be necessary to determine whether on the unearthed area continual development from 9th up to the 14th and 15th centuries (or 16th century?) may be proved, which remains unclear till now. The excavation results appear already in preliminary evaluation as key point for research in Slovakia in the 9th–16th centuries. Discovery of the village with the church belongs to the significant contributions for the research on medieval villages in Spiš region.

Fig. 1. Vlková, location Horanské. Situating of cadastre area on maps. A – the village cadastre of Vlková on the map 1: 10 000 with marked sites of the 13th–15th cent. and with churches. Legend: 1 – Horanské; 2 – Nad dvorom JRD; 3 – Za rybníkom; 4 – Pod breh (Makoviská); 5 – Pri prednej priekope; 6 – Za stodolou; 7 – Village – Church of John the Baptist (after *Soják 2014a*, 29). B – village cadastre of Vlková and position Spetigarovce (Horanské) marked on the map section of the Second Military Survey (1819–1869).

Fig. 2. Vlková, location Horanské. Stone foundations of the church. 1 – preserved unearthed church foundations, view from southeast; 2 – semi-circular foundation line, which F. Javorský considered to be semi-circular ground plan of the sanctuary build in the first phase of construction. Photo: F. Javorský.

Fig. 3. Vlková, location Horanské. Phases of church constructions after F. Javorský (edited by P. Fecko). Legend: a – church in the early 13th cent.; b – the sanctuary and tower (the first half of the 13th century); c – sacristy and altar refectories (the first half of the 13th cent.); d – the sanctuary, sacristy and altar refectories (the 14th–15th cent.); e – the ossuary (the 14th–15th cent.); f – load-bearing column (the 14th–15th cent.).

Fig. 4. Vlková, location Horanské. Graves and millstone in situ position. 1 – graves in the western part of the nave near the millstone; 2 – the millstone in the western part of the nave. Photo: F. Javorský.

Fig. 5. Vlková, location Horanské. Grave samples. 1 – graves in the western part of the nave; 2 – position of excavated graves north of the sacristy. Photo: F. Javorský.

Fig. 6. Vlková, location Horanské. Selection of pottery finds (1 – No. 134; 2 – No. 117; 3 – No. 57; 4 – No. 147; 5 – No. 154; 6 – No. 34; 7 – No. 139; 8 – No. 29; 9–11 – No. 34; 12–14 – No. 28). Photo: P. Fecko.

Fig. 7. Vlková, location Horanské. Selection of pottery finds (1–3 – No. 128; 4–8 – No. 28; 9–11 – No. 30; 12 – No. 113). Scale: a – 1–11; b – 12. Photo: P. Fecko.

Fig. 8. Vlková, location Horanské. Selection of pottery finds (1 – No. 34; 2 – No. 29; 3 – No. 27; 4 – No. 128). Drawn by P. Fecko.

Fig. 9. Vlková, location Horanské. Drawing documentation of selected most typical pottery rims (1–7 – No. 28; 8 to 9 – No. 29; 10 – No. 114; 11 – No. 36; 12 – No. 120; 13–15 – No. 27; 16–18 – No. 131; 19, 20 – No. 128; 21, 22 – No. 128). Drawn by P. Fecko.

Fig. 10. Vlková, location Horanské. Drawing documentation of pottery (1–3 – No. 128); 3 – drawing documentation of selected typical pottery handles (4 – No. 28; 5 – No. 30); 6–15 – drawing documentation of the most typical pottery decoration on the bodies (6–7 – No. 28; 8 – No. 30; 9 – No. 113; 10 – No. 116; 11 – No. 40; 12 – No. 35; 13 – No. 131; 14 – No. 35; 15 – No. 131). Drawn by P. Fecko.

Fig. 11. Vlková, location Horanské. Drawing documentation of pottery. 1–13 – drawing documentation of selected most typical bottoms (1–12 – No. 29; 13 – No. 121); 14–16 – drawing documentation of selected lids (14 – No. 117; 15 – No. 57; 16 – No. 127). Drawn by P. Fecko.

Fig. 12. Vlková, location Horanské. Selection of coins. 1 – coin in the grave 71 (No. 389/98). Kingdom of Hungary, Louis I the Great (1342–1382), mint unknown, denarius from 1373–1382. Silver 14 mm (Huszár No. 547); 2 – coin in the grave 78 found under the head (No. 428/98). Kingdom of Hungary, Louis I the Great (1342–1382), mint unknown, obolus from 1373–1382. Silver 10 mm (Huszár No. 549); 3 – coin in the grave 52 (No. 375/98). Kingdom of Hungary, Sigismund of Luxembourg (1387–1437), mint unknown, parvus from 1387. Silver 11 mm (Huszár No. 580); 4 – coin in the grave 42 (376/98). Kingdom of Hungary, Sigismund of Luxembourg (1387–1437), mint unknown, parvus from 1387–1427. Silver 10 mm (Huszár No. 580); 5 – coin in the grave 77 (No. 392/98). Kingdom of Hungary, Sigismund of Luxembourg (1387–1437), mint unknown, parvus from 1387–1427. Silver 10 × 11 mm (Huszár No. 580); 6 – coin in the grave 45 (No. 374/98). Kingdom of Hungary, Ladislaus V (1453–1457), Kremnica, denarius from 1456–1457. Silver-plated copper 17 mm (Huszár No. 668); 7 – coin found over the grave 72 (No. 388/98). Kingdom of Hungary, Matthias Corvinus (1458–1490), Kremnica, denarius from 1467. Silver-plated copper 18 mm (Huszár No. 715); 8 – coin in the grave 71 next to right hand (No. 390/98). Kingdom of Hungary, Matthias Corvinus (1458–1490), Kremnica, denarius from 1467. Silver-plated copper 18 mm (Huszár No. 714); 9 – coin in the grave 66 (No. 382/98). Kingdom of Hungary, Matthias Corvinus (1458–1490), Buda, obolus from 1467. Silver-plated copper 16 mm (Huszár No. 715); 10 – coin found in the trench II/98 (No. 128/98). Kingdom of Hungary, Matthias Corvinus (1458–1490), Kremnica, denarius from 1468–1481. Silver 16 mm (Huszár No. 717). Photo: F. Javorský.

Fig. 13. Vlková, location Horanské. Selection of finds. 1 – sleeve (No. 3/85); 2 – building hardware (No. 3/85); 2 – nail (No. 3/83); 4 – clamp (No. 3/83); 5 – padlock (No. 4/83); 6 – knife (No. 3/85); 7 – fragment of a knife (No. 3/83); 8 – sickle (No. 3/83); 9 – horseshoe (No. 3/83); 10 – horseshoe (No. 4/83); 11 – grinding slab (No. 480/98); 12 – bronze belt hooks (No. 198/98); 13 – riding spur (No. 531/98); 14 – riding spur from 14th cent. (No. 514/98); 15 – riding spur (No. 4/83); 16 – riding spur (No. 10/82). Photo and drawn by: F. Javorský. 1–10, 13–16 – iron; 11 – stone; 12 – bronze.

Translated by Mgr. Dana Marková, PhD.

Mgr. Peter Fecko
Archeologický ústav SAV
Mlynská 6
SK-052 01 Spišská Nová Ves
feckop@gmail.com

*Recenzenti RNDr. Mgr. Marián Samuel
Mgr. Marek Vojteček, PhD.*

PODOBA BENEDIKTÍNSKEHO KLÁŠTORA SV. KOZMU A DAMIÁNA V LUDANICIACH NA ZÁKLADE ARCHEOLOGICKÉHO A GEOFYZIKÁLNEHO VÝSKUMU ¹

Martin Hanuš – David Kušnirák

Kľúčové slová: Slovensko, Ludanice, benediktínsky kláštor, stredovek, architektúra

Key words: Slovakia, Ludanice, Benedictine order, Middle Ages, Architecture

The shape of the Benedictine Monastery of St. Cosmas and Damian in Ludanice based on archaeological and geophysical research

The study presents main results of archaeological and geophysical investigations of the defunct Benedictine Monastery of St. Cosmas and Damian in Ludanice (Topolčany district). The monastery was probably founded by the noble family of Ludanice by early 13th century. The monks abandoned the cloister at the latest in the 1st half of the 16th century. From 2005 to 2007 we conducted archaeological excavations at the site, which managed to locate the monastery and largely uncover its southern wing and partially the corner of the east wing. The south wing, which included a hypocaustum furnace was constructed in the 14th century and added to the older east wing. However, the acquired artifacts (ceramics, architectural elements) show the origins of the site in the horizon between the end of the 12th and 1st half of the 13th century. As shown by the excavations, the southern wing perished at the end of the Middle Ages. In the years 2012 and 2013 we conducted a geophysical survey with the GPR method at the site. The survey has confirmed and completed the course of the southern wing and probably attested to the existence of the west wing of the monastery. The east wing, partially identified by the excavations, however, was not found. This may be explained by intentional dismantling of its architecture and the establishment of a modern period cemetery at the site. Geophysical survey seemingly identified also the abbey church, but the results in this case are not clear and will need to be verified by further field research. Based on the gathered data, it appears that the ground plan of the monastery had probably irregular trapezoidal shape with approximate dimensions of 25.5 (south wing) x 22.5 (west wing) x 21 (east wing) x 30? (church) meters.

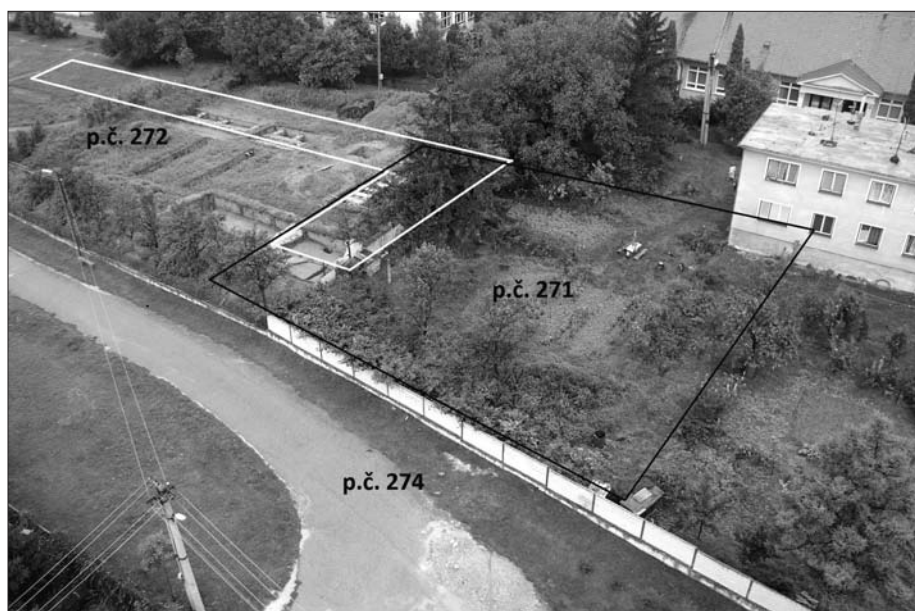
ÚVOD

Zaniknutý benediktínsky kláštor sv. Kozmu a Damiána sa nachádza v centre Ludaníc (okr. Topolčany). Jeho polohu sme identifikovali počas archeologického výskumu v rokoch 2005 až 2007, kedy sme z väčšej časti preskúmali jeho južné krídlo. V súčasnosti sa na mieste zaniknutého kláštora nachádza školský areál (parcela č. 272) a z väčšej časti súkromná záhrada (parcela č. 271; obr. 1). Geofyzikálnym prieskumom v rokoch 2012 a 2013 sme sa pokúsili zamerať a identifikovať jeho celú dispozíciu.

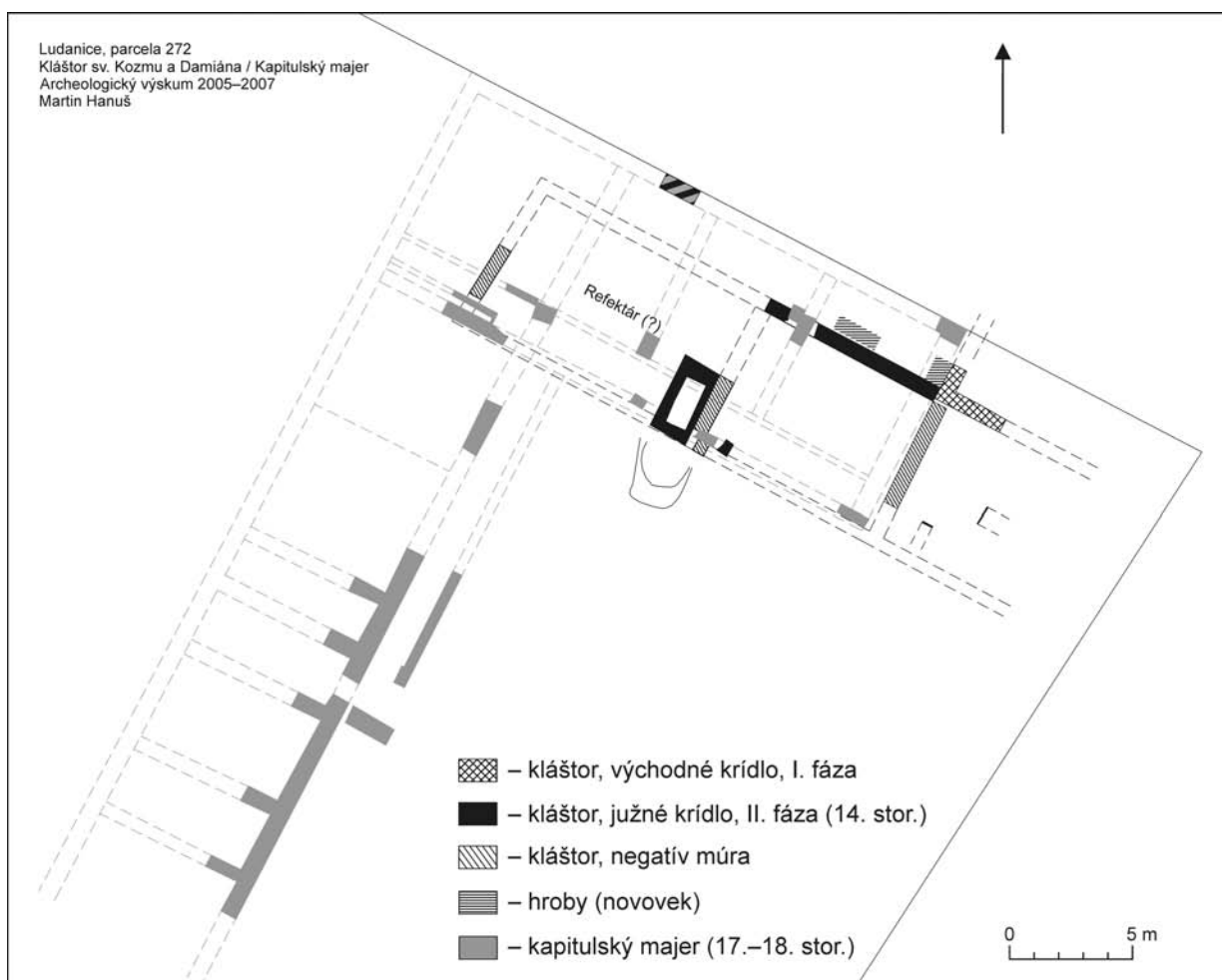
STRUČNÉ DEJINY KLÁŠTORA

Rok založenia ani meno zakladateľa kláštora dochované písomné správy neuvádzajú. Predpokladá sa, že ho založil rod Ludanickovcov najneskôr začiatkom 13. stor. (Balics 1890, 185; Lukačka 1990, 10; 2002, 96). Prvá dochovaná zmienka o opátstve pochádza až z roku 1327. Z obdobia 14. a 15. stor. disponujeme

¹ Táto štúdia vznikla s podporou grantového projektu č. 1/0740/14 agentúry VEGA. Za možnosť realizovať archeologický výskum ďakujem doc. M. Slivkovi a J. Gajdošovi.

Obr. 1. Ludanice. Pohľad z veže farského kostola na parcely č. 271, 272 a 274 (stav z roku 2005). Vyznačená poloha kapitulského majera (svetlá línia) a predpokladaný rozsah kláštora (tmavá línia).

Obr. 2. Ludanice. Zameranie odkrytej architektúry kláštora a kapitulského majera.

Obr. 3. Ludanice. Základové múry kapitúlskeho majera. Západné krídlo orientované SSV-JJZ smerom. Autor: M. Hanuš (august 2005).

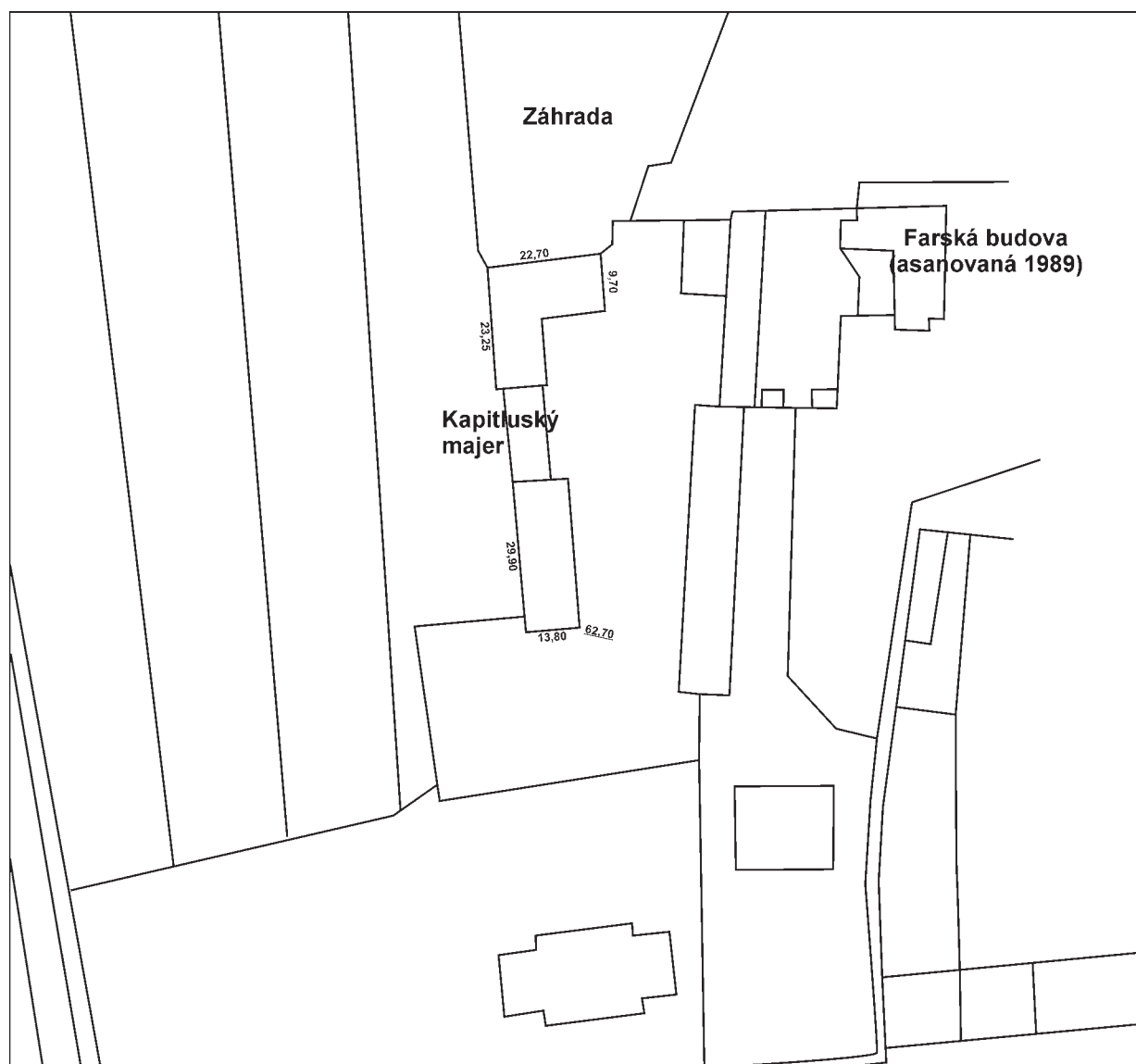
len niekoľkými stručnými správami (Gajdoš 2004; Vidová 2004). Náznaky úpadku opátstva sa objavujú už v roku 1485, kedy ludanický opát údajne býval v kláštore na Zobore (Sörös 1912, 184). Najneskôr okolo polovice 16. stor. rehoľný život v Ludaniciach pravdepodobne zanikol. Správa z roku 1543 uvádza opáta s prívlastkom *commendatarius* (Sörös 1912, 185), naznačujúcim, že zrejme išlo len o správcu cirkevného majetku. V ďalšom období sa opátstvo a jeho pozemky stali predmetom početných majetkových sporov a postupne prešli rukami viacerých vlastníkov. V roku 1674 ich ostrihomský arcibiskup Juraj Selepčeni daroval Nitrianskej kapitule. V jej držbe zostali kláštorné majetky až do roku 1946, kedy ich kapitula predala rodine Gerhátových. Tá však o ne prišla krátko nato, počas komunistického znárodňovania (Gajdoš 2004, 21; Vidová 2004, 65–67).

Samotný objekt kláštora sa spomína v rokoch 1546, 1557 a 1564 v súvislosti s potrebou jeho udržiavania a obnovy. Záznam z roku 1564 hovorí o sťažnosti ludanického opáta na Gregora Babindalyho, ktorý zbúral časť múrov opátskeho kostola a stavebný materiál použil na opevnenie svojho hrádka v Ludaniciach (k čomu došlo už krátko po roku 1536, k hradu: Plaček/Bóna 2007, 195). Posledná zmienka o budovách kláštora je z roku 1611 (Sörös 1912, 188). Ako posledný objekt z kláštorného komplexu zanikol kostol. Stalo sa tak na príkaz Nitrianskej kapituly pravdepodobne medzi rokmi 1780–1786, pričom stavebný materiál z jeho asanácie sa mal využiť na výstavbu novej fary (Gajdoš 2004, 19, 30). Na bývalých majetkoch kláštora postavili obytno-hospodársky komplex, tzv. kapitúlsky majer. Prvý krát jeho podobu jasne zachytáva 2. vojenské mapovanie z roku 1838. Majer stál v obci do 80. rokov 20. stor., kedy bol asanovaný (Gajdoš 2004, 17).

HLAVNÉ VÝSLEDKY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU (parcela č. 272)

Návodom pri hľadaní kláštora sa stalo 1. vojenské mapovanie (1782–1784), ktoré vo vysvetlivkách uvádza, že budova kapitúlskeho majera stojí na mieste zaniknutého opátstva (Gajdoš 2004, 17). V rokoch 2005 až 2007 sa v severnej časti parcely č. 272 uskutočnil archeologický výskum, ktorým sa podarilo lokalizovať budovu kapitúlskeho majera a pod ním z časti i pozostatky samotného opátstva (obr. 1; 2).

Podobu kapitúlskeho majera, ako i ďalších k nemu prislúchajúcich hospodárskych stavieb zachytávajú mapy od roku 1838 (2. vojenské mapovanie). Hlavná budova komplexu mala dve krídla v tvare písmena L

Obr. 4. Katastrálna mapa Ludaníc z roku 1946. Podoba kapitúlskeho majera a priebeh dnes už z časti zaniknutej a pozmenenej parcelácie (upravené).

(obr. 1–4). Severné krídlo ($22,7 \times 9,7$ m, 4 miestnosti) a severná časť západného krídla ($23,3 \times 9,2$ m) boli lemované chodbou a podľa informátorov z obce mali najmä obytnú funkciu. Archeologický výskum overil situovanie a dispozíciu majera a zároveň vylúčil hypotézu, že ho tvoria múry kláštora. V jeho zmiešanom kamenno-tehlovom murive sa však občas vyskytli aj fragmenty stredovekých plevových tehál pochádzajúcich z kláštora. Architektúra majera bola po asanácii v 80. rokoch miestami dodatočne rozobratá až po dno základu. Dochované torzá základových murív vykazovali istú etapovitosť. Na základe použitého stavebného materiálu (tehly, malta, keramika v stavebnej hmote) datujeme výstavbu majera do 17. až 18. stor.

Pod jeho severným krídlom výskum zachytil torzá a negatívy tehlových múrov opátstva (obr. 1; 2). Identifikujeme ich ako južné krídlo kláštora a časť východného krídla smerujúceho ďalej na sever, na parcelu č. 271. Odkrytý úsek južného krídla má doposiaľ zistenú dĺžku 22,7 m a šírku 6,95 m. Krídlo tvorili minimálne tri miestnosti. Najväčšia ($9,6 \times 5,8$ m) sa nachádzala na západnej strane a pravdepodobne plnila funkciu kláštornej jedálne – refektára. Pod jej podlahou, v juhovýchodnom rohu, bolo situované teplovzdušné vykurovacie zariadenie – *hypocaustum*, ktoré bolo prístupné cez šachtu z exteriéru. Podľa typológie K. Bingenheimera (1998, 146–171, 248–403) ide o 4. typ hypokaust („Steinkammer-Luftheizung“), ktorý datuje do 14. stor., pričom najstaršie exempláre sa objavujú v priebehu prvej tretiny storočia. Z vý-

Obr. 5. Ludanice. Tehlová architektúra kláštora so zvyškami dlážky. Nárožie východného krídla s dodatočne pristavanými múrmi južného krídla. Autor: M. Hanuš (september 2005).

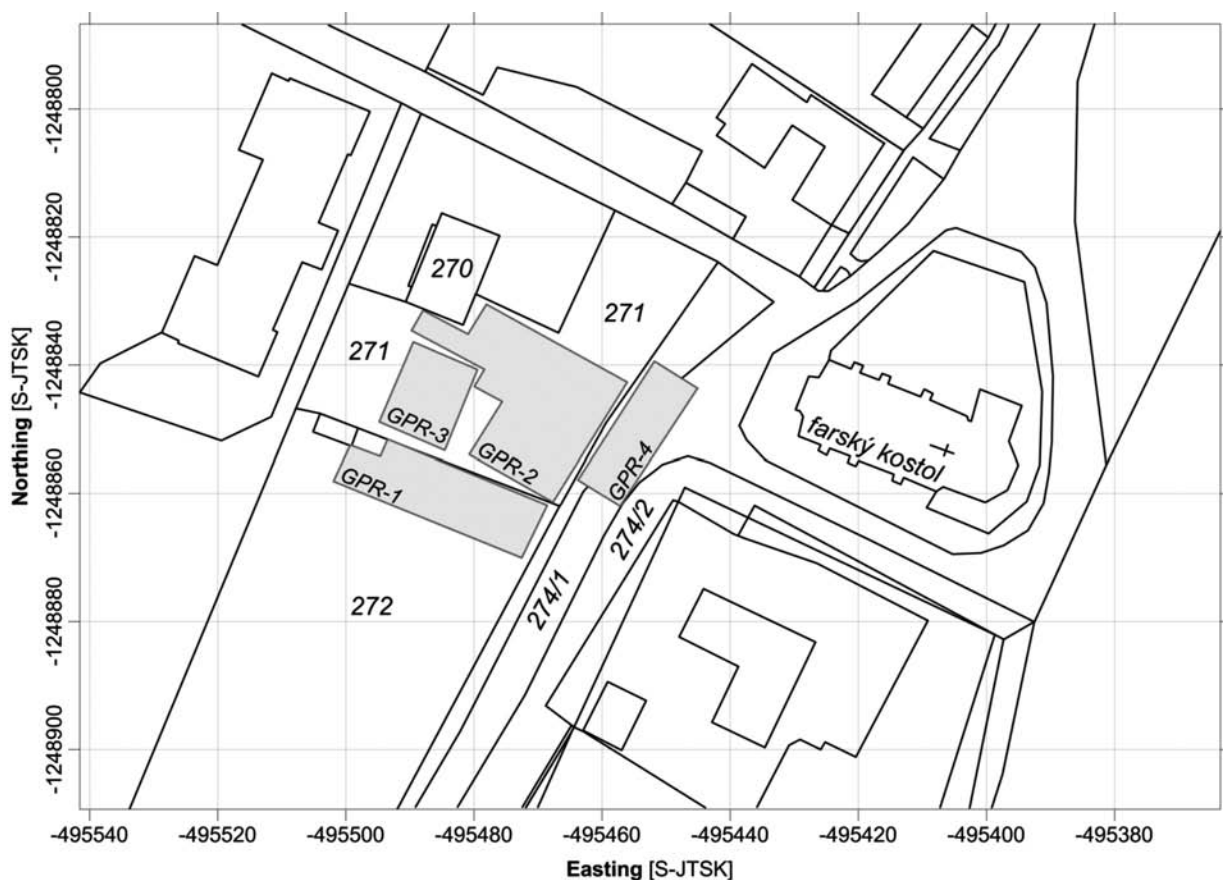
chodného krídla sme počas výskumu odkryli len juhozápadné nárožie (obr. 5). Odkrytá nálezová situácia v styku oboch krídel doložila dve stavebné fázy kláštora. Južné krídlo, postavené pravdepodobne v 14. stor., bolo dodatočne pristavané k staršiemu východnému krídlu.

Múry kláštora mali hrúbku cca 0,5–0,6 m a obidve zachytené krídla boli vybudované z plevových tehál (Čurný/Hložek 2007). Na lokalite sa však v sekundárnych polohách občas vyskytli aj typologicky mladšie kanelované tehly (tzv. prstovky) indikujúce existenciu ďalších stavebných etáp kláštora. Neobvyklá je skutočnosť, že architektúra nemala základovú časť, ale bola založená akoby priamo na vtedajšej pochôdznej úrovni. Tú sme identifikovali na základe lokálne dochovaných torz interiérovej (159,79–160,01 m n. m.) a exteriérovej (159,75–159,85 m n. m.) dlážky z malých kameňov v hĺbke cca 1 m od súčasného povrchu.

Problém absentujúcich základov tehlovej architektúry kláštora zrejme objasnil nález dvoch žlabov (šírka: 0,6 m, hĺbka: 0,5 m) prebiehajúcich presne pod južným obvodovým múrom a najzápadnejším identifikovaným múrom kláštora. Tie sa dochovali len ako negatívy, vďaka čomu sme mohli preskúmať aj terén priamo pod nimi. V žlaboch mohla byť osadená horizontálna drevená konštrukcia – trámy, na ktorých založili tehlové murivo. Takáto forma základov je charakteristická pre hrázdnené konštrukcie (Durdík 1992, 141–152, obr. 6). Inú alternatívu predstavuje možnosť, že tehlové murivo bolo založené len na hline udusenej v žlabe. Podobne vyhotovené základy zo striedajúcich sa vrstiev ubitej hliny a tehál poznáme napr. z tehlových kostolov v Hurbanove-Bohatej, Chotíne, či v Križovanoch nad Dudváhom, datovaných najneskôr do konca 12. stor. (Habovštiak 1985, 188). V Ludaniciach sa vrstvy tehál v základových žlaboch pod južným krídlom síce nenachádzali, v prípade staršieho východného krídla sa však základová úroveň múrov začínal vrstvou polámaných tehál, ktorá by mohla poukazovať práve na túto stavebnú techniku.

V prípade žlabov prichádza hypoteticky do úvahy aj interpretácia, že ide o doklad staršej drevenej stavby. V prospech toho by mohla hovoriť prítomnosť dlážky z kamienkov, situovanej v priestore vymedzenom žlabmi. Dlážka ležala v porovnaní s tehlovými nadzákladovými múrmi kláštora a ostatnými identifikovanými dlážkami o trochu hlbšie (159,55–159,76 m n. m.) a nedosadal na ňu bezprostredne zánikový horizont kláštora. Presný priebeh žlabov pod negatívmi tehlových múrov, sa nám ale pri takejto interpretácii zdá málo pravdepodobný, takže sa prikláňame k ich identifikácii ako základov tehlového muriva.

Stratigrafia lokality ponúka k obdobiu existencie kláštora v princípe tri horizonty. Prvý dokladá sídliskovú aktivitu v období pred výstavbou murovaného južného krídla kláštora (vrstvy s nálezmi

Obr. 6. Ludanice. Rozmiestnenie georadarového merania na podklade aktuálnej katastrálnej mapy Ludaníc.

črepov, staršia dlážka?), pričom najstaršie keramické fragmenty možno datovať do horizontu: záver 12.–1. pol. 13. stor. Druhý horizont tvorí samotná architektúra kláštora a pochôdna úroveň s dochovanými dlážkami. Tretí horizont definujú zánikové vrstvy, ktoré bezprostredne nadväzovali na interiérovú a exteriérovú úroveň kláštora. Z tretieho horizontu pochádzajú nálezy keramiky z obdobia neskorého stredoveku, ako i nález troch mincí zo 14. stor. (určil M. Budaj a J. Hunka). Preskúmaná nálezová situácia ukazuje, že južné krídlo kláštora zaniklo už koncom stredoveku, ako to naznačujú aj písomné pramene. Precizovanú chronológiu ponúkne pripravované komplexné spracovanie hnuťelných nálezov z výskumu.

Na základe získaných poznatkov usudzujeme, že zvyšná časť kláštora sa nachádzala severne od preskúmanej časti kláštora, na parcele č. 271 (obr. 1). Otázku existencie západného krídla opátstva, archeologický výskum nezodpovedal. Tak isto nevieme, či najzápadnejší identifikovaný múr kláštora predstavuje obvodovú stenu, alebo ide len o priečku. V prospech obvodového múru, však zrejme hovorí vychýlená orientácia múru, ktorá nezviera pravý uhol (ale len 86°) s obvodovými múrmi (obr. 2). Archeologický výskum neponúkol informáciu ohľadom ohraničenia objektu kláštora na východnej strane.

Kláštorný kostol (parcely č. 271)

Kostol zanikol ako posledná z kláštorných budov niekedy medzi rokmi 1780–1786. Vtedy bola postavená nová fara (asanovaná v roku 1989), na výstavbu ktorej sa mal podľa nariadení kanonickej vizitácie ludanickej farnosti z roku 1780, použiť materiál z opátneho kostola (Gajdoš 2004, 29 n). Vo vizitačnej správe nachádzame podrobný opis vtedy ešte stojaceho kostola a jeho výbavy.

Loď kostola bola dlhá 4,5 siah (viedenská siaha = 1,896 m, t. j. 8,53 m) a široká 5 siah (9,48 m). Presbytérium malo dĺžku 2 siah (3,79 m) a šírku 2,5 siah (4,74 m). Jeho presnú formu však vizitácia neuvádza.

V strede lode sa mala nachádzať krypta. Kostol bol vydláždený z pálených tehál a postavený z „trváceho materiálu“, ktorý sa bližšie nešpecifikuje (Gajdoš 2004, 25–29; Vidová 2004, 54–57). Z uvedeného je jasné, že loď kostola bola atypicky širšia ako dlhšia a vizitátor pravdepodobne videl a popísal už len torzo pôvodnej stavby. Do tohto obrazu zapadá správa z roku 1564, ktorá uvádza, že Gregor Babindaly zbúral časť múrov opátskeho kostola.

Polohu kostola vizitácia neuvádza. Z textu len vyplýva, že sa nachádzal neďaleko od farského kostola Najsvätejšej Trojice (pôvodné patrocinium sv. Demeter; obr. 6). Ďalšiu indíciu pre jeho lokalizovanie nachádzame v zemepisnom diele *M. Bela* (1742, 451), kde sa píše, že v Ludaniciach sú vedľa seba „kostoly, dvojčičky“.

Uvedené písomné správy korelujú s výsledkami archeologického výskumu, ktoré predpokladajú situovanie väčšej časti kláštora a kostola na parcele č. 271. Táto plocha bola, ako to dokladajú mapy od roku 1838, kontinuálne nezastavaná. Nachádzal sa tu novoveký cintorín, zrušený pravdepodobne v dôsledku jozefínskych reforiem (niekedy po roku 1784) a následne, podľa informátorov z obce, záhrada (Gajdoš 2004, 23 n). Existenciu cintorína na parcele doložil nález väčšieho počtu hrobov narušených počas výstavby bytového domu v roku 1963 (Wiedermann 1985, 23 n). Počas archeologického výskumu sme zachytili dva novoveké hroby pri severnom okraji parcely č. 272, ktoré narúšali architektúru kláštora (obr. 2). Hroby dokladajú, že cintorín vznikol už pred výstavbou kapitúlskeho majera a pravdepodobne indikujú jeho maximálny rozsah južným smerom. Na parcele č. 271 však treba okrem novovekého cintorína počítať aj s prítomnosťou pôvodného kláštorného cintorína.

GEOFYZIKÁLNY PRIESKUM GEORADAROM (2012–2013)

V rokoch 2012 a 2013 bol realizovaný geofyzikálny prieskum metódou GPR (Ground Penetrating Radar) na parcelách č. 271, 272 a 274/1 (obr. 6). Pri prieskume Kláštora sv. Kozmu a Damiána v Ludaniciach bola použitá aparátúra GSSI Sir 3000 spolu s anténou na centrálnej frekvencii 400 MHz, ktorej hĺbkový dosah a rozlíšenie bol vhodný na tento prieskum. Merania boli rozčlenené na 4 samostatné plochy, pričom na každej z nich bol použitý rovnaký rozstup medzi jednotlivými meracími profilmi 0,3 m a hustota vzorkovania pozdĺž profilov bola 0,05 m. Priestorové zameranie meracieho územia v súradnicovom systéme S-JTSK03, bolo vykonané diferenciálnou GPS aparátúrou, ktoré spolu s korekciami v reálnom čase umožňuje presnosť merania v terénne na úrovni cca 1 cm. Získané údaje boli spracované samostatne pre každú meraciu plochu a zobrazené vo forme 3D časových rezov pomocou softvérového balíka ReflexW (Sandmeier 2012) a pre zvýraznenie spoločných črt na jednotlivých plochách boli použité ako vstupné údaje absolútne hodnoty amplitúd. Transformácia časových rezov na hĺbkové rezy bola vypočítaná jednotnou rýchlosťou prepočtu 0,1 m/ns, ktorá bola určená aproximáciou odrazových hyperbol na vybraných profiloch.

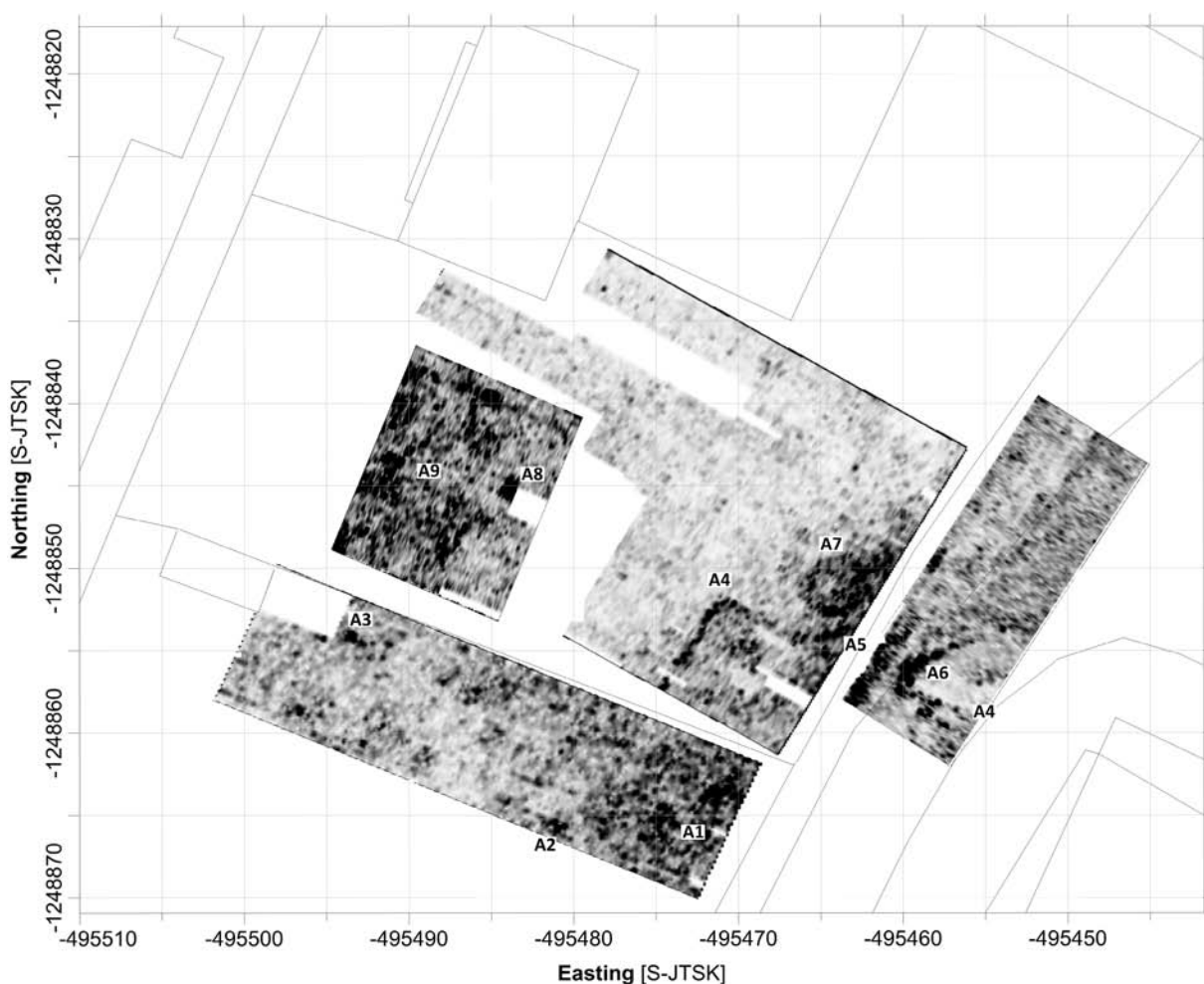
Deskripcia a interpretačný potenciál geofyzikálne nameraných anomálií (obr. 7–9)

A1 – amorfná anomália vo východnej časti plochy GPR-1. Prejavuje sa v približnej hĺbke 0,7 m od povrchu. Ide o priestor, ktorý nebol archeologicky skúmaný. Vzhľadom na situovanie by mohla súvisieť so stavebnou deštrukciou kapitúlskeho majera, prípadne kláštora.

A2 – prerušovaná líniová anomália, pozdĺž južného okraja plochy GPR-1, črtajúca sa v hĺbke 0,7–1 m. Na základe archeologického výskumu a historických máp ju s určitosťou identifikujeme ako torzo južného obvodového múru kapitúlskeho majera. Múr bol z väčšej časti rozobratý po asanácii majera.

A3 – líniová anomália prebiehajúca v severnej časti plochy GPR-1. Situovanie, orientácia a šírka objektu presne koreluje s archeologicky identifikovaným severným obvodovým múrom južného traktu kláštora.

A4 – líniová anomália v juhovýchodnej časti plochy GPR-2, zalamuje sa smerom na východ a pokračuje na ploche GPR-4. Najlepšie ju vidieť v hĺbke 0,7 m, slabšie sa črtá aj v úrovni 1 m. Na podklade historických máp ju identifikujeme ako severovýchodnú časť parcelačného múru kapitúlskeho majera (obr. 4). Múr zachytáva už mapa z roku 1838 a presnejšie možno jeho priebeh sledovať na mapách od roku 1863 (Gajdoš 2004, obr. 3–6). Šírka anomálie je približne 0,5 m.

Obr. 7. Ludanice. Výsledky merania GPR. Hĺbková úroveň rezu 0,7 m.

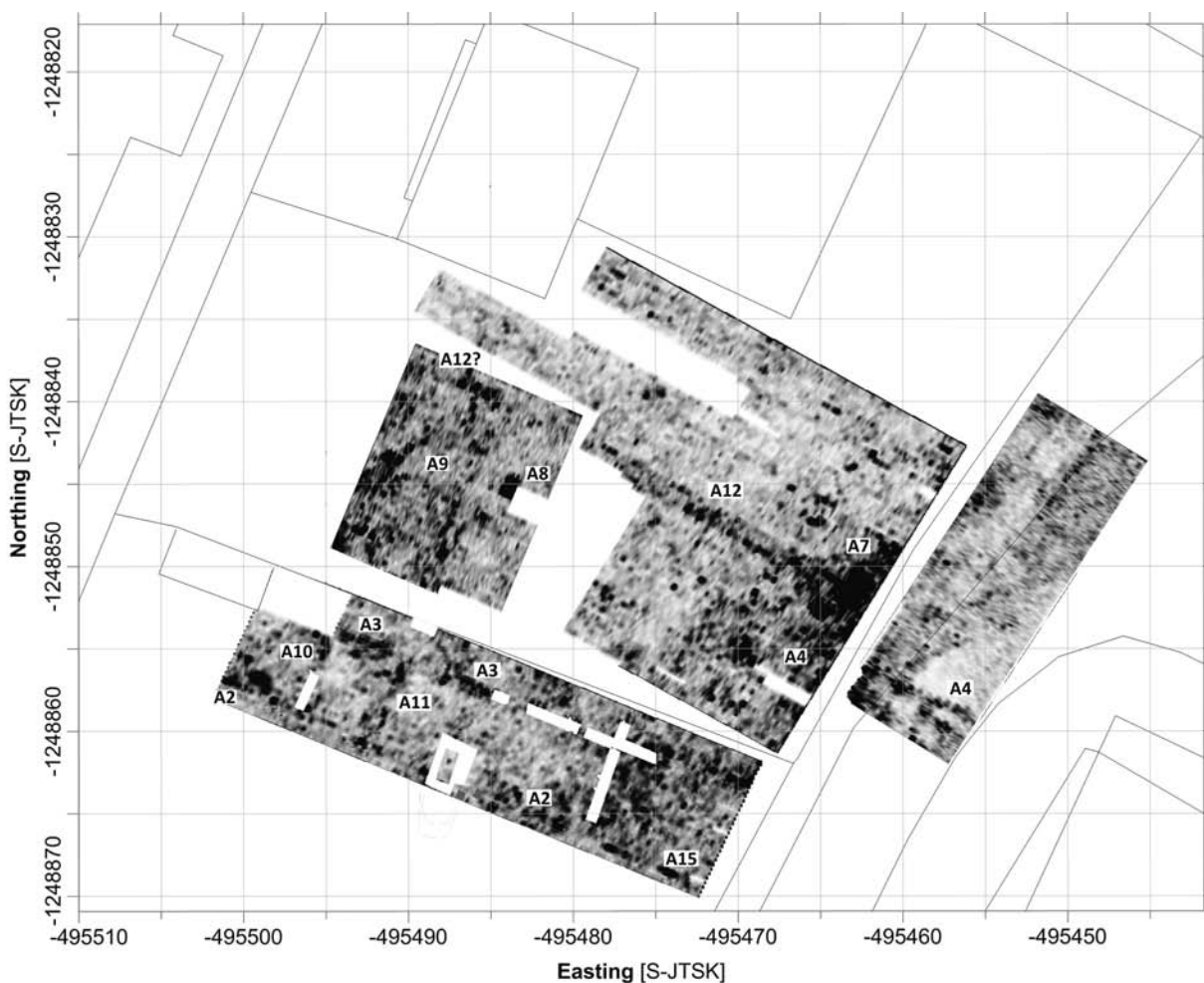
A5 – vo východnej časti plochy GPR-2 zachytená krátka líniová anomália v hĺbke 0,7–1 m. Z juhu sa napája na parcelačný múr majera (A4) a na východe zachádza pod súčasný východný plot parcely č. 271. Na základe historických máp (obr. 4) možno líniu pravdepodobne identifikovať ako časť zaniknutého východného ohradného múru dnešnej parcely č. 271 (Gajdoš 2004, obr. 3–6).

A6 – v hĺbke 0,7 m sa črtajúca líniová anomália na ploche GPR-4. Z juhu sa napája na parcelačný múr kapitúlskeho majera (A4) a pokračuje severovýchodným smerom v dĺžke cca 9,0 m. Šírka anomálie v najhrubšom mieste dosahuje 1,0 m. Objekt nevieme bližšie interpretovať. Na mapách od roku 1838 po súčasnosť sa v danom mieste nachádza voľná plocha (Gajdoš 2004, obr. 2–6).

A7 – kruhová anomália vo východnej časti plochy GPR-2, črtajúca sa v hĺbke 0,7–2,0 m, pričom jej približný vonkajší priemer je 3,5 m. Objekt identifikujeme ako studňu, ktorej existenciu dosvedčujú aj informátori z obce. Na mape z roku 1964 (Gajdoš 2004, 20, obr. 6) vidieť, že sa v danom mieste nachádzal osobitne vymedzený menší priestor. Studňa vznikla, vzhľadom na svoje situovanie, určite až po zániku kláštora, a taktiež pravdepodobne až po zrušení novovekého cintorína (niekedy po roku 1784). Podľa informátorov z obce bola zlikvidovaná v súvislosti s výstavbou bytového domu na parcele č. 271 v 60. rokoch 20. stor.

A8 – obdĺžnikovitá anomália na ploche GPR-4 s rozmermi 1,3 x 1,0 m. Rysuje sa od hĺbky 0,7 m a sledovať ju možno i v úrovni 2 m. Objekt nevieme bližšie interpretovať.

A9 – v západnej časti plochy GPR-3 sa v hĺbke 0,7 m rysuje severojužne orientovaná rozsiahla plošná anomália. Z historických máp, počnúc 2. vojenským mapovaním (1838) vieme, že na parcele č. 271 po asanácii kláštorného kostola (1780–1786) do výstavby učiteľskej bytovky (1963), nestála žiadna budova. Anomálie sú pravdepodobne prejavom západného kláštorného traktu, ktorého existenciu nemohol dosiaľ archeologický výskum, pre obmedzený rozsah, potvrdiť (obr. 2). V úrovni 1 m sa zrejme črtajú obvo-

Obr. 8. Ludanice. Výsledky merania GPR. Hĺbková úroveň rezu 1 m, s vyznačenou architektúrou južného krídla kláštora.

dové múry a v náznaku možno i vnútorné priečky. Rozmery anomálie na ploche GPR-3 sú 5,1 x 12,5 m. Správnosť interpretácie musí verifikovať archeologický výskum.

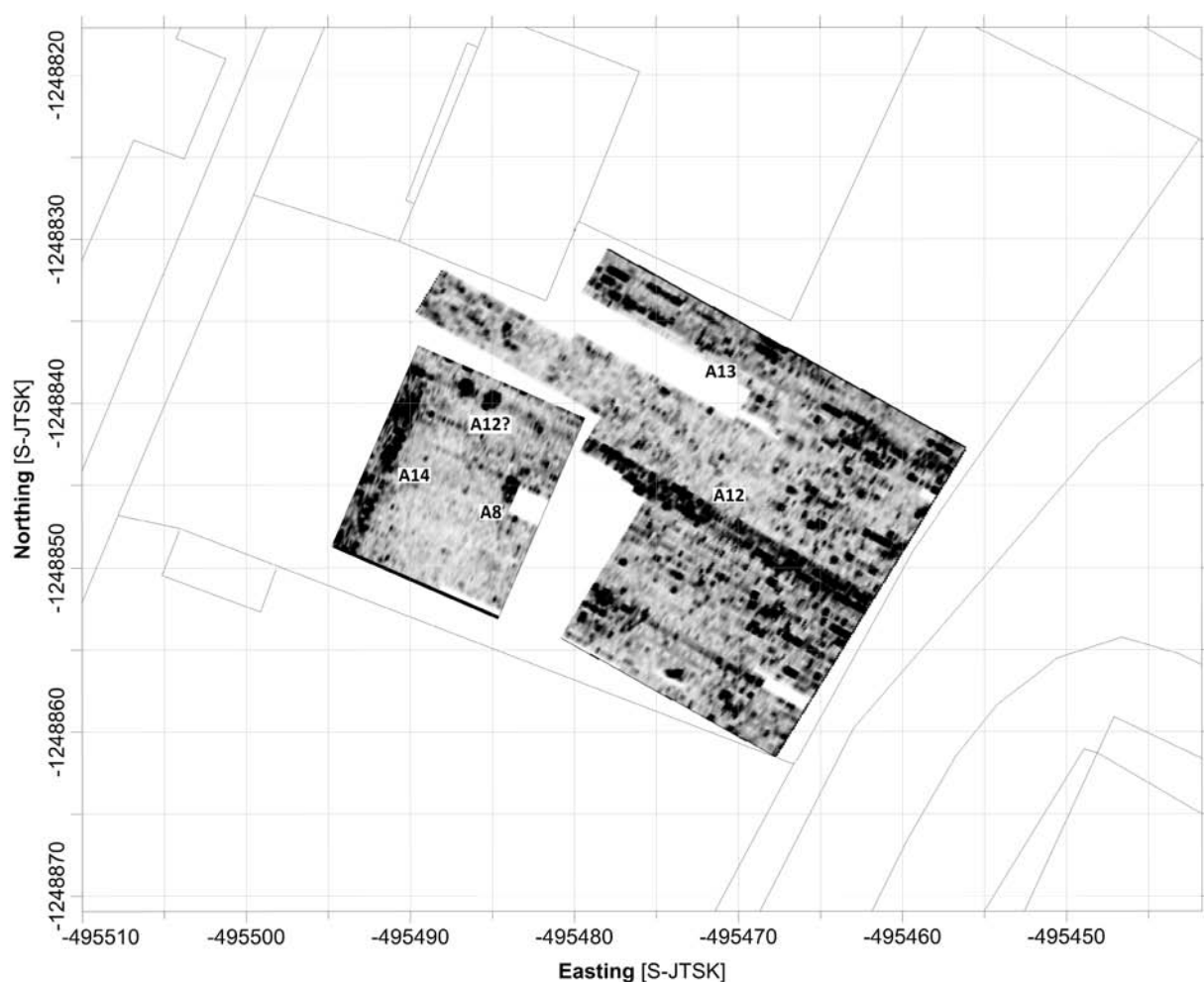
A10 – krátka líniová anomália črtajúca sa v hĺbke 1 m, situovaná v západnej časti plochy GPR-1. Anomália je priamym pokračovaním archeologicky zachyteného múru kláštora, z väčšej časti len negatívu (obr. 8). Vzhľadom na dosiaľ identifikovanú dĺžku južného krídla kláštora (25,7 m) a jeho celkovú dispozíciu, predstavuje zachytené torzo pravdepodobne západný obvodový múr.

A11 – prerušovaná líniová anomália na ploche GPR-1, črtajúca sa v hĺbke 1 m. Jej situovanie a orientácia umožňuje uvažovať o torze vnútornej priečky kapitúlskeho majera, resp. kláštora. Nálezová situácia v danom mieste bola z časti odkrytá aj archeologickým výskumom. Pre viacnásobné narušenie terénu historickými a recentnými zásahmi výskum nepriniesol jednoznačný výsledok. V prípade, že je anomália prejavom vnútornej priečky kláštora, musíme v južnom trakte počítať so štyrmi, namiesto s tromi miestnosťami.

A12 – dlhá líniová anomália s orientáciou 241,5° zachytená v strede plochy GPR-2. Anomália je široká 1,6 m a črtá sa od hĺbky cca 1 m. Na ploche GPR-2 dosahuje dĺžku 20,0 m s možným pokračovaním na ploche GPR-3 (27,7 m). Vzhľadom na rozmery a situovanie A12 by mohlo ísť o základový múr južnej steny kláštorného kostola. Problematickým sa však javí jeho orientácia, ktorá nie je paralelná s archeologicky zachyteným južným krídlom kláštora. Čitateľné nie je ukončenie anomálie na západnej ani východnej strane, kde nemožno, ani na ploche GPR-4, identifikovať jej pokračovanie.

A13 – len v náznaku, v hĺbke 2,0 m sa črtá líniová anomália pozdĺž severného okraja plochy GPR-2. Anomália má približnú šírku 1,5 m a zachytená je v dĺžke 25 m. Vzhľadom na jej paralelný priebeh s anomáliou A12 by mohlo ísť, hypoteticky, o severnú stenu kláštorného kostola.

A14 – líniová anomália prebiehajúca pozdĺž západného okraja plochy GPR-3. V náznaku sa črtá v hĺbke 1 m a ostro sa rysuje v úrovni 2 m. Jej zachytená šírka je 1,8 m a dĺžka 12,5 m. Objekt nevieme bližšie interpretovať.

Obr. 9. Ludanice. Výsledky merania GPR. Hĺbková úroveň rezu 2 m. Plochy GPR-1 a GPR-4 nie sú vyobrazené (rozpad signálu).

A15 – prerušovaná líniová anomália v juhovýchodnej časti plochy GPR-1, črtajúca sa v hĺbke 1 m, ktorá sa javí ako pokračovanie anomálie A2. Na základe historických máp a archeologického výskumu vieme, že budova majera už do týchto miest nezasahovala (obr. 1; 2; 4). S veľkou pravdepodobnosťou ide o torzo južného obvodového múru kláštora. Ten prebiehal v rovnakej línii ako múr majera a bol do veľkej miery zničený pri jeho výstavbe, resp. deštrukcii v 80. rokoch, v dôsledku čoho sme ho na archeologický skúmanom úseku takmer vôbec nezachytili (obr. 2). Minimálnu dĺžku južného krídla kláštora tak môžeme rekonštruovať na 25,7 m.

ZÁVER

Archeologický a následný geofyzikálny prieskum umožnili lokalizovať a do istej miery identifikovať dispozíciu zaniknutého Kláštora sv. Kozmu a Damiána. Georadarové merania doplnili priebeh archeologicky odkrytých murív a na parcelách 271 a 274 identifikovali prejav ďalších architekúr. Pri ich interpretácii bolo dôležité rozlíšiť stavebné prvky kláštora a mladšie konštrukcie kapitúlskeho majera.

Zo severného krídla majera, do veľkej miery rozobraného po asanácii v 80. rokoch 20. stor., sme zachytili malé torzá južného obvodového múru (A2; obr. 7). Jeho priebeh bol známy z archívnych prameňov a lokalizovaný aj archeologickým výskumom. Ohradenie areálu majera sme poznali len z historických máp (obr. 4). Geofyzika potvrdila jeho priebeh (A4) na plochách GPR-2 a 4 (obr. 7). Taktiež zachytila malý úsek oplotenia (A5) susednej parcely č. 271. V jej východnej časti meranie identifikovalo aj prítomnosť

studne (A7; obr. 7), ktorej existenciu v týchto miestach uvádzajú informátori z obce. Jej polohu indikuje aj katastrálna mapa z roku 1964 (*Gajdoš 2004*, 21, obr. 6).

V hĺbke približne 1 m od súčasného povrchu sme na plochách GPR-1, 2 a 3 identifikovali aj torzá kláštora (obr. 8). Na ploche GPR-1 sa podarilo veľmi dobre sledovať ďalší priebeh severného obvodového múru (A3) južného krídla, z časti preskúmaného už archeologickým výskumom. Takisto sa podarilo zachytiť pokračovanie, pravdepodobne západného obvodového múru kláštora (A10). Novým poznatkom voči archeologickému výskumu je východný úsek južného obvodového múru (A15), ktorý umožňuje dĺžku južného traktu kláštora stanoviť na minimálne 25,7 m. Líniová anomália A11 črtajúca sa v interiéri kláštora, otvára otázku či nejde o torzo vnútornej priečky. V dôsledku toho by sme v južnom trakte kláštora mali počítať s nie tromi, ale štyrmi miestnosťami.

Otázkou, ku ktorej sa nebolo možné vyjadriť na základe realizovaného archeologického výskumu, bola existencia západného traktu kláštora. K jej zodpovedaniu prispeli merania na ploche GPR-3 (obr. 7). Už od hĺbky 0,7 sa tu črtala plošná anomália (A9), prebiehajúca smerom na severovýchod. Vzhľadom na jej situovanie, orientáciu a rozmery by mohlo ísť o stavebnú deštrukciu západného kláštorného traktu. V hĺbke 1 m sa v rámci nej vrysovali línie potenciálnych obvodových múrov a možno i vnútorných priečok (obr. 8). Líniové anomálie sú na viacerých miestach prerušované, čo môže byť dôsledok novovekého cintorína, ktorý tu existoval po zániku kláštora. Rozmery potenciálneho západného traktu, až po identifikovaný severný múr južného krídla (A3) môžeme rekonštruovať približne na 5,1 x 16 m. Interpretáciu anomálie A9 je potrebné overiť archeologickým výskumom.

Podobne sme sa pokúsili pomocou meraní identifikovať aj ďalší priebeh východného traktu kláštora. Jeho juhozápadné nárožie sme lokalizovali počas archeologického výskumu (obr. 2). Z jednej strany bolo narušené novovekým hrobom a na druhej, východnej strane, prechádzalo do negatívu, ktorý neskôr narušila ešte novoveká vápenná jama (obr. 5). Na korune dochovaného nárožia sme našli plevové tehly voľne poukladané na kant, zrejme pripravené na odber, dokladajúce intencionálne a systematické rozoberanie stavebnej hmoty východného krídla kláštora. Tomuto obrazu, zdá sa, zodpovedá aj geofyzikálne nameraná situácia na ploche GPR-2 (obr. 8). Z východného traktu tu nemožno identifikovať žiadny prejav jeho architektúry. Na tomto stave sa okrem doloženého úmyselného rozoberania, iste podpísalo aj pochovávanie po zániku kláštora a možno i neskoršia konštrukcia ohradného múru kapitúlskeho majera (A4). S východným krídlom kláštora by mohol súvisieť azda len pás amorfných anomálií, črtajúci sa v hĺbke 1 m a prebiehajúci približne v smere nedochovaného traktu (obr. 8). Pri archeologickom výskume tu možno očakávať nanajvýš len malé torzá architektúry a negatívy múrov narušené hrobmi a mladšími zásahmi.

Meraním na ploche GPR-2 sme sa snažili lokalizovať aj kláštorňú kostol, ktorý zanikol ako posledná z kláštorňých stavieb niekedy medzi rokmi 1780 až 1786. Jeho stavebný materiál mal byť použitý na výstavbu novej fary (asanovaná v roku 1989). V severnej časti plochy, kde vychádzajúc zo základnej monastickej schémy a identifikovaných dimenzií kláštora, možno kostol očakávať, ponúkli namerané dáta len značne diskutabilný obraz. Od hĺbky 1 m sa tu rysuje výrazná líniová anomália A12, v náznačnej zrejme pokračujúca aj na ploche GPR-3 (obr. 8). Vzhľadom na jej situovanie, formu a rozmery by mohla zodpovedať základovému múru južnej obvodovej steny kostola. Ako jej pendant, t. j. severná stena, prichádza hypoteticky do úvahy paralelná anomália A13, ktorá sa vrysovala pri severnom okraji plochy (obr. 9). V porovnaní s A12 sa však zreteľnejšie črtá až v hĺbke 2 m, aj to len pomerne nejasno.

Za zmienku stojí skutočnosť, že anomálie A12 a A13 sa svojim vnútorným rozstupom cca 8,5 m približujú šírke kláštorňého kostola, ktorú uvádza vizitátor v roku 1780 (5 siah, t. j. cca 9,48 m). Skutočnosť, ktorá sa s opisom vizitácie nezhoduje je dĺžka anomálií (A12: 27,7 m). Tá koreluje skôr s identifikovanou dĺžkou južného traktu kláštora (obr. 8). Treba však podotknúť, že kostol, ktorý vizitátor opísal bol atypicky širší (5 siah), než dlhší (4,5 siah), čo môže poukazovať na to, že išlo len o torzo pôvodnej stavby. Do tohto obrazu zapadá aj záznam z roku 1564, uvádzajúci, že časť kostolných múrov bola zbúraná (*Sörös 1912*, 186).

Pri interpretácii prejavov A12 a A13, ako základov kostola, je problematická aj absencia sanktuária, ktorú nemožno identifikovať ani na ploche GPR-4 (obr. 8). Situácia v tomto priestore však bola v minulosti narušená zemnými prácami. V roku 2002 na parcele 274/1 vykonal amatérske sondy učiteľ z miestnej školy, od ktorého sme sprostredkované obdržali jeho stručné poznámky. Tie uvádzajú hlavnú sondu (prehlbenú cca do 2 m), ktorá sa tiahla od severovýchodného okraja parcely 272, približne až po úroveň južnej tretiny bytového domu (parcely č. 270). Na ploche celej sondy identifikoval v hĺbke cca 80–130 cm od povrchu stavebnú deštrukciu, v ktorej dominovala tehla, malta a občas lomový kameň. Na severnom konci sondy

zachytil jamu idúcu do hĺbky cca 250 cm, rovnako vyplnenú stavebnou deštrukciou a rôznymi artefaktmi (keramika, sklo, kosti). Okrem faktu, že samotný neodborný zásah poškodil terén na ploche GPR-4, doložil aj prítomnosť starších deštrukcií. Za daného stavu situáciu v priestore GPR-4 ťažko bližšie posúdiť.

Ďalší otáznik, ktorý pri interpretácii anomálií A12 a A13 vyvstáva, je ich orientácia (azimut 241,5°), nakoľko nie je paralelná s archeologicky odkrytým južným krídlom kláštora (azimut 247°). Treba ale podotknúť, že poznáme i nepravidelné lichobežníkové kláštorné dispozície. Ako najbližší príklad možno uviesť benediktínske opátstvo v Hronskom Beňadiku, kde sa jeho východné krídlo nepripája na kostol pod pravým uhlom a opozitný južný trakt taktiež nie je paralelný s kostolom (*Habovštiak/Holčík* 1994, 139).

V prospech lichobežníkovej dispozície v Ludaniciach, hovorí aj archeologicky odkrytý západný múr južného krídla. Ten nie je kolmý na obvodové múry, ale je pootočený o 4° severovýchodným smerom (obr. 2), čo by mohla vysvetľovať práve nepravidelná dispozícia. Príčinu takéhoto stavebného postupu si nevieme celkom vysvetliť, najmä ak ide o stavbu na rovnom teréne. Azda by to mohlo súvisieť s potrebou odlišných proporcií v prípade kostola a južného krídla, prípadne s tým, že podoba kláštora je výsledkom oddelených stavebných etáp, kreujúcich sa v závislosti od momentálnych potrieb a dostupných prostriedkov. V Ludaniciach túto možnosť naznačuje situácia v styku staršieho východného traktu, ku ktorému bol dodatočne, až po omietnutí exteriérovej fasády, pristavaný južný trakt (obr. 5).

Na základe súčasných poznatkov sa javí to, že kláštor mal nepravidelný lichobežníkovitý pôdorys s približnými rozmermi: kostol 30 m (?), južné krídlo 25,5, západné krídlo 22,5, východné krídlo 21 m (obr. 8). V niektorých bodoch (najmä kostol: A12–A13) sú predložené interpretácie hypotetické a ich správnosť musí verifikovať archeologický výskum. Vďaka geofyzikálnej prospekcii, však bude možné ďalší výskum efektívne lokalizovať, čím môže i pri malom rozsahu priniesť zásadné poznatky o podobe a stavebnom vývoji kláštora.

LITERATÚRA

- Balics* 1890 L. Balics: A római katolikus egyház története Magyarországon II. Budapest 1890.
- Bel* 1742 M. Bel: Notitia Hungariae novae historico geographica... Tomus IV. Vienna 1742.
- Bingenheimer* 1998 K. Bingenheimer: Die Luftheizung des Mittelalters. Zur Typologie und Entwicklung eines technikgeschichtlichen Phänomens. Hamburg 1998.
- Čurný/Hložek* 2007 M. Čurný/M. Hložek: Výpovedná schopnosť tehliel z benediktínskeho kláštora sv. Kozmu a Damiána v Ludaniciach, okr. Topoľčany. Arch. Technica 19, 2007, 68–82.
- Durdík* 1992 T. Durdík: Archeologické doklady hrádzených konštrukcií na českých hradech. Arch. Hist. 17, 1992, 141–152.
- Gajdoš* 2004 J. Gajdoš: Dejiny benediktínskeho opátstva sv. Kozmu a Damiána v Ludaniciach. Diplomová práca (Rímskokatolícka Cyrilometodská bohoslovecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave). Bratislava 2004. Nepublikované.
- Habovštiak* 1985 A. Habovštiak: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava 1985.
- Habovštiak/Holčík* 1994 A. Habovštiak/Š. Holčík: Príspevok archeologického výskumu k poznaniu stavebného vývoja kláštora v Hronskom Beňadiku. In: J. Šimončíč (Ed.): Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku. Trnava 1994, 137–149.
- Lukačka* 1990 J. Lukačka: Majetky a postavenie Ludanickovcov na Slovensku do začiatku 14. storočia. Hist. Čas. 38/1, 1990, 3–14.
- Lukačka* 2002 J. Lukačka: Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku. Bratislava 2002.
- Plaček/Bóna* 2007 M. Plaček/M. Bóna: Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava 2007.
- Sandmeier* 2012 K. J. Sandmeier: The 2D processing and 2D/3D interpretation software for GPR, reflection seismic and refraction seismic, Sandmeier software. Karlsruhe 2012. <http://www.sandmeier-geo.de/>
- Sörös* 1912 P. Sörös: A pannonhalmi szent-Benedek-rend története. Az elenyészett benczett apátságok 12/B. Budapest 1912.
- Vidová* 2004 L. Vidová: Šľachtici z Ludanic a benediktínske opátstvo svätého Kozmu a Damiána v Ludaniciach. Diplomová práca (Fakulta humanistiky, Trnavská univerzita v Trnave). Trnava 2004. Nepublikované.
- Wiedermann* 1985 E. Wiedermann: Archeologické pamiatky Topoľčianskeho múzea. Mat. Arch. Slov. VII. Nitra 1985.

Das Aussehen des Benediktinerklosters der Hl. Cosmas und Damian in Ludanice anhand der archäologischen und geophysikalischen Forschung

Martin Hanuš – David Kušnirák

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie gibt die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen und geophysikalischen Forschung des untergegangenen Benediktinerklosters der Hl. Cosmas und Damian in Ludanice (Bez. Topoľčany). Das Gründungsdatum und den Gründer des Klosters kennen wir nicht. Es wird angenommen, dass es spätestens im frühen 13. Jahrhundert wahrscheinlich von der Adelsfamilie von Ludanice gegründet wurde. Zur Geschichte des Klosters haben wir nur wenige schriftliche Quellen zur Verfügung. Die erste Erwähnung stammt aus dem Jahr 1327. Der Untergang des Klosters hat sich vermutlich während der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts abgespielt. Als letztes Klostergebäude wurde die Kirche irgendwann zwischen den Jahren 1780 bis 1786 niedergerissen. Über das Aussehen der Kirche gibt einen ausführlichen Bericht die damalige Visitation der Pfarrei Ludanice (Maße – Schiff: 8,5 x 9,5 m; Presbyterium: 3,8 x 2,5 m). Auf dem Platz des ehemaligen Klosters entstand im nördlichen Teil ein Friedhof, der am Ende des 18. Jahrhunderts aufgelöst wurde. Im südlichen Teil hat im 17.–18. Jahrhundert das Nitra-Kapitel, das das Eigentum des Klosters geerbt hat (seit 1674), einen Meierhof aufgebaut. Er stand im Dorf bis in die 80-er Jahre des 20. Jahrhunderts, als er abgerissen wurde.

In den Jahren 2005 bis 2007 haben wir auf der Parzelle Nr. 272 eine archäologische Ausgrabung durchgeführt. Es gelang uns, einen Teil des Hauptgebäudes des Meierhofes vom Nitra-Kapitel freizulegen, das im Grundriss eine L-förmige Disposition hatte. Der Meierhof ist seit der 2. militärischen Kartierung (1838) auch in den historischen Karten aufgezeichnet. Tiefer unter dem Nordflügel des Meierhofes haben wir den südlichen Trakt des Klosters gefunden. Er hatte mindestens drei Zimmer mit einer Außenbreite von 6,95 m und einer Mindestgesamtlänge von 22,7 m und wurde aus Spreuziegeln erbaut (Stärke der Mauer ca. 0,5 m). Das größte war das Ostzimmer (ca. 55,6 m²), das wahrscheinlich die Funktion des Refektoriums hatte. Unter dem Fußboden im südöstlichen Teil des Raumes stand ein Hypokaustum aus dem 14. Jahrhundert, das von einem einfachen Schacht von der Außenseite des Gebäudes zugänglich war. Der Südflügel des Klosters stammt aus dem 14. Jahrhundert und wurde nachträglich an den älteren Ostflügel angebaut. Von dem haben wir nur einen Torso der Ecke erfasst. Die Keramikfunde haben den Anfang der Besiedlung auf der Lokalität seit dem Zeithorizont: 12. bis erste Hälfte des 13. Jahrhunderts nachgewiesen. Den Anfang des Klosters in der Romanik beweisen auch Funde von architektonischen Elementen aus sekundären Positionen (Fenster, Fuß-Säule).

In den Jahren 2012 und 2013 haben wir auf den Parzellen-Nr. 271, 272, 274/1 geophysikalische Erforschung mit der Methode GPR (Gerät: Sir GSSI 3000, Antenne: 400 MHz) durchgeführt. Die Messungen bestätigten den Verlauf des Südflügels des Klosters und ermöglichten seine Länge auf 25,7 m zu rekonstruieren (Anomalie: A3, A10, A11, A15). Die Erforschung hat wahrscheinlich die Existenz des Westflügels bestätigt (A9 – Maße ca.: 5,1 x 16 m). Die Fortsetzung des archäologisch teilweise erfassten Ostflügels des Klosters haben geophysikalische Messungen nicht nachgewiesen. Es kann wahrscheinlich dem intentionellen Auseinandernehmen der Architektur (archäologisch bestätigt) und dem neuzeitlichen Friedhof (archäologisch bestätigt), der dort entstanden ist, zugeschrieben werden. Im Fall der Klosterkirche sind die Messergebnisse nicht maßgebend. Auf seine Lage und Maße könnten Anomalien A12 und A13 hindeuten (Innenbreite: 8,5 m; Mindestlänge 28 m). Die Abwesenheit des Presbyteriums auf den gemessenen Flächen scheint aber in diesem Fall problematisch. Als Erklärung könnte vielleicht eine Amateurausgrabung dienen, die im Jahr 2002 auf der Parzelle 274/1 die Situation beschädigen könnte. Der kurze Bericht von der Ausgrabung bestätigt die Anwesenheit von der Baudestruktion auf der Parzelle. Weitere Besonderheit bei der Interpretation von A12 und A13 als Beweis für die Kirche ist die unterschiedliche, nicht gleichläufige Orientierung der Anomalien gegen den archäologisch erfassten Südflügel des Klosters. Einen unregelmäßigen Trapezgrundriss und Dispositionen von Klöstern kennen wir aber auch von anderen Orten, als nahes Beispiel können wir das Benediktinerkloster in Hronský Beňadik nennen. Sich auf die Ergebnisse zu stützen, scheint es, dass der Grundriss des Klosters die ungefähren Maße hatte: 25,5 m (Südflügel) x 22,5 m (Westflügel) x 21 m (Ostflügel) x 30 m? (Kirche). Die Interpretation einiger Anomalien muss aber durch Ausgrabungen überprüft werden.

Außer den oben genannten Anomalien, die als die Erscheinungen der Klosterarchitektur identifiziert werden konnten, haben wir auch jüngere neuzeitliche Objekte aus der Zeit des Meierhofs des Nitra-Kapitels erfasst. Genauer geht es um die Reste seiner Architektur (A2), Bauschutt von seiner Zerstörung (A1), Parzellierung der Mauern (A4, A5) und Brunnen (A7). Einige Anomalien könnten wir nicht interpretieren (A6, A8, A14).

- Abb. 1. Ludanice. Der Blick vom Turm der Pfarrkirche auf die Parzellen Nr. 271, 272 und 274 (der Stand aus dem Jahr 2005). Die markierte Lage des Meierhofs des Nitra-Kapitels (helle Linie) und das vorausgesetzte Ausmaß des Klosters (dunkle Linie).
- Abb. 2. Ludanice. Die Vermessung der freigelegten Architektur des Klosters und des Meierhofs des Nitra-Kapitels.
- Abb. 3. Ludanice. Die Grundmauern des Meierhofs des Nitra-Kapitels. Westflügel Orientierung: NNO-SSW. Autor: M. Hanuš (August 2005).
- Abb. 4. Die Katasterkarte von Ludanice aus dem Jahr 1946. Sie erfasst das Aussehen des Meierhofs des Nitra-Kapitels und den Verlauf der gegenwärtig schon teilweise untergangenen und geänderten Parzellierung (bearbeitet).
- Abb. 5. Ludanice. Die Ziegelarchitektur des Klosters mit den Resten des Fußbodens. Die Ecke des Ostflügels mit zusätzlich angebauten Mauern des Südflügels. Autor: M. Hanuš (September 2005).
- Abb. 6. Ludanice. Die Standortverteilung der Georadarmessung anhand der aktuellen Katasterkarte von Ludanice.
- Abb. 7. Ludanice. Die GPR-Messergebnisse. Die Tiefebene des Schnittes 0,7 m.
- Abb. 8. Ludanice. Die GPR-Messergebnisse. Die Tiefebene des Schnittes 1 m, mit der markierten Architektur des Südflügels des Klosters.
- Abb. 9. Ludanice. Die GPR-Messergebnisse. Die Tiefebene des Schnittes 2 m. Die Flächen von GPR-1 und GPR-4 sind nicht dargestellt (Zerfall des Signals).

Übersetzt von Mgr. Martin Hanuš

Mgr. Martin Hanuš
Katedra archeológie FIF UK
Gondova 2
SK-814 99 Bratislava
martin.hanus1@gmail.com

Mgr. Dávid Kušnirák
Katedra aplikovanej a environmentálnej geofyziky PRIF UK
Mlynská dolina
SK-842 15 Bratislava
kusnirak@fns.uniba.sk

*Recenzenti Mgr. RNDr. Marián Samuel
prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.*

ŠTÚDIA K ARCHEOZOOLÓGII VO VEĽKOM MEDERI¹

Marian Fabiš – Zora Bielichová

Kľúčové slová: Veľký Meder, doba rímska, Germáni, archeozoológia, osol, mačka

Key words: Veľký Meder, Roman period, Germanic tribes, archaeozoology, donkey, cat

Archaeozoology in Veľký Meder: a pilot study

The article presents first information from the archaeozoological analyses of the animal bone remains from Quadi settlement at Veľký Meder in the south-west Slovakia. It brings preliminary quantitative data on the representation of species and their importance for subsistence. Among 2546 identified specimens, domestic animals highly prevailed. The representation of economically prominent taxa suggests that cattle and small ruminants, such as sheep and goat, played the most important role in the diet and husbandry of the local Quadi population. Beef, mutton/kid has been complemented by pork and, on a small scale, by chicken. Moreover, incidental consumption of horse meat has been hypothesized in the village on the basis of few, but clear examples of butchery. Identified remains of donkey may be considered as the oldest proof of its occurrence in the territory of Slovakia. Their relatively high incidence raised the question regarding the existence of a mule or hinny in the village, which is possible due to a large portion of yet unidentifiable horse bones of intermediate size in the assemblage. On the other hand, the presence of domestic cat has been proved here without doubt. Similar to donkey, specimens from Veľký Meder, together with ones from Rusovce, Štúrovo, Malá nad Hronom and Beluša, belong to the oldest records of domestic cat in Slovakia. Its occurrence in the studied settlement supports the idea that keeping or breeding of donkey and cat by our Quadi most probably resulted from the commercial and political contacts with the Roman provinces. In addition to the above findings, the article also brings first glimpse on the appearance of local cattle and sheep and compares it with similar data from contemporaneous and precedent sites in the west Slovakia. It seems that Germanic sheep in its dimensions markedly oversize that of the Celts.

ÚVOD

Príspevok prezentuje čiastkové výsledky analýzy zvyškov zvierat z výskumu germánskeho sídliska vo Veľkom Mederi v polohe Vámostelek, ktorý prebiehal pod vedením pracovníkov Archeologického ústavu SAV v Nitre (*Hromada/Varsík 1992; Varsík 1992; 1993*). Z ich podnetu sa po skončení terénnych prác začalo aj s výskumom osteologického materiálu. Napriek tomu, že analýza zostala neukončená, už jej prvotné výsledky priniesli dôležité poznatky. Tie sme sa rozhodli sprístupniť odbornej verejnosti vo forme úvodnej štúdie. Predpokladáme, že v najbližšej dobe sa výskum kostrových pozostatkov zvierat z germánskych osád na území Slovenska obnoví a náš príspevok bude v danej problematike slúžiť ako odrazový mostík. Pokračovanie archeozoologického výskumu vo Veľkom Mederi je motivované jednak existenciou ďalšieho nespracovaného súboru, ktorý bol získaný v rámci interdisciplinárneho projektu zameraného na systematické vzorkovanie obydli na lokalite za účelom reprezentatívneho odberu rastlinných a zvieracích zvyškov (*Varsík 2003a*), a jednak uspokojivým stavom v jej hodnotení z pohľadu archeológie i archeobotaniky (*Hajnalová/Varsík 2010; Varsík 2003b; 2004*).

Cieľom tohto príspevku je prezentácia sumárnych výsledkov. Chronologický alebo typologický aspekt kostrových nálezov bude predmetom výskumu až po celkovom ukončení analýzy. Predpokladáme,

¹ Práca vznikla s podporou grantového projektu 1/0045/14 agentúry VEGA (Život v pohraničí. Sídlistkové štruktúry v predpolí a zázemí panónskeho limitu od mladšej doby laténskej po záver antiky).

že finálna štúdia bude doplnená aj o metodický aspekt, nakoľko z lokality výnimočne disponujeme súborom štandardne i neštandardne odoberaných vzoriek. Porovnanie ich vypovedacej hodnoty bude veľmi zaujímavé. V úvodnej štúdii zameriavame pozornosť hlavne na informácie o skladbe živočíšnej potravy a prezentácii jednotlivých druhov v súbore. Článok však ponúka aj svedectvo o úrovni chovateľstva (veľkosť dobytku) a kontaktoch Kvádov s „rímskym svetom“ na druhej strane Dunaja (nové druhy domácich zvierat). K tejto problematike boli komplexnejšie publikované iba osteologické nálezy z germánskej osady v Nitre (Březinová a kol. 2003; Fabiš 2002; 2003; Fabiš/Miklíková 2002; Janeczek, et al. 2010) a zo sídlisk v okolí Bratislavy (Šefčíková 2011; Varsík 2011), pričom súbor z Veľkého Mederu je najpočetnejší. Z tohto pohľadu patria prezentované výsledky na Slovensku k smerodajným.

MATERIÁL A METÓDY

Hodnotený súbor tvorí časť osteologického materiálu získaného počas výskumu germánskeho osídlenia vo Veľkom Mederi. Pochádza predovšetkým z výplní odkrytých objektov. Doposiaľ sme spracovali 89 z 224 kontextov (značených prírastkovým číslom), ktoré boli súčasťou preskúmaných chát, pecí, zásobných a kolových jám (tabela 1). V prezentovanom súbore má zastúpenie materiál pochádzajúci zo všetkých troch fáz osídlenia lokality v dobe rímskej (A, B, C podľa Varsík 2004), no vyskytol sa i materiál bližšie nedatovaný. Spolu sme analyzovali 3003 vzoriek. Ich zachovalosť bola pomerne dobrá, tak ako u väčšiny sídlisk prebádaných v regióne južného Slovenska. Celistvosť väčšiny kostí je narušená človekom a rôznymi inými prírodnými činiteľmi, ktoré pôsobia na zvyšky pred ich uložením aj po ich uložení do pôdy. Spôsob odkryvu a manipulácia s materiálom počas výskumu má tiež dopad na stav jeho zachovania. Podľa informácie archeológa bol materiál na lokalite odoberaný ručne, bez využitia špeciálnych metodík vzorkovania a techník používaných pri odbere archeozoologického materiálu (preosievanie, prehľadávanie archeobotanického sedimentu počas preplavovania atď.). K využitiu jemnejších metód odoberania materiálu a vzorkovania sa pristúpilo až pri interdisciplinárne zameranom projekte v roku 2003. Materiál tak tvoria predovšetkým väčšie či menšie časti kostí až fragmenty pochádzajúce z tzv. makrofauny (väčšie druhy stavovcov). Mikrofauna (menšie druhy stavovcov, hmyz, mäkkýše a pod.) sa preto vyskytujú v súbore minimálne. Podľa informácií sa na sídlisku zachovali aj ucelené kostry, napríklad v podobe kumulácie kostí v čiastočne anatomickej polohe nad chatami 107A, 107B a 110, ďalej tri lebky objavené na dlážke chaty 79 alebo kostry zvierat v anatomickej polohe v jamách 93, 101 a 126. Uvedené nálezy zatiaľ neboli analyzované.

Archeozoologická analýza sa uskutočnila v osteologickom laboratóriu v Nitre hneď po skončení exkavačných prác. Materiál bol študovaný na makroskopickej úrovni pomocou štandardných metodických postupov (prehľadne napr. Driesch 1976; Reitz/Wing 1999) s využitím dostupnej porovnávacej zbierky. Zatiaľ neboli využité špeciálne diagnostické prístroje ani analýzy. Pri jednotlivých vzorkách bol určovaný druh, anatomická príslušnosť, vek, pohlavie, patologické zmeny a umelé zásahy na kostiach. V procese tvorby databázy bol využitý nemecký počítačový program Knocod (Uerpmann 1978) používaný autormi v deväťdesiatych rokoch. Pri kvantifikácii bol určujúci počet a hmotnosť vzoriek, tzv. *number of identified specimens* (NISP) a *weight of identified specimens* (WISP). Získanú databázu mier sme v tomto príspevku využili zatiaľ len čiastočne. Výpočet výšky domácich zvierat sa riadil metodikou J. Matolcsiho (1970), M. Teichert (1975) a V. O. Vitta (1952) s prihliadnutím na kritické poznámky od A. von den Drieschovej a J. Boessneckého (1974). V rámci porovnania zastúpenia a veľkosti hospodárskych zvierat z doby rímskej a laténskej sme využili údaje publikované pre lokality Nitra-Šindolka a Nitra-Chrenová (Březinová 2000; 2003; Fabiš 2000; 2003).

VŠEOBECNÉ VÝSLEDKY

Vyhodnotený súbor zvieracích zvyškov z lokality Veľký Meder-Vámosteľ predstavuje 3003 vzoriek (tabela 2). Vzhľadom na priaznivé podmienky pre zachovanie kostí a ich povrchovej štruktúry bola ich prevažná časť taxonomicky určiteľná (85,4%). Neurčiteľné vzorky (14,6%) boli roztriedené podľa veľkosti druhu, ktoré teoreticky reprezentujú, čo spätne napomáha kontrolovať zastúpenie veľkých, stredne veľkých a malých druhov zvierat v súbore určiteľných vzoriek. Okrem kostí zvierat sa v analyzovanom súbore nachádzajú, i keď v nepatrnom množstve, aj pozostatky mäkkýša (1 ks) a človeka (20 ks). V rámci skupiny zvierat sú zastúpené hlavne cicavce, ojedinele boli zaznamenané zvyšky vtákov a rýb.

Tabela. 1. Veľký Meder-Vámosteľ. Súpis doposiaľ spracovaných prírastkov osteologického materiálu zo sídliska spolu s informáciami o archeologickom kontexte a datovaní podľa *V. Varsika 2004*. Radenie podľa čísla archeozoologického súboru v počítačovom programe Knocod.

Knocod	Fáza	Prír. č.	Č. obj.	Typ objektu	Hĺbka (cm)	Dátum	Poznámka
8001	?	063/91	126/91	jama okrúhla	–	13.09.1991	–
8002	B	045/91	114/91	chata	–	22.08.1991	kolové jamy
8003	B	044/91	114/91	chata	–	20.08.1991	kolové jamy
8004	B	042/91	114/91	chata	–	19.08.1991	–
8005	C	059/92	154/92	chata	zniž. ornice	05.08.1992	–
8006	A	071/92	163/92	pec	–	05.08.1992	–
8007	C	060/92	154/92	chata	0–20	05.08.1992	–
8008	A	070/92	163/92	pec	–	05.08.1992	–
8009	C	062/92	154/92	chata	0–20	06.08.1992	–
8010	C	065/92	154/92	chata	40–45	06.08.1992	–
8011	C	064/92	154/92	chata	20–30	06.08.1992	–
8012	C	061/92	154/92	chata	20–dno	05.08.1992	–
8013	C	063/92	154/92	chata	10–20	06.08.1992	–
8014	C	058/92	154/92	chata	–	30.07.1992	–
8015	C	095/92	169/92	chata	–	26.08.1992	–
8016	?	078/92	155/92	jama/pec?	–	25.08.1992	–
8017	C	087/92	168/92	chata	–	21.08.1992	–
8018	?	056/92	150/92	jama okrúhla	–	27.07.1992	–
8019	C	089/92	168/92	chata	–	27.08.1992	–
8020	A	067/92	160/92	jama kolová	–	03.08.1992	–
8021	B	043/91	114/91	chata	–	16.08.1991	kontrolný blok
8022	B	???/91	114/91	chata	–	18.08.1991	B-C/1-2
8023	A	036/90	102/90	jama okrúhla	–	13.09.1990	–
8024	C	034/90	100/90	chata	–	25.09.1990	–
8025	A	026/90	91/90	jama okrúhla	–	07.08.1990	–
8026	?	051/92	151/92	jama nepravidelná	–	27.07.1992	–
8027	A/B	117/92	174/92	jama nepravidelná	–	11.09.1992	–
8028	A/B	118/92	174/92	jama nepravidelná	–	11.09.1992	–
8029	A/B	116/92	174/92	jama nepravidelná	–	04.09.1992	–
8030	C	035/92	141/92	chata	–	17.07.1992	–
8031	C	032/92	141/92	chata	–	16.07.1992	–
8032	C	033/92	141/92	chata	–	16.07.1992	–
8033	C	036/92	141/92	chata	–	21.07.1992	–
8034	C	037/92	141/92	chata	–	22.07.1992	–
8035	C	031/92	141/92	chata	–	16.07.1992	–
8036	C	034/92	141/92	chata	–	17.07.1992	–
8037	C	031/90	100/90	chata	–	25.09.1990	–
8038	?	030/90	96/90	jama okrúhla	–	11.09.1990	–
8039	B	001/91	60/90	chata	–	02.07.1991	–
8040	?	002/90	58/90	chata	–	12.07.1990	–
8041	C	025/90	90/90	chata	–	01.08.1990	–
8042	A	017/91	101/90	jama okrúhla	42	19.07.1991	zvieracia kostra na dne
8043	A	035/90	101/90	jama okrúhla	–	11.10.1990	–
8044	C	052/89	36/89	jama nepravidelná	–	25.07.1989	čísla 35 a 36 tvoria jeden objekt

Tabela 1. Pokračovanie.

Knocod	Fáza	Prír. č.	Č. obj.	Typ objektu	Hĺbka (cm)	Dátum	Poznámka
8045	C	057/89	35/89	jama nepravidelná	–	26.07.1989	čísla 35 a 36 tvoria jeden objekt
8046	C	046/89	35/89	jama nepravidelná	–	21.07.1989	čísla 35 a 36 tvoria jeden objekt
8047	C	119/89	36/89	jama nepravidelná	–	22.08.1989	čísla 35 a 36 tvoria jeden objekt
8048	C	051/89	37/89	chata	–	25.07.1989	–
8049	C	055/89	37/89	chata	–	26.07.1989	–
8050	C	060/89	37/89	chata	–	27.07.1989	–
8051	C	066/89	36/89	jama nepravidelná	–	28.07.1989	čísla 35 a 36 tvoria jeden objekt
8052	C	059/89	35/89	jama nepravidelná	–	27.07.1989	čísla 35 a 36 tvoria jeden objekt
8053	C	064/89	36/89	jama nepravidelná	–	27.07.1989	čísla 35 a 36 tvoria jeden objekt
8054	A?	003/89	13/89	jama okrúhla	–	03.07.1989	jama porušená hrobom
8055	B	005/90	61/90	chata	–	18.07.1990	–
8056	B	004/90ab	60/90	chata	–	20.07.1990	–
8057	C	040/89	20/89	chata	–	18.07.1990	–
8058	?	045/89	24/89	jama okrúhla	–	21.07.1989	jama porušená hrobom
8059	C	039/89	20/89	chata	–	19.07.1989	–
8060	?	007/89	16/89	jama okrúhla	–	10.07.1989	vo výplni veľa kostí
8061	A	076/91	125/91?	chata	–	19.09.1991	zásyp hrobu 107/91
8062	A	059ab/91	125/91	chata	–	13.09.1991	–
8063	A	059ab/91	125/91	chata	–	13.09.1991	–
8064	A	058/91	125/91	chata	–	11.09.1991	–
8065	?	060/91	126/91	jama okrúhla	–	11.09.1991	–
8066	?	061/91	126/91	jama okrúhla	–	12.09.1991	–
8067	?	062/91	126/91	jama okrúhla	–	12.09.1991	kostra psa ?
8068	B	074/91	129/91	chata	–	23.09.1991	–
8069	B	018/91	103/91	chata	–	02.07.1991	–
8070	B	019/91	103/91	chata	0–40	03.07.1991	–
8071	B	028/91	106/91	chata	–	01.08.1991	kolové jamy
8072	B	025/91	106/91	chata	0–35	12.07.1991	–
8073	B	027/91	106/91	chata	–	24.07.1991	kontr. blok
8074	B	026/91	106/91	chata	0–30	22.07.1991	–
8075	B	024/91	106/91	chata	20–40	11.07.1991	–
8076	B	023/91	106/91	chata	0–35	10.07.1991	–
8077	A	013/91	94/91	chata	–	19.07.1991	kontr. blok
8078	A	014/91	94/91	chata	–	22.07.1991	kontr. blok
8079	A	011/91	94/91	chata	–40	27.06.1991	–
8080	A	010/91	94/91	chata	60–80	02.07.1991	–
8081	B	004/90ab	60/90	chata	–	20.07.1990	–
8083	C	046/91	116/91	chata	–	09.08.1991	–
8084	C	047a/91	116/91	chata	–	14.08.1991	–
8085	C	047/91	116/91	chata	–	13.08.1991	–
8086	C	048/91	116/91	chata	–	16.08.1991	kontrolný blok
8087	B	049/91	114/91	chata	–	09.08.1991	–
8088	C	085/92	168/92	chata	–	20.08.1992	–
8089	C	086/92	168/92	chata	–	21.08.1992	–
8090	C	088/92	168/92	chata	–	24.08.1992	–

Tabela. 2. Veľký Meder-Vámostelek. Identifikované taxóny zvierat, ich absolútny a relatívny počet (NISP, %) a hmotnosť v gramoch (WISP, %).

Taxa/druh vzorky	Latinský názov	NISP	% NISP	WISP	% WISP
Tur	<i>Bos taurus</i>	1205	47,3	44558,3	65,2
Ovca	<i>Ovis aries</i>	133	5,2	2650,2	3,9
Koza	<i>Capra hircus</i>	22	0,9	765,9	1,1
Ovca/koza	<i>Ovis/Capra</i>	526	20,7	3604,2	5,3
Sviňa	<i>Sus domesticus</i>	402	15,8	6499,7	9,5
Kôň	<i>Equus caballus</i>	64	2,5	5683,9	8,3
Osol	<i>Equus asinus</i>	6	0,2	269,0	0,4
Kôň/osol/mul/mulica	<i>Equidae indet.</i>	30	1,2	1629,0	2,4
Pes	<i>Canis familiaris</i>	54	2,1	163,5	0,2
Mačka	<i>Felis catus</i>	4	0,2	6,0	0,0
Kura	<i>Gallus domesticus</i>	6	0,2	7,8	0,0
Domáce spolu		2452	96,3	65837,5	96,4
Pratur/tur domáci	<i>Bos primigenius/taurus</i>	18	0,7	1016,0	1,5
Sviňa divá/domáca	<i>Sus scrofa/domesticus</i>	8	0,3	359,0	0,5
Divé/domáce spolu		26	1,0	1375,0	2,0
Hlodavec malý, neurč.	<i>Rodentia indet.</i>	25	1,0	10,1	0,0
Zajac	<i>Lepus europaeus</i>	1	0,0	2,2	0,0
Sviňa divá	<i>Sus scrofa</i>	4	0,2	117,8	0,2
Jeleň	<i>Cervus elaphus</i>	15	0,6	142,1	0,2
Pratur	<i>Bos taurus</i>	4	0,2	737,0	1,1
Bocian	<i>Ciconia spec.</i>	1	0,0	14,0	0,0
Drop	<i>Otis tarda</i>	1	0,0	2,8	0,0
Vták neurč.	<i>Aves indet.</i>	1	0,0	1,5	0,0
Ryba neurč.	<i>Pisces indet.</i>	16	0,6	90,5	0,1
Divé spolu		68	2,7	1118,0	1,6
Určené spolu		2546	100,0	68330,5	100,0
Neurčené, malé		6	1,4	9,7	0,5
Neurčené, malé až stredne veľké		3	0,7	13,7	0,7
Neurčené, stredne veľké		224	51,3	641,9	30,8
Neurčené, stredne veľké až veľké		28	6,4	108,3	5,2
Neurčené, veľké		175	40,1	1309,6	62,9
Neurčené spolu		436	100,0	2083,2	100,0
Zvieracie kosti		2982	–	70413,7	–
Ľudské kosti		20	–	280,3	–
Mäkkýše		1	–	3,4	–
Vzorky spolu		3003	–	70697,4	–

Percentuálne zastúpenie jednotlivých stavovcov v skupine určitých vzoriek svedčí o tom, že vo Veľkom Mederi dominujú kosti domácich zvierat (96%), zatiaľ čo divo žijúce sú zastúpené zriedkavo (3%). Druhy, u ktorých nebolo možné priradenie k jednej z uvedených skupín tvoria 1%. Podobné pomery uvedených skupín naznačujú výsledky založené na hmotnosti vzoriek.

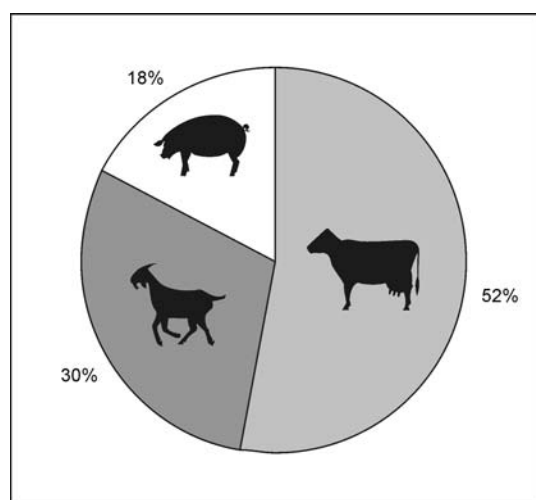
Domácu faunu v súbore reprezentujú tury, ovce, kozy, svine, kone, osly, psi, mačky a kury. Podiel kostí tura, malých prežúvavcov a svine je veľký. Tvoria zhruba 90% všetkých určitých vzoriek v súbore. Ostatné domáce druhy (podobne ako divo žijúce) sa objavujú v malom množstve, ktoré neprekračuje hranicu 2,5%. Výnimku tvoria iba zástupcovia z čeľade koňovitých (spolu 3,9%). Najväčšie množstvo kostí patrí koňovi, no zastúpený je i osol. Vzhľadom na fragmentárnosť týchto nálezov, nie je možné zatiaľ v súbore dokázať prítomnosť krížencov koňa s oslom (mul/mulica), i keď predpoklad, že sa na lokalite mohol vyskytnúť nie je neopodstatnený (viac o osloch a krížencoch v samostatnej časti). Práve takéto bližšie neidentifikovateľné kosti koní boli zaradené do špeciálnej kategórie, ktorá

v celom súbore tvorí 1,2%. Ďalšími reprezentantmi domácej fauny sú pes, mačka a kura domáca (viac v diskusii).

Identifikované boli aj niektoré divo žijúce druhy zvierat, aj keď početnosť ich zvyškov je nízka. K tým početnejším patrí iba skupina malých hlodavcov. Tieto vzorky neboli bližšie taxonomicky určované nakoľko ide o hrabavé živočíchy a nie je jasné, či odkryté kosti patria živočíchu z doby rímskej alebo predstavujú intrúziu z neskorších období, prípadne zo súčasnosti. Naopak k druhom, ktorých zvyšky v odpade považujeme za „germánske“, patrí pratur, jeleň, diviak a zajac. V tejto skupine jednoznačne dominujú zatiaľ nálezy kostí jeleňa (0,6%). Z objavených vtáčích kostí sa podarilo identifikovať kosť bociana a dropa. Kostí rýb, ktoré sa vyskytli v súbore (0,6%) sú zatiaľ druhovo neurčené.

Najvýznamnejšie hospodárske zvieratá

Archeozoologické nálezy zo sídlisk je potrebné považovať za odraz stravovacích zvyklostí a manipulácie s organickým odpadom jej obyvateľov. Percentuálne zastúpenie jednotlivých zvierat preto úzko súvisí s preferenciou mäsitej potravy a ostatných primárnych produktov². Keďže vo Veľkom Mederi máme dominantné až 90% zastúpenie kostí len z troch druhov domácich zvierat – tur, ovca/koza a sviňa je zrejme, že práve tie boli najdôležitejšími producentmi mäsa a tuku v kuchynskej príprave jedál. Ak porovnáme percentuálne podiely (obr. 1), badať jednoznačnú prevahu hovädzích kostí (52%). Na druhom mieste sú ovce a kozy (30%) a najmenší podiel v rámci súboru zvyškov patrí svini (18%). Je teda pravdepodobné, že miestni Kvádi mali v obľube hlavne hovädzinu, baraninu či kozľacinu. V menšej miere sa na ich stole objavovala bravčovina. O vzhľade stáda a spôsobe chovu týchto zvierat vo Veľkom Mederi zatiaľ nevieme veľa. Predbežné vyhodnotenie metrických údajov napovedá, že tury (kravy) mali priemernú výšku v kohútiku 118,2 cm (*Matolcsi 1970*) alebo 115,2 cm (*Driesch/Boessneck 1974*)³. Ovce boli vysoké v priemere 70 cm (*Teichert 1975*)⁴ alebo pri vylúčení merateľných päťových kostí 67,5 cm (*Driesch/Boessneck 1974*)⁵. U kôz zatiaľ údajmi o výške v kohútiku nedisponujeme. Svine domáce mali priemernú výšku 81,4 cm (*Teichert 1969*)⁶. K ostatným morfológickým parametrom hlavných hospodárskych zvierat, ako aj k ich zdravotnému stavu a spôsobu využitia sekundárnych produktov sa bude možné vyjadriť až po ukončení analýzy celého súboru.

Obr. 1. Veľký Meder-Vámosteľ. Podiel kostí troch najvýznamnejších hospodárskych zvierat v odpade (100% = 2288).

Kôň, osol a ich kríženec

Prítomnosť konských kostí na sídlisku môže súvisieť i s konzumáciou mäsa. Výrazne menšie zastúpenie ich zvyškov v porovnaní s turom, malými prežúvavcami a sviňami však svedčí o tom, že k takému využitiu koní dochádzalo len príležitostne. Pri posudzovaní konzumácie konského mäsa je potrebné vziať do

² Za primárne produkty považujeme v archeozoológii tie, ktoré sa získavajú až po smrti zvierat, napr. mäso, tuk, koža, šlachy, kosti, rohovina a podobne.

³ Údaje vypočítané na základe troch merateľných kostí (metakarpus a metatarsus) s najväčšou pravdepodobnosťou patria kravam. Priemer oboch alternatív je 117 cm.

⁴ Údaj vypočítaný na základe 13 merateľných kostí (radius, metakarpus, tibia, calcaneus a metatarsus) bez určenia pohlavia zvierat. Výnimkou je len jeden calcaneus patriaci s najväčšou pravdepodobnosťou baranovi (výška 73,6 cm).

⁵ Údaj vypočítaný na základe 5 merateľných kostí s vylúčením calcanea, nakoľko ten vykazuje príliš vysokú individuálnu variabilitu (*Driesch/Boessneck 1974*).

⁶ Údaj vypočítaný na základe 6 merateľných kostí (metakarpus a metatarsus) bez určenia pohlavia zvierat. Je potrebné brať ho s rezervou, nakoľko podľa A. von den Drieschovej a J. Boessneckého (1974) primitívne formy svine, zrejme chované i vo Veľkom Mederi, vykazujú vo všeobecnosti dlhšie metapódiá. Preto vypočítaná uvedená výška v kohútiku môže byť v našom prípade viac či menej nadhodnotená.

úvahy predovšetkým prezenciu zásahov človeka na kostiach, i keď ich absencia nevyklučuje túto možnosť. Na doposiaľ vyhodnotených vzorkách sme podobné prípady evidovali len ojedinele. V piatich prípadoch boli zaznamenané evidentné stopy po sekaní kosti ostrým predmetom (dve rebra z jamy 101 a dve rebra a lopatka z chaty 60), ktoré svedčia o porciovaní konských tiel za účelom ich kuchynskej prípravy alebo prípravy pokrmu pre psov. Zaujímavé sú i dohnedo opálené kosti koňa/koní odkryté v chate 103 (prstový článok a rebro) a v chate 168 (zuby a kosti lebky). O manipulácii človeka s pozostatkami týchto zvierat za účelom výroby nástrojov/predmetov dennej potreby svedčia aj nálezy opracovaných kostí v chate 125 (záprstná a holenná kosť) a v jame 126 (záprstná kosť). Bližší popis stôp však nie je zatiaľ k dispozícii. O dostupnosti odpadu zrejme „kuchynského“ pôvodu môžu svedčiť aj stopy po ohryzaní konských kostí psami (11 prípadov). Otázka použitia konského mäsa v jedálničku miestnych Germánov a ich psov je teda opodstatnená, no na jej zodpovedanie si treba ešte počkať. Všeobecne sa predpokladá, že kone boli vzácnym zvieratom a slúžili predovšetkým k preprave tovaru a osôb. U Germánov aj Rimanov boli ceneným prostriedkom vojenstva a predmetom vojnovnej koristi, darom či obchodným artiklom. Status a potešenie, ktorý majiteľom tieto zvieratá prinášali, bol nezanedbateľným faktorom ich chovu. To potvrdil napríklad aj nález kostry koňa z germánskej osady v Nitre, ktorého patologické zmeny na kostiach svedčia o dlhodobej starostlivosti jeho pána počas života aj napriek blížiacej sa smrti (Janeczek et al. 2010). Získané metrické údaje zatiaľ naznačujú, že výška koní z Veľkého Medera bola v priemere 133,3 cm⁷, a teda reprezentujú menšie stredné zvieratá (Vitt 1952). K ich morfológii sa dozvieme viac po ukončení analýzy celého súboru.

Relatívne časté sú nálezy kostí osla domáceho (*Equus asinus*) a ďalších bližšie neidentifikovaných zástupcov čeľade koňovitých, medzi ktorými sa môžu vyskytovať aj muly⁸, či mulice⁹. Ich identifikácia je však na základe fragmentárnych nálezov neľahká. Zatiaľ možno s určitosťou konštatovať, že okrem dvoch kostí osla domáceho z Ostrovan na východe Slovenska (Rajtová 1964), patria nové nálezy z Veľkého Medera k najstarším na našom území (Bielichová, v tlači). V súčasnosti sa predpokladá, že k rozšíreniu chovu osla a jeho krížencov v Európe prispeli hlavne Rimania a prostredníctvom ich provincií sa tieto zvieratá dostali aj ďalej na sever. Ich výskyt na germánskych lokalitách sa preto považuje za doklad kontaktu s Rimanmi a ich vplyvu na hospodárstvo barbarov. Podobne uvažujeme aj o nálezoch zo Slovenska, ktoré sú zatiaľ jediným dôkazom prenikania tohto zvieratá na naše územie z oblasti Panónie. V Ostrovanoch sa našla kopytná kosť a distálna časť sponkovej kosti v jedinom objekte. Jeho archeologický kontext a chronológia však z publikácie V. Rajtovej (1964, 265) nie je známa. Podľa datovania celého sídliska na uvedenej lokalite (Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1999) usudzujeme, že kosti osla pochádzajú z 3.–5. storočia n. l. Prvé nálezy z Veľkého Medera sú trochu staršie, nakoľko sa objavujú už v prvej fáze osídlenia, t. j. v 2. polovici 2. storočia n. l. (podľa V. Varsika 140/160–180/200 n. l.). Ide o druhý molár z hornej čeľuste odkrytý v okružnej jame 91. Do druhej fázy (180/200–250/270 n. l.) patria tri moláre odkryté v chate 114 a do poslednej (250/270–2. pol. 4. storočia n. l.) časť metatarsa z chaty 154 a lakťovej kosti z chaty 100. Pozostatky patrili dospelým jedincom s neurčeným pohlavím. Žiaľ, stav dochovania týchto nálezov, ako aj ostatných koňovitých kostí zatiaľ nedovoľujú bližšie charakterizovať vlastnosti ich nositeľov, ani potvrdiť výskyt krížencov na skúmanom sídlisku. Porovnania niektorých metrických parametrov na rovnakých kostiach koňa, osla a bližšie neurčeného equida umožňuje domnievať sa, že vo Veľkom Mederi sa vyskytovali zvieratá veľkosti krížencov¹⁰. Ide však o tak fragmentárne údaje, že až ďalší výskum môže priniesť jednoznačné dôkazy. Najstaršie zmienky o prítomnosti osla v blízkom regióne pochádzajú z rímskeho Táciu-Gorsium (Bökönyi 1984). Našlo sa tu 34 kostí, okrem iného aj z nedospelých jedincov, čo svedčí o ich lokálnom odchove. Autor uvádza, že až na jednu výnimku patrili kosti oslom menšieho veku. Pohlavie zvierat je však neurčené, a preto mohlo ísť o samice. Údaje o proximálnej šírke dvoch metatarsov – 36,0 mm a 37,5 mm (Bökönyi 1984, 201) naznačujú, že jedinec z chaty 154 v Mederi bol v zadných končatinách o niečo robustnejší (39 mm) ako zvieratá z Táciu.

Pes a mačka

Pes bol v skúmanom období predovšetkým pracovným zvieratom, ochrancom stád, domovov a pomocníkom človeka pri love. Tak tomu bolo aj u Germánov. O ich pohybe a chove na sídlisku vo Veľkom

⁷ Údaj vypočítaný na základe 3 merateľných kostí (metakarpus) odkrytých v jedinom objekte, v chate 125.

⁸ Mul je kríženec kobyly a osla väčšieho veku.

⁹ Mulica je kríženec žrebca a oslice menšieho veku.

¹⁰ Napríklad pri distálnej šírke metakarpu je u dvoch koní nameraná hodnota 44,7 a 45 mm a u neurčeného equida 38,7 mm. Pre porovnanie S. Bökönyi (1984, 64) uvádza pre metakarpus väčšieho osla z Táciu-Gorsium distálnu šírku 36,5 mm.

Mederi svedčia okrem kostí aj stopy po hryzení na kostiach iných zvierat. O ich príspevku do jedálňička miestnych Germánov netreba polemizovať. Na sídlisku sa zatiaľ nenašla jediná kosť, ktorá by vykazovala stopy porciovania alebo manipulácie človeka s ich telami. Všetky doposiaľ analyzované kosti pochádzajú z dospelých jedincov. Získané metrické údaje sú doteraz sporadické, a tak na základe zaznamenatej poznámky vieme potvrdiť iba existenciu zvyškov veľkého jedinca z jamy 126. O psoch sa dozvieme viac po zanalyzovaní ucelených kostier, ktoré sa našli na sídlisku.

Významným objavom sú aj kostrové pozostatky mačky domácej. Ide o fragment ľavej dolnej čeľuste a tri rebrá z chaty 154, ktorá je datovaná do záverečnej fázy mladorímskeho osídlenia. Podľa opotrebenia zubov patrili kosti dospelému jedincovi, pohlavie je neurčené. Metrické údaje sme nezískali, no zaujímavosťou je opálenie jedného z troch dochovaných rebier. Ostatné kosti boli bez stôp po zásahoch človeka. Objavené kosti mačky domácej patria nesporne k jedným z najstarších dôkazov o jej pobyte na území Slovenska. Okrem Veľkého Mederu máme zatiaľ zmienku o výskyte domácej formy mačky zo štyroch nálezísk. Jej zvyšky sa objavili v 1.–4. storočí n. l. na rímskom pohrebisku v Rusovciach-Gerulate (Bielichová, v tlači) a na germánskom sídlisku z 2.–4. storočia n. l. v Malej nad Hronom (Bielichová, v tlači). O celom skelete uloženom v odpadovej jame a o nových výskumoch z doby rímskej na Slovensku sa dozvedáme tiež zo správy T. Kolníka (1962). Podľa popisu situácie z mladorímskeho sídliska v Štúrove bola v obilnej jame spolu s lebkami koňa a tura odkrytá aj časť kostry mačky domácej. Pravdepodobne mladorímsky nález je doteraz jediný publikovaný z germánskeho sídliska v Beluši (Miklíková 2003). V prvej vrstve objektu 3 sa odkryla kompletne zachovaná ľavá časť sánky so zuboradím patriaca dospelaj mačke. Nakoľko ide o polykultúrne osídlenie, datovanie objektu je neisté. Z uvedených sporadických nálezov zatiaľ nemožno posúdiť či bola na naše územie dovezená ako luxusný spoločník alebo chovaná k lovu hlodavcov. Využívanie jej loveckých schopností začalo byť na vzostupe až od 2. storočia n. l. a podľa všetkého sa do strednej Európy rozšírila podobne ako osol, vďaka Rimanom. I keď prvé nálezy mačky domácej pochádzajú z doby laténskej, severne od Álp (Benicke 1994), na Slovensku sa v tomto období zatiaľ nezaznamenala. Všetky staršie nálezy z archeologických lokalít Slovenska je potrebné prisudzovať jej divokému predkovi, ktorý obýva i naše geografické pásmo – mačke divej (*Felis sylvestris*). Z Čiech pochádzajú najstaršie nálezy z rovnakého obdobia ako u nás. Vo Vyškove na Morave (2. storočie n. l.) a v Březne pri Lounech (obdobie sťahovania národov) boli objavené viac či menej celé kostry, ktoré svedčili o pietnom pochovaní týchto zvierat (Šuvová/Wasková 2009). Minimálne pri prvom náleze išlo o dovezené zviera (Nýltová Fišáková/Šedo 2003). Je veľmi pravdepodobné, že rímskeho pôvodu je aj mačka objavená vo Veľkom Mederi. V susednej Panónii sa mačka domáca vyskytla na rímskych lokalitách TÁC-Gorsium (Bökönyi 1984) a v Budapešti-Albertfalva (Bökönyi 1974). Mačky v Táci boli veľkostne veľmi variabilné a v súbore sa okrem domácej vyskytli i kosti jej divej formy (Bökönyi 1984, 65).

Hydina

Charakter kostí kury domácej v súbore dokladá jej chov na skúmanej lokalite. Veľmi nízky počet zvyškov zrejme nie je skutočným obrazom reálneho využívania kuracieho mäsa v jedálňičku Kvádov, pretože v porovnaní s ostatnými druhmi domácich zvierat je jej prezencia v archeologickom kontexte komplikovaná charakterom vtáčích kostí, ako aj preferovaným ručným zberom materiálu. Doposiaľ identifikované zvyšky v súbore predstavujú korakoid, humerus a tarsometatarsus z dospelých i nedospelých jedincov. Boli odkryté v zásype chat 58, 60, 94 a 154. Na základe týchto poznatkov sa možno domnievať, že aj keď sme priame stopy po ich kuchynskom spracovaní nenašli, kosti predstavujú dobre osvalené časti vtáčích tiel a je vysoko pravdepodobné, že na sídlisku ich mäso nebolo neznáme. Vďaka chronologickému zaradeniu objektov vieme potvrdiť, že kura domáca sa na lokalite objavila už v ranej fáze existencie sídliska, t. j. v 2. polovici 2. storočia n. l.

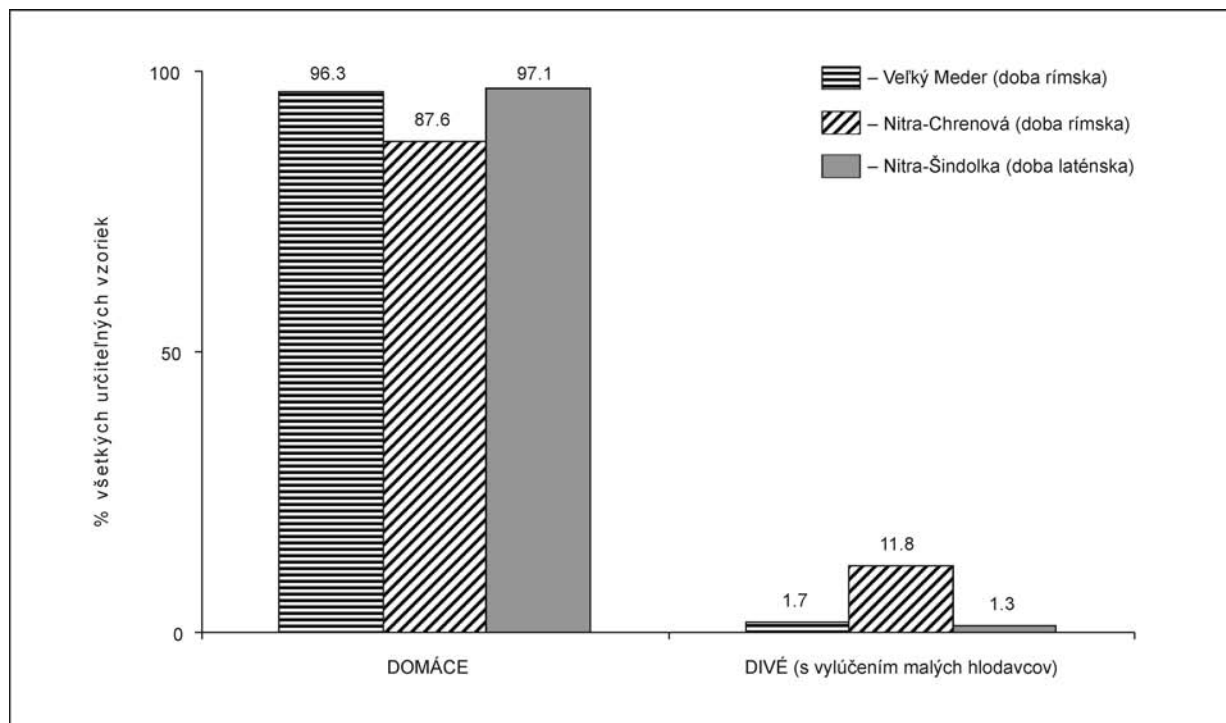
Podľa doterajších výsledkov archeozoológie na Slovensku prevláda u našich Germánov chov kury, zatiaľ čo hus sa vyskytuje vzácné (Bielichová, v tlači). Podľa vekovej štruktúry zvyškov sa dá predpokladať, že chov kury bol orientovaný najmä na vajcia a mäso, kým primárnym spôsobom využitia husi bolo jej mäso. Perie bolo v tomto období zrejme iba sekundárnym produktom chovu hydiny. Z chronologického hľadiska kosti kury z Veľkého Medera síce nepredstavujú jej najstaršie zvyšky na území Slovenska¹¹, no ide o dôkaz, že tento operenec si v rámci chovu ostatných zvierat pozvoľna získaval stabilnú pozíciu.

¹¹ Zvyšky kury domácej sa na území Slovenska po prvý krát objavujú až v halštatských hrobách. Sporadické sú i nálezy z laténskych lokalít (Ambros 1970).

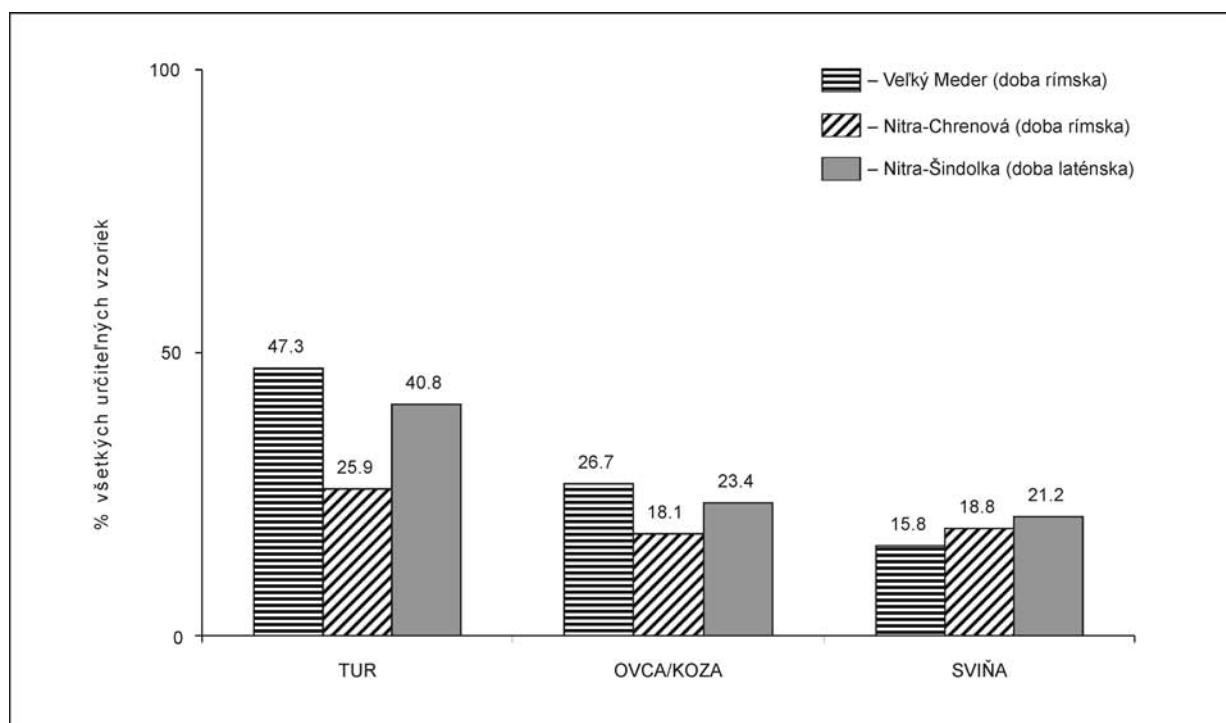
PREDBEŽNÉ POROVNANIE S LOKALITAMI DOBY LATÉNSKEJ A RÍMSKEJ NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

Porovnaním druhovej skladby zvieracích zvyškov z Veľkého Medera so súbormi z keltského a germánskeho osídlenia Nitry (lokality Nitra-Šindolka a Nitra-Chrenová) sme zistili isté odlišnosti. Je zaujímavé, že v odpade z keltskej osady v Nitre-Šindolke bolo vyššie (najvyššie) zastúpenie domácich druhov zvierat v porovnaní s osadami Germánov, i keď rozdiely nie sú výrazné (obr. 2). Z hospodársky významných zvierat má v sledovaných osadách dominantnú pozíciu hovädzí dobytok. Tiež je zaujímavé, že sviňa domáca mala v porovnaných germánskych osadách nižšie zastúpenie než v porovnávannej osade Keltov (obr. 3).

Je známe, že Rimania boli dobrí chovatelia, čo sa prejavilo okrem iných charakteristík na variabilite, ako aj na celkovom vzhľade tela dôležitých hospodárskych zvierat. Svedčia o tom metrické analýzy zvieracích zvyškov pochádzajúce z lokalít na území Rímskej ríše. Podľa viacerých autorov vplyv „rímskych“ chovateľských postupov sa odrazil aj na veľkosti tela dobytka, oviec/kôz alebo ošípanej chovaných v oblastiach tesne susediacich s Rímskou ríšou (napr. *Pucher/Schmitzberger 2003*). V tomto kontexte sme urobili predbežné porovnanie vybraných mier u niektorých skeletových elementov hospodárskych zvierat germánskej a keltskej proveniencie. Vychádzali sme pri tom zo šírkových a hĺbkových mier, ktoré nevykazujú také výrazné individuálne odchýlky ako dĺžkové miery. Zistili sme, že celkový rámec tela hovädzieho dobytka a oviec chovaných obyvateľmi osád z Veľkého Medera a Nitry-Chrenovej je väčší ako u zvierat z osady v Nitre-Šindolke (tabeľa 3; 4). Laténsku osadu v Nitre pritom považujeme za sídlisko vyspelých chovateľov a poľnohospodárov. U hovädzieho dobytka sme zistili nárast telesného rámca o 2,9%. Priemerná výška dobytka v kohútiku v Nitre-Šindolke bola 113,7 cm (v keltskom oppidu v Manchingu to bolo podobne 113 cm). V germánskej osade vo Veľkom Mederi bola priemerná výška dobytka (troch kráv), ak zohľadníme obe použité metódy na jej vypočítanie, 117 cm. Vzrast sme teda zaznamenali, i keď nie výrazný. U oviec je ale nárast zreteľnejší – až o 16,3%. Ak bola výška v kohútiku u ovce z keltskej osady v Nitre 60,2 cm, vo Veľkom Mederi bola priemerná výška vypočítaná po zohľadnení oboch metód, až 68,8 cm. Podobne výrazne väčšie boli i ovce

Obr. 2. Podiel kostí domácich a divo žijúcich druhov zvierat v odpade z germánskych (Veľký Meder a Nitra-Chrenová) a keltských osád (Nitra-Šindolka) situovaných na juhozápade Slovenska.

Obr. 3. Podiel kostí troch najvýznamnejších hospodárskych zvierat v odpade z germánskych (Veľký Meder a Nitra-Chrenová) a keltských osád (Nitra-Šindolka) situovaných na juhozápade Slovenska.

Tabela. 3. Vybrané metrické parametre kostí tura domáceho z germánskych (Veľký Meder a Nitra-Chrenová) a keltských osád (Nitra-Šindolka) situovaných na juhozápade Slovenska. Označenie mier podľa A. von den Drieschovej (1976).

BOS element/miera	Veľký Meder (mm)	Nitra-Chrenová (mm)	Nitra-Šindolka (mm)
scapula/SLC	48,5	–	44,4
metacarpus/TD	20,8	20,2	19,1
phalanx I anterior/TD	18,0	18,2	17,7
tibia/Td	42,9	40,9	40,8
astragalus/TI	34,4	34,2	33,1

Tabela. 4. Vybrané metrické parametre kostí ovce domácej z germánskych (Veľký Meder a Nitra-Chrenová) a keltských osád (Nitra-Šindolka) situovaných na juhozápade Slovenska. Označenie mier podľa A. von den Drieschovej (1976).

OVIS element/miera	Veľký Meder (mm)	Nitra-Chrenová (mm)	Nitra-Šindolka (mm)
scapula/SLC	22,1	22,6	18,7
humerus/BT	30,7	–	26,5
radius/KD	18,5	–	15,1
metatarsus/TD	11,4	–	8,7

z germánskej osady v Nitre-Chrenovej – 69,6 cm. S. Bökönyi (1974) uvádza výšku „rímskych“ oviec v kohútiku približne 69 cm, teda hodnotu identickú s germánskymi ovcami z územia juhozápadného Slovenska. Takéto zistenie potvrdzuje predbežné hypotézy o prísune nových a kvalitnejších zvierat alebo o zvýšení kvality ich chovu na území severne od Dunaja. Možná je kombinácia oboch faktorov (Fabiš 2003, 109). Podobne sme porovnali aj vybrané miery u ošípanej, tu však zmeny vo veľkosti telesného rámca neboli zistené.

ZÁVER

Prezentované výsledky archeozoologickej analýzy zo sídliska vo Veľkom Mederi dokladajú prevahu hovädziny a baraniny/kozlaciny v každodennom stravovaní Kvádov žijúcich na juhozápadnom území Slovenska. Konzumácia diviny je doložená iba nepatrným množstvom nálezov, preto ju možno považovať, podobne ako konzumáciu konského mäsa na lokalite sa príležitostnú. Druhovú zloženie kostí v kuchynskom odpade sa významne nelíši od ostatných osád doby rímskej a doby laténskej, i keď isté rozdiely sa vyskytli. V porovnaní s keltskou osadou v Nitre sme zachytili trend mierneho poklesu konzumácie bravčoviny a naopak mierny nárast diviny. Pri porovnaní metrických charakteristík hospodárskych zvierat bol zaznamenaný mierny nárast telesného rámca u hovädzieho dobytku. U oviec chovaných na dvoch sledovaných lokalitách bol však nárast telesných parametrov v porovnaní so zvieratami doby laténskej výrazný. Predpokladáme, že vplyv, prípadne import zo susediacej rímskej provincie je pravdepodobný. Svedčia o tom aj zatiaľ najstaršie nálezy osla a mačky domácej na lokalite. Uvedené skutočnosti je potrebné overiť v rámci komplexného vyhodnotenia celého súboru zvyškov z Veľkého Medera a na ďalších lokalitách z doby rímskej na Slovensku.

LITERATÚRA

<i>Ambros 1970</i>	C. Ambros: K včasnej histórii chovu kury domácej na Slovensku. <i>Agrikultúra</i> 9, 1970, 7–38.
<i>Ambros 1978</i>	C. Ambros: Prírastky a analýzy archeozoologického materiálu. <i>AVANS</i> 1977, 1978, 19–27.
<i>Benecke 1994</i>	N. Benecke: <i>Der Mensch und seine Haustiere. Die Geschichte einer jahrtausendealten Beziehung.</i> Stuttgart 1994.
<i>Bielichová, v tlači</i>	Z. Bielichová: Živočíšne hospodárstvo a zdroje obživy. In: J. Rajtár (Ed.): <i>Staré Slovensko 7.</i> Nitra, v tlači.
<i>Bökönyi 1974</i>	S. Bökönyi: <i>History of domestic mammals in Central and Eastern Europe.</i> Budapest 1974.
<i>Bökönyi 1984</i>	S. Bökönyi: <i>Animal Husbandry and Hunting in Tâc-Gorsium.</i> Stud. Arch. 8. Budapest 1984.
<i>Březinová 2000</i>	G. Březinová: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Laténezeit. <i>Arch. Slovaca Monogr.</i> 8. Bratislava – Nitra 2000.
<i>Březinová a kol. 2003</i>	G. Březinová/L. Benediková/M. Fabiš/M. Hajnalová/J. Hunka/L. Illášová/J. Jakab/K. Kuzmová/M. Vondráková: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. <i>Arch. Slovaca Monogr.</i> 9. Nitra 2003.
<i>Driesch 1976</i>	A. von den Driesch: <i>Das Vermessen von Tierknochen aus vor- und frühgeschichtlichen Siedlungen.</i> München 1976.
<i>Driesch/Boessneck 1974</i>	A. von den Driesch/J. Boessneck: Kritische Anmerkungen zur Widerristhöhenberechnung aus Längenmaßen vor- und frühgeschichtlicher Tierknochen. <i>Säuget. Mitt.</i> 22, 1974, 325–348.
<i>Fabiš 2000</i>	M. Fabiš: Analyse der Tierreste aus der latènezeitlichen Siedlung in Nitra-Šindolka. In: G. Březinová a kol.: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Laténezeit. <i>Arch. Slovaca Monogr.</i> 8. Bratislava – Nitra 2000, 299–334.
<i>Fabiš 2002</i>	M. Fabiš: Paleoenvironment osady doby rímskej v Nitre-Chrenovej: rekonštrukcia na základe archeofaunálnych zvyškov. <i>Rosalie</i> 16, 2002, 149–154.
<i>Fabiš 2003</i>	M. Fabiš: Archeozoologická analýza (1996–2000). In: G. Březinová a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. <i>Arch. Slovaca Monogr.</i> 9. Nitra 2003, 99–131.

- Fabiš/Miklíková 2002 M. Fabiš/Z. Miklíková: Nálezy korytnačky močiarné (Emys orbicularis L.) v archeofaunálnych zvyškoch z Nitry a okolia. *Rosalia* 16, 2000, 155–160.
- Hajnalová/Varsík 2010 M. Hajnalová/V. Varsík: Kvádske roľníctvo na Slovensku z pohľadu archeológie a archeobotaniky. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsík (Ed.): *Archeológia Barbarov* 2009. Nitra 2010, 181–224.
- Hromada/Varsík 1992 J. Hromada/V. Varsík: Tretia sezóna archeologického výskumu vo Veľkom Mederi. *AVANS* 1990, 1992, 47, 48.
- Janeczek et al. 2010 J. Janeczek/A. Chrószcz/Z. Miklíková/M. Fabiš: The pathological changes in the hind limb of a horse from the Roman Period. *Vet. Med.* 55/7, 2010, 331–335.
- Kolník 1962 T. Kolník: Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. *Arch. Rozhledy* 14, 1962, 344–397.
- Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1999 M. Lamiová-Schmiedlová/B. Tomášová: Nálezový horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanoch. *Slov. Arch.* 47, 1999, 75–132.
- Matolcsi 1970 J. Matolcsi: Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial. *Zeitschr. Tierz. Züchtungsbiol.* 87, 1970, 89–137.
- Miklíková 2003 Z. Miklíková: Zvieracie zvyšky z doby rímskej v Beluši. *AVANS* 2002, 2003, 92, 93.
- Nývtová Fišáková/Šedo 2003 M. Nývtová Fišáková/O. Šedo: Kostra kočky domáci v sídlíštní objektu z doby rímskej v trati Žleby u Vyškova na Moravě. *Arch. Rozhledy* 55, 2003, 517–538.
- Pucher/Schmitzberger 2003 E. Pucher/M. Schmitzberger: Zur Differenzierung heimischer und importierter Rinder in den römischen Donauprovinzen. In: N. Benecke (Ed.): *Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorischen Anthropologie* 4. Stuttgart 2003, 60–74.
- Rajtová 1964 V. Rajtová: Zvieracie kosti z výskumu v Ostrovanoch. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 13, 1964, 265–269.
- Reitz/Wing 1999 E. J. Reitz/E. S. Wing: *Zooarchaeology. Cambridge Manuals in Archaeology.* Cambridge 1999.
- Sůvová/Wasková 2009 Z. Sůvová/M. Wasková: Černá kočka, bílý kocour. Osteologické nálezy kočky domáci a malý exkurz k reflexi kočky v českých zemích ve středověku a raném novověku z pohledu historika. *Arch. Hist.* 34, 2009, 839–855.
- Šefčáková 2011 A. Šefčáková: Archeozoologická analýza nálezov z germánskych sídlisk na východnom okraji Bratislavy. In: V. Varsík: *Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a okolí.* *Arch. Slovaca Monogr.* 18. Nitra 2011, 311–330.
- Teichert 1969 M. Teichert: Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen. *Kühn-Archiv* 83, 1969, 237–292.
- Teichert 1975 M. Teichert: Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen. In: A. T. Clason (Ed.): *Archaeozoological Studies.* Amsterdam 1975, 51–69.
- Uerpmann 1978 H. P. Uerpmann: The KNOCOD system for processing data on animal bones from archaeological sites. In: R. A. Meadow/M. A. Zeder (Eds.): *Approaches to Faunal Analysis in the Middle East.* Peabody Mus. Bull. Harvard 1978, 149–167.
- Varsík 1992 V. Varsík: Výskum vo Veľkom Mederi v roku 1991. *AVANS* 1991, 1992, 120–122.
- Varsík 1993 V. Varsík: Polykultúrne sídlisko a pohrebiská vo Veľkom Mederi. *AVANS* 1992, 1993, 127–130.
- Varsík 2003a V. Varsík: Räumliche und naturwissenschaftliche Studien zu der germanischen Siedlung der römischen Kaiserzeit in der Slowakei (Beispielfall von Veľký Meder). Zwischenbericht. Mit den Beiträgen von J. Tírpák, M. Hajnalová und Z. Miklíková. *Nálezová správa I/13. Archív dokumentácie SAV Bratislava – Nitra* 2003. Nepublikované.
- Varsík 2003b V. Varsík: Veľký Meder und Bratislava-Trnávka: zwei germanische Siedlungen im Vorfeld des pannonischen Limes (Befunde und Chronologie in Übersicht). *Anodos* 3, 2003, 153–196.
- Varsík 2004 V. Varsík: Zur Entwicklung der Quadischen Siedlung von Veľký Meder (SW Slowakei). *Štud. Zvesti AÚ SAV* 36, 2004, 257–275.
- Varsík 2011 V. Varsík: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. *Arch. Slovaca Monogr. Fontes* 18. Nitra 2011.
- Vitt 1952 V. O. Vitt: Lošadi Pazyrskich kurganov. *Sovetskaja Arch.* 16, 1952, 163–205.

Archaeozoology in Veľký Meder: a pilot study

Marian Fabiš – Zora Bielichová

Summary

The paper presents preliminary results of the archaeozoological analysis of animal bone material found during excavation of the Roman period settlement at Veľký Meder (location Vámostelek) in the south-west of Slovakia. The site was investigated by the researchers from the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences in Nitra during 90ties of 20th century. Later on, in 2003, the research at the site was renewed within the framework of an interdisciplinary oriented project. It was aimed at a systematic paleoenvironmental sampling of the infill of two previously uncovered sunken huts (*Varsík 2003a*). Results of both excavation projects as well as the study of archaeological and archaeobotanical material have already been published (*Varsík 2003b, 2004; Hajnalová/Varsík 2010*), bringing basic information on chronology, architecture, socioeconomic relations and environmental setting of the village. Only the archaeozoological data were not available yet. After the interruption of the research in 2003, we decided to publish the very first information as a pilot study. The presented results are based on the analysis of 89 hand-retrieved bone samples which make up 3003 specimens in total. In publishing this paper we hope to reinforce the research on animal husbandry of the Roman period not only in Veľký Meder, but also in other Germanic or Roman settlements in Slovakia.

As far as the Quadi tribes in western Slovakia are concerned, there is very little archaeozoological knowledge (*Ambros 1978; Miklíková 2003; Fabiš 2003; Janeczek et al. 2010; Šefčáková 2011*), and the assemblage from Veľký Meder represents the largest osteological collection analyzed to date. It consists of animal remains, mostly mammals. Although there also occurred birds, fish, mollusk and human remains, their numbers were (Tab. 2). As for animals, domestic highly exceed (96%) the wild living species (3%). Moreover, approximately 90% of all specimens are cattle, sheep/goats and pigs. Remains of a horse, donkey and some closely unidentified equidae appear with low frequency (4%). The rest of identified taxa, such as dog, cat, chicken, wild boar, red deer, aurochs, hare, stork and bustard, also occur sporadically (up to 2%). A comparison of the frequency of three most common house animals revealed that the diet of the local Quadi was based on beef (52%) and mutton or kid (30%), with the addition of pork (18%). It is also supposed that the consumption of horse meat occurred at the site, even though occasionally. The identified butchery marks in five equidae specimens are clear evidence of the portioning of the horse body with a sharp metal object (knife?). There are also few examples of burnt horse bones, their origin is debatable. On the contrary, no butchery marks have been observed on dog, cat or chicken remains. In first two species we take it as a declaration of different way of use, but in chicken it is possibly only due to their scanty presence at the site. Detailed description of all intentional traits as well as skeletal or demographic profiles will be certainly discussed wider in the final research report.

The paper further discusses the occurrence of domestic species and the frequency of its remains in the assemblage. From this point of view, the most striking in Veľký Meder is the occurrence of the donkey and cat. As for the donkey, one of the recovered specimens (four molars, fragment of metatarsus and ulna) represents the oldest find of this animal in the territory of Slovakia. According to the features chronology, it is dated to the second half of the second century AD. It seems that these animals were present at the site during its whole existence, i.e. till the second half of the fourth century. It is supposed that the occurrence of the donkey in our territory (more finds in Slovakia reported only from Ostrovany) may be connected with the political and commercial influence of Roman provinces where this equid has been widely used as a helpful pack animal. Similarly, the same can be suggested for the find of domestic cat from Veľký Meder. Three ribs and complete lower jaw were found in the hut 154 that existed in the last occupational phase of the site. It is still one of the oldest finds of domestic cat in Slovakia. There are reports about its bones only from the Roman necropolis in Bratislava-Rusovce (unpublished) and Germanic settlements in Štúrovo (*Kolník 1962*), Malá nad Hronom (unpublished), or Beluša (*Miklíková 2003*). Clearly; these spots copy direction and time of donkey's first occurrence in our region.

The paper also presents and briefly discusses the first evaluation of the so far collected metrical data. It focuses on approximate information about the size of the local livestock. The withers height of cattle from Veľký Meder was 118.2 (*Matolcsi 1970*), respectively 115.2 cm (*Driesch/Boessneck 1974*), and in sheep 70 cm (*Teichert 1975*) or, after exclusion of measurable calcanei, 67,5 cm (*Driesch/Boessneck 1974*). Domestic pig was 81.4 cm high (*Teichert 1969*). Local horses belonged to the lower middle-sized category with the average withers height of 133.3 cm (*Vitt 1952*). The idea of advanced Roman farming practices is widely accepted among researchers. In archaeozoology, the identification of larger or more variable Roman cattle has already been attested to in Roman/Germanic settlements (e. g. *Pucher/Schmitzberger 2003*). As regards the location of the studied settlement and the possibility of contacts between the Quadi and the "Romanized" world behind the Danube, we made a metrical comparison of selected cattle, sheep and pig skeletal elements from one LaTène (Nitra-Šindolka) and two Germanic settlements (Veľký

Meder and Nitra-Chrenová). In cattle (Tab. 3) only negligible increase in the body size has been observed. Pigs were of the same body size at all three sites. On the contrary, the sheep (Tab. 4) from Veľký Meder has been markedly larger in selected measures. Its parameters increased significantly (16%). Similarly, sheep with higher (larger) body has been noted from other Germanic sites in Slovakia (Fabiš 2003) and the Roman sites in Pannonia (Bökönyi 1974). Thus, the new observations from Veľký Meder, support the hypothesis of animal imports or/and animal husbandry improves occurred in the adjacent areas under the Roman influence.

Fig. 1. Veľký Meder-Vámostelek. Proportion of three most important farm animals in the bone debris (100% = 2288).

Fig. 2. Proportion of domestic and wild animal species in the bone debris from Germanic (Veľký Meder and Nitra-Chrenová) and Celtic villages (Nitra-Šindolka) located in the south-west Slovakia.

Fig. 3. Proportion of three most important farm animals in the bone debris from Germanic (Veľký Meder and Nitra-Chrenová) and Celtic villages (Nitra-Šindolka) located in the south-west Slovakia.

Tab. 1. Veľký Meder-Vámostelek. List of analyzed osteological samples from the site with the information on archaeological context and chronology after Varsík 2004. Ordering according to the file numbers set in Knocod.

Tab. 2. Veľký Meder-Vámostelek. Identified animal taxa according to their absolute and relative number (NISP, %) and weight in grams (WISP, %).

Tab. 3. Selected bone measurements of cattle from Germanic (Veľký Meder and Nitra-Chrenová) and Celtic villages (Nitra-Šindolka) located in the south-west Slovakia. Measure abbreviations after A. von den Driesch (1976).

Tab. 4. Selected bone measurements of sheep from Germanic (Veľký Meder and Nitra-Chrenová) and Celtic villages (Nitra-Šindolka) located in the south-west Slovakia. Measure abbreviations after A. von den Driesch (1976).

Translated by Mgr. Zora Bielichová

MVDr. Marian Fabiš PhD.
Nécseyiho 17
SK-949 01 Nitra
fabis@sigitrade.sk

Mgr. Zora Bielichová
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
zora.miklikova@gmail.com

Recenzenti PhDr. Vladimír Varsík, CSc.
PhDr. Gertrúda Březinová, CSc.

SPRÁVY

Včasnostredoveké mocenské centrá v strednom Podunajsku (ukončenie projektu A P V V-0553-10)

Základným cieľom projektu bolo získať databázu vzoriek a s jej pomocou spresniť chronológiu a priestorovú i ekonomickú pozíciu hlavných archeologických prameňov 8.–11. storočia pomocou exaktných metód.

Riešiteľský kolektív sa až na objektívne výpadky a zmeny (J. Béreš – úmrtie, D. Bialeková – odstúpenie zo zdravotných dôvodov) sústredil na nosné riešenia hlavných cieľov projektu a dosiahol rad pozoruhodných výsledkov a výstupov. Ťažiskom terénnych aktivít projektu boli výskumy v Bojnnej, Bíni, Divinke a Nitre, s menšími aktivitami v rámci prospekcie širších zázemí centier vo viacerých oblastiach Slovenska. Terénne práce v Bojnnej sa sústreďovali na viacero úloh v zmysle dlhodobého výskumného plánu.

PRÍNOSY PROJEKTU

Najstarší horizont osídlenia horských oblastí západného Slovenska

Rozborom materiálnej kultúry na lokalite Bojná III (Z. Robak, K. Pieta), ale aj aktívnym prieskumom v oblasti hornej Nitry a spracovaním starších nálezových fondov sa podarilo zhromaždiť dáta o osídlení pohorí Považský Inovec, Tribeč a Strážovské vrchy slovanským obyvateľstvom už od prvej polovice 7. storočia. Zároveň sa zmapovaním významných artefaktov zvýraznila úloha tejto oblasti v predveľkomoravskom období (M. Jakubčinová, Z. Robak). Tieto najstaršie aktivity zrejme súviseli primárne s prospekciou rúd (železo, zlato).

Posun datovania veľkomoravských opevnení

K jedinečným výstupom patrí prehodnotenie pôvodnej doby vzniku veľkých veľkomoravských opevnení (Majcichov, Pobedim, Bíňa, Bojná, v úzkej spolupráci s Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main – J. Henning, M. Ruttkey, P. Bednár, K. Pieta) pomocou dendrologického datovania stavebných zvyškov, a to do posledného decénia 9. storočia, čomu neodporujú ani údaje z rádiokarbónových analýz.

Fortifikačné techniky v Bojnnej

Viacročným výskumom sa podarilo identifikovať a popísať techniky výstavby veľkého valového opevnenia vyššie uvedeného datovania a rozpoznať aj zvyšky staršieho opevnenia (K. Pieta). Komorový systém hradby sa ukazuje ako charakteristický prvok pre slovenskú časť veľkomoravskej enklávy. Úplne novými prínosmi bolo zistenie základov veže a spoznanie mimoriadne dobre zachovanej drevozemnej konštrukcie východnej brány hradiska, ktorá umožní jej virtuálnu a v blízkej budúcnosti aj fyzickú rekonštrukciu v rámci NKP Bojná.

Objav nového mocenského a výrobného centra na hornom Ponitří

V rokoch 2013 a 2014 bolo v rámci aktivít projektu objavené rozsiahle nové centrum v oblasti Nitrických vrchov, kde prebehli, ako akútny záchranný a predstihový výskum, prvé sondáže, zbery, ale aj odbery vzoriek a prvé prírodovedné analýzy (C14, metalografické analýzy olova).

Obr. 1. Bojná. Východná brána hradiska.

Obr. 2. Bojná. Východná brána, čistenie detailu košinovej steny.

Obr. 3. Bojná. Časť vnútorného areálu s prezentovanými stavebnými rekonštrukciami.

Obr. 4. Pohľad do expozície Múzea Veľkej Moravy v Bojnnej, otvoreného v roku 2012.

Obr. 5. Nitra, Nám. Jána Pavla II, výskum opevnenia včasnostredovekého hradu.

Obr. 6. Nitra-Hrad, odoberanie mikrobiologických vzoriek.

Teória mocenského centra

V rámci viacerých publikačných výstupov sa analyzovala historická úloha včasnostredovekých centier a ich odlišné formy a význam (M. Ruttkay, A. T. Ruttkay). Z analýz vyplynula nutnosť zdôrazňovania historického procesu zapojenia niektorých výrobných a správnych stredísk do najstarších štruktúr Uhorského štátu (kontinuita Nitry, Bratislavy, Devína). Súčasťou tohto procesu bol aj násilný zánik a strata významu viacerých, od aktívneho priestoru Podunajska viacej vzdialených centier slovienskych sídliskových komôr na Považí a Ponitří (Divinka, Pružina, Pobedim, resp. Bojná, Dolné Vestenice).

Aplikácia fenoménu „centrum“ na staršie spoločenské systémy v oblasti stredného Podunajska

Počas riešenia projektu sa ukázala potreba venovať teoretickú i analytickú pozornosť vybraným (a v širšom európskom priestore unikátnym) prejavom centier moci u predchádzajúcich spoločenstiev, obývajúcich rovnaký priestor západných Karpát a stredného Podunajska ako kontinuálne slovanské/slovienske/slovenské osídlenie. V tomto smere vznikli prvé štúdie, venujúce pozornosť lokalizácii týchto stredísk a ich výrobnému a kultovému rozmeru v porovnaní s neskoršími mocenskými a správnymi štruktúrami (Horné Orešany, Turiec, germánska kniežacia hrobka z Popradu: K. Pieta, M. Jakubčinová). Tento „vertikálny“ fenomén kontinuity/diskontinuity a mimoriadne zaujímavý historický i spoločenský problém (snahy o hľadanie keltských či germánskych „koreňov“) by mal v plnom rozsahu riešiť navrhovaný ďalší projekt, ktorý by nadviazal na vyriešené či nedoriešené aktivity a úlohy tohto ukončeného projektu.

Terénny výskum, progresívne prírodovedné analýzy (ako napr. geofyzika, mikromorfológia, dendrodatovanie, izotópové výskumy) a materiálové rozbory i teoretické štúdie významne posunuli vpred naše poznatky o historických koreňoch i mechanizmoch vzniku stredísk výroby a moci. Spresnila sa doba a dôvody vzniku a zániku veľkých aglomerácií a podrobne sa skúmali aj hospodárske, strategické a politické príčiny ich vzniku. K nesporným prínosom patrí objav nového včasnostredovekého centra horného Ponitria. Zistilo sa, že na rovnakých princípoch demografického a ekonomického rastu vznikali aj predchádzajúce centrá moci v dobe keltského a germánskeho osídlenia stredného Podunajska, s významnou koncentráciou na území Slovenska. Hlavné objekty výskumu v rámci projektu – najmä Bojná a Nitra, ale aj získané predmety materiálnej kultúry a ich prezentácia vo forme audiovizuálnych a výstavných projektov i modelových rekonštrukcií si získali značnú spoločenskú odozvu v prospech slovenskej vedy doma i v zahraničí. Pre veľký rozsah témy, objavy nových lokalít i nastolenie nových problémov nebolo možné výskum v celom rozsahu uzavrieť a bude nutné v ňom pokračovať do väčšej hĺbky a na kvalitatívne vyššej úrovni.

*PhDr. Karol Pieta, DrSC.
Archeologický ústav SAV Nitra*

Implementácia projektov financovaných zo štrukturálnych fondov Európskej únie

Po období výlučného zhromažďovania archeologických nálezov pristúpil Archeologický ústav SAV v procese modernizácie k reálnym rekonštrukciám rôznych podôb najstarších dejín ľudstva. Aplikovaním inovatívnych metód archeologického výskumu a používaním špičkových prístrojov určených na skenovanie a detailnú dokumentáciu nielen artefaktov, ale aj nálezových situácií ukrytých pod zemou, sa zaradil medzi najmodernejšie výskumné centrá Európy. Za toto postavenie vďačí nenávratným finančným príspevkom zo štrukturálnych fondov EÚ v rámci Operačného programu Výskum a vývoj.

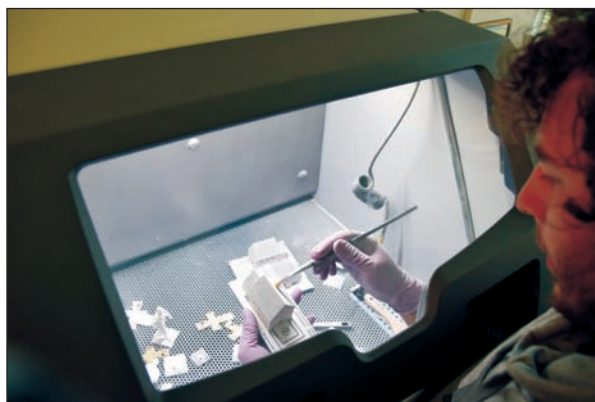
Od roku 2010 čerpá Archeologický ústav SAV dotácie pre projekt *Centrum výskumu najstarších dejín stredného Podunajska*, ITMS kód: 26220120059. Cieľom projektu je vytvoriť excelentné archeologické centrum na výskum kultúrneho dedičstva modernými informačno-komunikačnými technológiami. Na tento projekt nadviazal v roku 2014 v poradí druhý projekt. Pod názvom *Dobudovanie špičkového pracoviska pre výskum a vývoj v oblasti ochrany a záchrany kultúrneho dedičstva Slovenska*, ITMS kód: 26210120031, sa ukrýva modernizácia a skvalitňovanie technickej infraštruktúry pracovísk Archeologického ústavu SAV, pre podporu špičkového výskumu archeologických nálezov na medzinárodnej úrovni. Vďaka projektom sme za štyri roky vybudovali moderný depozitár a učebne, pracovne sme vybavili výkonnými počítačmi pre čoraz viac technologicky náročnejšiu vedecko-výskumnú činnosť. Zriadili sme laboratórium na 3D skenovanie archeologických nálezov, laboratórium na detailnú dokumentáciu a analýzu artefaktov (obr. 1) a chemické laboratórium na konzerváciu súčastí kultúrneho dedičstva. Spustili sme 3D tlač, ktorá umožňuje popularizovať výsledky našej činnosti (obr. 2) a pokračujeme v budovaní technologickej infraštruktúry jednotlivých pracovísk. Úspešnú implementáciu projektov prezentujeme na najrôznejších podujatiach na Slovensku, ale aj v Poľsku, Českej republike, Nemecku, či v Turecku. Od roku 2012 sa pravidelne zúčastňujeme na podujatí Európska noc výskumníkov, na ktorom demonštrujeme výsledky našej práce pred laickou, ale aj odbornou verejnosťou.

Oba projekty sa vzájomne dopĺňajú a predstavujú základnú vysoko odbornej ochrany, záchrany a evidencie kultúrneho dedičstva Slovenska. Vytvárajú nadštandardné podmienky pre rozvoj vedy a výskumu v oblasti archeológie. Zároveň poskytujú podporu doktorandom a mladým vedeckým pracovníkom, či už v oblasti mobilit, alebo samotného štúdia dosiaľ nedostupných archeologických materiálov. Získané skúsenosti nás podporujú v napredovaní a v presvedčení, že je nevyhnutné pokračovať v tomto trende a v nasledujúcom programovom období budeme podávať ďalšie výzvy na predkladanie žiadostí o nenávratný finančný príspevok zo štrukturálnych fondov EÚ.

Mgr. Barbara Zajacová
Archeologický ústav SAV Nitra

Obr. 1. N. Salátová pri obsluhu digitálneho mikroskopu Keyence VHX; ITMS kód: 26210120031.

Obr. 2. J. Arpáš a výsledky archeologickej činnosti zhmotnené na 3D tlačiarňi; ITMS kód: 26220120059.

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

Skratky časopisov, periodík a edícií sú uvádzané podľa pravidiel skracovania v slovenskom jazyku a v zmysle Pokynov na úpravu rukopisov (Archeologický ústav SAV. Nitra 1999), resp. podľa Abkürzungsverzeichnis für Zeitschriften. Ausgabe 1993 (Ber. RGK 73, 1992, 477–540).

Acta Fac. Rer. Natural. Univ. Com. Antr. = Acta Facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae. Antropologica. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava

Agrikultúra = Agrikultúra. Zborník Poľnohospodárskeho múzea v Nitre. Bratislava

Alba Regia = Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Székesfehérvár

Anodos = Anodos. Studies of Ancien World. Trnava

Arh. Vestnik = Arheološki Vestnik. Acta Archaeologica. Ljubljana

Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno

Arch. Korrb. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter. Mainz am Rhein

Arch. Pragensia = Archaeologica Pragensia. Archeologický Sborník Musea Hlavního Města Prahy. Praha

Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha

Arch. Schweiz = Archäologie der Schweiz

Arch. Střední Čechy = Archeologie ve středních Čechách. Praha

Arch. Technica = Archeológia Technica. Zkoumání výrobních objektu a technologií archeologickými metodami. Brno

AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra

Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main

Bratislava. Čas. USŠ = Bratislava. Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Učená společnost Šafaříkova. Bratislava

Čas. Moravského Mus. Brno = Časopis Moravského Musea v Brně. Brno

Čas. MSS = Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Martin

Čas. Spol. Přátel Starožitností = Časopis Společnosti přátel starožitností. Ústřední orgán historické vlastivědy české. Praha

Čsl. Kras = Československý Kras. Brno

Études Celtiques = Études celtiques. Paris

Gallia = Gallia. Fouilles et Monuments Archéologiques en France Métropolitaine. Paris

Hist. Čas. = Historický časopis Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava

Horná Nitra = Horná Nitra. Vlastivedný zborník. Martin

Inf. SAS = Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV. Nitra

Jahrb. SGUF = Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte

Kühn-Archiv = Kühn-Archiv. Berlin

Mitt. Anthr. Ges. Wien = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien

Musaica = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica. Bratislava

Naša Veda = Naša veda. Časopis Slovenskej akadémie vied. Bratislava

Obzor Prehist. = Obzor prehistorický. Orgán Společnosti československých prehistoriků. Praha

Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha

Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová řada. Časopis moravských a slezských archeologů. Brno

Rosalia = Správy Chránenej krajiny oblasti Ponitrie. Nitra

Säugetierkundliche Mitteilungen = Säuget. Mitt. Stuttgart

Sbor. MSS = Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Martin

Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra

Slov. Num. = Slovenská numizmatika. Nitra

Somogyi Múz. Közl. = Somogyi Múzeumok Közleményei. Kaposvár

Sovetskaja Arch. = Sovetskaja archeologija. Moskva

Stud. Hist. Nitriensia = Studia Historica Nitriensia. Nitra

Stud. Şi Cerc. Istor. Veche = Studii şi cercetări de Istorie Veche (Studii şi cercetări de Istorie Veche şi Arheologie). Bucureşti

Szeleszárdi Béri Balogh Ádám Múz. Évk. = A Szeleszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve

Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra

Varia Arch. = Varia archaeologica. Praha

Vet. Med. = Veterinární Medicina. Praha

Vlast. Zbor. Košice = Vlastivedný zborník Košice. Košice

Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra – Košice

Záp. Slovensko = Západné Slovensko. Vlastivedný zborník múzeí Západoslovenského kraja. Bratislava

Zeitschr. Schweizer. Arch. u. Kunstgesch. = Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte. Basel – Zürich

Zeitschr. Tierz. Züchtungsbiol. = Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie. Berlín

Zeszyty sądecko-spiskie = Zeszyty sądecko-spiskie. Nowy Sącz.

Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava

Zbor. SNM. Prír. Vedy = Zborník Slovenského národného múzea. Prírodné vedy. Bratislava

EDÍCIE VYDÁVANÉ V ARCHEOLOGICKOM ÚSTAVE SAV NITRA

ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE

FONTES

I. Benadík, B./Vlček, E./Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.	–
II. Budinský-Krička, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959.	–
III. Chropovský, B./Dušek, M./Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960.	–
IV. Polla, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.	–
V. Točík, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964.	€ 4,00.-
VI. Dušek, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Bratislava 1966.	€ 5,00.-
VII. Čilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.	€ 5,00.-
VIII. Bánesz, L.: Barca bei Košice – paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968.	–
IX. Novotná, M.: Die Bronzehortfunde in der Slowakei (Spätbronzezeit). Bratislava 1970.	–
X. Polla, B.: Kežmarok (Ergebnisse der historisch-archäologischen Forschung). Bratislava 1971.	–
XI. Svoboda, B.: Neuerworbene römische Metallgefäße aus Stráže bei Piešťany. Bratislava 1972.	–
XII. Vladár, J.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1974.	–
XIII. Ambros, C./Müller, H.-H.: Frühgeschichtliche Pferdeskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Bratislava 1980.	€ 3,00.-
XIV. Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.	–
XV. Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-23-7	–
Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-13-X	–
Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Nitra 1995. Katalóg. ISBN 80-88709-22-9	–
XVI. Kuzmová, K.: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997. ISBN 80-88709-32-6	€ 23,00.-
XVII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Nitra 2000. ISBN 80-88709-47-4	€ 23,00.-
XVIII. Varsík, V.: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-34-5	€ 31,00.-

CATALOGI

I. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968.	€ 6,00.-
II. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968.	€ 4,00.-
III. Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in Südwestslowakei. Bratislava 1968.	–
IV. Dušek, M.: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969.	€ 5,00.-
V. Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.	–
VI. Veliačik, L./Romsauer, P.: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I. Katalóg. Nitra 1994. ISBN 80-88709-15-6	–
VII. Bujna, J.: Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Nitra 1995. ISBN 80-88709-18-0	–
VIII. Březinová, G.: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Bratislava 2000. ISBN 80-224-0649-X	–
IX. Březinová, G. a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Nitra 2003. ISBN 80-88709-62-2	€ 20,00.-
X. Kolník, T./Varsík, V./Vladár, J.: Branč Germánska osada z 2. až 4. storočia. Nitra 2007. ISBN 978-80-88709-98-5	€ 45,00.-
XI. Lamiová-Schmiedlová, M.: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-13-0	€ 20,70.-
XII. Kaminská, L.: Čičarove-Veľká Moľva. Výskum polykulturného sídliska. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-28-4	€ 22,50.-
XIII. Březinová, G./Pažinová, N.: Neolitická osada. Hurbánovo-Bohatá. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-37-6	€ 38,50.-
XIV. Olexa, L./Nováček, T.: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Nižnej Myšli. Katalóg I (hroby 1–130). Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-46-8	€ 81,00.-

STUDIA

I. Pieta, K.: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.	–
II. Veliačik, L.: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.	–
III. Fusek, G.: Slovensko vo včasnოსlovenskom období. Nitra 1994. ISBN 80-88709-17-2	–
IV. Pavúk, J.: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994. ISBN 80-88709-19-9	–
V. Pavúk, J./Bátora, J.: Siedlung und Gräberfeld der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995. ISBN 80-88709-24-5	–
VI. Šalkovský, P.: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001. ISBN 80-88709-52-0	€ 17,00.-
VII. Ruttkay, A./Ruttkay, M./Šalkovský, P. (Eds.): Slovensko vo včasnოს sredoveku. Nitra 2002. ISBN 80-88709-60-1	–
VIII. Hanuliak, M.: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004. ISBN 80-88709-72-5	–
IX. Pieta, K./Ruttkay, A./Ruttkay, M. (Eds.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007. Druhé vydanie. ISBN 978-80-88709-91-6	–
X. Soják, M.: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra 2007. ISBN 978-80-89315-01-7	€ 28,00.-
XI. Pieta, K.: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-05-5; ISBN 978-80-224-1027-4	–
XII. Pieta, K.: Die Keltische Besiedlung der Slowakei. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-31-4	€ 36,00.-
XIII. Horváthová, E.: Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-33-8	€ 32,00.-
XIV. Šalkovský, P.: Stredné Slovensko vo včasnოს sredoveku. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-39-0	€ 22,50.-
XV. Hunka, J.: Mince Arpádovcov z rokov 1000–1301. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-50-5	€ 78,00.-
XVI. Novotná, M./Soják, M.: Veľká Lomnica – Burchbrich urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-49-9	€ 80,00.-
XVII. Malček, R.: Lieskovec-Hrádok. Výšinné sídlisko badenskej kultúry. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-52-9	€ 78,00.-
XVIII. Robak, Z.: Studia nad okuciami rzemieni w typie karolińskim. VIII-X wiek. I część. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-51-2	€ 40,00.-

COMMUNICATIONES

- I. Batora, J./Peška, J. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999. ISBN 80-88709-40-7 € 28,00.-
- II. Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra 1999. ISBN 80-88709-41-5 € 25,00.-
- III. Friesinger, H./Pieta, K./Rajtár, J. (Hrsg.): Metallgewinnung und- Verarbeitung in der Antike. Nitra 2000. ISBN 80-88709-48-2 € 28,00.-
- IV. Cheben, I./Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001. Nitra 2002. ISBN 80-88709-57-1 € 45,00.-
- V. Kuzmová, K./Pieta, K./Rajtár, J. (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002. ISBN 80-88709-61-X –
- VI. Batora, J./Furmánek, V./Veliačik, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004. ISBN 80-88709-70-9 –
- VII. Fusek, G. (Ed.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004. ISBN 80-88709-71-7 –
- VIII. Cheben, I./Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004. Nitra 2005. ISBN 80-88709-83-0 € 55,00.-
- IX. Cheben, I./Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2007. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-06-2 € 47,00.-
- X. Beljak, J./Březinová, G./Varsik, V. (Eds.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-24-6 € 76,00.-
- XI. Furmánek, V./Miroššayová, E. (Eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-26-0 € 47,00.-
- XII. Kuzmová, K./Rajtár, J. (Zost.): Rímsky kastel v Iži. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-32-1 € 20,70.-
- XIII. Kujovský, R./Mitáš, V. (Eds.): Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Nitra 2012. ISBN 978-80-89315-41-3 € 82,00.-
- XIV. Březinová, G./Varsik, V. (Eds.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012. ISBN 978-80-89315-42-0 € 80,00.-
- XV. Cheben, I./Soják, M. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-43-7 € 80,00.-

STARÉ SLOVENSKO

1. Bujna J./Furmánek V./Wiedermann E. (Zost.): Archeológia ako historická veda. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-44-4 € 48,00.-

ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY SLOVENSKA

- I. Furmánek, V.: Radzovce – osada ľudu popolnicových polí. Reprint. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-27-7 –
- II. Lamiová, M.: Zemlín – obec s bohatou minulosťou. Košice 1993. ISBN 80-900444-2-5 –
- III. Čilinská, Z.: Slovania a avarský kaganát. Bratislava 1993. ISBN 80-7127-059-8 –
- IV. Šiška, S.: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej. Bratislava 1995. ISBN 80-224-0198-6 –
- V. Pieta, K.: Liptovská Mara. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-7-1 € 13,00.-
- VI. Hromada, J.: Moravany nad Váhom. Bratislava 2000. ISBN 80-88709-45-8 € 13,00.-
- VII. Olexa, L.: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003. ISBN 80-88709-66-0 € 15,00.-
- VIII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Košice 2005. ISBN 80-88-709-74-1 –
- IX. Furmánek, V./Marková, K.: Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-09-3 € 17,00.-
- X. Šalkovský, P.: Detva. Praveké a včasnohistorické hradisko k dávny dejinám Slovenska. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-14-7 –

ACTA INTERDISCIPLINARIA ARCHAEOLOGICA

- I. Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.–13. storočí. Nitra 1979. –
- II. Furmánek, V./Stloukal, M.: Antropologický rozbor zárovň hrobů piliňské a kyjatické kultury. Nitra 1982. –
- III. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. III. Nitra 1984. € 9,00.-
- IV. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. IV. Nitra 1986. –
- V. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Archeológia-Geofyzika-Archeometria. Tom. V. Nitra 1987. € 7,00.-
- VI. Súčasný poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989. € 6,00.-
- VII. Palaeoethnobotany and Archaeology, International Work-Group for Paleoethnobotany. 8th Symposium Nitra – Nové Vozokany 1989. Nitra 1991. € 16,00.-
- VIII. Hajnalová, E.: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993. ISBN 80-88709-02-4 € 9,00.-
- IX. Vondráková, M.: Malé Kosihy II. Nitra 1994. ISBN 80-88709-14-8 € 13,00.-
- X. Hajnalová, E.: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001. ISBN 80-88-709-38-5 € 13,00.-

MATERIALIA ARCHAEOLOGICA SLOVACA (edícia ukončená)

- I. Točík, A.: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1980. –
- II. Budinský-Krička, V.: Kráľovský Chlmec. Nitra 1980. –
- III. Točík, A.: Nitriansky Hrádok-Zámeček. I, II. Tabuľky. Nitra 1981. –
- IV. Točík, A.: Malé Kosihy – osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981. –
- V. Benadik, B.: Maňa. Keltisches Gräberfeld – Fundkatalog. Nitra 1983. –
- VI. Dušek, M./Dušková, S.: Smolenice-Molpír I. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. Nitra 1985. –
- VII. Wiederman, E.: Archeologické pamiatky topolčianskeho múzea. Nitra 1985. –
- VIII. Budinský-Krička, V./Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986. –
- IX. Kuzmová, K./Roth, P.: Terra sigillata v Barbariku. Nitra 1988. –
- X. Hanuliak, M./Kuzma, I./Šalkovský, P.: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993. ISBN 80-88709-07-5 € 20,00.-
- XI. Šalkovský, P.: Hradisko v Detve. Nitra 1994. ISBN 80-88709-10-5 –
- XII. Hanuliak, M.: Malé Kosihy I. Nitra 1994. ISBN 80-88709-12-1 –
- XIII. Dušek, M./Dušková, S.: Smolenice – Molpír II. Nitra 1995. ISBN 80-88709-20-2 € 15,00.-

Zoznam publikácií zaradených vo výmennom fonde Archeologického ústavu SAV

Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 1. zv.	€ 20.-	Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. III.	€ 15.-
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 2. zv.	€ 20.-	Der sonderbare Baron. Dvořák, P.	€ 13.-
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 3. zv.	€ 18.-	Die Ergebnisse der arch. Ausgrab. beim Aufbau	
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 4. zv.	€ 15.-	des Kraftwerksystems Gabčíkovo-Nagymaros.	€ 7.-
Archaeologia Historica 13/1988.	€ 8.-	Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit. Novotný, B.	€ 1.-
Archaeologia Historica 22/1997.	€ 25.-	Europas mitte 1000.	€ 67.-
Archaeologia Historica 24/1999.	€ 28.-	Gerulata I.	€ 20.-
Archaeologia Historica 31/2006.	€ 30.-	Graphische Auswertung osteometrischer Werte in der	
Archaeologia Historica 33/2008.	€ 30.-	historischen Osteologie. Sep. SZ 12/1964. Rajtová, V.	€ 3.-
Archaeologia Historica 34/2009.	€ 26.-	Hallstatt a Býčí skála. Průvodce výstavou.	€ 2.-
Archaeologia Historica 35/2010.	€ 20.-	Importants Sites Slaves en Slovaquie.	€ 3.-
Archaeologia Historica 36/2011/1, 2.	€ 20.-	IX. meždunarodnyj sjezd slavistov. Kijev 7. 9.-13. 9. 1983.	€ 1.-
Archaeologia Historica 37/2012/1, 2.	€ 25.-	Ján Dekan. Život a dielo.	€ 5.-
Archeológia – História – Geografia (Archeológia).	€ 3.-	Kelemantia Brigetio. (ang.).	€ 10.-
Archeológia – História – Geografia (Geografia).	€ 3.-	Kelemantia Brigetio. (nem.).	€ 10.-
Archeológia – História – Geografia (História).	€ 3.-	Kolíka kresťanstva na Slovensku.	€ 98.-
Archeologická topografia Bratislavy.	€ 13.-	Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum	
Archeologická topografia Košíc.	€ 13.-	der Nordslowakei. Pieta, K.	€ 13.-
Archeologické nálezy v zbierkach Mestského múzea		Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného	
v Zlatých Moravciach. Ruttkayová, J./Ruttkay, M.	€ 6.-	Slovenska. Pieta, K.	€ 13.-
Archeologické pamiatky a súčasnosť.	€ 3.-	Najstaršie roľnícke osady na Slovensku. Novotný, B.	€ 1.-
Archeologičeskije vesti.	€ 6.-	Neanderthals at Bojnice in the Context of Central Europe.	
AVANS v roku 1975.	€ 4.-	Neruda, P./Kaminská, L.	€ 16.-
AVANS v roku 1976.	€ 5.-	Numizmatika v Československu.	€ 3.-
AVANS v roku 1977.	€ 5.-	Pleistocene Environments and Archaeology of the	
AVANS v roku 1978.	€ 3.-	Dzeravá skala Cave, Lesser Carpathians, Slovakia.	€ 20.-
AVANS v roku 1979.	€ 3.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
AVANS v roku 1989.	€ 10.-	5. až 13. stor. II. časť. Stredoslovenský kraj.	€ 10.-
AVANS v roku 1990.	€ 10.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
AVANS v roku 1991.	€ 13.-	5. až z 13. stor. III. časť. Východné Slovensko.	€ 31,50.-
AVANS v roku 1995.	€ 15.-	Rapports du III ^e Congrès International	
AVANS v roku 1996.	€ 15.-	d'Archeologie Slave 1. sept. 1975.	€ 8.-
AVANS v roku 1997.	€ 18.-	Rapports du III ^e Congrès International	
AVANS v roku 1998.	€ 18.-	d'Archeologie Slave 2. sept. 1975.	€ 3.-
AVANS v roku 1999.	€ 19.-	Referáty o pracovných výsledkoch čs. archeologie	
AVANS v roku 2000.	€ 20.-	za rok 1958, časť II.	€ 1.-
AVANS v roku 2001.	€ 32.-	Rímske kamenné pamiatky. Gerulata. Shmidtová, J.	€ 10.-
AVANS v roku 2002.	€ 22.-	Sádok – Cibajky – Šiance. Gogová, S.	€ 3.-
AVANS v roku 2003.	€ 23.-	Slovacchia. Crocevia delle civiltà Europee 2005.	
AVANS – register za roky 1984–1993.	€ 25.-	Furmánek V./Kujovský R.	€ 25.-
AVANS v roku 2004.	€ 27.-	Slovenská archeológia 1962/2.	€ 7.-
AVANS v roku 2005.	€ 27.-	Slovenská archeológia 1968/2.	€ 7.-
AVANS v roku 2006.	€ 29.-	Slovenská archeológia 1972/1.	€ 9.-
AVANS v roku 2007.	€ 29.-	Slovenská archeológia 1984/1.	€ 9.-
AVANS v roku 2008.	€ 33,50.-	Slovenská archeológia 1984/2.	€ 9.-
AVANS v roku 2009.	€ 84,50.-	Slovenská archeológia 1985/1.	€ 9.-
Bajč-Vlkanovo. Sep. SZ 12/1964. Točík, A.	€ 1.-	Slovenská archeológia 1987/1.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1980. Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1987/2.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1981. Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1988/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1986. Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1988/2.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1987. Melicher, J.	€ 1.-	Slovenská archeológia 1989/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1988.		Slovenská archeológia 1989/2.	€ 10.-
Melicher, J./Mačalová, H.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1990/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1989 a 1990.		Slovenská archeológia 1990/2.	€ 10.-
Mačalová, H.	€ 3.-	Slovenská archeológia 1992/1.	€ 15.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1991 a 1992.		Slovenská archeológia 1992/2.	€ 15.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1993/1.	€ 15.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1993 a 1994.		Slovenská archeológia 1993/2.	€ 15.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1994/1.	€ 15.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1995 a 1996		Slovenská archeológia 1994/2.	€ 15.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1995/1.	€ 16.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1997 a 1998.		Slovenská archeológia 1995/2.	€ 16.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1996/1.	€ 17.-
Bojná. Nové nálezy z počiatkov slovenských dejín. Pieta, K.	€ 5.-	Slovenská archeológia 1996/2.	€ 17.-
Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod	€ 15.-	Slovenská archeológia 1996/2 (nezviazaná).	€ 12.-
Castrum Bene 7.	€ 22.-	Slovenská archeológia 1997/1.	€ 18.-
Colloque International l'Aurignacien et le		Slovenská archeológia 1997/2.	€ 18.-
Gravettien (perigordien) dans leur Cadre Ecologique.	€ 13.-	Slovenská archeológia 1998/1.	€ 20.-
Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. II.	€ 13.-	Slovenská archeológia 1998/2.	€ 20.-

Slovenská archeológia 1999/1.	€ 20.-	Študijné zvesti 26/1990.	€ 18.-
Slovenská archeológia 1999/2.	€ 20.-	Študijné zvesti 27/1991.	€ 15.-
Slovenská archeológia 2000/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 28/1992.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2000/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 29/1993.	€ 18.-
Slovenská archeológia 2001/1-2.	€ 44.-	Študijné zvesti 30/1994.	€ 15.-
Slovenská archeológia 2002/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 31/1995.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2002/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 32/1996.	€ 21.-
Slovenská archeológia 2003/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 33/1999.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2003/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 34/2002.	€ 23.-
Slovenská archeológia 2004/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 35/2002.	€ 25.-
Slovenská archeológia 2004/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 36/2004.	€ 30.-
Slovenská archeológia 2005/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 37/2005.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2005/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 38/2005.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2006/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 39/2006.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2006/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 40/2006.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2007/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 41/2007.	€ 40.-
Slovenská archeológia 2007/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 42/2007.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2008/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 43/2008.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2008/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 44/2008.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2009/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 45/2009.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2009/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 46/2009.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2010/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 47/2010.	€ 32.-
Slovenská archeológia 2010/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 48/2010.	€ 35,80.-
Slovenská archeológia 2011/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 49/2011.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2011/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 50/2011.	€ 74.-
Slovenská archeológia 2013/2.	€ 79.-	Študijné zvesti 51/2012.	€ 74.-
Slovenská archeológia 2014/1.	€ 79.-	Študijné zvesti 52/2012.	€ 74.-
Slovenská numizmatika VIII.	€ 3.-	Študijné zvesti 53/2013.	€ 74.-
Slovenská numizmatika X.	€ 3.-	Študijné zvesti 54/2013.	€ 74.-
Slovenská numizmatika XV.	€ 8.-	Študijné zvesti 55/2014.	€ 74.-
Slovenská numizmatika XVII.	€ 8.-	Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti	
Slovenská numizmatika XVIII.	€ 8.-	Mostnej ulice v Nitre. Březinová, G./Samuel, M.	€ 20.-
Slovenská numizmatika XIX.	€ 7.-	Terra sigillata in Mähren. Droberjar, E.	€ 13.-
Stredné Slovensko 2.	€ 2.-	The Cradle of Christianity in Slovakia.	€ 98.-
Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III-IV.	€ 18.-	Točík Anton 1918-1994. Biografia, bibliografia.	€ 5.-
Studia Historica Slovaca XVI.	€ 3.-	Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ost-	
Studia Historica Slovaca XVII.	€ 4.-	slowakei in Bezug zu den Nachbargebieten.	€ 10.-
Studie muzea Kroměřížska 88.	€ 5.-	Ve službách archeologie IV.	€ 25.-
Šebastovce I. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen		Ve službách archeologie V.	€ 25.-
Reiches. Katalog. Budinský-Krička, V./Točík, A.	€ 13.-	Ve službách archeologie 2007/1.	€ 20.-
Študijné zvesti 7/1961.	€ 3.-	Ve službách archeologie 2007/2.	€ 20.-
Študijné zvesti 8/1962.	€ 3.-	Ve službách archeologie 2008/1.	€ 40.-
Študijné zvesti 10/1962.	€ 3.-	Ve službách archeologie 2008/2.	€ 40.-
Študijné zvesti 12/1964.	€ 3.-	Velikaja Moravia. Sokrovišča prošlo Čechov i Slovakov.	
Študijné zvesti 13/1964.	€ 2.-	Katalog – Kiev.	€ 1.-
Študijné zvesti 14/1964.	€ 2.-	Východoslovenský pravek – Special Issue.	€ 28.-
Študijné zvesti 15/1965.	€ 3.-	Východoslovenský pravek I.	€ 7.-
Študijné zvesti 16/1968.	€ 5.-	Východoslovenský pravek II.	€ 7.-
Študijné zvesti 17/1969.	€ 5.-	Východoslovenský pravek V.	€ 13.-
Študijné zvesti 18/1970.	€ 9.-	Východoslovenský pravek VI.	€ 20.-
Študijné zvesti 19/1981.	€ 7.-	Východoslovenský pravek VII.	€ 20.-
Študijné zvesti 21/1985.	€ 8.-	Východoslovenský pravek VIII.	€ 20.-
Študijné zvesti 23/1987.	€ 9.-	Východoslovenský pravek IX.	€ 21,50.-
Študijné zvesti 24/1988.	€ 6.-	Východoslovenský pravek X.	€ 74.-
Študijné zvesti 25/1988.	€ 5.-		